

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

Маргулов Артур Худувич

УДК 94(477):323.15"1920/1930"

**Ассирійська національна меншина України
в 1920-1930-х роках**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

**Науковий консультант:
Добров Петро Васильович,
доктор історичних наук, професор**

ДОНЕЦЬК – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛА	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
1.1. Ступінь наукової розробки теми вітчизняними та зарубіжними фахівцями	19
1.2. Аналіз джерел.....	44
1.3. Теоретичні та методологічні засади дослідження становища етнічних меншин УРСР у 1920 – 1930-х рр.	63
РОЗДІЛ 2. АССИРІЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УРСР У 1920-1930-х РОКАХ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	86
2.1. Ассирійці напередодні появи в межах Російської імперії та Радянського Союзу	86
2.2. Ассирійська меншина УРСР у взаємодії з ассирійськими громадами інших республік Радянського Союзу	101
2.3. Історичні реалії повсякденного життя ассирійців у радянській Україні	119
2.4. Ассирійська меншина в динаміці радянських переписів населення.....	136
РОЗДІЛ 3. АССИРІЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УРСР У 1920-1930-х РОКАХ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.....	158
3.1. Етнокультурні прагнення ассирійців України в умовах автократичного та тоталітарного суспільств	158
3.2. Трансформація системи освіти ассирійців під впливом радянської ідеології	175
3.3. Процеси внутрішньої консолідації ассирійців на підґрунті релігійних поглядів	194

3.4. Національний лінгвоцид як напрям мовної політики держави	212
РОЗДІЛ 4. АССИРІЙСЬКА МЕНШИНА ТА ДЕРЖАВНА	
ВЛАДА: СОЦІОПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ... 229	
4.1. Етнічна меншина та органи державної влади: ідеологічний конфлікт	229
4.2. Діяльність громадських організацій ассирійців крізь призму державної політики.....	246
4.3. Процеси асиміляції ассирійської громади під впливом радянської преси	265
4.4. Відображення загальних тенденцій життя ассирійської громади в долі пересічних ассирійців.....	276
4.5. Ассирійська громада під впливом державної репресивної політики.....	290
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ	
АССИРІЙЦІВ: АСИМІЛЯЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ.....309	
5.1. Роль міського способу життя ассирійців у процесах їх асиміляції в радянській Україні.....	309
5.2. Ассирійська громада міста Київ як осередок етнічного життя ассирійців Української РСР	325
5.3. Соціально-політичні детермінанти асиміляційних процесів ассирійської меншини міста Ромни	337
5.4. Соціально-економічні особливості життя ассирійців міста Сталіне.....	351
Висновки	368
Джерела і література.....	382
Додатки	500

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВСА – «Всеросійська Спілка Ассирійців» («Хояд-Атур»)

ВАС – Всеукраїнська асоціація сходознавства

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ЕК – Етнографічна комісія

ІНО – Інститут народної освіти

ІМФЕ – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т. Рильського НАН України

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського

«Хаядта», «Хояд-Атур» – «Всероссийский Союз Ассирийцев», «Союз ассирийцев, проживающих на территории РСФСР», «Всероссийское общество земледельческого и ремесленного труда среди ассирийцев» («Хаядта»), «Всесоюзное общество содействия трудящимся ассирийцам» («Хаядта»)

ЦКНМ – Центральна комісія у справах національних меншин

ВСТУП

За роки незалежності в Україні сформувалася чітка політика міжнаціональних відносин та етнічної толерантності, яка набула європейського вектору розвитку. Відмежувавшись від радянської тоталітарної спадщини, Україна впевнено стала на шлях розбудови демократичних засад існування суспільства, у реаліях якого все більший вплив на соціально-економічні перетворення здійснюють етнополітичні чинники. На сьогодні більшість етносів переживає етап трансформації ціннісних орієнтирів етносвідомості, змінюються звичні форми культури та стилі життя. Тому першочерговим постає питання мирного співіснування титульного етносу й національних меншин у поліетнічній країні, якою і є Україна. Докорінні зміни в політичній, соціальній та культурній сферах буття нашої держави мають відбуватися з урахуванням характеру і тенденцій розвитку всіх етноскладових сучасного українського суспільства.

Сучасна етнополітична ситуація переконливо свідчить про те, що саме представники національних меншин та національні громади в цілому стають міцним фундаментом української державності та можуть виконати завдання не лише збереження територіальної цілісності, а й підтримки злагоди та реалізації європейського курсу в політиці, економіці та культурному житті суспільства. Передусім національні меншини можуть взяти на себе завдання щодо пом'якшення та гармонізації стосунків у внутрішньому державному середовищі, усунувши в такий спосіб дисбаланс між статусом титульної нації та наданням рівних можливостей стосовно доступу до ресурсів державницького характеру, що відповідало б вимогам демократичного суспільства. Таким чином може бути сформована

єдина державна спільнота громадян, яка буде характеризуватися державною монолітністю.

Сьогодні дослідженню історичного минулого національних меншин присвячено велику кількість наукових праць, зокрема слід назвати таких авторів, як Якубова Л., Євтух В., Чирко Б., Верменич Я., Новохатько Л., Рафальський О. та інші, проте проблеми ассирійської національної меншини ще не були предметом окремого наукового аналізу.

Повноцінна інтеграція етнічних громад, які мешкають в Україні, у тому числі й ассирійської, у сучасне демократичне суспільство не можлива без урахування історичного та соціокультурного досвіду, національної самобутності, особливостей національного самоусвідомлення, етнічних стереотипів та суспільно-політичних очікувань цієї етнічної спільноти. Вироблення такого державного ставлення дасть можливість владі своєчасно йти назустріч цим прагненням і в такий спосіб зберігати міжнаціональну злагоду і стабільність у суспільстві, а унікальній нації – зберігати свою автентичність, незважаючи на зовнішні глобалізаційні виклики.

Для досягнення цих намірів вкрай важливо дослідити чинники, які впливали на історичний розвиток ассирійської громади протягом усього часу її існування в територіальних межах України, визначити основні етапи історичного розвитку та охарактеризувати умови, які впродовж багатьох століть впливали на етнічну консолідацію ассирійців. Дослідження життєдіяльності громади 1920-1930-х років дає можливість зафіксувати факти, які свідчать про вирішальний вплив подій цього періоду на сучасні етнонаціональні орієнтації ассирійської громади України.

Руйнуючи стереотипне сприйняття ассирійців лише як нащадків представників стародавньої імперії, суспільно-політичне життя яких

відбувалося саме в той період, ми намагаємося дослідити особливості їх етнічних орієнтацій у більш наближений до нас час.

Проблематика та періодизація історіографічного доробку зазначеної теми вказує на рівень науково-громадського інтересу до цього етносу, його культури та історії. У часи активного освоєння країнами-імперіями регіону компактного проживання асирійців (територія Туреччини та Персії) розширюється проблематика асирієзнавчих досліджень, яка була обумовлена не лише дослідницьким інтересом, а й гострою геополітичною необхідністю. Сьогодні країни Європи, бажаючи заручитися підтримкою асирійців, інакше поглянули на їх історичне минуле.

Дослідження розвитку асирійської громади у 1920–1930-х рр. за логікою викладу матеріалу були поділені за політичною та географічною ознаками на радянські та зарубіжні. На жаль, науковий доробок щодо вивчення історії асирійців, які опинилися на теренах Радянського Союзу, став виключно справою радянських дослідників без урахування світового досвіду. На їх роботу чинився тоталітарно-ідеологічний тиск з боку держави, що не могло не позначитися на висвітленні історичних подій. Довгі роки асирієзнавці були позбавлені можливості наукової взаємодії та доступу до цінної джерельної інформації, яка зберігалася під грифом «таємно» у державних сховищах без спроможності будь-якого фахового опрацювання та оприлюднення.

Унікальність проблематики обумовлює актуальність нашого дослідження, оскільки до сьогодні не було зроблено ґрунтовного комплексного наукового аналізу зазначених історичних подій. Наш науковий доробок відкриває перед науковцями та широкою аудиторією зацікавлених осіб презентований в авторській інтерпретації, раніше не досліджений джерелознавчий та історіографічний матеріал. Автор свідомо намагався розглядати історичні події, спираючись саме на архівний

документально-інформаційний масив, не беручи до уваги усно збережену інформацію з історії етнічної громади.

Зазначена авторська позиція дала можливість дослідити ассирійську громаду Української Радянської Соціалістичної Республіки в контексті загальносоюзного національного курсу та розвитку ассирійських громад інших радянських республік, спираючись виключно на матеріали архівних джерел.

Проте, такому джерелознавчому підходу притаманна певна специфіка – іноді подання фактів та висвітлення подій в документах мало відкрито заангажований характер, відповідаючи загальнодержавній ідеологічній концепції. Унаслідок цього було втрачено цінний фактологічний матеріал, про який ми дізнавалися з інших джерел, передусім з періодичних видань.

За сучасних умов демократизації українського суспільства ассирійська громада, яка перебуває на терені України, розпочала процес активного пошуку етноконсолідувальної ідеї, шляхів реставрації втрачених або законсервованих етнокультурних ознак, повернення в лоно національної церкви з відновленням етнічної релігійної конфесії. Такі кроки виявилися в піднесенні громадської активності, створенні національних неурядових об'єднань, критичному осмисленні історичної спадщини радянського періоду, активному спілкуванні з ассирійськими громадами інших держав, культивуванні патріотичних ідей серед молоді тощо.

Заподіяні радянською тоталітарно-адміністративною системою зміни в національній свідомості, які мали потужний асиміляційний ефект, потребують додаткового дослідження з метою встановлення їх впливу на сучасну етнічну поведінку ассирійців. Виходячи з цього, ми вважаємо, що саме період життя ассирійців на території Української республіки в 1920-

1930-х роках стає визначальним щодо їх подальшого історичного розвитку та потребує комплексного наукового опрацювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії України Донецького національного університету «Історія України в контексті всесвітньої історії: актуальні проблеми дослідження» (номер державної реєстрації 0112U005446).

Об'єктом дослідження є асирійська національна меншина УРСР у 1920–1930-х рр.

Предметом дослідження є трансформація внутрішньоетнічних орієнтацій, соціально-економічного, громадського та культурного життя асирійської національної меншини Української РСР в умовах асиміляційного впливу радянської держави 1920–1930-х рр.

Територіальні межі дослідження окреслюють виключно територію Української РСР періоду 1920-1930-х рр. відповідно до адміністративно-територіального поділу, але без урахування Молдавської АСРР, оскільки присутність асирійців у зазначеній республіці не згадується офіційними джерелами.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1921–1939 років, який відзначається докорінними змінами внутрішньої та зовнішньої політики радянської держави. Саме в цей час асирійська національна меншина зазнала суттєвого негативного втручання з боку держави, що призвело до прискорення незворотних асиміляційних процесів. Зважаючи на наукову цінність матеріалів та відсутність у радянській і сучасний періоди досліджень асирійської громади у місцях попереднього компактного проживання, нижню хронологічну межу дисертаційної роботи було розширено за рахунок дослідження більш раннього історичного періоду. Розгляд споконвічних традиційних культурно-релігійних практик, яких асирійська громада протягом століть природно

дотримувалась, дозволив з'ясувати особливості процесу інтеграції асирійської меншини в радянському суспільстві, зрозуміти поведінку асирійців у ході реалізації радянської асиміляційної політики та її наслідки для меншини.

Мета дисертаційної роботи - на основі залучення невідомих до цього часу джерел різного походження здійснити історичну реконструкцію перебування асирійської національної меншини на території Української РСР у 1920–1930-х рр., визначення напрямів та способів втручання радянських державно-партійних інституцій до етнічного середовища, комплексне відтворення впливів українізації на повсякденне життя асирійців, з'ясування наслідків реалізації радянської національної політики по відношенню до асирійської національної меншини.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- 1) охарактеризувати ступінь наукової розробки проблеми;
- 2) визначити, систематизувати й класифікувати джерельну базу дослідження;
- 3) проаналізувати основні теорії та концепції, виокремити категорії та поняття, що слугуватимуть категоріальною базою дослідження;
- 4) висвітлити історичні передумови появи асирійців на території СРСР та особливості їх адаптування до нових реалій;
- 5) з'ясувати ступінь взаємодії асирійців, які опинилися в УРСР, із співплемінниками з інших республік Радянського Союзу;
- 6) визначити стан задоволення освітньо-культурних, релігійних та мовних потреб національної меншини в рамках здійснення політики українізації;
- 7) показати особливості внутрішньої етнічної консолідації з огляду на дотримання історично-ментальних національних орієнтацій;

8) дослідити етапи та заходи державної політики по відношенню до асирійського населення України, аналізуючи використання асиміляційного інструментарію;

9) визначити основні напрями діяльності асирійських національних громадських установ у 20-30-ті роки ХХ століття;

10) розкрити сутність та провідну мету репресивних заходів щодо асирійської національної меншини наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст.;

11) виявити основні територіальні етнічні осередки та їх чисельність, рівень соціально-економічної та політичної адаптації асирійців у радянському суспільстві;

12) визначити наслідки негативного асиміляційного впливу політики радянської влади на внутрішнє етнічне середовище.

Методологічною основою наукового пошуку є принципи історизму та об'єктивності. Під час написання дисертації використано методи наукового аналізу: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, структурно-системний, статистико-аналітичний.

У межах системного підходу автор дослідив увесь комплекс заходів асиміляційної політики державно-партійного походження, спрямованих на поширення асиміляційних тенденцій в асирійському середовищі. Визначаючи радянське суспільство як багатofункціональну систему, а етнічну меншину як споживача всього комплексу державницьких заходів, дисертант для вивчення минувшини етнічної меншини користується принципом історизму. Це дало можливість розглядати проблему розвитку асирійського етносу в історичній ретроспективі, яка охопила своїм аналізом різнорівневі системи, як-от: соціально-економічну, суспільно-політичну та, найголовніше, етнокультурну. Принциповим для автора стало усвідомлення внутрішньої природи етнічної меншини, що полягає в здатності й прагненні змін, унаслідок яких відбувається саморозвиток

системи, перехід на якісно новий рівень формування нації з окремого етносу.

Матеріал дослідження вдалося напрацювати завдяки історіографічному аналізу, що дозволило висвітлити історію асирійців крізь призму умов архівних джерел та проблематику вже наявного наукового доробку з етнічної асирійської тематики. Широкого застосування набув метод порівняння, який дав можливість зіставити праці та концепції радянського періоду з науковими парадигмами дорадянського і пострадянського часу, а також з асирієзнавчими дослідженнями зарубіжних науковців. Завдяки порівняльному методу вдалося визначити брак досліджень з історії асирійців Української РСР. Також цей метод дав можливість зіставити етнічні орієнтації та рівень дотримання етнічної культури в радянський період до та під час жорсткої централізації суспільно-політичних відносин, порівняно з дорадянським періодом, позбавленим негативного втручання в повсякденність асирійської громади та, найголовніше, – здатність меншини до етнічного самозахисту в радянський період.

Для всебічного аналізу історії асирійського населення на території Української РСР у 1920-1930-х роках було також використано й інші методи наукового пошуку. Серед основних – історичний та хронологічний методи, які дали змогу простежити еволюційні складові та історичні обставини буття асирійської меншини під час попередніх історичних етапів – напередодні масового переселення до Російської імперії. Також вдалося визначити послідовність етапів та вплив на комплекс соціально-психологічних орієнтацій асирійців у досліджений нами період, що допомогло авторові структурувати наявний фактологічний матеріал дисертації.

Соціально-психологічний метод було використано для реконструкції етнічного ставлення до заходів, які проводилися партійно-державницькими

органами влади з їх наслідково-змістовним впливом на формування певної поведінки представників досліджуваного етносу. Емпіричний аналіз дав можливість критично поглянути на систему упорядкування історичних фактів і явищ, що виникли в асирійській громаді УРСР у зазначений період.

Історико-функціональний метод автор використовував з метою визначення обумовленості рівня політичної активності та етнокультурного розвитку асирійської громади відповідно до її соціальної стратифікації та рівня зайнятості в економічній системі суспільства. За допомогою історико-генетичного методу шляхом аналізу способу життя декількох поколінь було продемонстровано відображення еволюційної складової національних орієнтацій.

Використання зазначеного комплексу універсальних принципів і спеціальних методів наукового пізнання дозволило ґрунтовно осмислити об'єкт дослідження, уникнути тенденційності й упередженості, розкрити еволюцію відносин асирійської меншини і радянської влади впродовж 1920-1930-х рр., як складного й суперечливого історичного явища та процесу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що на основі аналізу праць попередників, власних досліджень із використанням широкого кола джерел зроблено узагальнення, сформульовано висновки, надано практичні рекомендації:

Уперше: проблема розвитку асирійської національної меншини України в 1920–1930-х рр. стала предметом спеціального історичного дослідження, здійснено комплексне її вирішення:

– з'ясовано ступінь взаємодії асирійців, які опинилися у складі УРСР, із співплемінниками з інших республік Радянського Союзу;

- досліджено та систематизовано етапи та заходи радянської державної політики стосовно асирійського населення України шляхом аналізу використання асиміляційного інструментарію;

- розкрито сутність та провідну мету репресивних заходів щодо асирійської національної меншини Україні наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст.;

- введено до наукового обігу та проаналізовано інформацію про основні територіальні етнічні осередки асирійців та їх чисельність, рівень соціально-економічної та політичної адаптації асирійців у радянському суспільстві.

Удосконалено:

- джерельну базу дослідження історії асирійського етносу на теренах Української РСР шляхом її систематизації та класифікації;

- шляхи висвітлення історичних передумов появи асирійців на території СРСР та особливості їх адаптування до радянських реалій буття;

- основні теорії та концепції, категорії та поняття щодо вивчення історичної спадщини асирійського етносу в Україні;

- шляхи вивчення проблеми внутрішньої етнічної консолідації з огляду на дотримання історично-ментальних традиційних орієнтацій.

Подальший розвиток дістали:

- аналіз рівня наукового опрацювання проблеми історичного розвитку асирійської громади на теренах України;

- вивчення стану задоволення освітньо-культурних, релігійних та мовних потреб національної меншини в рамках здійснення політики українізації;

- визначення основних напрямів діяльності асирійських національних громадських установ у 20-30-ті роки ХХ століття;

- розкриття наслідків негативного асиміляційного впливу радянської влади на внутрішнє етнічне середовище в республіці.

Таким чином, автор відмовився від традиційного висвітлення національно-культурного та соціально-економічного розвитку УРСР 1920-1930-х рр., коли кожна з наявних проблем розглядалася окремо, відслідкував причиново-наслідковий взаємозв'язок соціального і національного, економічного і політичного, культурного, матеріального і духовного у життєдіяльності суспільства.

У дисертації поглиблено розглянуто малодосліджені питання, які не висвітлювалися в історіографії або тривалий час замовчувалися чи фальсифікувалися радянською історичною наукою. Йдеться передусім про справжні політико-мотиваційні орієнтації перебування асирійського населення на території радянської країни й конфлікт між національно-культурною складовою та більшовицькою доктриною соціалістичних реформ, так званою політикою «культурного стрибка» періоду форсованого «соціалістичного наступу». Ці процеси супроводжувалися механізмами невілювання традиційних ознак національної культури та втручання в етнічні ментальні орієнтації на тлі загальносуспільного та створенням національної атмосфери соціального негативізму, страху та апатії.

На основі загальних переписів населення 1920-1930-х рр., статистичних даних та неопублікованих архівних джерел простежуються соціально-демографічні та національні-культурні зміни серед асирійського населення, визначається географія місць компактного проживання.

Практичне значення результатів дослідження зумовлене новаційним характером роботи, її співзвучністю з потребами сучасного суспільно-політичного, інтелектуального розвитку українського суспільства.

Результати дисертаційного дослідження, зокрема його прикладна частина, та основні положення загальної концепції використовувались у

навчальному процесі Донецького національного університету під час проведення лекційних занять з дисципліни «Етнокультурологія» та «Етнопсихологія» для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», напряму підготовки 6.020101 «Культурологія», що викладається кафедрою української філології і культури філологічного факультету (Довідка № 71/22 від 25 квітня 2014 р.).

Для поглиблення досліджень у галузі етнонаціональної історії України, історії етнічних громад, історії більшовизму, а також оптимізації заходів етнополітичного регулювання та державного управління в місцях компактного проживання етнічних меншин результати дисертаційного дослідження застосовуються в науковій та громадській роботі Донецької міської громадської організації «Ассирійська громада «Євфрат» (Довідка від 25 травня 2014 р.) та релігійної організації «Свята Апостольська Соборна Ассирійська Церква Сходу міста Донецька» (Довідка від 17 березня 2014р.)

Таким чином, матеріали дисертації стали дієвим інструментарієм на організаційних етапах створення сучасних етнічних громадських організацій місцевого, обласного та державного рівнів, а також можуть бути корисними для розробки комплексної програми з відродження культури та традицій ассирійського населення України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою роботою, в якій проаналізовано історичний аспект перебування ассирійської національної меншини в Україні у 1920-1930-х рр. Концепція дисертаційного дослідження, головні положення та висновки, тексти дисертації, статей та тез викладені автором самостійно. Сформульовані в дисертації наукові положення й висновки належать особисто здобувачеві та є його науковим доробком.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії України та

кафедри української філології і культури Донецького національного університету. Загальна концепція дослідження, його окремі аспекти знайшли відображення у виступах і опублікованих тезах міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, а саме: Регіональна наукова конференція «Проблеми управління соціальними і гуманітарним розвитком» (м. Дніпропетровськ, 2007 р.); XXII Міжнародна науково-практична конференція «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (м. Донецьк, 2007 р.); Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін» (Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2008 р.); I всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (м. Рівне, 2008 р.); всеукраїнська наукова конференція «Історія Степової України кінця XVII–XX ст.» (Запорізький національний університет, 2009 р.); IV міжнародні Гуржіївські історичні читання (Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2009 р.); XXVII міжнародна краєзнавча конференція молодих учених (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2010 р.); VII всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції наукової парадигми економіко-географічної освіти України» (м. Донецьк, 2011 р.); міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2011: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 2011 р.); IV Волинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (м. Житомир, 2011 р.); міжнародна науково-практична конференція «Особа в тоталітарному суспільстві: рефлексії XXI століття» (м. Одеса, 2013).

Публікації. Результати дисертаційної роботи викладені автором у наукових публікаціях: монографії «Ассирійці України в 1920–1930-х роках: хроніки протистоянь» (24, 24 друк. арк.), 19 статтях у спеціалізованих фахових виданнях України з історичних наук, 4-х

статтях в міжнародних наукових виданнях, а також у 13-ти публікаціях в наукових збірниках, збірниках матеріалів і тез наукових конференцій, енциклопедичних виданнях загальним обсягом 11,75 др. арк. Опубліковані праці відображають зміст і основні положення дисертації.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, із висновками до кожного з них та загальних висновків (основний текст – 381 с.), списку використаних джерел і літератури (118 с., 989 найменувань), додатків (7 с.). Загальний обсяг тексту дисертації становить 506 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Ступінь наукової розробки теми вітчизняними та зарубіжними фахівцями

Проведення асирієзнавчих досліджень вкрай необхідне для з'ясування ролі та місця цієї етнічної меншини в соціально-економічному та геополітичному просторі держав, у межах яких вона існувала. Через власний тривалий освітньо-культурний занепад ця меншина презентується сучасникам переважно зі сторінок науково-дослідних напрацювань не етнічного походження. Саме такі праці інформують нас про основні історичні етапи розвитку асирійців у межах досліджуваного періоду. Відсутність достатньої кількості представників науково-культурної еліти спричинила брак робіт, в яких би викладалась етнічна концепція розуміння історії асирійців. Це накладає додаткове навантаження на сучасних дослідників з точки зору критичного осмислення цього спадку та створення власних наукових концепцій.

Відсутність провідної національної наукової школи історичного дослідження ставить весь аналітичний процес осмислення минулого в залежність від примх та упередженого ставлення зацікавлених осіб, спричиняє необ'єктивне висвітлення національної історії. Виконуючи зовнішні замовлення, дослідники відтворювали події крізь призму певних геополітичних інтересів, забуваючи при цьому основну сутність історичного дослідження. Тому перед нами постає дуже відповідальне завдання – ретельно проаналізувати та класифікувати наявні асирієзнавчі

праці з огляду на сучасну об'єктивну реальність, враховуючи наслідки історичних перетворень у сучасному житті громади.

Отже, з огляду на історичний розвиток асирійського населення та його геополітичне становище протягом XIX–XX століть, ми пропонуємо наступну історіографічну класифікацію. Перша група складається з праць, зміст і проблематика яких безпосередньо стосуються етносу, в яких асирійське питання є головним предметом розгляду. Дослідники цієї групи розглядали всебічні аспекти життєдіяльності асирійців крізь призму потреб меншини. У свою чергу, ця група має свою періодизацію:

- 1) дорадянського періоду: церковного спрямування, науково-пізнавальна та військового спрямування;
- 2) радянського періоду: праці дослідників 1920–1930-х років, праці дослідників 1940–1991 років;
- 3) сучасного періоду: праці дослідників на пострадянському просторі;

Іноземна література класифікується за весь період дослідження.

Наступна група праць класифікується за відношенням до історичного періоду, вона містить загальні історичні відомості із внутрішнім законодавчо-правовим та соціально-економічним полем у контексті перебування асирійців на різних територіях:

- 1) радянського періоду в межах 1920–1930-х років;
- 2) радянського періоду 1940–1991 років;
- 3) сучасного періоду.

Отже, до першої групи нашої класифікації належать праці, авторство яких належало представникам Російської Православної Церкви та асирійцям, що їй співчували. Така зацікавленість була обумовлена активною місіонерською діяльністю останньої на історичній території перебування меншини. Із організацією Урмійської православної місії виникла нагальна потреба у всебічному дослідженні нової пастви, що,

напевно, прискорило б місіонерський процес. Цією кропіткою справою зайнялись її співробітники, які там працювали в різні часи.

Визначне місце в діяльності Урмійської місії та бібліографічному доробку посідає архімандрит Сергій (Лавров). Він у 1902 році після закінчення Імператорської Санкт-Петербурзької академії був призначений служити в Урмійській духовній місії, де з 1904 року, отримавши сан архімандрита, очолив її та працював протягом десяти років [791, с.17-19]. Опікуючись справами місії, він постійно висвітлював її життя крізь призму повсякденних справ, тісно пов'язаних з життям асирійців. Напрацювання, які були зроблені ним під час своєї каденції, друкувались у Церковних Відомостях (офіційний друкований орган Св. Синоду) та власному журналі місії. Його праці містять цікавий етнографічний та історичний матеріал з етнічної історії та історії церкви [726; 727].

Заслужують на увагу праці архімандрита Пімена (Белікова), кандидата богослов'я Київської духовної академії, який працював при Урмійській Духовній місії за часів служіння в ній архімандрита Сергія (єпископа Салмаського в Персії) та був помічником начальника місії. Праці, які він опублікував, відтворюють у хронологічній послідовності події, які відбувались у місті Урмія серед асирійського населення в часи його протистояння персько-турецькій агресії. Об'єднавши діяльність Російської Православної Церкви через наявну місію, він розглядав життя асирійців з точки зору їх неминучого приєднання до православ'я, наголошуючи при цьому на визначній ролі Російської імперії в спасінні цієї нації. Також у його працях містяться факти та етнографічні відомості з історії асирійського народу та Асирійської церкви [705; 706; 830].

Зусиллями працівників місії з 1905 року видавався журнал «Православная Урмія», який виходив раз на місяць двома виданнями російською та асирійською мовами, коштував два рублі. У часи ефективної роботи місії в 1911–1914 рр. видання російською мовою

виходило накладом у 300–500 примірників, а новосирійською – накладом у 600 примірників, які розповсюджувались у різних містах компактного заселення асирійців. Журнал містив матеріали про історію Асирійської Церкви Сходу, події сучасного церковного життя та суспільного життя асирійської громади в Персії, надавав інформацію про факти церковного, державного та політичного життя країни. Він містив різнопланову інформацію про місіонерів та їх діяльність. Головним завданням видання було поширення православної інформації в асирійському середовищі. Редагуванням журналу займався архімандрит Пімен [720; 798, с. 9].

У нашому переліку потрібно зазначити ще одне видання – щотижневий журнал «Церковные ведомости», який видавався при Св. Синоді (1888–1918 рр.). У досліджуваний період він став тим засобом масової інформації, який висвітлював події, пов'язані із життям православної громади, ознайомлював з постановами та положеннями законів Російської Православної Церкви. Він мав фахову зацікавленість висвітлення подій та фактів життя асирійського населення. Окрім офіційної частини, у ньому містилася й неофіційна частина («прибавления»), де друкувалися нотатки, промови ієрархів, церковна історія та археологія, місіонерські справи та ін. На сторінках цього видання знайшлося місце й матеріалам, пов'язаним з історією асирійців. Вони подавалися з огляду на успіхи діяльності православної церкви на Сході, причому авторами їх були священнослужителі, які за обов'язком служби опікувалися цією громадою. Зокрема, серед останніх ми зустрічаємо прот. Восторгова І., свящ. Синадського В. та ін. У журналі друкувалися нотатки з історії асирійської церкви, про побут та звичаї сучасних асирійців [610; 709; 728; 901]. Із статей цього видання складалася хроніка подій в урмійській місії.

Подібне місце посідав православний журнал Санкт-Петербурзької православної духовної академії «Христианское чтение». Маючи науково-

богословське спрямування, він став активним помічником у вивченні історії асирійської церкви та етнографії цього народу. Видання у своїй історії мало два періоди існування: з 1821 по 1918 роки та з 1991 року до сьогодні. Але слід зазначити, що і в першому, і в другому були наявні матеріали з асирійської тематики. На сторінках журналу друкувались уривки з монографії Болотова В. про історію церкви Сиро-Перської та інші матеріали [582-588]. Також була опублікована серія статей з історії християнства в Персії та Туреччині [715-718; 654-657]. Така активна періодична діяльність визначалася ставленням Російської Православної Церкви до цього питання і припадає на фазу активної співпраці місіонерів з асирійським населенням.

Інші праці поділилися на дослідження діяльності православної місії та її впливу на асирійську громаду та власне історико-етнографічні під кутом зору природнього бажання асирійців долучитися до православ'я.

До першої категорії належали праці Громцева В., Архангелова С., Діаконовського Д., Платонова А. [784; 798; 817; 831; 906] до другої категорії – Софонія Сокольського, Спаського А., Бабаханова І. [485; 933-936].

Незважаючи на релігійне забарвлення текстів матеріалів, перелічені праці містять цінну інформацію для дослідників різних історичних періодів історії асирійців. Вони унікальні з огляду на те, що тривалий час історія асирійців не ставала об'єктом спеціальних наукових пошуків та була не межі забуття, тому такий спалах результативної діяльності був першим етапом у визначенні історіографічних плям та вирішенні пов'язаних з ними проблем у дослідженнях асирійського питання. У них було збережено та донесено до нас результати польових досліджень, аналіз літературних творів попередніх періодів, оригінали яких втрачені на сьогодні.

Територія азійської частини Туреччини та територія, яка примикає до неї з боку Персії, у ХІХ ст. викликала пошвавлену зацікавленість із боку країн імперського устрою. До неї була прикута увага Англії, Франції, Росії та інших країн, на той час метрів світової політики.

Стратегічні дослідження цієї місцевості, з огляду на неминучі воєнні дії глобального масштабу, стали характерними для того часу. Записи, звіти та нариси подорожей представників генерального штабу та консульських співробітників містили ґрунтовний соціально-економічний та політичний аналіз цієї місцевості та її населення.

Подібні роботи мали тематично-довідковий характер. Тут була інформація щодо якості шляхів, можливості продовольчого забезпечення армії під час проведення військових дій. Давалася характеристика місцевого населення з етнографічно-історичного ракурсу, обговорювалися його політичні орієнтації з метою військової підтримки. До переліку робіт такої проблематики потрібно додати праці Авер'янова П., Ритиха П., Термена Р., Смірнова К., Шелковнікова Б. [486; 776; 900; 921; 931; 955].

На нашу думку, ці роботи вийшли за межі відповідної звітної-робочої документації та являють собою самостійні наукові праці.

Не була осторонь таких процесів і наукова інтелігенція. Ставши актуальною, з огляду на політичні умови та певний брак ґрунтовних праць, ця наукова проблематика дуже швидко дістала розвитку за різними галузевими напрямками.

Були створені фундаментальні праці з історії Давньої Ассирії, Ассирійської Церкви Сходу, в яких був наявний зв'язок із сучасним етнічним населенням. Історичні дослідження мали неприхований етнічний характер викладення матеріалу – факти та події подавалися з огляду на об'єктивну історичну ситуацію, а об'єктом цих пошуків завжди було саме ассирійське населення. Заслужують на увагу праці таких дослідників, як

Рагозіна З., Кондратьєв А., Лукашевич П., Гоммель Ф., Нікольський М., Лопухіна А. [785; 787-789; 802; 811; 838; 856; 858; 888-890; 915; 939].

Фундаментальна праця професора Болотова В. (1853–1900) «Из истории церкви Сиро-Персидской» була видана після його смерті, але саме вона є класичним зразком досліджень, які поєднали православне ставлення та власне науковий підхід. Із його праці ми дізнаємося про основні етапи становлення Ассирійської Церкви Сходу, про її зв'язок та розбіжності в поглядах із Вселенської церквою, про ієрархію керівництва та інші цікаві факти її життєдіяльності. Як доповнення та продовження наукового дослідження зазначеної проблематики можна назвати також авторські лекції з історії церкви [787-789].

З'являлися праці з антропологічних досліджень ассирійців, які мешкали в Закавказькому регіоні – наукові пошуки доктора медицини Штіди В. та Арутюнова А. Це перші антропологічні дослідження у вітчизняній науці з використанням великого за обсягом досліджуваного матеріалу. Цікавого висновку дійшли дослідники: згідно антропометричних даних ассирійці належали до семітської раси, – але йшлося і про необхідність проведення досліджень населення на історичній території з числа сусідніх народів [569; 762].

З огляду на актуальність вивчення ассирійської мови були зроблені дослідження в галузі філології. У цей час Калашев А. уклав один з перших російсько-ассирійський та ассирійсько-російський словник. Перекладалися російською етнічні тексти. Ці заходи полегшували міжетнічне спілкування та ознайомлювали загальноросійську аудиторію з творами ассирійської літератури [652; 653; 857].

Активізуються в цей період й етнографічні дослідження. На це вплинула відсутність достатніх знань про історію ассирійців після падіння Ассирійської імперії, не останню роль зіграла й активізація російських геополітичних зазіхань у цьому регіоні.

Розглядалися в зіставленні з етнічним історичним минулим система культурних настанов, традиційний побутовий спосіб життя, сфера міжособистісних стосунків тощо. Серед основних праць цієї категорії можна назвати такі: Малома Я. «Несториане и округ Хакяри», Загурский Л. «Историко-этнографические заметки о сиро-халдеях», Эйвазов П. «Некоторые сведения о селе Койласар и об ассирийцах», Лазарев К. «Свадебные обычаи у двинских айсоров», Лалаян Е. «Айсоры Ванского вилайета», Шкловский В. «Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1918–1923 гг.». Вони утворюють «золотий фонд» асирієзнавчих досліджень не лише свого часу. Специфіка висвітлення матеріалу в цих працях не несла ідеологічного навантаження, хоча прослідковувалася загальноросійська імперська зацікавленість [641; 675; 676; 683; 763; 775; 956].

Завершуючи розгляд цього періоду, ми повинні обов'язково зазначити, що наукові пошуки та розробки цього часу стали класичним фундаментом асирієзнавчих досліджень у ХХ–ХХІ ст. Саме презентація матеріалів польових досліджень мала унікальний характер з огляду на умови перебування асирійців на історичній території в період відносного військового спокою, що давало можливість досліджувати меншину у звичайній для неї, не примусовій обстановці. А відсутність ідеологічних заборон з різних напрямів дослідження давала можливість створити об'єктивну комплексну картину етнічного становища. Ця ситуація змінюється з початком та перебігом Першої світової війни та загостренням етнічно-релігійних відносин у регіоні, що спровокувало масову міграцію з регіону, втрату великої кількості унікальної наукової та релігійної літератури.

Політична ситуація в Російській імперії на початку ХХ ст. була вкрай нестабільна. Наявна криза, в результаті якої до влади в країні приходять більшовики з комуністичними поглядами, – і змінюється вектор розвитку

суспільства. Така зміна влади позначилася на всіх сферах життя держави, включаючи й ставлення до національних меншин.

Запроваджуючи всенародну владу в країні, уряд звертав посилену увагу на потреби національних меншин. Це знайшло своє відображення у втіленні в життя політики коренізації (українізації), яка повинна була комплексно вирішити нагальні питання національних громад. Утворення місцевого державного апарату із застосуванням мови національних меншин, розгалуженої системи етнічних громадських організацій, навчальних закладів та навіть національних сільських рад було характерною ознакою 1920–1930-х років. Усе це робилося для залучення цього елемента до загальнодержавної економіко-соціальної та політико-гуманітарної системи відносин.

Інтерес у цей період до асирійської тематики цілковито відповідав партійним заходам серед цієї національної меншини. Зокрема, для підготовки впровадження національного алфавіту на російській і латинській основі та поширення його серед асирійського населення світ побачили дослідження, зроблені Юшмановим М. та Полівановим Е. [707; 766]. Активізація здобуття освіти асирійським населенням яскраво презентувалася радянськими засобами масової інформації як прагнення цієї меншини до цивілізаційного розвитку [678; 777-779; 905].

Треба констатувати, що більшість матеріалів того періоду була побудована за чітко визначеною схемою на протиставленні елементів традиційного життя громади та нової історичної реальності. У радянських дослідженнях та матеріалах чітко визначалась історична межа перемоги Великої жовтневої революції. Зокрема, історія асирійського народу подавалася з такою хронологією: період до переселення в Радянський Союз – період страждань, культурно-освітнього занепаду; період після переселення – період історично визначеного та безперечного шансу на майбутній розвиток та самозбереження нації [574; 577].

На жаль, матеріали цього періоду ми не можемо віднести до ґрунтовних наукових пошуків, метою яких є власне дослідження асирійського населення Української СРСР. Наявні праці мають вибірковий характер у висвітленні основних етапів історичного минулого та замовчують деякі традиційні елементи етнічного життя, у більшості з них розглядаються загальнорадянські асирійські питання. Праці викладача асирійської школи Скоробогатого В. та науковців Бахтинського Ф., Кагарова Е., Думбіса (Думпіса) М., Кезма Т. та ін. зафіксували для майбутніх поколінь атмосферу асирійського суспільства в радянських умовах того часу. Але навіть порівняно з працями попереднього періоду, автори цих робіт не ставили собі за мету ґрунтовно висвітлити проблему [9; 627; 651; 729; 798].

Для нас очевидним фактом є те, що обсяг, кількість та ґрунтовність праць на асирійську тематику були нічим іншим, як відлунням державного ставлення до цієї меншини. Не бажання заглиблюватися в унікальний етнічний світ, а, навпаки, намагання прискорити процеси асиміляції, приведення у відповідність життя нації до радянських вимог – характерна ознака цієї доби. Через вибіркоче висвітлення етнічної історії та етнографії створювався спаплюжений образ асирійського населення, який і втілювався в масову свідомість. Так, замість населення, яке має тисячолітню історію, перед нами постають знедолені та незахищені люди із вкрай низьким освітньо-культурним рівнем, головним бажанням яких було підтримати радянську владу.

На зміну активній стадії розбудови етнічно-громадського життя та проведення активних досліджень асирійської меншини прийшов період етнічно-культурного «забуття». Значно зменшується обсяг матеріалів, присвячених асирійській історії після 1930-х років, вони набувають ідеологізованих ознак та вже не виходять з державного трактування ролі та місця асирійців у Радянському Союзі. Не бачимо ми серед цих робіт

розподілу меншини за будь-якими ознаками (замовчується родоплемінний поділ), вона подається як одна етнічність – асирійці Радянського Союзу [898; 836; 628]. Велику частку бібліографічних матеріалів цього періоду складають праці Матвєєва К. та Матвєєва А. Їх праці хронологічно висвітлюють досліджуваний нами період та, безумовно, є джерелом фактичного матеріалу. Ці автори є фундаторами майбутніх асирієзнавчих наукових напрямів [859; 864; 865].

Нібито відводячи від себе підозру в замовчуванні асирійського етнічного фактору в сучасному суспільстві, влада намагалася спрямувати науковців на дослідження славетного минулого цієї національності, її фольклору та культурних ознак. Зокрема, праці Матвєєва К., Садаєва Д., Дьяконова І., Сазонова А. містять факти історичного минулого Асирійської імперії, відомості про асирійський фольклор та традиції [628; 819; 863; 848; 860; 924].

Але вже в той період, наскільки це дозволялося, розглядалися актуальні й на сьогодні наукові проблеми – перебіг Першої світової війни та її вплив на долю асирійців. Цьому питанню було присвячено праці Саргізова Л. та Матвєєва К., у яких зазначені трагічні наслідки асирійсько-турецького та асирійсько-перського протистояння під час проведення бойових дій у цьому регіоні. Наголошувалося й на ролі іноземного втручання в питання вирішення майбутнього асирійського народу [536; 863; 926].

Широке визнання серед етнічної меншини Радянського Союзу одержали праці з дослідження сучасної асирійської мови, які були зроблені проф. Церетелі К. Вони на певний час «стали абеткою» для вивчення рідної мови за неможливості це зробити в інший спосіб [948-950]. Допоміжним матеріалом у цій справі також була праця філолога Арсаніса Г., його підручники мали надзвичайно важливе значення для вивчення рідної мови [780; 781]. Такий акцент на збереженні національної

мови – основного «острівця культури» – був реальною можливістю для радянських асирійців зберегти й залишки етнічних ознак.

Отже, у досліджуваній нами період 1940–1991 років відбувається гальмування обертів у кількісних показниках друку праць з асирійської тематики, порівняно з попереднім періодом. Хоча треба зазначити, що змінюється й змістове наповнення матеріалів за рахунок залучення широкого кола архівних джерел, звернення до зовсім іншої проблематики. Вона поступово з публіцистично-популярної стає виключно науковою. Праці цього періоду відрізняються своєю послідовністю, серійністю, науковою ґрунтовністю. Але зазначимо, що суворі цензурні обмеження були відчутні в дослідженнях: не було й натяку про негативний вплив радянської системи на асирійське етнічне середовище, замовчувалися факти асиміляційних впливів на нього тощо. Не йшлося про занедбаний стан етнічної освіти, кризові явища в культурній площині та зміну деяких ментальних особливостей асирійського населення країни.

Посилення уваги до асирійського питання припадає на початок 1990-х років і спостерігається аж до сьогодні. Пов'язане воно з розпочатими демократичними процесами в суспільстві, які врешті-решт привели до появи нових державних утворень замість Радянського Союзу. Що, у свою чергу, ще раз розділило асирійців по різних державних утвореннях [721; 684; 571; 572].

Ми би назвали цей період «етнічною весною» асирійців колишнього СРСР, саме в цей період відбувається пожвавлення етнічної громадської активності. 23–24 листопада 1990 року в Москві відбувається Перша Всесоюзна конференція асирійців СРСР, результатом її діяльності було прийняття декларації щодо організації Всесоюдної асоціації – «Асирійського Конгресу СРСР», що вже відбувається за етнічним бажанням, а не за вказівкою партії та державних органів. Після тривалої заборони розпочинає свою діяльність серед етнічної пастви Асирійська

Церква Сходу, науковці отримують доступ до розсекреченої архівної інформації.

Найголовнішою ознакою сучасності є те, що, як було зазначено, до наукового обігу залучено матеріали, які ще досі не мали свого висвітлення в науці. Це передусім стосується розсекречених карних справ репресованих асирійців. Натхненній праці в цьому напрямку Садо М. та Садо І. ми завдячуємо появі першого друкованого асирійського мартирологу жертв політичних репресій у СРСР та бібліографічних даних на етнічних представників Російської імперії та Радянського Союзу в період XIX – першої половини XX століть, що по суті стали хрестоматією з історії асирійського населення Радянського Союзу в період з кінця XIX ст. до 1930-х років досліджуваного нами періоду [866; 867; 925].

Із зняттям обмежень зі свободи віросповідання у 1990-х роках розпочався процес повернення населення країни до вічних цінностей – релігії. Сьогодні вже настав той період, коли на території колишнього Радянського Союзу з'явилися й церкви етнічної релігійної спрямованості. Також це спровокувало активний пошук з історії Асирійської Церкви Сходу [649; 650; 741; 825; 837]. Серія праць дослідника історії Асирійської Церкви Сходу Селезньова М. знайомить читачів на досить професійному рівні з цим феноменом. На ґрунтовній джерельній базі він розкриває аспекти релігійного історичного минулого [724; 725; 927-929].

Можна сказати про те, що сьогодні історія перебування асирійців на території Радянського Союзу пишеться наново, вона позбувається ідеологічного забарвлення, непотрібних державницьких та партійних настанов, номенклатури часу. Праці російських дослідників Зая І. та Михайлова С. розповідають нам про долю асирійців Російської імперії та Радянського Союзу в другій половині XIX – початку XX ст. та торкаються

деяких аспектів сучасної історії. Цікаві висновки робить у своєму історичному дослідженні Зая І. [646; 690-696; 827].

До власне історичних досліджень можна віднести праці Данілової О., Бойцова В., Виноградова В., Ктіторова С., Желіби О.В, Хосроєвої А. [581; 621; 640; 600; 737; 743; 764; 804; 923; 946]. Активно розвиваються й соціологічні та демографічні дослідження сучасних асирійських громад. Вони визначають коло проблем етнічного характеру, які існують серед асирійської громади Російської Федерації. Вони є типовими для російськомовної асирійської громади і в інших регіонах колишнього Радянського Союзу [563; 739; 722; 862]. Побачили світ і російсько-асирійський словник, який склав Шуманов В., а також серія праць Арсаніса М. [782; 783; 957]. Питання культурної проблематики у взаємозв'язку із навколишнім світом асирійців у Радянському Союзі та на сьогодні розглядає у своїх працях російська дослідниця Лаво Р. [668-674; 850; 851].

Про потребу в таких дослідженнях та громадську зацікавленість у цьому питанні свідчить і кількість ґрунтовних сучасних наукових праць. За останні роки було захищено кандидатські та докторські дисертації: Зая І, Лаво Р., Садо С. (Російська Федерація), Хосроєва А. (Вірменія), – в яких розглядаються різні аспекти етнічної історії періоду кінця ХІХ–ХХ ст. [519; 522; 538].

Названі автори досліджують, як ми бачимо, переважно або історію асирійських громад у колишніх республіках Радянського Союзу, або торкаються аспектів життя громади у всерадянському та всеросійському масштабі. Проблема власне української асирійської громади в цей період було присвячено лише праці Бахтинського Ф. та Желіби О., що, як ми розуміємо, не задовольняє ані наукових, ані інформаційних потреб суспільства. Така диспропорція надає актуального значення дослідженню

саме асирійської громади, яка перебувала на території України, у динаміці розвитку її не лише періоду 1920–1930-х років, а й сучасності.

Слід підкреслити провідну суспільно-політичну роль засобів масової інформації у висвітленні асирійської історії у досліджуваний період. Тут ми маємо можливість класифікувати друковані засоби за мовою публікацій – російською, асирійською та іноземними мовами.

Публікації російською мовою ми розділяємо на дорадянські та радянські в межах періоду дослідження. До першого періоду відносяться публікації в журналах та газетах переважно релігійного походження. З активним просуванням Російської Православної Церкви в регіон компактного розселення асирійців ми констатуємо й активну фазу інформаційної політики церкви власними потужностями. Статті, факти, хронологія та історія асирійського населення стають центральними матеріалами таких видань, як: щотижневий журнал «Церковные ведомости» (офіційний друкований орган Св. Синоду) та його неофіційна частина («прибавления»), православний журнал Санкт-Петербурзької православної духовної академії «Христианское чтение».

А журнал «Православная Урмия» стає фаховим виданням виключно з проблематики, пов'язаної з асирійцями та їх взаєминами з Російською Православною Церквою. Він видавався з 1905 року та виходив раз на місяць двома виданнями російською та асирійською мовами. Незважаючи на передусім релігійне забарвлення, видання містило багатий етнографічний матеріал.

Також відомий факт існування в місті Тифліс у 1918 році газети «Накума» – «Сполох», яка була друкованим органом Асирійської соціалістичної партії. Саме це місто стає осередком патріотично налаштованої нечисленної інтелігенції, яка ще мала можливість вільно висловлювати свої погляди та виконувати функцію поєднувальної ланки між батьківщиною та Радянським Союзом для асирійців.

Авторами матеріалів з асирійської проблематики в цих виданнях стають священики та місіонери, які за своїми службовими обов'язками безпосередньо контактували з асирійською громадою в місцях її традиційного компактного перебування в Туреччині та Персії. Також авторами стає переважно освічена національна інтелігенція. Зазначений факт надає працям цих дослідників не лише публіцистичного, а й джерелознавчого характеру.

Публікації радянського періоду в 1920-1930-х роках завдають тональність висвітлення питання перебування асирійців на території всього СРСР та напрям ідеологічного трактування фактів та подій з етнічної історії. Добірка матеріалів у журналах «Советская этнография», «Новый Восток», «Революционный Восток», «Просвещение национальностей», які розповсюджувалися по всьому Радянському Союзу, а також «Східний світ» стають класичними джерелами інформації для подальших наукових досліджень з історії та етнографії асирійців. Слід зауважити, що в цих журналах асирійці переважно презентуються як єдина національна меншина, яка потрапила до Російської імперії та Радянського Союзу, зі спільним історичним минулим та прагненням залишитися у СРСР. Відсутня тут також будь-яка диференціація за територіальними особливостями вже у радянській країні.

Окремо слід відзначити матеріал Бахтинського Ф. «Ассирійці (Айсори) у Києві», який було опубліковано в науковому виданні «Східний світ». Науково-інформаційний матеріал цієї статті був присвячений виключно асирійській громаді м. Київ. Там містилися історико-етнографічні факти з життя місцевої громади. Причому це була перша та єдина наукова публікація, присвячена висвітленню фактів з повсякдення асирійської громади, яка опинилася на території радянської України.

У період з 1925 по 1938 роки в Тифлісі видається також єдина національна газета асирійською мовою – «Кохва д'Мадинха» – «Зірка

Сходу». Вона друкувалася несторіанським (ассирійським) та латинським шрифтами, була потужним поширювачем радянської ідеології не лише серед місцевих ассирійців, а й закордонних.

Після періоду 1920-1930-х років у російськомовних періодичних виданнях зовсім зникають матеріали, присвячені ассирійському питанню. Лише після розпаду Радянського Союзу та з виникненням нових незалежних держав, у часи піднесення національної самосвідомості не залишається без уваги «ассирійське питання». З'являються етнічні періодичні видання. Зокрема, у Росії видавався на початку 90-х журнал «Атра» («Родина»), журнал «Мелта» («Слово») з 1994 р., «Ассирійська газета» з 1994 р., також можна відзначити журнал «Бара» («Свет») [571; 572]. Ці видання мали загальне розповсюдження на території колишнього Радянського Союзу. На шпальтах цих видань друкувалися матеріали, присвячені історії ассирійців, їх етнографії, фольклору. Але треба констатувати той факт, що більшість з них не мали постійної періодичності та припинили своє існування за різних обставин. У 1990-х р. відбувається, на нашу думку, інформаційна революція щодо висвітлення ассирійської проблематики в ЗМІ. Особливо це стосується етнічних ЗМІ, але й загально державні періодичні видання не залишалися осторонь.

Україна, в якій сьогодні мешкає понад три тисячі ассирійців, бере активну участь у цих процесах [549]. У жовтні 2004р. видано перший випуск інформаційної ассирійської газети «Хабре д'атураи», який вийшов за підтримки відділу у справах національностей та релігії Запорізької обласної державної адміністрації [742]. Уже протягом десяти років ця газета стала єдиним друкованим засобом масової інформації ассирійців не лише України, а й країн СНД. Успіх існування цього видання підтверджує географія видання: якщо спочатку це була виключно Україна, то на сьогодні це Росія (Ростов, Краснодар, Саратов та ін.), Вірменія та інші пострадянські країни. Коливається тираж газети з 1 тис. примірників у

2004 р. до 1 300 примірників у 2009 р., сьогодні (2014 р.) – 1 000 примірників [612]. Незважаючи на відсутність постійного державного фінансування, більшість номерів друкується коштом ассирійців різних регіонів України. За роки існування газета створила розгалужену мережу власних кореспондентів, до співпраці залучаються бажаючі з числа патріотично налаштованих ассирійців. Мова видання переважно російська, лише окремі матеріали виходять ассирійською мовою. Це обумовлено тим, що більшість читачів російськомовні, які частково або зовсім втратили навички читання рідною мовою.

Що стосується періодичних видань, які виходили в досліджуваний нами період за кордоном ассирійською та іноземними мовами, то потрібно зазначити, що часи Першої світової війни та події 1920–1930-х років стають активним етапом національно-визвольних змагань та періодом піднесення національної свідомості. Цей факт спричинив активну фазу поширення видань ассирійського спрямування по всьому світу, здебільшого в містах компактного перебування ассирійців. Такі видання, як «Ассирійсько-американський кур'єр» (м. Нью-Йорк), газети «Атур», «Кохва д'Атурая» (м. Чикаго), стають друкованими органами ассирійських національно-культурних громадських організацій. Схожі видання з'явилися в Лівані, Іраку, Єрусалимі та на інших територіях, де знаходилися ассирійці. Головною ознакою цих видань було те, що жодне з них не мало можливості свого розповсюдження серед ассирійців, які перебували на території Радянського Союзу.

Визначаючи характер матеріалів, надрукованих у періодиці, з історії та етнографії ассирійців, ми можемо констатувати, що вони мають вагоме наукове підґрунтя та виконують джерелознавчу роль, а в деякі історичні етапи були виключним джерелом інформації для населення країни. Така ситуація обумовила проведення нами додаткового наукового дослідження ролі преси у висвітленні ассирійського питання в досліджуваний період.

Аналіз бібліографічного матеріалу з вивчення асирійського населення Радянського Союзу у 1920–1930-х роках свідчить про те, що, незважаючи на певне дослідницьке опрацювання цієї проблеми, залишаються досі не з'ясовані питання, вирішення яких лежить у площині подальшого глибокого напрацювання із залученням нових фактів з життя громади. Визначаючи стан наукової розробки цієї проблематики, потрібно зауважити, що такі дослідження потребують розширення джерельної бази за рахунок залучення робіт, які розглядають асирійське питання із загальнодержавного ракурсу роботи з національними меншинами, де асирійці є однією з багатьох національних меншин країни.

У дорадянські часи увага дослідників була прикута переважно до особливостей функціонування та соціально-політичного устрою Асирійської імперії часів її розквіту та занепаду. Розгляд питань, пов'язаних з національними меншинами, скоріше становить виняток, ніж є пріоритетним науковим напрямом. Це зумовлювало недбале ставлення, з огляду на саму кількість цих досліджень. Тематичний розгляд зазначених питань відбувався з російської імперської позиції, яка функціонувала на ідеологічних засадах уваровської тріади «Православ'я. Самодержавність. Народність», тому дослідження всіх національних питань відбувалося крізь її призму та не було пріоритетним для державних органів управління.

Ситуація докорінно змінюється з приходом до влади партії більшовиків. Проголосивши національну політику пріоритетним напрямом своєї діяльності, вони використовували всі наявні можливості задля її здійснення. Треба взяти до уваги й специфіку історіографічних праць досліджуваного періоду (1920–1930 рр.): вони мали неприховане державницько-партійне спрямування та прямі ознаки партійного забарвлення. Нас вони цікавлять з огляду на потребу моніторингу загальних перетворень усередині національних меншин усієї країни, що, звісно, позначилося й на згаданій меншині. Асирійці зазвичай не

ставали предметом окремих наукових досліджень, але відомості про них містилися в різноманітних звітах державних установ та працях дослідників в узагальнених формах.

Класифікація цих праць, на наш погляд, відповідає радянській системі управління державою. Першочергове місце посідали праці партійних державних керівників, відповідно до їх постанов, доповідей та настроїв були побудовані праці та виступи із цього питання вже республіканських діячів [590-597; 600; 601; 660; 663; 730-735; 760; 761; 794; 795; 826-828; 839; 840; 853; 930]. Ці погляди знайшли своє відображення в матеріалах з'їздів, конференцій, нарад з національного питання. Основне завдання цього історіографічного доробку – створення іделогічного-інформаційного підґрунтя для дій керівної партії, переконня населення у визначенні правильного шляху розвитку, пропаганда комуністичних ідей, а згодом і виправдання репресивної політики держави [487-489; 495; 573; 616-115; 642-645; 677; 681; 685-688; 708; 744-746; 773; 809; 810; 909-114; 940-942]. Іншою особливістю цього шару матеріалу є надмірна заідеологізованість та заполітизованість згаданих праць, які використовували марксистсько-ленінський курс розвитку, а здебільшого сталінське вчення щодо національної політики за часів соціалізму. Це виявлялося в перебільшенні досягнень у вирішенні національного питання та його безконфліктності як загалом у країні, так і стосовно конкретних національних меншин та здебільшого в намаганні звести до мінімуму всі згадки про національний колорит населення країни, викривленні ідеї природнього розвитку окремих національностей.

З огляду на провідну роль національного питання на державному рівні було приділено прискіпливу увагу діяльності й радянських та партійних органів серед національних меншин України у досліджуваній період. Керівники ланки фахівців з національних питань, які очолювали радянські установи, ставали одночасно ідеологами та теоретиками

національного питання. Корисність цих праць полягає в отриманні додаткових статистичних матеріалів та загальної картини проведення національної політики.

Іншу категорію праць складають роботи наукового характеру, які були створені в провідних наукових установах держави за рахунок усебічної державної підтримки. Незважаючи на наявні цензурні обмеження, ученим все ж таки вдавалося в нестандартних формах зберегти для нас результати своїх досліджень. За цей період активно досліджувалися майже всі національні меншини, які проживали в УРСР(з 1919-1937 - УСРР). Цією роботою займалися як співробітники ВУАН, так й інші дослідники [719; 774].

Завзяття радянської ідеології та пропаганди в національному питанні не поділяли такі дослідники, як Донцов Д., Галій М., Новицький Б., які стали ідеологічною опозицією правлячому режиму. Закордонне походження цих праць в жодному разі не зменшує їх цінності, але на певний період робить їх не доступними для широкої радянської аудиторії. Ці автори неупереджено критикують радянську національну політику, викриваючи її справжнє комуністично-ідеологічне походження [808; 818; 952-954].

Ще однією особливістю історіографії періоду 1920-1930-х років є відсутність праць, присвячених розвиткові окремих націй і народностей, визначених державною політикою. Усі праці мають узагальнювальний характер або конкретизують дані щодо найчисленніших національних меншин – поляків, німців, болгар, євреїв.

Визначною подією в житті суспільства, що вплинула на всі прояви життя національних меншин, стало оприлюднення «Краткого курса истории ВКП(б)». Історична місія цієї праці полягала в тому, що вона визначила пріоритетні напрями подальших історіографічних досліджень щодо вивчення національних меншин. Нею партія відзначила згортання

активної діяльності в галузі націобудування та заперечувала досягнення українізації. Зокрема, на державному рівні було визнано, що національне питання остаточно вирішене внаслідок досягнення рівності всіх націй і народностей країни. На тривалий час питання життєдіяльності національних меншин стає неактуальним напрямом досліджень науковців, що призводить до різкого зменшення праць цієї спрямованості.

Лише з проголошенням політики перебудови та шляху на демократизацію суспільства, а згодом з отриманням незалежності нашою країною спостерігається активізація досліджень національних меншин у 1920-1930-х роках [490-494; 501, 503, 504; 567; 568; 570; 589; 602; 607-609; 616; 622-626; 701-704; 807; 841; 844-847]. Праці таких науковців, як Євтуха В., Чирко Б., Даниленка М., Верменича Я., Єфименка Г., Новохатька Л., Рафальського О., Якубової Л. та інших, повернули колишній інтерес до дослідження національних меншин у 1920–1930-х роках [507; 516; 518; 527; 603-606; 617-620; 630-639; 713; 714; 751-757; 768-772; 775; 801; 813-814; 821-823; 892-896; 917; 951; 960-963]. Залучивши до дослідження нові засекречені архівні матеріали, відверті спогади сучасників та напрацювання, зроблені за кордоном, вони перетворили цю тему на актуальний напрям історичних досліджень.

Наукову актуальність напряму дослідження історії національних меншин України саме у період 1920-1930-х роках підтверджує й факт чисельної уваги з боку сучасних дослідників. Дослідження історії вірмен, греків, німців та інших національних меншин, їх організаційно-господарчих структур, національно-культурної діяльності та взаємодії із радянської владою у рамках досліджуємого періоду стає предметом і дисертаційних пошуків українських науковців [511-513; 517; 520; 521; 523-535; 537; 539-542; 577; 580; 598; 647; 659; 758].

Окремою групою історіографічних джерел є наукові напрацювання іноземних дослідників. Структурна побудова цих досліджень та загальна проблематика не дуже відрізняється від вітчизняного доробку. Мова в них іде про стислий історичний огляд, дослідження релігійних вподобань, мовно-культурологічний аспект та хронологію подій напередодні та під час Першої світової війни з її негативними наслідками для асирійського населення. Усе це вказує на зацікавленість цією проблематикою у зв'язку з «обставинами» – під час активного освоєння стратегічного регіону та поширення в ньому впливу європейських країн. Відрізняє їх те, що ці дослідження не припиняються за тоталітарно-ідеологічних обставин після 1920–1930-х років, а, навпаки, продовжують накопичувати фактологічний матеріал, розбудовуючи асирієзнавчі наукові напрями.

Також прослідковується певне упереджене ставлення до російської політики стосовно асирійського населення напередодні та під час війни, натомість схвалюються заходи англійського уряду з цього питання, що відбиває світову політичну кон'юнктуру того періоду [985]. Або, навпаки, дається об'єктивна оцінка імперських намірів урядів світових країн, що маніпулюють долею асирійського народу [981; 983; 988].

Певна кількість праць була присвячена дослідженню історичної спадщини асирійського населення. Така зацікавленість спостерігалася й на тлі етапу активного археологічного дослідження багатої асирійської спадщини. Саме в середині XIX ст. Леярд Г. взявся за розкопки біля пагорбів колишньої столиці асирійської держави Ніневії [966; 968; 969; 971- 976; 978; 979; 980]. Поява лінгвістичних наукових праць спричинена не лише науковою зацікавленістю цим питанням, а й рядом практичних потреб [964; 965; 977; 986]. Наявні також праці з історії асирійської церкви з розглядом її історичного минулого та особливостей впливу на етнічне населення [987; 982].

На сьогодні є актуальним вивчення місцевих асирійських громад, які постають об'єктом історичного дослідження. У таких працях з'ясовуються історичні чинники, які вплинули на формування такої громади, та досліджуються елементи повсякденного життя її як цілісної спільноти, так і окремих її представників [968; 984; 989].

Незважаючи на певні досягнення в наукових пошуках з асирійського питання, як у досліджуваній нами період, так і в його історичному розвитку, треба відзначити таке: майже цілковито не розглядалася зарубіжною історіографією історія асирійців, які потрапили до Радянського Союзу, далися ознаки його ідеологічно-політичне протистояння світовим країнам та тоталітарні ознаки керування всередині держави. Основна увага досліджень була прикута до подій, пов'язаних з перебігом Першої світової війни та з переселенням асирійців до Іраку, причому в дослідженнях автори відверто наголошували на проявах свідомого знищення асирійського населення за релігійною ознакою, що пізніше класифікувалося світовою спільнотою як геноцид.

Підсумовуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати про те, що наявний історіографічний доробок з історії асирійців дорадянського періоду є фактично основною джерельною базою для усіх наступних наукових досліджень. Саме в цей період були подані майже всі відомості з традиційно-побутової сфери життя, конкретно історичні обставини функціонування Асирійської Церкви Сходу та її пастви, закладені основи етнічної класифікації та етнічної статистики. Усе це робилося без певних упереджень з повагою до меншини та з наявною великою долею об'єктивності.

Докорінно відрізняються праці радянських дослідників, які були написані в розглядуваній нами період. У них визначалася першочерговість ідеологічних засад над історичною об'єктивністю та професійною фаховістю. Вони мають більш публіцистичну спрямованість, аніж наукову.

Власне історичних праць цього періоду з історії асирійського населення України ми не знайшли, більшість матеріалу презентується в загальнодержавному ідеологічному руслі із зазначенням територіальних географічних або статистичних показників меншини. Історіографічні дослідження більш пізнього радянського періоду є ґрунтовними за своїм змістом, але вони не позбавлені державної цензури, тому висвітлювали переважно «замовлені» наукові питання.

Цікавим є й змістове наповнення історіографічних праць. У дорадянський та сучасний період основний акцент робився на дослідженнях історичного минулого та сучасності в аспекті проявів етнічної культури, у той час як у радянській – переважно розглядався лише історичний аспект.

Зазначені обставини істотно ускладнюють роботу сучасних дослідників та доправляють їх на активне опрацювання архівного матеріалу, який стає визначальним у дослідженні історії асирійців України у 1920–1930-х роках.

Цікавим також є той факт, що хронологічно зростає кількість праць, написаних етнічними асирійцями. Якщо в дорадянський період це були поодинокі випадки індивідуальних праць або консультаційних послуг іноземним дослідникам, то в радянські часи з'явилася потужна когорта дослідників етнічного походження, які доклали багато зусиль до наукових відкриттів. Це такі особистості, як Скоробогатов В., Юшманов Н., Біт-Юхан С., Матвеев А., Матвеев К., Саргізов Л., Садаєв Д.

Треба констатувати той факт, що, незважаючи на доступність основного архівного фонду та потребу суспільства в пошукванні асирійського народно-громадянського руху, ще не побачило світ фахове наукове дослідження з історії асирійців, які проживають на теренах незалежної України.

1.2. Аналіз джерел

Розбудова демократичного суспільства, яка розпочалася з набуттям незалежності нашою державою, якісно вплинула на дослідження науковців стосовно залучення до наукового обігу архівних матеріалів. У цей час розширилася пошукова наукова база, знята низка обмежень та заборон щодо вивчення певних наукових напрямів. Одним з таких напрямів є дослідження становлення та функціонування тоталітарних засад існування суспільства та впливу їх на національні меншини, зокрема на асирійське населення України в 1920–1930-х роках.

Актуальним завданням сьогодення постає пошук, систематизація та наукова обробка інформації, яка зберігається у фондах державних та приватних архівах з цієї проблематики не лише у нашій країні. Аналіз саме цих документів може, на нашу думку, відобразити основні етнопсихологічні характеристики сучасних асирійців України, дати відповіді на питання, які стоять перед цією громадою та продемонструвати реальні обсяги державного впливу на внутрішньоетнічний світ асирійської громади. Відсутність ґрунтовних друкованих матеріалів з історії асирійців у межах нашої держави розглядуваного нами періоду виокремлює фонди державних архівів України та Росії в одне з найголовніших джерел вивчення їх історії. Наше дослідження було побудоване власне на аналізі цих джерел, усім іншим джерелам свідомо надавалося другорядне значення. Отже, мова документів ще раз підтвердила ті відомості, які зберігалися на рівні усної форми передавання етнічної інформації, але було встановлено деякі розбіжності та невідомі факти.

Ми не виявили окремих фондів зберігання справ з історії асирійців в українській національній архівній мережі, винятком є фонд державного архіву Сумської області – фонд Р5601 – Роменська трудошкола (асирійська), що свідчить про відповідне ставлення до цієї інформації в

хронологічних межах досліджуваного періоду з боку влади. Матеріали з названого питання зазвичай зберігаються у справах місцевих виконавчих комітетів, відділів народної освіти, у статистичних відділах тощо. Для написання дисертації нами було залучено фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Донецького, Запорізького, Луганського, Дніпропетровського, Сумського, Харківського, Полтавського, Чернігівського, Київського обласних державних архівів та Державного архіву міста Києва. Корисним для фахівців джерелом дослідження є матеріали, які зберігаються у фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України та в архівах тимчасового зберігання документів управління СБУ в обласних центрах України (Донецьк, Запоріжжя, Луганськ, Полтава).

Для формування цілісної картини вивчення питання нами було залучено матеріали архівних установ, які знаходяться поза межами нашої країни, як-от: Государственный архив Российской Федерации, Российский Государственный архив экономики, Российский Государственный архив социально-политической истории, Государственное Казенное Учреждение Республики Адыгея «Национальный Архив Республики Адыгея».

Характеризуючи весь масив виявленої архівної інформації, треба зазначити, що в нас є можливість класифікувати її за ознаками специфіки викладення інформації, змістового наповнення, обсягу та інших показників, приналежності до дорадянського та радянського періодів.

Перед початком аналізу архівних документів вищезазначених періодів треба виокремити спільні особливості: територіальне зберігання матеріалів збігається з місцями компактного розселення асирійців та їх рівнем громадської активності (тобто лояльність до влади та бажання

співпрацювати). Чинниками, що ускладнюють роботу сучасних дослідників, є наявність численних невідповідностей, як-от: помилки в написанні прізвищ або їх написання, наближене до російського, плутанина з географічними назвами, – а також вільне трактування періодів історії асирійського населення представниками державних установ та відсутність комплексного підходу до вивчення цієї меншини, як і фахівців із цього питання. Тому є дуже просте пояснення: більшість свідчень, етнографічних відомостей, історичних подій та бібліографічних даних було надано неосвіченими асирійцями та фіксувалося не підготовленими до цього представниками різних державних установ або окремими особами без фахової підготовки, а іноді й свідомо їх перекручували для усунення розбіжностей у написанні російською мовою.

Протягом XIX сторіччя відбувалося первинне накопичення інформації, присвяченої асирійцям. У цей час ми знаходимо переважно поодинокі статистичні факти їх перебування в межах Російської імперії [115, арк. 5-15; 234]. Зокрема, були зафіксовані непоодинокі випадки вдавання до жебрацтва та всіляких дій, класифікованих місцевою владою як шахрайство. Поширеними були факти збирання грошей на потреби різних релігійних установ у Персії асирійцями, що вдавали себе за їхніх представників [114, арк.155; 118, арк. 91].

Наприкінці XIX століття перебування асирійців на терені України мало хаотичний та нечисленний характер, і це вплинуло на формування архівних фондів – вони зберігали лише випадкові свідчення. Це ставлення було відлунням загальноросійської політики стосовно меншини, хоча в цей час уже існувало асирійське поселення в межах Російської імперії, яке з'явилося після закінчення російсько-перської війни 1826–1828 рр. в Єріванській губернії та налічувало близько 100 асирійських родин [569, с. 88-89].

З огляду на чисельність асирійської громади та її історичні вподобання більш привабливим був регіон поблизу історичної етнічної території, інша частина Російської імперії не розглядалась як потенційна для компактного проживання. Тому окремі представники національної громади на території України не змогли об'єднатися у спільноту, яка б проводила власну соціально-економічну та громадську діяльність, зацікавивши при цьому органи державної влади у співпраці. Виходячи з цього, можна стверджувати, що асирійська громада не мала традиційних напрацьованих відносин із владою, як це було у її співплемінників у закавказькому регіоні.

Ситуація змінилася на початку наступного століття, коли «асирійське питання» вирішується на загальнодержавному та територіальному рівнях у рамках здійснення загальнодержавної політики. Початок ХХ століття є, на наш погляд, найбільш вдалим з точки зору самого існування документів, які відображали життєдіяльність асирійців у межах нашої країни. Кількість документів, що зберігалися обумовлена нагальними потребами суспільства, громади та, передусім, проведенням активної національної політики більшовицьким урядом. Ці тенденції за часом збігалися з періодом активного проникнення асирійців на територію Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу.

Із початком втілення в життя радянської політики «коренізації» національні меншини на деякий час отримують можливість зробити вагомий внесок в розбудову власного національно-культурного життя, а державні установи – зосередити свою увагу на задоволенні їх потреб. Саме з перебігом цієї державної політики пов'язано зберігання великої кількості друкованих документів.

Матеріали радянської доби мають ознаки неприхованого втручання з боку партійно-державних органів у справи асирійської громади України.

Це підтверджують численні факти, один з яких дуже цікавий: це процедура обрання делегатів на I Всеросійський з'їзд ассирійців, який мав відбутися з 7 по 13 грудня 1925 року в Москві. За планом Україна повинна була делегувати на цей захід шістьох представників за містами проживання: від міста Київ – два делегати, міст Харків, Слов'янськ, Сталіне, Катеринослав – по одному. З інструкцій щодо обрання делегатів ми дізнаємося: вибори мали відбуватися обов'язково з відома органів НКВС та представників місцевих виконавчих комітетів. Основною вимогою до кандидата була партійна приналежність або лояльне ставлення до чинної влади, тобто ініціювалася зверху громадська активність ассирійської громади Радянського Союзу під безпосереднім наглядом та втручанням з боку держави [301, арк.71-74]. Найголовніше, що саме влада ініціювала цей захід, намагаючись стати «своєю» в національному середовищі.

З архівних справ перед нами постають безпорадні громадяни молодої держави, обтяжливими обставинами їх адаптації була повна відсутність володіння місцевою мовою та позбавлення можливості займатися традиційним соціально-економічним видом діяльності – землеробством. Опинившись у незвичних для себе соціально-економічних та політичних обставинах, вони шукали роз'яснень «правил життя» в різнорівневих владних інстанціях. Із запитами зверталися навіть до голови Раднаркому УССР тов. Раковського Х. [310, арк.150]. Необізнаність з економіко-правовими засадами існування суспільства робила їх незахищеними від зловживань представників місцевих органів влади, які не могли не скористатися цим у власних цілях.

Фонди державних архівів зафіксували численні розбіжності в статистичних відомостях про кількісний стан ассирійців. Спостерігаються дві тенденції. Із боку місцевих органів влади – свідоме замовчування або ненавмисне заниження чисельних показників, напевно, через ігнорування потреб громади та задля полегшення своєї роботи. Із боку ассирійської

громади та її представників завищувалися чисельні показники з метою привернути до себе увагу державних органів для вирішення соціально-побутових, культурних потреб. Негативними факторами у справі статистичного обліку були й об'єктивні моменти, а саме: схильність до постійної внутрішньої та зовнішньої міграції, наявність різного роду довідок, виданих місцевими радянськими установами за неможливості більшістю населення відвідувати консульства [310, арк.242].

Помітний внесок у дослідження ассирійців України зробив Олександр Біт-Шумун на посаді голови Будинку народів Сходу та за сумісництвом уповноважений у справах культурно-просвітницької діяльності серед ассирійців. Виконуючи доручення ЦК національних меншин при ВУЦВК від 17 серпня 1927 року, він обстежив місця компактного проживання ассирійців України [80, арк. 129]. Спостереження, які були оформленні у звітній документації, залишаються вагомим джерелом інформації щодо соціально-економічних та культурно-просвітницьких тенденцій у місцевих ассирійських громадах. У межах здійснення обстеження були відпрацьовані міста Прилуки, Ромни, Лубни, Мелітополь, Слов'янськ, Запоріжжя, Артемівськ. Звіти містять стандартну на той час інформацію про кількісний стан, зайнятість та соціальне становище, матеріальне, культурне та правове забезпечення, участь у партійних заходах та якісний рівень обслуговування місцевими органами влади [78, арк. 28, 33]. Це було перше комплексне обстеження та дослідження ассирійських громад на території УРСР.

У ситуації, коли в країні жваво відбувалися процеси прихованої монополізації ознак демократизму з боку держави, а саме: функціонування так званого третього сектору – ассирійці намагалися не «відставати» від інших. За ініціативи національно налаштованої нечисленної ассирійської інтелігенції, на фоні загальнорадянського пожвавлення громадського життя, в Україні з'явилися перші недержавні об'єднання. Зокрема, у 1928 році до ЦК нацменшин при ВУЦВК

потрапила заява ініціативної групи про затвердження статуту організації ассирійців, які проживають в Україні [84, арк.1]. Організації, які об'єднували ассирійців та спромоглися офіційно оформити свою діяльність, були виявлені також у місті Ромни [140, арк. 1]. Провідна ідея подібних товариств та організацій полягала в піднятті культурного рівня, захисті соціально-економічних інтересів своїх членів [84, арк. 6]. Але треба констатувати, що стосовно ассирійців це була спроба влади зсередини розхитати традиційно-етнічний склад життя за рахунок маніпулювання діяльністю громадських інституцій. Держава відверто знехтувала такими прагненнями національної меншини, як-от: прагнення ассирійців до сільськогосподарської праці, отримання певного рівня соціально-економічної соціалізації – та ще й скористалася з цього. Поступово більшість таких організацій перетворилися з організацій захисту прав ассирійців на суто формальні адміністративні установи, які згодом припинили свою діяльність під тиском тоталітарних устремлінь держави.

Вважаючи основною своєю проблемою неможливість займатися традиційними видами діяльності, ассирійці України намагалися отримати можливість оселитися на землі, як це вдалося ассирійцям в інших республіках. Про це свідчать статuti більшості етнічних громадських організацій та рішення загальних зборів громад. Архівні документи надають нам можливість простежити ці процеси та дати їм відповідну оцінку.

Республіканський уряд декларував свою підтримку намаганням ассирійців зайнятися сільськогосподарською діяльністю [267, арк. 17-18], але до конкретних дій не дійшло, не було виділено достатньої кількості землі задля всіх бажаючих, не було впроваджено механізмів достатнього фінансування переселенців з огляду на повну відсутність коштів у самої громади. Ситуація з ассирійською громадою міста Харків нам наочно

демонструє марні спроби переселитися на землю. Зокрема, на загальних зборах асирійців міста 24 березня 1929 року було виявлено бажання 25 сімей переселитися в Херсонську округу для заняття сільськогосподарською працею [267, арк. 17–18]. Незважаючи на значні переваги, які отримали асирійці та цигани, порівняно з іншими національними меншинами, в питанні переселення, цього було недостатньо, забракло кредитних коштів для їх переселення та державних пілг переселенцям, вони так і залишилися в місті [222, арк. 156; 225, арк. 68]. Аналогічний результат отримали й асирійці з міста Запоріжжя, які загальною чисельністю до 40 сімей (з яких тільки 15 родин з міста Запоріжжя, а інші з різних населених пунктів держави) у 1927–1928 роках висловили бажання оселитися в Хортицькому або Софіївському районах [261, арк. 43].

Архівні документи не можуть передати нам емоційних відтінків відчуттів та прагнень пересічних асирійців. Зазвичай це була офіційна констатація подій або опис механізмів впровадження партійних настанов у життя. За межами висвітлення залишалися традиційно-побутова сфера, релігійні почуття, дотримання традицій та звичаїв, як зайві та ворожі елементи в радянській системі цінностей. Ми маємо справу зі свідомим замовчуванням ставлення до антагоністичних радянській владі інституцій, таких як церква або ради племінних вождів. Цілком усвідомлюючи, що асирійське населення не змінювало своїх релігійних вподобань та потайки виконувало деякі релігійні обряди, ми не знайшли достатньої кількості згадок про це. Навпаки, зі звітів про обстеження асирійського населення міст України, яке зробив т. Біт-Шумун О. , постає індиферентне ставлення до релігії з боку населення, яке не дотримувалося традиційних звичаїв [80, арк. 129-137]. На наш погляд, є унікальним документальне підтвердження щодо клопотання асирійських священиків вести службу своєю мовою в церквах Київської єпархії – дозвіл, датований 1922 роком [129, арк. 2].

Зафіксоване схвальне ставлення населення до дотримання етнічних традицій та звичаїв, прямим свідченням чого є численні вказівки в документах на «національну замкнутість», «влияние старика главаря», «племінну ворожнечу», «збирання калиму».

Вивчення стану задоволення освітніх потреб асирійської молоді – ще один науковий напрям дослідницької діяльності з асирійської проблематики. Підтримуючи сучасні тенденції, асирійські громадські діячі намагалися залучити якомога більше населення до здобуття освіти. У суворих буденних реаліях уявлення про освітянський рай похитнулося: багато чинників гальмували цей процес. Більшість шкіл мала нефіксовану кількість учнів з огляду на постійну міграцію батьків, залучення дітей до «сімейного бізнесу» (чищення чобіт), ігнорування батьками цієї потреби, бо не вбачали в освіті користі. Відчувалася гостра потреба в кваліфікованих викладацьких кадрах, котрі володіли національною мовою. Навіть якщо такі були, то вони мали працювати в непристосованих для навчання приміщеннях. Відсутність обладнання також негативно позначалася на освітньому процесі.

За звітністю Народного комісаріату освіти за 1924–1925 рік, існували три школи соціального виховання, один лікпункт [559, с. 153]. За відомостями, отриманими від ОБНМ, у «трудошколах» навчалися в 1925–1926 навчальному році 114 учнів асирійців, у 1926–1927 р. – 113 учнів, у 1927–1928 р. – 123 учні. Із матеріалів ЦКНМ при ВУЦВК у 1924–1926 р. – 3 трудошколи, у 1926–1927 р. – 2 трудошколи з учнями, у 1924–1925 р. – 150 осіб, 1925–1926 р. – 165 осіб, 1926–1927 р. – 120 осіб [834, с. 50]. Але ці факти не збігаються з цифрами, наведеними О. Біт-Шумуном після обстеження місць компактного проживання асирійців України. За його підрахунками в усіх формах навчальних закладів перебувало близько 300 дітей та така ж кількість дорослих [80, арк. 129-130]. Є факти про існування двох груп учнів загальною кількістю тридцять осіб, з одним

викладачем в асирійській школі в місті Дніпропетровськ та однієї групи трудшколи з 20 учнями в місті Харків, що зафіксовано лише на місцевому рівні [222, арк. 49; 127, арк. 24].

Наведені дані свідчать про розбіжність кількості шкіл з асирійською мовою навчання в офіційній статистиці та власних підрахунках громади, напевно, як і визначення статусу навчального закладу [62, арк. 67]. Це ще раз демонструє приховане небажання влади констатувати реальні масштаби національного самоусвідомлення та неможливість встановити реальні статистичні показники.

Окремою групою архівних джерел є кримінальні справи репресованих асирійців у 1937–1938 роках, які зберігаються в Архівах тимчасового зберігання документів управління СБУ в областях та фондах Галузевого державного архіву СБ України, а також деяких державних архівах та частково в обласних державних архівах. Але тут потрібно сказати про труднощі в опрацюванні цього масиву інформації через формальні обмеження доступу до інформації на законодавчому рівні.

З архівно-слідчих справ сучасний дослідник може взяти більш-менш незаангажовану інформацію, зі свідчень пересічних асирійців ми дізнаємося про окремі факти повсякденного побуту, особливості міграційних процесів, культурного та світського життя, ставлення до релігії та радянської влади. Також зображується зовсім інша картина перебування асирійців в межах держави – з'являється інформація про специфіку внутрішньоетнічних відносин та повсякденне життя громади. Це джерело дослідження демонструє нам прихований радянською владою обсяг державного впливу на громаду з використанням репресивно-карального апарату, підтверджує її неспроможність регулювати відносини всередині держави в демократичній спосіб.

Безперечно, найбільший шар архівних джерел з історії асирійців (не лише Української РСР, а й Радянського Союзу) зберігається також і в російських центральних державних архівах. Це обумовлено не лише жорсткою централізацією радянської влади, а й потребами власне громади. Саме в Москві проживала найбільша асирійська діаспора в Радянському Союзі, тут організовувалася та координувалася вся економічна та соціально-політична робота серед меншини в загальнодержавному масштабі.

Матеріали, які зберігаються в російських державних архівних установах, дають нам можливість визначити місце асирійської громади, яка перебувала на українській землі, у національному русі на теренах Російської імперії та Радянського Союзу. Зокрема, асирійці Української РСР посіли гідне місце серед учасників I Всеросійського з'їзду асирійців, де були представлені республіки з компактним проживанням асирійців. Подальша співпраця з правлінням та іншими загальнодержавними організаціями асирійців вказує на кількісний та громадсько-орієнтований характер українських осередків.

Щодо обсягу й змісту інформації, цікавої для нашого дослідження, виділяється Державний архів Російської Федерації. Його фонд № 3302 «Всесоюзное общество содействия трудящимся ассирийцам «Хаядта» 1924–1937 годов» зберігає звіти, протоколи, особисті анкети та матеріали стосовно діяльності асирійських загальнодержавних громадських організацій, основна діяльність яких є показником тих процесів, які відбувалися навколо та всередині громади. Справи цього фонду яскраво змальовують усі примхи державної політики, які відчула на собі етнічна меншина в еволюційному русі. Із матеріалів ми дізнаємося, що діяльність всесоюзних громадських організацій асирійців була провідною лінією партії в роботі з меншиною, настанови обов'язково мали виконувати всі регіональні осередки, включно й асирійців Української РСР. У справах

фонду міститься також інформація про листування та настанови київському осередку організації, також наводяться статистичні показники, які підтверджують деякі наші висновки.

Російський Державний архів економіки через своє всерадянське значення зберіг матеріали Всесоюзного перепису 1939 року, що дає дослідникам можливість зробити кількісний аналіз асирійської громади не лише української республіки. З аналізу фонду 1562 «Центральное статистическое управление (ЦСУ) при Совете Министров СССР. 1918–1991 гг.» ми дізнаємося про географію розселення, кількісні показники та рівень володіння асирійцями національною мовою в місцях їх компактного проживання.

У фонді № 495 «Исполнительный комитет Коминтерна (ИККИ)» Російського Державного архіву соціально-політичної історії ми знаходимо матеріали, які демонструють політичні орієнтації асирійської громади перед її виникненням в Радянському Союзі та її зв'язки з батьківщиною, зокрема історію діяльності Асирійської соціалістичної партії. Також нам були цікаві відомості про представництво асирійців у Комуністичному університеті трудящих Сходу в плані доступу меншини до вищої освіти.

Державний заклад Національний Архів Республіки Адигеї презентував цікаві факти про функціонування асирійської школи в місті Нахічевань, передусім це протокол № 75 від 10 квітня 1933 року Президії Всеросійського Виконавчого Комітету, який містить у собі доповідь про стан роботи серед трудящих асирійців [409, арк. 432].

Характеризуючи за обсягом цікаву для нашого дослідження інформацію, яка зберігається в архівних установах, відзначимо наступне. Найбільш повну колекцію матеріалів ми знайшли у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Фонд № 413 – Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) при

ВУЦВК м. Харків (1923–1934 рр.), фонд № 1 – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК) УСРР (1921–1934 рр.) м. Харків, фонд № 2 – Рада народних комісарів (РНК) УСРР м. Харків (1921–1946 рр.), фонд № 5 – Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР м. Харків (1919–1930 рр.), фонд № 166 – Народний комісаріат освіти (НКО) УСРР м. Харків (1920–1941 рр.). Справи цих фондів хронологічно обіймають межі нашого дослідження та змістовно вміщують автентичні документи і матеріали, що висвітлюють життєдіяльність ассирійської громади того періоду як всередині нації, так і її відносини з владою. Тут також зберігаються й матеріали з основних напрямів діяльності партійно-державних установ стосовно національної меншини.

Іншою архівною установою всеукраїнського значення є Центральний державний архів громадських об'єднань України. Він зберігає матеріали щодо діяльності партії в царині національного питання (фонд Центрального Комітету КП(б)У (ф. 1)). Із постанов, директив та інших документів ми бачимо, як вона впроваджувала в життя свої статутні завдання. Корисними для дослідження є матеріали кримінальних справ репресованих ассирійців, які передала на зберігання в установу Служба безпеки України.

Матеріали, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського В., свідчать про наукову розробку ассирійського питання в досліджуваний період. Зокрема, у фонді Х–УАН – ВУАН (1918–1934 рр.) ми знаходимо відомості про стан наукового опрацювання цього питання співробітниками Всеукраїнської Академії наук та контроль цього питання у звітах та розпорядженнях. У фонді № 173 – Кезма Тауфік Гаврилович (Товфік Жубраїль) (1882–1958) філолог-арабіст, педагог – письмові напрацювання з історії ассирійців, які ще не були надруковані автором [9, 10].

Центральний державний історичний архів України чітко зафіксував у матеріалах своїх справ інформацію про перебування асирійців на території України ще за царського режиму. То були факти поодинокого характеру, які мали анкетний характер, про місце перебування асирійців із зазначенням зайнятості [114, арк. 157]. Відсутність комплексного розгляду цього питання – відлуння байдужого ставлення місцевої влади.

Аналіз матеріалів фондів Державного архіву міста Києва, безперечно, посідає визначне місце в нашому дослідженні. Асирійська громада міста Києва була найбільш численна, національно та громадсько згуртована, порівняно з іншими міськими громадами в УРСР. Вона мала можливість обслуговуватися в Будинку народів Сходу, де займала чільне місце інших етнічних громад, постійно контактувала з органами державної влади. Стосовно внутрішньоетнічної роботи вона була провідним осередком у роботі з асирійцями в загальнодержавному масштабі та центром прийняття рішень у роботі з асирійськими громадами Української РСР. Ці обставини обумовили відображення її діяльності в документах досліджуваного періоду. Наприклад, фонди № Р-315 – Будинок народів Сходу та № Р1 – Київська міська рада робочих, селянських та червоноармійських депутатів оприлюднюють нам інформацію про життя асирійської громади міста Києва, але слід відзначити, що матеріали комплектувалися крізь призму діяльності секцій Будинку народів Сходу як державної громадської установи з чітко визначеними ідеологічними задачами функціонування, що, у свою чергу, не могло відобразити всіх національних особливостей.

Фонди державного архіву Київської області розповідають нам про плани та заходи Київського губернського виконавчого комітету у справі роботи з асирійцями [131, арк. 1-17]. Ми також знайшли клопотання про

дозвіл священику ассирійської громади вести службу національною мовою з його особистими даними [129, арк. 1-3].

Єдина обласна архівна установа в Україні, яка приділила пильну увагу життєдіяльності ассирійського населення, про що свідчать документи, які вона зберігає, – це Державний архів Сумської області. Там виокремлено в єдине діловодство матеріали з історії ассирійської громади міста Ромни в 1920–1930-х роках. Це надзвичайно важливе для дослідника джерело інформації за унікальністю та обсягом. Справи фондів нібито поступово відтворюють події минулого, з них перед нами постають ассирійці того часу. Справи фондів мають спрямовану етнічну добірку матеріалів: справа № 1241 фонду Р5601 – Роменська трудошкола (ассирійська). Листування та питання навчання, що охоплюють період 1 жовтня 1929 року – 25 липня 1930 року, справа № 5 фонду 5581 – Трудове товариство Ассирійців (статут) – 24 вересня 1928 року – 3 липня 1930 року, справа № 1 того ж фонду – Вхідні папери за справами Трудового товариства Ассирійців міста Ромни – 8 липня 1928 року – 22 лютого 1930 року та ін. Усі вони яскраво свідчать про громадську активність ассирійців міста Ромни, їх здобутки в самоорганізації за радянськими стандартами, про відповідне ставлення з боку місцевих органів державної влади та мають для сучасних дослідників безперечну цінність.

Ретельно підібраний масив джерел з цікавою для нас інформацією є і в Державному архіві Донецької області. Географічно він містить архівні матеріали з історії ассирійських поселень у своєму регіоні – міст Юзівка, Бердянськ, Маріуполь, Слов'янськ, Артемівськ, Макіївка. Тут представлені як матеріали анкетного характеру, так і матеріали соціально-економічного характеру. У дослідженні ми використали відомості про проведення зборів перськопідданих ассирійської національності, які відбулися 10 листопада 1925 року з приводу обрання делегатів на I Всесоюзний з'їзд ассирійців

(місто Москва), а також інші факти життя ассирійців округи. Корисним було залучення до аналізу анкетних даних ассирійців міста Слов'янськ, біографічні дані яких були типовими для ассирійців досліджуваного періоду. Вони в черговий раз підтверджували правильність зроблених нами висновків.

У Державному архіві Полтавської області серед інших матеріалів нам в руки потрапила єдина у вітчизняній архівній системі справа, яка містить фотографію ассирійців міста Лубни. Це справа № 907 фонду Р2126 (Лубенський окружний адміністративний відділ Окружного виконавчого комітету Ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів. Місто Лубни. Лубенська округа) – Альбом із фотографіями іноземнопідданих. У цьому архіві також зберігся довідково-анкетний матеріал ассирійців. Цей унікальний матеріал у поєднанні із соціально-економічною характеристикою міст компактного проживання, як-от: Полтава, Лубни, Кременчук, – демонструє комплексну картину життєдіяльності етнічної громади цієї території.

У Державному архіві Харківської області, незважаючи на колишній республіканський статус та чисельність ассирійської громади, матеріали з національного питання збереглися вибірково, передусім це матеріали прорадянського спрямування – бажання оселитися на землю, організувати червоний куток при клубі тощо. Натомість відсутні відомості про соціально-економічне життя громади, її життєзабезпечення та національно-культурне життя. Також є цікавою довідка, яка була надана установою за кримінальними справами репресованих ассирійців [238].

Матеріали з історії ассирійських громад у державних архівах представлені нерівномірно за обсягом. Незважаючи на кількісні показники місцевої громади, дані про неї могли залишитися у збережуваних справах виключно вибірково. Наприклад, незважаючи на кількісні показники

ассирійської громади міста Запоріжжя у 1920–1930-х роках та її активну громадську позицію, у фондах Державного архіву Запорізької області вона представлена частково. Збереглися відомості про бажання оселитися на землі та листування з приводу цього питання, соціально-економічні звіти та інша інформація, яка не відображає всіх нагальних проблем ассирійців.

Факти проживання ассирійців на території України ще в Російській імперії зберігаються в Державному архіві Дніпропетровської області. Фонд 11 – Канцелярія Катеринославського губернатора – містить інформацію про перебування в місті Катеринослав ассирійців-перськопідданих у 1910 році і змальовує їх соціально-економічний портрет.

Окремо треба вказати на матеріали архівно-слідчих справ репресованих у досліджуваний період ассирійців, які зберігаються в архівах тимчасового зберігання документів управління СБУ в обласних центрах України (Донецьк, Запоріжжя, Луганськ, Полтава) та частково в державних архівах. Кожна справа є історією однієї людини та водночас усієї меншини, розповідає про долю ассирійців до та після вимушеного переселення до Росії, причому виклад іде від першої особи – пересічного ассирійця. Завдяки ретельному аналізу цієї інформації ми можемо класифікувати дії ассирійців з точки зору цих документів. Зокрема, у справах містились як поодинокі звинувачення у шпигунстві, так і в діях колективного характеру – націоналістична ассирійська контрреволюційна організація або іранське шпигунсько-терористичне угруповання. Розглянувши ці документи, ми дійшли висновку, що рівень жорстокості покарань залежав від рівня залучення місцевої ассирійської громади до основних заходів радянської влади.

Збереження цієї інформації у спеціальних фондах з позначкою «таємно» позбавляло радянських дослідників можливості використовувати її у своїх працях, обмежуючи науково-дослідну складову праць. Наразі

триває процес оприлюднення злочинів радянської влади стосовно асирійського населення, що надає перспектив у подальших наукових пошуках.

Із довідки Державного архіву Чернігівської області відділу забезпечення збереженості документів в місті Ніжині ми дізнаємося про збереження списку іноземнопідданих (асирійців), зареєстрованих у Ніжинському Окрадмінвідділі, датованого 2 січня 1925 року. Там містяться дані про місце проживання в місті та на батьківщині із зазначенням видів документів, що підтверджують їх легітимність [364].

Регіональні державні архівні установи іноді мали на збереженні матеріали, здебільшого постанови та інструкції, протоколи та циркуляри загальнодержавного значення. Так, незважаючи на наявний контингент асирійського населення, було перерозподілено відповідальність за стан роботи з громадою між місцевою та республіканською владою. Причому місцева влада взяла на себе лише обов'язки констатації наявної ситуації. У справах Державного архіву Луганської області ми знаходимо лише протоколи засідань ЦКНМ при ВУЦВК, висновки та пропозиції народного комісаріату земельних справ УРСР та діловодство з асирійського питання [269, арк. 110; 268, арк. 6]. Натомість стан вирішення нагальних проблем місцевої асирійської громади усіяко приховувався або на ньому не робили акценту. Тут зберігаються анкетно-особисті дані асирійців, які перебували в окрузі або зверталися по допомогу до державних органів, міститься інформація про місце їх походження, дату появи на території Російської імперії, фах тощо [276, арк. 79; 278, арк. 7].

Це далеко не повний перелік архівних установ, фондів та матеріалів справ, які були нами залучені до опрацювання. Ми також повинні сказати те, що інформація, яку ми використали в дослідженні з інших архівних установ, є також унікальною з огляду на свою презентабельність та відсутність відповідного наукового опрацювання. Не можна не відзначити

необхідність подальшого ретельного дослідження архівних фондів щодо виявлення справ з інформацією про асирійське питання.

На жаль, наявна документальна інформація, яка зберігається в архівній мережі нашої держави та інших держав, не відповідає всім вимогам до сучасних досліджень. Статистично-аналітична звітність відрізняється заплутаними фактами, які не відображають реального стану соціально-економічних та демографічних процесів. Розбіжності чисельних показників у звітах різних державних установ та партійних інстанцій заводять дослідників цих процесів у глухий кут нерозуміння. Факти, викладені представниками асирійської громади, також не завжди можуть слугувати безперечним доказом їх життя, з огляду на тотальний контроль з боку держави над усією наявною інформацією та небажання асирійців зайвий раз конфліктувати з державою.

Матеріали досліджуваного періоду у фондах державних архівів України та Росії дають нам уявлення про «культурну революцію» серед асирійців зусиллями радянської влади, про наближення до «рівня» інших націй Радянського Союзу та стандартів тоталітарного суспільства. Характерною добіркою архівних матеріалів партійні керманічі та державні установи досліджуваного періоду мали наміри позбавити дослідників на тривалий час можливості об'єктивно оцінювати історичні події.

Зберігаючи офіційні документи, влада намагалася викоренити з історичної пам'яті справжню історію, замінюючи її штучно поданою інформацією. А безапеляційна підтримка з боку асирійської громади більшовицької національної політики виглядає з позиції сьогодення як видавання бажаного за дійсне. Статистичні показники та звіти замінили комплексні асирієзнавчі дослідження. Проголосивши курс на політику всебічної підтримки національних меншин, радянські ідеологи формально поставилися до роботи з асирійцями. Презентувалися лише окремі етапи історичного розвитку, які вказували на пригнічене

становище етносу, зазначалося його селянсько-пролетарське походження, стиралися ознаки аутентичної культури та всіляко підтримувалися заходи державної асиміляційної політики. Провідною лінією в поданні інформації, пов'язаної з асирійцями 1920–1930-х років (найбільш активного етапу висвітлення в архівних мережах), стає визначальна роль Комуністичної партії та радянського уряду в «рятуванні» та «збереженні» цієї національної меншини. Замовчуючи існування специфіки етнічної культури та побуту, дотримання традицій у повсякденному житті, влада демонструвала свої інтернаціональні вподобання та асиміляційні наміри.

Ще досі триває науковий пошук з виявлення документальних свідчень перебування асирійців в Україні. Із залученням до наукового обігу нових даних, які зберігаються не лише у фондах вітчизняних архівів, науковці мають можливість розкрити таємниці протиправних дій радянської влади проти асирійського населення України.

1.3. Теоретичні та методологічні засади дослідження становища етнічних меншин УРСР у 1920–1930-х рр.

Історіографічний доробок та джерельна база з питання історії асирійців в Україні в 1920–1930-х роках потребують окремого наукового дослідження. Розгляд цієї проблематики спонукає дослідників уважно поставитися до вивчення специфіки відносин між владою УРСР та окремою національною меншиною, що мала особливі умови свого існування у зазначений період.

Зазначимо водночас, що опрацювання питання історії асирійської меншини має здійснюватися в контексті теоретичного переосмислення

історії її існування, проблем українізації та з точки зору наслідків цих перетворень для етнічної громади в її подальшому розвитку в Україні.

Сучасна історична парадигма може продемонструвати всю палітру методологічних концепцій, що дозволяють детально дослідити та зробити ґрунтовний аналіз цікавого нам історичного періоду. Враховуючи вище наведене, ми можемо стверджувати про існування трьох теоретико-методологічних парадигм, які утворювалися та існували впродовж конкретно-історичного періоду та виникли на підґрунті політичного устрою держави. Таким чином, можна виділити дорадянський, радянській та сучасний періоди. На зламі кожного з них відбувалася методологічна криза, яка досить суттєво впливала на осмислення асирійського питання та формувала незалежну теоретико-методологічну основу. Аналіз цих методологічних підходів впливає на рівень та якість історичних напрацювань щодо вивчення розглядуваного нами питання.

Дорадянський період відзначений методологічними напрацюваннями в рамках вивчення переважно релігійного чинника, що було обумовлено активною діяльністю Російської Православної Церкви в регіоні компактного проживання асирійців. Такий методологічний підхід до дослідження асирійської меншини ставив на перше місце факти історії та сучасні події, пов'язані, переважно, з бажанням асирійців приєднатися до російського православ'я за конфесійним ставленням та Російської імперії за адміністративно-територіальним принципом. Прикладом таких праць є низка робіт Пімена І., Громцева В., Сокольського С. та інших представників Російської Православної Церкви.

Протилежна методологічна концепція, яка майже повністю протиставлялася попередній, – радянська. Найвідомішим її доробком було виокремлення соціально-класового ставлення під час розгляду актуальних питань історичного минулого та сучасних явищ в середовищі асирійської громади. З історії спеціально висмикувалися факти, які відповідали

радянській ідеології, – селянсько-пролетарське походження більшої частини асирійського населення та його страждання від примх політики країн імперського характеру управління. Причому це протиставлялося традиційним елементам етнічної культури, з неприхованим бажанням їх знищити, змінюючи на загальнодержавний ідеологічний стандарт. Через активне втручання державної ідеології в теоретико-методологічні засади аналізу історичного минулого неможливо об'єктивно проаналізувати дослідження цього періоду. Радянська методологічна концепція представлена роботами Юшманова Н., Поліванова Е., Скоробагатова В., Думбіса М. та інших. Найголовнішою ознакою історичного доробку було те, що він ідеологічно заклав процеси саморуйнації не лише етнічних особливостей, а й історіографічних практик щодо вивчення проблеми асирійського населення.

Зазначені тенденції розвитку історичної науки позначилися на сучасному її періоді під час розгляду методико-теоретичних праць з асирійського питання. Брак наукових досліджень з питань історії асирійців на території Української РСР у 1920–1930-х роках став характерною ознакою наукових досліджень періоду незалежної України. За таких умов ми вимушені звертатися до праць іноземних науковців, приймаючи та аналізуючи їх концептуальне бачення проблеми та активно залучаючи матеріали, які зберігаються в архівній мережі країн пострадянського простору.

Сучасний період наукових досліджень вбачається нами як етап об'єктивного ставлення до методико-теоретичних концепцій з питання життєдіяльності асирійської громади України в 1920–1930-х роках. Саме сьогодні дослідники позбавлені партійно-ідеологічного тиску з боку держави та мають можливість без упереджень висвітлювати концептуальні засади буття асирійської громади. Відкритість архівної мережі та широкий доступ до неї дають можливість використання методологічних

принципів та дозволяють об'єктивно відтворити минулі події. Наразі науковий доробок цього періоду лише напрацьовується, але вже можна визначити тих авторів, чії роботи в ньому посіли чільне місце, – це Садо М., Садо С., Михайлова С., Зая І. та ін.

Широкий діапазон думок навколо проблеми висвітлення асирійського питання у визначені періоди, на нашу думку, пояснюється методологічною нерозробленістю досліджень. Різні аспекти етнічної історії ставали предметом розгляду лише в додатковому контексті, який не передбачав самостійного вивчення. Розгляд етнічної проблематики обов'язково відповідав провладній ідеології та обслуговував загальнодержавні наукові напрями, виправдовував проведення імперської політики у стратегічно важливому регіоні або, навпаки, проведення загальнодержавної політики з підтримки національних меншин.

Сучасна історична наука розглядає історію етнічних меншин на тлі панування декількох напрямів:

1) державницький, де держава виступає провідним елементом у процесах націобудування, переслідуючи свою мету. У випадку з Радянським Союзом це набуло найбільш яскравого партійно-ідеологічного забарвлення, коли замість природнього розвитку меншин на перше місце вийшов чинник асиміляційного впливу заради формування штучних проектів радянської спільноти – радянський народ;

2) україноцентричний, який розглядає питання етнічних меншин у контексті прагнень титульного етносу до отримання власної державності. Ідейним стрижнем парадигми є уявлення про державність «...як політичний вимір життєдіяльності етносу, що, у свою чергу, трансформується в націю». Між іншим, у ній заявлено, що «...Україна є чи не винятком, адже саме в ній відбувся моноетнічний процес утворення нації, тобто – українська нація, на відміну від багатьох

європейських країн, стала результатом розвитку одного етносу – українського».

3) етноцентричний, де явища історичного минулого репрезентуються з точки зору протікання процесів в етнічному середовищі. Його головною ідеєю є ідея етнічної унікальності. Такий теоретико-методологічний підхід став можливий лише в сучасний час, а в досліджуваний період зустрічався лише в працях зарубіжних дослідників;

4) еkleктичний, який за основу взяв ситуативне використання фактологічного матеріалу з вже розглянутих напрямів відповідно до мети дослідження [542, с. 19].

Сьогодні можна констатувати переважання державницького підходу до висвітлення більшості історико-методологічних проблем. Причому державоутворення визначається як історичний процес прагнення до самовизначення, так і реалізація права народу на шляху отримання самостійності. Така концепція стала каталізатором розвитку всього спектру гуманітарних наук щодо стимулювання наукових пошуків в царині етністорії.

Україна, як молода незалежна держава, перебуває на шляху розвитку концептуального становлення наукової парадигми дослідження власної історії, фактів та подій, які за різних державних формацій мали інші контексти та/або взагалі замовчувалися. Радянська ідеологічна машина повністю знецінила роль нації в історичному процесі, тому на сучасному етапі постає проблема дослідження та методологічного опрацювання як фактору функціонування етнічних (національних) меншин так, власне, й української нації як державоутворювальної. Отже, правдиве відображення етністорії взагалі й за часів здійснення політики коренізації, як періоду активного втручання в ці процеси з боку держави, є важливим кроком на шляху відновлення історичної справедливості та розробки нової сучасної наукової історичної парадигми.

У цьому контексті було б доцільно розпочати формування наукового доробку сучасних дослідників з визначення термінологічної основи історичної науки. Плутанина та різні трактування термінологічних понять, пов'язаних, у першу чергу, з ідеологічною складовою радянської держави за часів встановлення тоталітарного суспільства, надихають на повторне переосмислення цього феномену з позицій демократичних засад існування українського суспільства. Поєднання політологічних, соціологічних та історичних трактувань термінів «демократія», «тоталітаризм», «унітаризм» залишається першочерговим завданням не лише для дослідників етнонаціональних аспектів функціонування радянського суспільства у 1920–1930-х роках, а й для пересічних громадян, представників національних меншин.

Особливості функціонування цих систем управління з рахуванням формату радянських реалій нададуть нам можливість визначити соціально-правовий статус перебування асирійської меншини в межах Української РСР.

Тоталітаризм розглядається нами як форма відносин між державною владою та суспільством, при якій влада повністю контролює всі прояви життєдіяльності особистості. Зазначені поняття характеризують загально визначену сутність методів та підходів керування суспільством у конкретно-історичних умовах. Причому вони стосуються не лише функціонування владних інституцій, а й населення країни в цілому включаючи й національні меншини. Декларуючи всебічну підтримку населення своєї держави, зазначаючи, що вона є народною, радянська влада вміло маніпулювала змістовою сутністю терміна «демократія». Класичне визначення демократії – це форма державного політичного устрою та соціального самоврядування, що являє собою систему державних, громадянських та ідеологічних інституцій, які забезпечують участь громадян в управлінні державою [498]. Використовуючи відповідно

до своїх потреб необхідні форми демократичного устрою, радянська держава поступово крокувала до своєї мети – диктатури пролетаріату, позбавленого національних ознак, уміло маскуючи її під зовсім інший устрій.

Із приходом до влади більшовики намагалися встановити соціальну однорідність між представниками різних національностей, заперечуючи будь-яку культурну автентичність. У досліджуваній період було закладено підвалини формування нової етнічної загальнодержавної реалії – радянського народу, – в якій, у свою чергу, мали бути наявні єдині державно-політичні, економічні, соціально-класові та культурні риси. Таке утворення повинно було обслуговувати всі забаганки партійних керівників та забезпечувати фактично унітарну схему державного устрою [794, с. 40].

Унітарною є така система державного управління, при якій територія держави не має у своєму складі федеративних одиниць, а має виключно адміністративно-територіальний поділ [497, с. 880].

З огляду на це й складався комплекс взаємовідносин між владою та етнічними меншинами в цілому та асирійською зокрема. Аналізуючи зазначену співпрацю, ми маємо можливість спостерігати не лише характер політичної системи, а й ставлення партійної еліти до її складових частин – відносин з національними меншинами.

У дослідженні ми свідомо використовуємо термін «етнічна меншина», враховуючи, що він дещо звужує розуміння терміна «національна меншина», оскільки вважаємо, що це особи, які мають національні ознаки, за визначенням, але не відіграють провідної ролі в суспільстві. Це обумовлює необхідність відстоювання політичних прав і забезпечення відповідного юридичного захисту в поліетнічному середовищі. Трансформація класифікації асирійців з класово-правових засад в Український РСР та Радянському Союзі відбулася саме в 1920–

1930-х роках. Позбавивши доступу до інституцій громадянського суспільства, штучно відділивши їх від співплемінників та не надаючи можливості в політичний спосіб відстоювати свої національні права та свободи, влада перетворила їх на нечисленну етнічну меншину, одну з наведених у переліку етнічних меншин країни. Тому ми погоджуємося з визначенням цього терміна, який дала у своєму дослідженні Якубова Л.: Національна меншина – це група людей некорінного етнічного статусу, які живуть у сучасному для себе етносередовищі. Це також особи, які мають громадянство і, за визначенням, не відіграють провідної ролі в суспільстві, що зумовлює необхідність відстоювання політичних прав і забезпечення відповідного юридичного захисту. Національна меншина поступається чисельністю іншим етнічним групам, але має достатньо сил для впливу на політичну ситуацію регіонів проживання, прагнучи зберегти етнічну ідентичність. Її формування супроводжується етапом етнічного відродження. Приналежність до національної меншини визначається суб'єктивно і не вимагає зворотного визнання етнічної групи, на відміну від приналежності до етнічної групи, яка є об'єктивною і визначається генетично [509].

Державний устрій країни є визначальною складовою соціально-економічного та політико-правового становища національної меншини у внутрішньодержавному середовищі. Міжнародна правова практика трактує термін «національна меншина» з точки зору політико-правових категорій. Зокрема, національна меншина повинна мати гарантії свого правового існування в країні, передусім громаду, яка відстоює будь-які свої права та свободи на рівні титульного етносу не лише як пересічних громадян, а і як громади із специфічними етнічними потребами. Цей принцип за часів існування Російської імперії, а згодом і Радянського Союзу для асирійців був не реалізований, оскільки за часів існування Російської імперії життєдіяльність асирійців відбувалася на тлі посиленої

русифікації, хоча без певних обмежень у політичному контексті. А в радянський період було зроблено все можливе для переходу асирійців з національної до етнічної меншини: із національної меншини, яка є частиною загальносвітової нації з прагненням власного державного утворення та певного політичного розвитку, до етнічної меншини із залишками власної національної культури, позбавленої претензій на політичну та національну самостійність.

Такі обставини були характерними для більшості етнічних меншин, які опинилися в Радянському Союзі. Панування радянської ідеології та політичної гегемонії більшовицької партії перетворило національні громади країни на об'єкт революційних експериментів. Метою цих процесів було намагання уніфікувати економічне, культурне та політичне життя етнічної громади для подальшого зближення та формування штучних національних утворень.

Етнополітика, яку проводили більшовики в Українській РСР цілком відповідала головній політичній доктрині. Її базовим догматом під час державоутворення було превалювання диктатури пролетаріату як запоруки встановлення всесвітнього комуністичного устрою. Характерною особливістю цього процесу стало повне ігнорування національних інтересів та питань. На перше місце поступово виходив соціально-класовий чинник існування держави. Проголошена диктатура пролетаріату заперечувала національні розбіжності та їх вплив на процеси національного державоутворення. При цьому етноси розглядалися не як суб'єкти політичних процесів, а лише як об'єкти державного впливу.

Надаючи перевагу централізації державної влади як необхідної форми управління, уся міць державно-партійного апарату була спрямована на реалізацію цього задуму. Такий принцип побудови державності повинен був вирішити нагальні проблеми економічного, соціального та політичного

характеру. Причому потрібно зазначити, що централізація відбувалася навколо головних партійних настанов та не передбачала задоволення національних потреб населення.

У намаганні все підпорядкувати ідеї революційної доцільності, а згодом диктатурі пролетаріату на заваді більшовицькій владі в національних окраїнах держави стала нестача підтримки з боку населення. Це змусило владу впроваджувати більш лояльну політику щодо представників інших національностей та на певний час переглянути своє ставлення до національного питання.

Політика коренізації була тимчасовим та вимушеним кроком, на який наважилися більшовики для збереження злагоди в суспільних відносинах у країні та пошуку додаткових електоральних прибічників. За її реалізації союзне керівництво планувало лібералізувати суспільні відносини в країні та підготувати суспільство до більш радикальних кроків на шляху перемоги соціалізму. Соціально-гуманітарна модернізація суспільства відбувалася на тлі впровадження й економічних заходів – політики НЕПу. Така політична поступка була підтримана більшою частиною населення країни, особливо представниками республіканських урядів. Результатом здійснення цих заходів стало використання ще більшого державного адміністративного ресурсу, зміцнення позицій більшовицької партії та радянського уряду.

Політика коренізації мала протилежний ефект від задекларованих завдань. Замість надання демократичних свобод та лібералізації відносин в країні вона згуртувала нових прибічників влади та утворила з них мобілізаційний потенціал влади. Додатково було монополізовано засоби та форми проведення зазначеної політики, що повністю виключало ініціативу знизу. Недефективного ідеологічного впливу зазнало населення країни, особливо представники різних етносів, які в черговий раз переконувались у «всенародності» радянської влади, що обеззброювало її противників.

Результати проведення політики коренізації зазнали суттєвих деформацій відповідно до першочергових завдань влади. Це була, напевно, найбільш демократична політика радянського уряду в міжвоєнний період. Із політики тимчасового характеру та перехідного етапу в низці більшовицьких перетворень вона дуже швидко перетворилася на самостійну та самодостатню. Зростала загрозлива політична та суспільна міць її прибічників та збільшувалася підтримка серед представників національних меншин та титульних республіканських націй.

Прискорення темпу цієї політики і самі її наслідки з середини 1930-х років стали суперечити розпочатим процесам зростаючої централізації адміністративної системи, формуванню унітарної держави із яскраво визначеними тоталітарними ознаками. Уже з середини 1930-х років більшовицьке керівництво перейшло до відкритих методів репресивного характеру. Насамперед це було спрямовано не на схильних до «радянізації» етнічних меншин, а на тих, котрі протягом проведення політики коренізації набули піднесення національної самосвідомості з натяком на набуття самостійності, всупереч партійним настановам. Така політика спричинила глобальну ревізію у відносинах між владою та національними меншинами.

Дезорієнтована етнічна меншина перебувала в парадоксальній ситуації. З одного боку, ще функціонували проголошені українізацією гасла та партійні настанови, з іншого, набирала обороти терор проти головних сподвижників цих заходів. Розглядаючи політику українізації як засіб модернізації суспільства, наближення до соціального раю та переформатування електоральної більшості, більшовики знецінили вплив етнічного фактору на соціально-економічне та гуманітарно-політичне внутрішньодержавне середовище [562].

Реорганізація країни відбувалася виключно в партійно-ідеологічному руслі, де головним чинником у суспільних відносинах ставали соціально-класові засади. Національні ознаки та будь-які їх прояви повинні були піти в минуле, як прояв пережитків імперської спадщини. Цей факт і визначив формальність у діях посадовців та партійних керманів щодо здійснення національної політики.

Репресії проти представників національної меншини, які відверто сприяли проведенню партійної доктрини в етнічному середовищі, були переконливим фактом державного ставлення до політики коренізації. Виправдовуючи свої недоліки та перекладаючи відповідальність за недосконалість заходів національної політики на представників етнічних громад, влада тим самим знімала з себе відповідальність за некомпетентність своїх урядовців. Така масова діяльність «ворогів» та «диверсантів» сприяла формуванню в населення усвідомлення необхідності використання більш жорстких методів керування країною.

Строкатість національного складу Радянського Союзу та бажання республік отримати самостійність у його складі спонукали уряд до більш лояльного ставлення до національних проявів на перших етапах існування держави. Сприятливим фактором за цих обставин було соціально-політичне та економічне становище молодій держави в період 20-х – початку 30-х років ХХ століття. Політичне «загравання» між центром та республіканськими окраїнами мало лише тимчасовий характер, було ситуативним під час політичної та економічної нестабільності. Ці обставини суттєво впливали на перебіг процесів коренізації. Зміцнення союзної влади впливало на зміну переліку та якості заходів українізації. Врешті-решт остання перестала відповідати більшовицькій доктрині побудови унітарної держави. Характерно, що політика коренізації у своїх першочергових планах мала виразні соціально-економічні і суспільно-

політичні акценти, але з часом звелася лише до адміністративної і культурно-просвітницької роботи.

Результатом такої політики стала низка компромісів та поступок з боку союзного уряду республіканським, що виконувало на різних історичних етапах різні функції:

- засіб політичного миротворення;
- компроміс ідеологій, який дозволив більшовикам на першому етапі суттєво послабити табір політичних опонентів;
- спосіб і форма надання більшовизму національних ознак;
- сприяння соціалістичному будівництву на певному етнічному ґрунті (концепції Скрипника М. і Шумського О.);
- знаряддя політичної боротьби (Сталін Й.);
- мета етнокультурної та державницької еволюції українства (Грушевський М.);
- шлях національно-культурного відродження;
- механізм гармонізації міжнаціональних відносин у СРСР [541, с. 20].

З огляду на політичну кон'юнктуру кожен з перелічених чинників або підсилювався або відігравав другорядну роль.

Перебуваючи на території Української РСР, асирійці спостерігали процеси автономізації та федералізації, до яких намагався прийти республіканський уряд у відносинах із союзним. Це базувалося на історичному бажанні українського населення отримати національну та державну незалежність. Асирійці поневолі ставали заручниками маніпулятивних технологій з боку цих двох потужних політичних гравців. Влада, проголошуючи тези про національне відродження, необхідність створення для асирійців територіальних утворень, можливо, з майбутнім автономним адмініструванням, перетворила асирійців на інструмент здійснення провладної політики.

За рахунок фіктивної політизації (а насправді деполітизації) було спрямовано нечисленні національно забарвлені рухи в освітньо-культурну площину. Залучення безправного етнічного населення до «вирішення» нагальних проблем суспільства шляхом участі у виборчому процесі та діяльності місцевих та республіканських органів виконавчої влади локалізувало національно-патріотичні настрої меншини та поступово переорієнтовувало їх в бік прорадянських, що в черговий раз поглибило асиміляційні впливи у внутрішньоетнічному середовищі.

Ми не можемо стверджувати, що проведення українізації мало позитивний вплив на асирійську меншину. Але не будемо заперечувати, що для деяких національних меншин УРСР вона мала наслідком певні позитивні культурно-освітні та соціально-економічні досягнення.

Ми схильні вважати, що заяви про сплеск національної активності та пов'язане із ним піднесення національної самосвідомості були лише декларативними. Розробка переважної більшості напрямів здійснення українізації відбувалася згори, без урахування нагальних потреб національних меншин на місцях. Запал більшовицьких керманічів був не зрозумілий представникам більшості національних меншин. Усе це спрямовувалося в царину політичної агітації переваг радянського способу життя, ніж було політикою, що дійсно відповідала потребам національних громад. Під час вироблення типової схеми відносин з етнічними меншинами не враховувалася строкатість населення країни, його різний освітньо-культурний рівень та рівень етнічної самосвідомості. Відрив процесу коренізації від природніх потреб етнічного населення спричинив суперечливі наслідки в етнічному середовищі та неоднозначне оцінювання результатів її здійснення.

Питання державної мовної політики стало найбільш суперечливим за часів українізації. Відчуваючи всю проблематичність визнання державної мови, партійні керманічі, свідомо підстраховуючись, забезпечували собі

вільне трактування цього терміна. Додамо ще той факт, що це в майбутньому мало зіграти на користь більшовиків у посиленні русифікаційних впливів. Відповідно до постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвиткові української мови» (1.08.1923 р.) українська мова визнана однією з двох найпоширеніших мов у республіці і отримала статус мови офіційного діловодства в республіці.

Таке визнання юридично закріплювало статус української мови назавжди на рівні державної. Причому вона використовувалася паралельно з мовою етнічних меншин у республіці в місцях їх компактного проживання. Саме з огляду на чисельність українського населення їй надавалася перевага порівняно з іншими та було рекомендовано для задоволення республіканських мовних потреб.

На тлі згортання заходів політики українізації відбулася й мовна «революція». Дуже стрімко російська мова, як дієве знаряддя асиміляційної політики радянської влади, витіснила з ужитку на державному та місцевих рівнях не тільки мову нечисленних національних меншин, а й українську – мову титульної нації. Стрімку русифікацію обумовили об'єктивні обставини – строкатість етнічного складу населення держави, а найголовніше – бажання керівництва Радянського Союзу стандартизації в питаннях мови, що полегшило б асиміляційний вплив на національне населення країни.

Такий підхід стає можливим з огляду на остаточну правову невизначеність дефініцій «національна меншина», «корінний народ», «титульна нація» з боку держави. Трактування тез про рівноправ'я народів дало можливість більшовикам зменшити увагу до національних особливостей та прагнень, а згодом й зовсім усунути їх з політичного життя країни.

Закономірним явищем радянського тоталітарного суспільства було використання репресивно-карального апарату як фактичного завершення політики українізації. Протиріччя з позицією офіційної державної доктрини, в яке увійшов національно-культурний розвиток окремих національних меншин, спровокував відповідне рішення. Не бажаючи, щоб етнічні громади розвивалися надалі в демократичний спосіб, влада використала зручний для себе прийом усунення політичних опонентів. Причому треба зазначити, що це вже відбувалося в зовсім іншій країні, де зусиллями державно-політичної еліти була побудована жорстка вертикаль управління, яка надала можливість прийти до влади Сталіну Й. . Культ особистості та відвертий тоталітарний характер управління вирішив майбутню долю національних меншин у загальнодержавному масштабі.

Репресії, з одного боку, були вдалим засобом завуалювання недоліків та промахів державної політики в царині роботи з національними меншинами, а з іншого, – засобом нівелювання демократичних ознак в гуманітарно-економічній сфері життя країни та зміцнення централізованої вертикалі управління державою.

Досягши певного рівня довіри серед етнічного населення та «приспавши» його увагу, у відповідальний для себе період, за рахунок здійснення політики коренізації, влада усунула дієвого гравця політичних відносин в українському суспільстві.

Отже, трактування подій 1920–1930-х років і наразі залишається найбільш складним та неоднозначним з точки зору фахівців. Методологічна типологізація процесів зазначеного періоду ще остаточно не звільнилася від кліше, породжених за радянських часів, коли переважна більшість дослідників розглядала факти та процеси крізь призму радянської ідеології та соціалістичної доцільності, вбачаючи в цьому

позитивні наслідки як для країни, так і для представників окремих етнічних громад.

Ми вважаємо, що такий спосіб інтерпретування історичного минулого не є функціональним та не відображає реальної дійсності. Зазначимо, що такі дослідження ідеалізують бездоганний механізм функціонування держави, яка пододала економічну кризу та здобула міжнародне визнання, але проведення внутрішньої державної політики було спрямоване на єдиний результат – проникнення у внутрішньоетнічне середовище та переорієнтація головних етнічних ознак на потребу держави будь-якою ціною. Цей процес не лише був не природнім, а й викликав опір населення країни, результатом чого стало застосування недемократичних заходів з боку державної влади.

Не ставлячи під питання загально визнані наукові напрацювання з історії національних меншин Української РСР у 1920–1930-х роках, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на дослідженні місця в цих подіях асирійського населення, яке перебувало на цій території в названий хронологічний період.

Основою висвітлення подій та явищ історії асирійців для нас стали не лише політичні особливості періоду, а й наслідки для асирійської меншини проведення політики українізації та перебудови всього життя радянського суспільства.

Презентуючи меншину як одну з тих, що змогли протистояти посиленім темпам політики українізації, ми протиставляємо дослідження рівня етнічної самосвідомості та згуртованості радянським науковим парадигмам щодо визначення стандартів вивчення етнічного життя. Розуміючи етнічну самосвідомість як уявлення людей про власний етнос та його якості [793, с. 76], ми усвідомлюємо наявність антагонізмів у вивченні ідеологічної машини більшовицької партії.

Події та факти презентуються нами з точки зору змін усього комплексу життєдіяльних практик меншини в соціально-економічній, політичній і культурній царинах, з точки зору перетворення її з яскравого представника доіндустріального суспільства на представника індустріального суспільства за відносно короткий термін. Та найголовніше аналізуємо заходи з культивування національних цінностей для їх синтезу з новими, радянськими цінностями та боротьби з проявами етнічного націоналізму на цій основі з боку держави.

Ассирійці, які опинилися на території радянської України, демонстрували століттями напрацьовані практики існування у ворожому етнічному та соціально-політичному середовищі. Така згуртованість та свідомо байдужість до дій нової влади спричинили занепокоєння партійно-державного апарату та змусили його шукати нестандартні методи та принципи роботи з меншиною. Вичерпавши всі стандартні методи роботи з національною меншиною для проникнення у внутрішнє етнічне середовище, влада вдалася до більш радикальних заходів – репресій.

Ассирійці під пильним наглядом державної влади опинилися в лещатах асиміляційної політики, метою якої були класичні ознаки: злиття самостійної етнічної спільноти з державно визначеною, яка була більш численна й займала в державі панівне політичне та економічне положення, – внаслідок чого вони поступово втрачали свою мову, культуру, самосвідомість, традиції, звичаї тощо. Характерною рисою цього процесу було те, що в зазначеній політиці національних утисків ассирійців влада форсувала свої першочергові задуми. Ассирійці оминули процес українізації та русифікації й відразу опинилися перед проблемою формування іншої загальнорадянської спільноти, позбавленої етнічних рис. Причому це була штучна (не природня) асиміляція як наслідок

агресивної державної асиміляційної політики, скерованої на руйнацію всієї етносоціальної системи.

Результатом невдалих спроб роботи з національною меншиною стало застосування методу підкорення шляхом репресивно-каральних заходів. Саме репресії змогли подолати етнічну згуртованість та індиферентне ставлення до радянської влади, ставши засобом проникнення до глибинних джерел зберігання етнічної інформації та заміни їх новими – радянськими. У цей нетривалий період було докорінно змінено етнічну самоідентифікацію ассирійців та створено всі умови для асиміляції представників етнічної меншини. Саме так ассирійці, які проживали на території радянської України, поступово перетворювалися на радянських ассирійців.

Треба зазначити, що у своєму дослідженні ми не поділяємо ассирійців, які опинилися на території інших республік Радянського Союзу, на самостійні етнічні групи та розглядаємо їх у контексті загальнодержавної політики. Хоча слід констатувати наявність регіональних особливостей стосовно ассирійців, які проживали на території УРСР. Зокрема, слід підкреслити специфічно негативне, на відміну від інших республік, ставлення з боку республіканських партійно-державних інституцій до задоволення потреб етнічної громади. Такі обставини посилили та прискорили асиміляційні процеси для республіканської ассирійської громади, порівняно з її співвітчизниками в інших республіках.

Враховуючи все вище наведене, вважаємо своєчасним і науково актуальним здійснення комплексного дослідження становища ассирійської меншини, яка в 1920–1930-х роках опинилася в межах УРСР в умовах запровадження політики коренізації та подальших етнічних експериментів радянської влади. Визначене завдання набуває тим більшої актуальності, що досі не було зроблено ґрунтовного наукового аналізу цієї проблематики

як у радянський період, так і за сучасних умов ні вітчизняними, ні зарубіжними науковцями.

Використання сучасних методик джерелознавчих досліджень поряд з уточненням методологічних засад історичного пошуку дає можливість говорити про те, що джерельна база є достатньою для здійснення ґрунтовної комплексної наукової розвідки, яка відповідає сучасному стану історичної науки і сприяє суттєвому збагаченню наукового знання щодо зазначеної проблематики [510].

Висновки до першого розділу

Розглянуті нами факти яскраво свідчать про системні випадки негативного державного ставлення до асирійського питання. За рахунок «доцільності» та «зайвості» збереження документів, що визначалося виключно радянською владою, була зроблена спроба маніпулювання загальними показниками життєдіяльності асирійської громади зазначеного часу. «Вихолощувалися» факти та події історичного значення, натомість презентувалася вигідна для партії та органів влади лінія розвитку етнічної меншини. За таких обставин у державній архівній мережі було загублено або залишено поза увагою зберігачів історії великий масив документальних свідчень про радянську буденність асирійської меншини в 1920–1930 роках та більш пізньому періоді. Замовчувалися та не розглядалися дослідниками зазначеного періоду власне прояви унікальності давньої асирійської культури, хоча й говорити про комплексні наукові дослідження в ті часи дуже важко.

Історичні події етнічного перебування на теренах Російської імперії становили лише фактологічне підґрунття типового негативного державного

ставлення. Документальна спадщина дорадянського періоду обслуговувала переважно провідну лінію імперської політики та розглядала асирійське населення скоріше як об'єкт її здійснення, ніж самодостатній етнос. Документальні добірки відтворюють лише події, пов'язані з активною діяльністю на історичній для асирійців території, обмежуючи цей період терміном кінця XIX – початку XX ст. У той же час залишалися поза увагою численні асирійські біженські громади, які почали з'являтися з 1914 року в кордонах держави. Але, незважаючи на численність асирійців у місцях компактного розташування, місцеві органи влади не квапилися з актуванням їх життєдіяльності.

Добірка фактів та подій з життя асирійської громади досліджуваного періоду, на нашу думку, свідчить про «радянізацію» цього процесу з певним присмаком героїзації історичного минулого на протипагу від сучасності. Мовою документів перед нами постають «натхненні борці за право існування молодій радянській державі, які розділяють її труднощі та бажають посідати гідне місце серед представників інших народів СРСР», а їх неактивна діяльність у цій справі найчастіше пояснювалася загальним низьким освітньо-культурним рівнем. Ось такими асирійців уявляли собі радянські партійні керманічі. Усе, що не вкладалося в таке розуміння, підлягало тавруванню та громадському осуду або просто ігнорувалося та замовчувалося з пізнішою відвертою агресією у вигляді репресій.

Зокрема, незважаючи на дотримання асирійцями Української РСР традиційного святкового циклу, в архівних фондах не знайшлося місця для опису святкових та урочистих національних подій. Подібне ставлення відчувалося і в добірці документів прорадянського спрямування – звітах, доповідних, протоколах засідань, на яких розглядалися асирійські питання. Незважаючи на кількість засідань та уваги з боку державно-

партійного апарату, все, що стосувалося асирійців, мало лише декларативний характер з огляду на наслідки цієї діяльності. Більшість державницьких науково-адміністративних заходів, спрямованих на асирійську громаду, мало статистично-описовий характер.

Таке ставлення виявлялося за радянських часів не лише в принципових підходах до збереження документів в архівній галузі, а й у проблематиці історіографічного доробку, що базувався на цих документах. Головною рисою цього періоду у вивченні історіографічних досліджень є та сама політична та ідеологічна заангажованість. Історія держави, пересічної людини або національної меншини презентувалася з точки зору партійної доцільності та відповідно до основних засад державницької політики. Монополізувавши видавничу діяльність та фінансово підтримуючи окремі підконтрольні наукові пошуки, держава штучно обмежила доступ до історичної інформації, зробила з неї спосіб підтвердження правильності своєї політики. Цими фактами ми пояснюємо обмеженість наукової проблематики радянського періоду.

У дещо інших умовах були представники дорадянської історіографічної асирієзнавчої школи. Завдяки їх зусиллям було зібрано та класифіковано велику кількість джерелознавчого матеріалу історичного, демографічного та інших напрямів дослідження асирійського населення. На той час це було перспективним та актуальним науковим напрямом. Та й, власне кажучи, дослідниками асирійської проблематики цього періоду було закладено міцний фундамент майбутніх наукових пошуків. На користь наукової достовірності цих досліджень свідчить те, що більшість із них відбувалися в етнічному середовищі серед носіїв цієї культури.

У зовсім інших умовах, хоча за схожих обставин, розвивалася іноземна асирієзнавча історіографічна школа. Вона розпочала свою активну діяльність у часи всебічної зацікавленості регіоном, який також

заселяли й асирійці. Додали науковій перспективності політичні та економічні чинники та досягнення в тогочасних археологічних пошуках. Праці іноземних дослідників або вітчизняних науковців, зроблених в еміграції, демонструють нам неупереджене ставлення до дослідження асирійського питання, відсутність тотального державного ідеологічного втручання та інших вад, притаманних тоталітарним державним утворенням. Проте за географічними межами та хронологічними показниками ці дослідження не розглядають історію асирійців, які потрапили на територію Радянського Союзу, у них розглядається доля асирійців, які залишалися на історичній території або поїхали до країн Європи та Америки.

Першочерговим завданням сучасних науковців є також напрацювання нових теоретико-методологічних концепцій, які б допомогли у здійсненні комплексного дослідження становища асирійської меншини, яка у 1920–1930-х роках опинилася в межах УРСР. Це, у свою чергу, надало б можливості й надалі розвивати цей науковий напрям.

Як ми бачимо, незважаючи на значний обсяг вітчизняного та зарубіжного історіографічного доробку, актуальні питання дослідження регіональних асирійських громад залишалися без відповідного наукового опрацювання. Дослідники асирійського питання в радянській практиці розглядали цю меншину як єдину, не беручи до уваги місцеві республіканські особливості її розвитку. Тому довгі роки актуальні питання життєдіяльності асирійської громади Української РСР залишалися науково не дослідженими

РОЗДІЛ 2

АССИРІЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УРСР У 1920-1930-х РОКАХ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Ассирійці напередодні появи в межах Російської імперії та Радянського Союзу

Розуміння особливостей процесу адаптації до нових умов життя ассирійців України у 1920–1930-х роках було б не повним за умов відокремлення цього питання від загальноісторичного розвитку цієї громади. З огляду на це, ми вважаємо, що науковий пошук чинників, які вплинули на історичне минуле, та умов формування ментальних рис є першочерговим завданням дослідника у вивченні сучасних процесів.

Ассирійці, які масово з'явилися у Російській імперії наприкінці XIX ст. є нащадками найдавнішого народу, який займав у Стародавньому Світі територію межиріччя Тигру та Євфрату [956, с. 112; 683, с. 152]. За часів розквіту кордони ассирійського царства простягалися по всій Передній Азії. Царство було потужним гравцем міжнародних відносин та наддержавою свого часу. Ассирійські правителі проводили агресивну політику об'єднання великої кількості різних територій та народів у межах однієї держави, що супроводжувалося постійними завойовницькими походами та активним міжетнічним спілкуванням. Так у 606 р. до н. е. ассирійська держава включала в себе всю територію межиріччя Тигру та Євфрату, Вірменію, Єлам, Ізраїльську землю та Персію [569, с. 88-89].

Задля керування великою імперією всередині країни застосовувалася політика переселення народів та заселення ассирійцями завойованих територій [914, с. 501]. Ассирійці-переселенці були змушені швидко

адаптуватися до нових соціально-економічних умов, використовуючи власні природні здібності та свою мобільність. Це адаптування постійно межувало з асиміляцією з місцевим населенням, тому асирійці постійно відпрацьовували етнозахисну тактику своєї поведінки в суспільстві [914, с. 479].

Культурні надбання цієї нації мають важливе світове значення та утворювали в різні часи у свідомості асирійців архетип «обраної» нації, котра виконує світову культурно-освітню місію. Світове визнання мають винаходи асирійських учених у галузі астрономії, математики, літератури та ін. Асирійці заснували перший християнський університет у світі, вони вже користувалися послугами бібліотек та мали інші освітні надбання [783, с. 5]. Досягнення місцевих архітекторів та скульпторів ще досі вражають уяву сучасників та посідають провідне місце в експозиціях європейських музеїв.

Сукупність проблем внутрішнього управління та несприятлива зовнішня обстановка призвели до втрати столиці міста Ніневія (612 р. до н. е.), а згодом й падіння царської влади та усієї могутньої імперії у 605 р. до н. е. [923, с. 160] (у деяких авторів є інше датування цих подій) [985]. На думку деяких вчених, історія асирійського народу на цьому на зупиняється, а лише розвивається в нових обставинах, до яких звичайне населення дуже швидко пристосовується. Воно змінює місце свого історично постійного перебування та переходується переважно в гірських, важко доступних місцевостях, але й там намагалися зберегти етнонаціональні ознаки [925, с. 4; 987].

Утративши панівні позиції в цивілізаційному просторі, асирійці були змушені пристосовуватися до менш вигідних для себе геополітичних умов. Століттями перебуваючи в іншokonфесійному та іншонаціональному середовищі, вони згуртовувалися навколо елементів традиційної культури,

релігійної приналежності та відпрацьовували практики повсякденного існування, що надавало можливість протидіяти постійним асиміляційним зазіханням з боку місцевих державних формацій.

Наступним історичним етапом, що чітко визначив існування асирійців у світовому масштабі, є період поширення християнства. Нова віра була етновизначальним елементом цієї нації серед представників інших конфесій та релігій, стала запорукою процесу етнічної консолідації. Усна народна традиція свідчить про те, що асирійці були одними з перших народів, що прийняли християнство від учнів самого Ісуса – Фоми та Фадея [784, с. 118].

Розвиток асирійської церкви протягом століть відбувався в нерозривному зв'язку з Вселенською церквою, але було закладено деякі умови, які, за певних обставин, мали визначальну роль у формуванні самостійного розвитку церкви. Одна з них – географічна відстань Персії (місця компактного розташування асирійців) від центрів греко-римського християнства, а також постійні війни з Римом вплинули на певне автономне існування, а зрештою спричинили самостійний розвиток асирійської церкви. Так, за правління константинопольського патріарха Несторія (431–442 рр.) було сформовано новий релігійний напрям, який одразу на Вселенському соборі в Ефесі в 431 р. дістав різку несхвальну оцінку. У 497 р. в Ефесі було об'єднано несторіанські громади, прописані основи учіння, обряди та богослужіння. Науково-історичні та власне релігійні дослідження помилково відносять асирійців до adeptів цієї течії, що на довгі роки закріпило за ними назву – «несторіани». Цей крок у черговий раз протиставив асирійців світовій спільноті та відокремив від цивілізаційного простору, вказуючи на їх самостійність та самобутність [784, с. 119].

Маючи здібності до просвітницької діяльності, які базувалися на попередніх науково-освітніх та культурних надбаннях, асирійці залюбки вдалися до місіонерської діяльності. Доволі швидко вони поширили свої релігійні погляди на території Персії, Аравії, Індії, Цейлону та навіть у Китаї. Незважаючи на поширення ісламу та його домінування в регіоні, асирійці-несторіани здобували державницьку протекцію, їм вдавалося посісти місця навіть у верхніх щаблях управління державами, що для народу, позбавленого державного статусу, було досить важко. Це було можливо за «особой прониірливости и изворотливости», тобто особливих здібностей до адаптування [784, с. 118-119].

Та лише за правління Тамерлана асирійці зазнали нищівного впливу, метою якого було їх повне фізичне знищення. Єдиною можливістю протидіяти цьому було зникнути з поля зору розгніваного правителя. Переховуючись від переслідувань, вони були вимушені оселитись у важкодоступних горах Курдистану та на інших територіях, де вони були захищені в природній спосіб. Така політика стала підґрунтям усунення асирійської спільноти з провідних ролей в освітньо-науковому та суспільно активному громадському русі. На думку багатьох дослідників асирійського питання, це загальмувало, власне кажучи, й цивілізаційний розвиток громади та мало наслідком глибоку культурно-освітню кризу.

Релігія стає для асирійців як етноконсолідуючим, так і етностабілізуючим фактором. Численні спроби переведення частини асирійського населення до представництв різних конфесій призводило до дестабілізації всередині етносу. Один з таких випадків стався за активної місіонерської діяльності представників Папи Римського, коли була відокремлена частина несторіан від своєї церкви, це відбулося на Соборі в 1916 р. (м. Діаберкір). Новоутворення отримало назву

халдейської католицької або просто халдейської церкви, до неї долучилися переважно асирійці, які мешкали в Месопотамії [935, с. 31]. Цей процес викликав ще одне випробування на ґрунті етнічної цілісності етносу. Це призвело не лише до церковного розколу, а й спричинило самостійне життя кожної з громад.

Напередодні Світової війни асирійці займали територію, яка була в безпосередній близькості від їх історичної, що, на нашу думку, свідчить про той факт, що протягом століть, зазнаючи негативного впливу іноземних загарбників та інших негативних факторів, вони, напевно, не переставали думати про відновлення своєї держави. Усе це їх гуртувало навколо історичної території та загострювало бажання запобігти асиміляційним процесам задля власного збереження та шукати шляхів відновлення власної державності. Переважно вони були представлені на території Азіатської Туреччини (північна частина) та Персії в басейні озер Ван та Урмія. Район розселення християн у Туреччині – санжак Хаккярі та Ван (Ванський вілайет) санджак Сірт-Бітліс, каза Джебзіре – Мардінського санджаку – Діарбекірського вілайету та кази Амадіє (4 тис. осіб) та Акра (5 тис. осіб) санджаку і вілайету Мосульського. У Хаккярі 75 тис. осіб – від 25 до 75 % загальної чисельності населення. Асирійці проживали в чотирьох казах – Джуламерк, Єльбак, Гявар та Орамар – між поселеннями курдів, в останньому казі проживало приблизно 20 тис. осіб, а в інших по 3–4 тис. осіб. У Персії їх налічувалося понад 40 тис. осіб. В Урмійському районі на західному узбережжі озера Урмія в напрямку турецьких кордонів останні зливалися з мешканцями санжаку Хаккярі [955, с. 131-135].

Ці дані теоретично підтверджуються довідкою Всесоюдної Спілки Асирійців, яка констатує, що до імперіалістичної війни у Ванському та Ерзерумському вілайетах (Туреччина) перебувало близько 100 тис. асирійців, у Персії, Урмії та Салмасі теж біля 100 тис. асирійців, в районі

Мосула – 50 тис. осіб, у Росії в Єриванській та Тифліській губерніях та Карській області – 5 тис. осіб [450, арк. 11; 797]. У своєму дослідженні Стафорд С. вказує на існування сорокатисячного асирійського населення в гірських районах та 15–20-тисячного в урмійському районі [985]. Таким чином, була створена умовно єдина географічна територія розселення асирійців, навіть поділене між двома країнами населення демонструвало етнічну згуртованість та єдність у прагненні самостійності, незважаючи на зовнішні етнічні виклики.

Чисельні показники цієї меншини дуже відрізняються від реальних за певних обставин: по-перше, це християнське населення, чисельність якого намагалися занижувати на державному рівні в мусульманських країнах; по-друге, відсутність етнічно-релігійного обліку (відсутність метричних книг при церквах) та, нарешті, свідомо фальсифікація демографічних показників задля зменшення податкового тягара з боку асирійської громади [776, с. 1]. За деякими даними під владою Туреччини – 260 тис. населення, в Персії – 40 тис. населення [574, с. 13]. Незважаючи на статистичні розбіжності, очевидним є той факт, що в цьому регіоні знаходилося на той час найбільше у світі місце компактного проживання асирійців. Попри тиск з боку державних адміністрацій цих країн асирійці залишали свою історичну територію, хіба що тимчасово для заробітку.

Особливості географічного розподілу та внутрішньополітичних обставин асирійської громади впливали на соціально-економічні та культурні умови формування громад. Так, «урмійські» (Персія) асирійці переважно займалися виноградарством, садівництвом та землеробством, також зустрічалися будівники, дрібні торговці та інтелігенція. Переважна більшість урмійських асирійців не мали власної землі та наймалися до місцевих феодалів. Виснажливі умови праці, непідйомний податковий тягар змушували населення цього регіону розглядати додаткові

можливості заробітку. Зафіксовані непоодинокі випадки трудової сезонної міграції до Росії, де вони ставали каменярами, будівельниками шляхів, теслями [925, с. 10]. Натомість «гірські» ассирійці (Туреччина) займалися скотарством та обмеженим землеробством, кустарними ремеслами. Саме вони, потрапивши до Росії, були більш вразливі в нових соціально-економічних умовах [475, арк. 21].

Ассирійці мали внутрішньоетнічний поділ за місцем свого розселення на етнічній території: урміджнаї (Іранська Урмія), салмаснаї (Салмас, Іран), кочанаї (с. Кочаніс, Туреччина), гяварнаї (каза Гявар, Туреччина), альбакнаї (Альбак, Іран), барварнаї (каза Барвари, Туреччина), нудізнаї (каза Нордуз, Іран), шапетнаї (с. Шапатан, Ванський вілайет), ботанаї (долина р. Східний Тигр, Бітліський вілайет) та ін. Цим поділом було зафіксовано не лише географічні особливості, а й розбіжності світосприйняття та деяких етнічних ознак.

По території Радянського Союзу ассирійці в досліджуваній період розподілилися наступним чином: джилхваї – Тифліс, Лабінськ, Майкоп, Москва, Київ; гяварнаї – Ростов, Юзівка, Катеринослав, Київ, Москва; барварнаї – Північний Кавказ, Ростов, Москва, Ленінград, Поволжя; шапітнаї (вихідці з Тергявара та Марбішо) – Тифліс, Харків, Київ, Полтава, Ніжин, Суми, Гомель, Москва, Пенза; альбакнаї – Північний Кавказ, Ростов, Таганрог, Ленінград, Курськ, Воронеж, Запоріжжя, Москва, Свердловськ; дізнаї – Північний Кавказ, Москва, Таганрог, Україна, Владикавказ; талнаї – Західна Грузія, Північний Кавказ, Краснодар, П'ятигорськ, Луганськ, Криворіжжя, Москва, Саратов; нудізнаї – Елініндорф, Гянджа, Майкоп, Краснодар, Москва; ванаї (саранаї) – Тифліс, Кутаїсі, Батумі, Москва, Тула; тхумнаї – Західна Грузія, Кутаїсі, Батумі, Тула, Москва; ботанаї – Акстафа, Тифліс, Елініндорф; ліванаї – Майкоп, Москва, Північний Кавказ, Ленінград; тьяраї – Елініндорф, Західна Грузія,

Москва; хансаї – Майкоп, Північний Кавказ, Горький, Москва; базнаї – Москва [866, с. 13].

У доповідній до відділу національностей при Президії ВЦВК зазначалося про розподіл ассирійців СРСР на дванадцять племен: тхума, тьяраї, джилваї, дізнаї, бааз, бат, барварнаї, конаї, тамнаї, гварнаї, альбакнаї, аліснаї [436, арк. 18]. Незважаючи на внутрішньоетнічну диференціацію, опинившись на іншій території, ці локальні групи потроху позбувалися своєї внутрішньої замкнутості та розпочинали процес активної співпраці між собою.

У політичному сенсі вони скоріше були космополітами та байдужими до своєї політичної участі. Хоча спостерігалася тенденція тяжіння перських ассирійців до Росії, а турецьких – до Англії та Франції. Але жодна з ассирійських громад не переймалася своїм політичним становищем. Також треба додати, що це був стратегічний регіон, на вплив на який претендувало декілька іноземних країн, що позначилося на геополітичних орієнтаціях місцевого населення, з огляду на активне зовнішнє втручання.

Цікавим чинником функціонуванні громади є діяльність релігійних місій на території компактного проживання ассирійців, переважно в Персії та Туреччині. Ініціатором такої бурхливої діяльності є сама ассирійська громада з її власними незадоволеними потребами та постійними утисками з боку провладних установ та місцевого мусульманського населення. Однією з найдавніших була англіканська «Місія Архієпископа Кентерберійського», яка працювала в Урмії з 1885 року. Проте існували й інші: латинська місія французьких лазаритів, американська пресвітеріанська місія тощо [831, с. 33-34]. Представництв православних місій було значніше менше, лише в Урмії активно діяло представництво російської православної місії [852, с. 77]. Діяльність місій була

стандартною – це надання освіти задля ознайомлення дітей та дорослих з постулатами нової віри, вироблення у своїх прибічників лояльності до проведення своєї політики. Споживацьке ставлення до інших релігій було зафіксовано в різних джерелах, що є наочним доказом небажання асирійців змінювати свою релігію та прагнення дотримуватися власних релігійних поглядів. За роки діяльності місії були зафіксовані факти переходу від однієї конфесії до іншої, що фінансово стимулювалося з боку представників місії [935, с. 50].

За роки ізольованого перебування в етнічно та релігійно ворожому регіоні асирійці виробили основну тактику взаємодії з місцевим населенням та відшукали шляхи збереження елементів побутового життя та етнокультури [784, с. 125]. Але спостерігається внутрішньоетнічний розподіл, який відповідає територіально-державному устрою та географічним особливостям регіону. За своїм адміністративно-правовим статусом асирійці поділялися на ашират (аширет) – автономне управління та раят – неавтономне [926, с. 9]. (Аширет – самостійне племінне об'єднання асирійців, яке має спільну територію, незалежне управління внутрішніми справами, свого меліка, суддю та військового начальника). Асирійці, які проживали в урмійській долині (Персія), були більш залежні від примх державної політики та діяльності представників державних органів влади, охоче підпадали під сферу впливу представників інших релігійних конфесій. Натомість їх співвітчизники в гірських районах Туреччини мали повну чи часткову незалежність. За наявною в державі практикою навіть податки збирав патріарх Мар-Шимун (релігійний та світський голова громади). Ця спільнота була завзятим поборником та захисником національних інтересів, навіть не маючи певного рівня освіти (Мар» означає – «хазяїн, Господь». Титул «мар» надається патріарху та

єпископу і завжди використовується разом із власним іменем. Мар має також значення «святий»).

Перебіг Першої світової війни завдав асирійській громаді невинної шкоди. У вересні 1914 р. асирійці Тергявара и Маргявара під тиском курдських банд та відверто негативно налаштованої турецької адміністрації були вимушені масово переселитися до Урмії [705, с. 2102-2105]. Ця тенденція залишилась і надалі. Весною 1915 року аширетні асирійці Туреччини (округ Хаккярі), втягнуті до конфлікту між Росією та Туреччиною, повстали, сподіваючись на військову підтримку з боку царської армії. В умовах зміни військових обставин вони такої підтримки не отримали та були змушені просуватися до територій Ірану, приєднуючись до своїх співплемінників. Унаслідок таких дій численна група асирійців з Туреччини на чолі із Мар-Шимуном Беньяміном опинилася в районах Урмії, Салмаса, Хоя, причому втративши до половини свого чисельного складу та покинувши свою історичну територію. Ці дії супроводжувалися зафіксованими фактами геноциду проти асирійського населення як з боку турецького, так і перського урядів [582, с. 330].

Країни імперського характеру об'єднувало бажання встановити свій вплив в економічно перспективному регіоні та використати для цього місцеве християнське населення. Росія була найбільшою та найближчою країною, яка із «симпатією» ставилася до асирійців, але не без власного інтересу. Урмія від російського кордону знаходиться на відстані – 200–250 верст [726]. Користь від асирійців у цьому регіоні визнавали військові діячі та дипломати [851, с. 174-175].

Фактом лояльного ставлення з боку Росії був дозвіл на переселення 100 асирійських сімей під керівництвом Алла-Верді (Алавердов)Тумаєва з Урмії (із сіл Супурган, Муйшава, Енгіджа, Нази і Гуйтафа) в Еріванській

губернії після закінчення російсько-перської війни 1826–1828 рр. [569, с. 88-89; 763, с. 286; 958]. Але це рішення побудовано на чіткому розрахунку на користь імперської влади, оскільки остання розраховувала на християнських переселенців у разі спалаху національно-визвольних рухів у цих районах [697, с. 61-84].

Ассирійці були сліпими прибічниками російської завойовницької політики, марно сподіваючись на допомогу в самовизначенні нації та одержанні автономії. Але зміна зовнішньополітичного вектора розвитку, а згодом і революційні події в Російській імперії цілковито позбавили регіон російського впливу та підтримки. Навіть обіцянка Мар-Шимуна, якщо буде надана підтримка, прийняти православ'я всім ассирійським населенням (і Персії, і, особливо, Туреччини) залишилася поза увагою. 27 серпня 1910 році Мар-Шимуну Мар-Сергію Синод навіть відмовив у проханні про прийняття його паствою (турецькими ассирійцями) православ'я [852, с. 275-178]. Усе це наочно демонструвало наміри російської сторони. Під тиском турецької та перської військово-адміністративної машини за загрози повного фізичного винищення частина ассирійського населення була вимушена шукати захисту на російській території, відступаючи разом із російською армією. Хвилі масового переселення прокотилися в період 1914–1918 рр., за цей час у Росію потрапило понад 100 тис. ассирійців [426, арк. 20].

Є свідчення російського консула П. П. Введенського, який спостерігав першу хвилю переселення таких біженців. Він розповідає про рух до російського кордону з Урмії 22 грудня 1914 року колон ассирійців, серед яких були діти, жінки, літні люди. У жахливих умовах, непристосованими до цього шляхами, потерпаючи від фізичної розправи від набігів курдів та турків, вони долали шлях через Дільман, Хой,

Джульфу до Росії. Це був не лише шлях порятунку, а важкий етап в історії народу, який чітко зафіксувався в етнічній пам'яті, негативно позначився на світосприйнятті цього населення [926, арк. 46].

По території Росії асирійці розселялися «хаотично», переважна більшість оселялася спочатку на прикордонних територіях Закавказзя, як місця першочергового заселення та місця історичного існування відхожих промислів [849]. У 1915 році вони вже були зафіксовані в семи повітах Єриванської губернії, 4 округах Карської області та 1 повіті Тифліської губернії – Ахалкаланському – у кількості – 8 061 осіб, із часом асирійці розселялися по всій імперії. Також була підрахована кількість втрат цивільного населення під час втечі цих біженців до Росії: це більше 10 %, – що, на нашу думку, не відбиває реального стану подій, але вказує на трагічні обставини цих подій.

Окрім людських втрат, асирійське населення як Туреччини, так і Персії зазнало економічних збитків. Документи свідчать про втрати: 63 % коней, 97 % биків; 99 % корів; 985 % овець; 95 % ароб, – при середній ринковій ціні за одну голову рогатої скотини – 50 рублів, ціні вівці – 7 рублів. Втрати вражають, особливо враховуючи, що врожайність вимірювалася в 5–6 сам. Усе це вказує на значні економічні втрати асирійського населення, що пояснює відсутність матеріальних статків у більшості переселенців [897, с. 4,72-80].

16 січня 1916 р. поблизу Єривані зібралося 4 тисячі біженців-асирійців. З метою надання їм нагальної медичної допомоги місцевій владі пропонувалося виділити будівлі шкіл під лікарні в селах Верхній Двін, Арзні та Нижній Койласар. Російський консул у Джульфі Кірсанов М.М. також звертав увагу на необхідність надання невідкладної медичної допомоги 15 тисячам асирійців, що прибули до Джульфи [926, с. 65]. Отже, на територію Росії потрапила переважна більшість

ассирійського населення, позбавленого навіть першочергових засобів існування.

Ассирійці в Радянському Союзі поділялись на прибулих та місцевих. Це також позначилося на особливостях адаптації та майбутній соціалізації населення. Місцевими вважались ассирійці, які проживали в Арменії та Грузії ще за царського правління. Вони проживали в семи селах та займалися переважно сільським господарством. Царська адміністрація посилено русифікувала їх. Лояльне ставлення до царату пізніше виразилося в участі у громадянській війні, в якій російські ассирійці воювали на стороні білих.

Згодом прибулі ассирійці продовжували розподілятися на вихідців з Персії та Туреччини, це спостерігалось в соціально-економічній, освітній та інших сферах життя. Із тих, хто прийшов на землі Російської імперії і залишився у СРСР (30–40 тис.), у 1931 році мешкали в Закавказьких республіках – 5–6 тис. осіб (не враховуючи тих, хто вже тут проживав), РСФСР – 15–20 тис. осіб, УРСР – 8–10 тис. осіб, в інших республіках – 3–5 тис. осіб.

Прибулі з Персії в Тифлісі займалися будівництвом. Це заняття зберіглося ще з відхожих промислів. Серед цих ассирійців було багато заможних (національні буржуа). Не випадково, що за правління денікінського уряду в Тифлісі була організована Ассирійська національна рада, що складалася з політично та національно свідомих та активних ассирійців. Інші ассирійці працювали за наймом – 12–15 %, у сільському господарстві – 5 %, чищення взуття – 80–85 % [451, арк. 11].

Серед ассирійського населення були поширеними настрої повернутися на батьківщину, це було особливо характерним у 1920-ті роки [407, арк. 163]. На користь цього свідчать задокументовані факти: діяльність єдиної політичної партії ассирійців того періоду, метою якої

було сприяння поверненню на батьківщину [473, арк. 127], а також те, що ассирійці збирали та зберігали гроші на «тяжкі часи» або на повернення до батьківщини, підтримували тісні взаємини зі співвітчизниками, які залишилися на батьківщині (листування, відправлення грошей, відвідування) [430, арк. 111-114].

Були наявні окремі випадки повернення до Персії, також спостерігалася тенденція до зменшення їх кількості в період з 1920-х до 1930-х років. Переважно спроби повернутися в Персію були невдалими. Позбавлення історичних територій, безробіття, економічна криза, з якою зустрілися переселенці на своїй батьківщині, – усе це спонукало їх повернутися в Радянський Союз. Більшість із них зазнала подвійного переслідування: у СРСР вони були іранськими шпигунами, «чужим елементом», а у себе на батьківщині – прибічниками комунізму. Усе це зменшувало їх шанси на адаптацію. Умови перебування на батьківщині були настільки нестерпними, що спонукало ассирійців ще раз, уже нелегально, перетинати радянський кордон за відсутності офіційних дозволів. Покарання за це в 1920-ті роки було здебільшого формальним – умовний термін, ув'язнення або штраф, в окремих випадках – ув'язнення на короткій термін [383, арк. 7].

Трагічна доля спіткала ассирійців, які залишилися на батьківщині або повернулися з Радянського Союзу. Відкрите нехтування їх потреб та використання у власних інтересах з боку англійського уряду не лише завдало численних страждань ассирійцям, а й спричинило подальші прояви відкритого геноциду з боку Туреччини. Це спонукало ассирійців Персії (20 тис.) звернутися до своїх співвітчизників з метою переселення до Радянського Союзу [410, арк. 2]. Але влада цього зовсім не бажала. Про незацікавленість збільшувати контингент ассирійців говорилося на нараді з евакуації, документи з такою інформацією мали на той час гриф

«таємно». Відмова свідчила про те, що була відсутня провідна лінія партії в роботі з асирійцями, і про небажання вирішувати питання наділення асирійців землею [468, с. арк. 3].

Незважаючи на це, численна громада асирійців все ж таки оселилася в різних республіках. Порівняно з іншими республіками, Україна була найбільш приваблива для асирійського населення через певну традиційність поширених тут промислів, економічну потужність регіону, наявність центрів сільськогосподарського виробництва. Чинники, пов'язані з історичним минулим, соціально-економічними умовами перебування напередодні масової міграції, неодмінно вплинули на формування етнічного портрету асирійського населення України у 1920–1930-х роках. Асирійці, які опинилися в Україні, залишалися невід'ємною складовою загальної етнічної громади Радянського Союзу. З огляду на безперспективність повернення на батьківщину, вони були змушені адаптуватися до нових для себе соціально-економічних умов. Згодом їх соціальна поведінка була прогнозована та підпорядкована бажанням влади. Вважаємо, що асирійське населення на терені сучасної України оселилося на початку ХХ ст., хоча поодинокі та нехарактерні випадки перебування на цій території були зафіксовані ще в ХІХ ст. Спочатку це були нечисленні групи, які тимчасово перебували в республіці, але з часом обрали її за постійне місце проживання. Дослідження сукупності соціально-економічних та політичних чинників, які вплинули на такий вибір, є актуальним з огляду на відсутність наукових пошуків із цієї проблематики.

Отже, зіставлення наведених факторів свідчить на користь того, що напередодні появи асирійців на терені Російської імперії та СРСР це було етнічно згуртоване населення, котре прагнуло отримати певну незалежність на історичній території. Потрапивши на нову територію,

вони сприймали її як тимчасове місце перебування та зберігали тісні зв'язки зі своїми співвітчизниками. СРСР в силу певних обставин міг би стати у 1920–1930-х роках місцем перебування найчисленнішої громади асирійців у світі, але це не входило до кола інтересів керівної партії.

Низький культурний та освітній рівень, відсутність державності протягом досить тривалого часу, стратегічна зацікавленість з боку лідерів світової політики в нарощуванні свого впливу в регіоні їх історичного перебування – ці чинники негативно вплинули на розвиток асирійської громади. Була знехтувана й досить слухна для цього нагода для отримання незалежності – перебіг та наслідки Першої світової війни.

Опинившись у Радянському Союзі, асирійці одразу потрапили у вир революційних подій та опинилися в несприятливих для себе умовах. У свідомості населення та навіть у сприйнятті державними органами це була етнічна спільнота, найменша порівняно з іншими, але більш вразлива за рахунок своєї неосвіченості. Обслуговуючи імперські амбіції російського царату, а пізніше – не менш амбіційні плани більшовиків, асирійці не знайшли для себе дійсного захисту та підтримки своїх етнічних прагнень на терені нової батьківщини та були приречені на потужний асиміляційний вплив.

2.2. Асирійська меншина УРСР у взаємодії з асирійськими громадами інших республік Радянського Союзу

Асирійці, які опинились у 1920–1930-х роках на теренах радянської України, були невід'ємною частиною загальної маси етнічного населення, яка потрапила до Радянського Союзу. Міграція до Російської імперії з боку асирійців мала вимушений та хаотичний характер. Незважаючи на

це, у своїх пересуваннях та орієнтаціях вони дотримувались історично складених внутрішньоетнічних відносин та родоплемінних ознак. Розселяючись по країні, вони надавали перевагу знайомим їм місцевостям із часів, коли вони відвідували Росію з метою пошуку заробітку, та гуртувалися навколо своїх співплемінників.

Серед інших громад компактного розташування на теренах Радянського Союзу за своєю історичною значущістю виділявся московський осередок. Ассирійці Москви були взірцем, прикладом для наслідування, провідником у життя різних методів роботи в напрямку «влада – етнічна спільнота» та зворотному – «етнічна спільнота – влада». У своїй повсякденній діяльності саме на них рівнялися регіональні ассирійські громади. Вони мали привілейований статус з боку державної влади. Це змушувало всі етнічні осередки рівнятися на них у повсякденному побуті та культурно-освітній площині. Існує лист-клопотання від керівника Будинку народів Сходу (м. Київ) до правління Всеросійської Спілки Ассирійців (1925 рік) із проханням надати статут організації для подальшого планування діяльності відповідно до нього [414, арк. 690]. Що дійсно підтверджує зазначене припущення та вказує на відсутність певної самостійності регіональних ассирійських громад у своїй діяльності.

Життя ассирійців у радянських реаліях повинно було концентруватися навколо етнічних громадських організацій, штучно організованих та підконтрольних партійно-державним органам. Саме через них впроваджувалися настанови партії та уряду, організовувалося життя, паралельне етнічному. Документи про діяльність таких організацій свідчать про примхи державної політики та трагедію етнічної долі ассирійців усього Радянського Союзу. Незважаючи на постійну зміну назв: «Союз ассирійцев, проживающих на территории РСФСР» (Хояд-Атур)

(1924 рік), «Всероссийское общество земледельческого и ремесленного труда среди ассирийцев «Хаядта»» (1928 рік), «Всесоюзное общество содействия трудящимся ассирийцам «Хаядта»» (1934 рік), – основні статутні положення залишалися майже не змінними. Ми не будемо зосереджуватися на організаційних формах цих етнічних установ, а лише зробимо аналіз їх основної діяльності з огляду на вплив на подальший розвиток усієї ассирійської громади СРСР та тієї її частини, що опинилася в УРСР (Додаток А).

Ассирійці, які мешкали в Українській РСР, взяли безпосередню участь у громадських перетвореннях усієї країни. Серед ініціативної групи, що створювала «Союз ассирийцев, проживаючих на территории РСФСР» («Хояд-Атур»), вони посідали гідне місце. Там фігурували робітник із міста Слов'янськ Александров Ісаак Ісайович та харків'янин Ревазов Володимир Сергійович. Останній був заступником голови цього Союзу з осені 1924 року по квітень 1925 року. Його життєвий шлях був безпосередньо пов'язаний з Україною: до 1917 року він перебував на службі в царській армії на Германському фронті, з 1917 по 1918 рік – служив у Червоній армії в Харкові, з 1922 року – організатор повітового карного розшуку в Одеській губернії, 1925–1926 роки – культпросвітпрацівник та викладач ассирійських вечірніх курсів для молоді в місті Харків. Та навіть голова «Хояд-Атура» Біт-Алхаз А. перебував та працював деякий час на терені України. Серед членів правління цієї організації був й Біт-Шумун О. – голова Будинку народів Сходу (м. Київ) [411, арк. 16].

За даними «Хояд-Атура» у СРСР проживало станом на 13 січня 1926 року в РСФСР – 16 тисяч ассирійців, УСРР – 9 тисяч, ВРСР – 4 тисячі, ГРСР – 6 тисяч, АРСР – 3 тисячі [425, арк. 7]. Цей показник був значно вищий, ніж офіційний державний. У рамках усієї держави це була

численна група населення. Її потреби влада не могла ігнорувати. Але дисперсне розселення нечисленними осередками та культурно-освітня відсталість надавали таку можливість місцевим представництвам влади. Тому історичні для громади рішення приймалися та координувалися на загальнодержавному рівні, іноді без урахування місцевих потреб.

Треба зазначити, що з 1920-х років влада особливо не опікувалася якісним складом асирійського активу, за відсутності будь-якої альтернативи та власної необізнаності у справах громади. Зокрема, зі статутних документів та анкет засновників «Хояд-Атура» ми дізнаємося про перебування там навіть колишніх офіцерів царської армії та представників духівництва – антагоністичних елементів радянської дійсності [471, арк. 10].

Партійні органи за посередництва представників асирійських загальнодержавних організацій намагалися монополізувати всю кадрову політику її регіональних осередків. Призначення відповідальних представників Спілки в 1920-х роках по місцях відбувалося виключно з Москви. Так свої посади отримали в місті Харкові Шахбазов П. (у 1926 році), уповноважений по роботі серед асирійців Української РСР Біт-Шумун О. та ін. [437, арк. 59].

Ця практика зберігалася до початку 1930-х років, коли за рахунок інтернаціоналізації сфери міжнаціональних відносин та більш прискіпливої уваги до цього питання з боку владних структур відбувалася, на нашу думку, дискредитація загальнорадянського національного управління [505]. Це позначилося на тій же кадровій політиці, коли керівників регіональних представництв призначали на місцях уже безпосередньо місцеві партійні органи: у 1935 році в Харкові відділення «Хаядти» очолював т. Кончан-Чун (китаєць), а серед представників правління були росіяни та українці. У той же час київський осередок

очолює т. Коростишевський М.В. – єврей за національністю, який був обраний за своєю посадою – голови Будинку народів Сходу. Така кадрова політика свідчить про формальний принцип роботи та намагання усунути етнічний елемент від ресурсу влади [457, арк. 39-45].

Втрачали свої посади керівники «Хаядти» необґрунтовано швидко, так само як і отримували. Наприклад, Ісаєв М. був звільнений (1935 рік) з посади згідно його заяви про «ненормальні умови навколо нього», за загальною згодою правління, яке складалося вже з 80 % членів партії. Підтримало це рішення й партійне керівництво. Інший голова, Піраєв С., був звільнений (1934 рік) з посади голови правління та взагалі виключений за зрив та дезорганізацію роботи правління. Такі кадрові рішення демонстрували, що влада невдоволена перебігом соціально-політичних процесів у середовищі асирійців та вважала неефективною діяльність цієї громадської організації [456, арк. 8].

Не було єдності серед асирійських громад навіть на регіональному рівні під час обрання місцевого керівництва (1923 рік), як зазначали донецький представник Асирійської народної делегації в РСФС Біт-Алхаз А., а також юрисконсульт українського представництва. Відомі факти про побиття старости асирійської колонії міста Бахмут уночі двома невідомими та конфліктну ситуацію в місті Слов'янськ на виборах старійшин колонії. Там вибори були відкладені, а непокірних громадян пропоновано не захищати [410, арк. 67].

Подібні обставини призвели й до закриття Північнокавказького відділення «Хаядти» в 1927 році з огляду на «возобновившиеся склоки и ненормальные отношения» між керівниками правління [434, арк. 43]. Усе це свідчить, що громада мала інше, альтернативне провідному курсу партії бачення майбутнього, яке активно відстоювала в запеклій полеміці з прорадянськи налаштованими громадськими активістами.

Із листування Біт-Шумуна О. з Вардаєвим В. (відповідальним секретарем Спілки) ми дізнаємося про незадоволення першого кадровими призначеннями Спілки. Обурення і активну критику викликало призначення президією Всеросійської Спілки Ассирійців відповідальним по роботі серед ассирійців міста Харків (1926 рік) Шахбазова П. на протипагу думці представників республіканського органу [436, арк. 45-46]. Це може вказувати на певний рівень самостійності київського осередку.

Цікавою є реакція правління «Хаядти» на повідомлення про організацію Трудового товариства ассирійців в місті Ромни (1929 рік). Правління вважало, що організація таких товариств шкідлива з огляду на те, що ними керував «спекулянтський» елемент. Але все ж таки надіслало туди свій статут, газету та рекомендувало тримати зв'язок [445, арк. 14зв.].

Перший з'їзд ассирійців Радянського Союзу, який відбувся в Москві в 1925 році продемонстрував нам місце ассирійців Української РСР серед інших представників Радянського Союзу. РСФСР на ньому повинні були представляти 12 делегатів із семи міст (Москва – 4, Ленінград – 2, Ростов-на-Дону – 2, Армавір – 1, ст. Лабінськ – 1, Воронеж – 1, Володимир – 1), із Грузинської РСР – сім делегатів, з Вірменської РСР – чотири, Азербайджанської РСР – два, з Української РСР – шість (Київ – 2, Харків – 1, Слов'янськ – 1, Сталіне – 1, Катеринослав – 1) [421, арк. 7; 419]. Отже, як ми бачимо, ассирійська громада УСРР посідала гідне місце серед своїх співплемінників з інших республік. Це було завдяки її чисельному складу та традиційно активному ставленню до ассирійського національного руху.

На жаль, своєю діяльністю «Хояд-Атур» не встиг вирішити комплекс соціально-економічних та культурно-освітніх проблем ассирійців. Це було засвідчено актом ревізійної комісії стосовно його діяльності в 1925 році, де зазначалося, що наявні грубі недоліки в діловодстві секції чищення взуття. Не було копій договорів, книга реєстрації не мала контрольного значення,

повного переліку місць, довідки орендарям видавалися довільно, попередніх закреслювали, а нових вписували. Були заяви про те, що не всі вносили гроші за оренду в касу. Зафіксована відсутність фінансово-звітної дисципліни, цікавий факт, що за період з 1 листопада 1924 по 1 жовтня 1925 року надійшло до каси організації 16 235 рублів 95 коп. за оренду та добровільних пожертв 3 978 рублів 75 коп., а до міського відділу комунального господарства внесено лише 6 660 рублів.

Така ж ситуація щодо відділу підсобних підприємств. Спілка дала дозвіл на використання своїх реквізитів деяким підприємствам, з тим щоб останні відраховували відсотки на її користь. Зазначена діяльність не мала бажаних результатів – більшість підприємств були збитковими, що важким тягарем лягло на плечі «Хояд-Атура».

Більшість питань, розглядуваних на засіданнях, не були остаточно вирішені. Діловодство велося з недоліками, а функції співробітників не були чітко визначені з огляду на підпорядкованість останніх. Усе це відбувалося на тлі занепаду культурно-просвітницької роботи – основної статутної діяльності [420, арк. 1-16].

Доводить це й постанова НКВС РСФСР від 10 травня 1928 року про ліквідацію «Союза ассирийцев, проживающих на территории РСФСР» «Хояд-Атур» [446]. Як недолік у роботі називався нахил у бік комерційної діяльності – організація торговельних та промислових підприємств, – тому за своїм статутом він не міг працювати (лише сприяти в організації). Зазнавши фінансових труднощів, 22 липня 1926 року правління Спілки розширило свої статутні можливості, при цьому було закрито ряд збанкрутілих підприємств. Однак, такі заходи не поліпшили фінансового становища та спричинили закриття Спілки в першій половині 1928 року [471, арк. 3-4].

Ці факти, безперечно, мають безапеляційний характер, але є й інша точка зору. Із доповідної бухгалтера «Хояд-Атура» ми дізнаємося про обставини збитковості цієї організації у 1925 році – відсутність обігових коштів [411, арк. 61]. Відсутність фінансової підтримки з боку держави, примхи стрімкого економічного життя країни в 1920-х роках обумовили невідповідність ассирійців орієнтуватися у фінансових процесах. Ситуація ускладнювалася й тим, що керівництво партії втручалось в економічні процеси і намагалось регулювати економічні відносини саме адміністративними методами. Низька економічна активність ассирійців була типовою і для більш пізнього періоду. Як зазначав Піраєв С., труднощі фінансового плану взимку 1929 року в Спільці виникли через «Мосгубвноторг», який, «не розібравшись із цілями та завданнями організації, прийняв її за приватну артіль, взяв під обстріл» [449, арк. 7; 452, арк. 41]. Тобто за рахунок таких фіскальних заходів, спираючись на необізнаність ассирійців у швидко змінюваних регулятивних умовах індивідуальної праці, створювалися штучні обмеження з працевлаштуванням громади. За таких умов члени меншини мали вузько обмежений вибір видів діяльності: або чищення взуття, або праця в колгоспі, або праця на недержавних підприємствах.

Незалежно від місця перебування ассирійських громад на території Радянського Союзу вони мали спільні проблеми в адаптації, що засвідчили документи «Хояд-Атура» [415, арк. 74]. Акт обстеження побуту ассирійців міста Краснодар, який датовано 1 березням 1925 року змальовує жахливі житлові умови перебування. Ассирійці жили за п'ятьма адресами: за першою 27 осіб були розташовані в приміщенні сараю, який був сирий, темний та мав одне вікно. Баню не відвідували, грошей на медичне обслуговування не було, навіть жінки народжували на місці. За другою адресою це був підвальний поверх із земляною підлогою. Тут мешкало

62 особи. Подібні умови були наявні й за іншими адресами. Населення на 95 % було неосвіченим [432, арк. 32].

Відомості про важке матеріальне та культурне становище асирійців надходили з усіх місць їх перебування. Наприклад, ВЦВК звертався до керівництва Кримської АРСР по допомогу. Констатуючи той факт, що асирійці мають заборгованість по орендній платні (станом на листопад 1928 року) – 472 рублів, місцева влада надала їм 50-відсоткову знижку по орендній платі, у зимові місяці оренду взагалі скасували. У культурному плані було відкрито асирійський червоний куток при грецькому клубові та організовані курси асирійською мовою для ліквідації неграмотності [472, арк. 1].

Підтримуючи тісні стосунки із своїми співплемінниками, які залишилися на батьківщині, асирійці СРСР опікувалися й їхніми проблемами, сприймаючи їх як свої. Зокрема, Піраєв С. 3 січня 1927 року на засіданні комісії Ради праці та оборони щодо еміграції доповідав про асирійців з Верхньої Месопотамії, які бажають переселитися до СРСР. Незважаючи на наведені аргументи, у переселені було відмовлено. Підставою для цього рішення слугували ті обставини, що держава не може впоратися із внутрішнім безробіттям, та ще на той час не були відомими результати землевлаштування асирійців у районі чорноморського узбережжя. Так влада давала зрозуміти, що навіть з тими асирійцями, які їй дісталися в спадок від Російської імперії, вона не знає що робити. При цьому також наголошувалося на не допущенні отримання перськопідданими асирійцями транзитних віз через СРСР для подальшого тут нелегального оселення та збільшення вже наявного контингенту [468, арк. 3]. Як бачимо, передусім мали вплив фактори внутрішнього характеру, але, на нашу думку, існував і зовнішній фактор, який також потрібно враховувати. Після поступової втрати провідних геополітичних

позицій у регіоні розселення асирійців Росією та повного відсторонення від військових дій Радянським Союзом долею залишеного там населення опікувалися союзники по Антанті. Сліпо обслуговуючи імперські амбіції, переважно Англії, асирійці стали в очах радянських керманічів нібито її посібниками – ворожим елементом. До того ж, треба зазначити, що таким чином Радянський Союз вирішив би проблемне питання своїх політичних опонентів. Наразі питання переселення асирійського населення було найбільш актуальним. Після актів відкритого геноциду в Туреччині та Персії це повторилося з часом і в Іраку. Постійно тривав пошук майбутнього місця перебування для асирійців, розглядалися навіть такі варіанти, як Африка та Бразилія [985].

На звернення про наділення землею 7 серпня 1926 року «Хояд-Атур» отримав відповідь від Народного комісаріату землеробства про можливість надання землі за певних умов. Передусім переселенцям треба було мати при собі певні заощадження й засоби існування. Надавався пільговий проїзд для ходоків (75 % від загальної вартості проїзду). Переселенці звільнялися від сільськогосподарського податку до 3–5 років, також надавалися усі види допомоги: медична, ветеринарна, кредитна, агрономічна. Інших пільг для них не передбачалося [438, арк. 30]. Відповідно до свого статусу Спілка інформувала громадськість стосовно заходів радянського уряду на партійне замовлення. Зокрема, у 1927 році збиралась інформація з регіонів стосовно наділення асирійців землею. Від київського виконавчого комітету надійшов лист про проведені збори, на яких було поставлено 13 питань та визначено невелику суму – 300 рублів – для переселенців [443, арк. 15].

Земельні наділи, які пропонувались асирійцям, не завжди відповідали потребам землеробства та громаді особисто. Земля біля міст Туапсе та біля Сочі була на 95 % придатна для роботи, але вона була вкрита лісом та на ній

були відсутні шляхи сполучення. Інший випадок – наділ у Поволжі, але причиною його виділення був голод. Та існував ще один аргумент:

Біт-Лазар Ш. (секретар правління «Хояд-Атура») зазначав, що, оселившись на чорноморському узбережжі, у гірських місцевостях, населення буде розпорошене, це негативно позначиться на культурному рівні – «повернеться до середньовіччя» [422, арк. 4]. Схожа ситуація з якістю земельних наділів була й в Україні.

Поінформовані щодо подібних намірів влади, ассирійці України погодилися підтримати пропозицію переселитися. Із відомостей про ассирійців, які бажають переїхати в Геленджицький район РСФСР, ми отримуємо наступні дані: з міста Київ – 117 родин (446 їдців), Харків – 26 родини (86 їдців), Слов'янськ – 15 родин (53 їдця), Запоріжжя – 24 родини (95 їдців). В інших республіках ситуація була такою: Москва – 112 родин (409 їдців), Ленінград – 126 родин (510 їдців), Краснодар – 32 родини (141 їдець), Воронеж – 18 родин (67 їдців) та ін. [463, арк. 25-27].

Правління Спілки намагалося контролювати всі сфери життя ассирійської громади на місцях. Причому переписка та звітність виходила не лише від голови регіонального осередку, а й від інших представників правління. Наприклад, від члена правління київської філії Гіваргідзе Ю. надсилалися звіти в Москву т. Шавду І. (заступнику голови «Хаядти») про стан справ в освітній галузі за 1935 рік, де зазначалося, що в Києві початкову школи завершили лише 7 учнів (шість дівчат та один хлопчик), хоча в лікнепах навчалося до тридцяти осіб [457, арк. 25]. Система підпорядкування у Спілці була калькою із загальнодержавної: тут було всесоюзне – республіканське – регіональне керування. Бюрократичні кола оминали проблемні питання, не розуміючи поступеневості та підпорядкування, останні так і залишалися не вирішеними.

У лютому 1927 року Біт-Шумун О. отримав листа від голови Спілки (м. Москва), в якому пересилалося клопотання т. Ізраїлева (м. Запоріжжя) про відкриття школи, організацію лікнепу та необхідність вирішення питань про визначення міць для чищення взуття [444, арк. 3]. До київського осередку потрапила також заява дружини Біт-Шумуна О. (1929 рік), яка клопотала перед правлінням Спілки про звернення до ОДПУ про дозвіл їй поїхати до чоловіка у с. Усть-Вилга Зирянської області [445, арк. 58]. Та й вирішення проблемних питань могло йти двома паралельними шляхами [259, арк. 17-18].

Спілка отримувала інформацію від регіональних осередків за рахунок листування, особистої присутності своїх представників у регіонах або звітів на засіданні правління. Зокрема, 27 березня 1931 року було заслухано звіт голови ассирійської секції Будинку народів Сходу Богданова Я. про діяльність серед ассирійців міста Києва [450, арк. 9зв.].

Протягом тривалого часу існування Спілки в різних форматах завдання, які виходили з її статутних обов'язків, були майже незмінні. Це встановлення зв'язку та оформлення філій у містах компактного проживання ассирійців по всій території Радянського Союзу та їх усіляка підтримка. Із доповідної до Відділу національностей ВЦВК голови правління «Хаядти» Ісаєва М. у 1935 році ми дізнаємося про наступні факти. Працюють сім відділень у містах Москва, Ленінград, Київ, Армавір, Тифліс, Єривань, Ганджа (Азербайджанська РСР) та уповноважені по роботі з ассирійцями в містах Гомель, Харків, Слов'янськ, Шахти, Воронеж, Таганрог, Краснодар, Ростов-на-Дону, Новочеркаськ, Перм, Саратов. Десять ассирійців стали депутатами міських та районних рад для захисту інтересів своїх етнічних громад.

У доповідній зверталася увага на гальмування організаційної роботи під час відкриття відділень лише на території Української РСР. У Києві це

відчувалося з боку керівництва Будинку народів Сходу, виконавчого комітету, схожа ситуація була й у містах Слов'янськ та Артемівськ [456, арк. 1-2]. Про втрату довіри до подібного роду організацій свідчить той факт, що з 140 асирійців міста Слов'янськ у 1934 році членами «Хаядти» було лише сорок [455, арк. 142].

У звіті про роботу «Хояд-Атура» за період з 1 січня 1926 по 1 жовтня 1927 року надається політична характеристика асирійців СРСР. Визначаються асирійці, які проживали у Вірменській та Грузинській республіках, як долучені до радянської дійсності (більш радянізовані), інші – залишалися жити в «пережитках феодалізму» [435, арк. 11].

Аналогічна картина постає перед нами зі звіту про роботу «Хаядти» за 1932 рік. У ньому зазначається, що асирійці, які «осіли на землю», є найбільш лояльними до радянського устрою, ті що займаються у промисловій галузі поділені навпіл: лояльно та антагоністично налаштовані, ще є третя категорія – чистильники взуття та дрібні торговці, – вони індиферентні, розглядають перебування у СРСР як вимушений та тимчасовий період життя [453, арк. 31; 95, арк.12].

З особистого листування Біт-Шумуна О. ми дізнаємося його думку про громадську активність асирійців у Києві: «вони працюють, та не так легко їх зібрати», «ви же знаєте нашу публіку, їм потрібно 200–300 рублів, а напишуть 1 000 рублів, даремно гаятимемо час». Це яскраво демонструє реальну економічну активність населення, яка була протилежна його політичним орієнтаціям [436, арк. 45,73].

Під радянським кутом зору розглядалися та кваліфікувалися традиційні підвалини життя асирійського народу. Наприклад, засуджувався безправний стан жінки в суспільстві. Наголошувалося, що асирійська дівчинка до дванадцяти років мешкає в батьківській родині та вже у 12–13 років її віддають заміж. Через три-чотири роки вона була вже матір'ю двох-

трьох дітей, відчуваючи постійний брак коштів для існування. Усе це радянська влада класифікувала як середньовічне варварство [429, арк. 57].

До Піраєва С., як голови Всесоюзної організації ассирійців, звертався окружний прокурор Армавірської округи із проханням розібратися з ситуацією, яка виникла серед ассирійців. На цегляному заводі м. Армавір (місце проживання ассирійців), було продано дівчинку заміж за 200 червонців [441, арк. 26].

Родоплемінний устрій був непохитний навіть у роки існування радянської влади, його дотримувались активісти революційних перетворень в етнічному середовищі, а представники державно-партійного апарату були вимушені на нього зважати. Про це свідчать наступні факти. Ще у 1925 році було організовано погоджувальну комісію для розподілу міць чищення взуття в місті Москва із представників племен дізнаї, джильваї, гяварнаї [423, арк. 2]. Та інший факт впливає із протоколів загальних зборів ассирійців Москви разом із представниками правління Всеросійської Спільки Ассирійців, які відбулися з 10 по 17 лютого 1927 року. Ми дізнаємося про проведення окремих зборів із представниками племені дізнаї, барварнаї, джильваї [439, арк. 1-4]. Схожа ситуація була й в інших регіонах.

Іншим проявом пережитків родоплемінного устрою залишалася кровна помста на тлі войовничого характеру народу. У середині 1920-х років постійним явищем були випадки хуліганства, які заважали роботі Спільки. Іноді ці випадки із застосуванням холодної зброї доходили до судового розгляду. На стоянках (місцях для роботи) скупчувалися ассирійці, вживали алкогольні напої, «п'яні лежали на бульварі», відвідування Спільки супроводжувалося криками [422, арк. 2,3зв.].

Такі випадки не були сконцентровані лише в Москві, 2 червня 1926 року була зафіксована бійка між ассирійцями-чистильниками за

кращі місця для роботи у м. Вологда, у якій брали участь 14 осіб, одного було вбито. Унаслідок конфліктів серед ассирійців Ленінграда за перерозподіл сфер впливу 30 осіб було ув'язнено [422, арк. 6]. У місті Катеринослав 26 січня 1926 року затримано дев'ять осіб, які після звернення щодо заміни запобіжних заходів оголосили голодування.

Розмах таких неправових дій з боку пересічних ассирійців призвів навіть до того, що керівник московської міліції звернувся до губернського прокурора з проханням вилучити в них холодну зброю [416, арк. 19, 92, 124].

Усе ж таки, незважаючи на розгалужену систему культурно-просвітницьких закладів, якими послуговувалися ассирійці, у 1935 році ще наявні факти проведення агітаційних бесід на квартирах. Наприклад, за звітністю київського осередку «Хаядти», у цьому році було проведено два такі заходи [457, арк. 22].

Для захисту прав своїх членів при Спілці існувала штатна посада юриста, який зазначав, що ассирійці не освічені та зовсім не знають законів, що спричиняло його постійну зайнятість [423]. У період з 1 листопада 1925 року по 1 жовтня 1926 року він був задіяний у 168 судових процесах: 52 – справи Спілки (кримінальні, трудові, цивільні; 82 – справи членів Спілки; 23 – кримінальні справи та 11 – касаційних справ) [434, арк. 20].

Були й досягнення «радянського будівництва» серед ассирійців. У 1927 році при Всесоюзній Спілці Ассирійців існував піонерський загін, який налічував тридцять дві особи (м. Москва). Але загальний негативний стан економіки перешкоджав таким досягненням. Узимку діяльність загону гальмувалася нестачею взуття та теплого одягу в більшості дітей. Це призвело до його закриття [441, арк. 3]. Завдяки організації безкоштовної видачі «видів на проживання» ассирійці міста Москва заощадили 10 тисяч рублів [439, арк. 1-4].

Як культурне досягнення розглядалося функціонування понад 20 асирійських шкіл. У Москві – 4 групи, Тифлісі – чотири окремі школи, в яких навчалося 550 учнів та ще три школи в республіці, в Азербайджанській РСР – 3, Вірменській РСР – працює семилітка, у містах Ленінград, Ростов, Краснодар, Гомель, Київ та в колгоспі ім. Мікояна – по одній школі. В Армавірі існує відділення асирійського педагогічного технікуму, у Ленінграді – курси при Будинку народів Сходу. Але з огляду на чисельний склад асирійського населення СРСР, навіть ці заклади не могли задовольнити його культурно-освітні потреби.

За рахунок коштів «Хаядти», незважаючи на її фінансові обмеження, було побудовано електростанцію, баню, школу та клуб для потреб колгоспу ім. Мікояна, колгоспу Еленіндорф надана допомога в організації водозабезпечення. 30 травня 1935 року було урочисто передано Центральному аероклубу літаки «Радянський Ассирієць» та «Зірка Сходу», кошти на які збирались асирійцями всього Радянського Союзу (Додаток Д) [456, арк. 5-8].

Цікаві факти відкриваються з довідки Спілки за 1936 рік стосовно землевлаштування та залучення асирійців до колгоспної праці. У Вірменській РСР функціонувало п'ять селищ із колгоспами, як-от: Нижній Койласар, де мешкало 180 родин (понад 800 осіб), вони займалися виноградарством та хліборобством; Двін-Айсор із 165 родинами та 850 особами, причому в колгоспі числилося 130 родин; Арзні – 225 родин (1 175 осіб), у колгоспі були лише 32 родини, а 130 родин займалося будівництвом; Гель-Айсор – 42 родини у колгоспі – 13 родин; Шагріяр – 28 родин, усі в колгоспі. В Азербайджанській РСР колгоспи почали організовуватися в 1934 році. Це Еленіндорф – 63 гектари виноградників та 18 гектарів орних земель, Грінфельд – 40 господарств, Георгієвськ – 30 господарств. У Грузинській РСР – чотири неповні колгоспи: Караязах,

Мухрані, в Барчало-Васильівці. У РФРСР – один колгосп в Азово-Чорноморському краї, Курганінському районі – колгосп ім. Мікояна [461, арк. 6]. Останній був надією та повсякденною турботою Спілки. Він організований у 1924 році, але вже в 1930 році був на межі закриття – залишилося лише 7 родин. Але загальними зусиллями з кінця 1930 року до початку 1932 року туди переселилося ще 70 родин, і він уже мав 120 родин – 600 осіб. Із 1931 року хутір був виділений в окрему ассирійську раду [453, арк. 33зв.].

У своїй фінальній стадії (середина 1930-х років) Спілка вже слабо контролювала свої регіональні осередки, що, у свою чергу, позначилося на їх діяльності. Наочний приклад – стосунки з відділенням «Хаядти» в місті Слов'янськ. клопотання відділення про надання матеріальної допомоги для проведення основної діяльності, інформаційної підтримки, запрошення викладачів залишалися без відповідного реагування з боку Спілки, члени осередку навіть не отримали членських квитків. Це призвело до «деморалізації ассирійського активу внаслідок недостатньої уваги до його потреб», як зазначали представники міськвиконкому [459, арк. 7]. Такий настрій передався не лише звичайним членам цих організацій, а його дуже швидко відчували керівники місцевих органів виконавчої влади та партії.

Із листа Геваргізова К. від 3 грудня 1934 року до Ісаєва М. ми дізнаємося про стан роботи серед ассирійців в Україні. Там сказано, що навіть статут не було бажання узгоджувати з представниками ВУЦВК: «є думка відповідальних та авторитетних товаришів, які висловилися проти організації відділення «Хаядти» на території УРСР». Обумовлено це було тим, що робота стоїть, а ведуться лише розмови [459, арк. 150-158]. Таке ставлення з боку влади до ассирійського питання докорінно відрізнялося від відповідної ситуації в інших республіках та додатково надихало громаду на більш радикальні шляхи вирішення її проблем.

Ассирійці з різних міст Радянського Союзу відчували аналогічні проблеми та шукали шляхів їх вирішення. Відсутність спланованих державних заходів, які б мали комплексний характер у роботі з ассирійцями, компенсувалася діяльністю недержавних організацій. На них було покладено всю відповідальність за досягнення та недоліки цієї роботи. Недержавні організації організовувалися та діяли лише за умови лояльного ставлення до радянської влади, причому всією своєю діяльністю вони намагалися в ассирійське етнічне середовище «просувати провідну лінію партії».

У своїх стосунках з московським правлінням ассирійці УРСР демонстрували повну узгодженість з основних питань діяльності, іноді брали на себе ініціативу, брали активну участь в усіх заходах Спілки. За таке ставлення вони отримували переваги, наприклад, членство в правлінні та ін.

Ассирійська громада Української РСР вирізнялася серед своїх співплемінників своєю незахищеністю від примх республіканської влади. Порівняно з іншими ассирійськими республіканськими осередками, як ми бачимо, тут не було бажання облаштовувати колгоспи, підтримувати економічну активність, вирішувати соціально-економічні проблеми (навіть маючи позитивні чисельні показники), іноді потреби громади відверто ігнорувалися. У своїх керівних функціях вона покладалася на московське керівництво ассирійських всеросійських організацій та союзне керівництво. Це гальмувало розвиток етнічної меншини, а згодом призвело до невиправних наслідків.

2.3. Історичні реалії повсякденного життя асирійців у радянській Україні

Сучасний етап існування історичної науки виокремив серед інших наукових напрямів дослідження елементів повсякденного життя людини як одного з пріоритетних у вивченні минулого. Саме людина з її особистим баченням світу, специфічними практиками повсякденної поведінки в суспільстві має можливість впливати на формування основних засад державної політики та розвитку суспільства. Вивчення історії, культури та побуту дає можливість зануритися в історичний процес, розглянути та дослідити його з точки зору потреб пересічної людини. Дослідження повсякденного життя асирійської громади України в радянському суспільстві у 20–30-х рр. ХХ ст. дає нам можливість проаналізувати повсякденні практики існування громади та змоделювати динаміку взаємовідносин із владою у процесі її адаптування до нових для себе умов життя [874; 875].

У ті часи було розпочато процес з формування тоталітарних основ функціонування радянського суспільства, відбувалася зміна повсякденних орієнтирів та звичаєвих практик пересічного громадянина. Основні напрями утвердження державної ідеології були протилежні задоволенню потреб громадян, що декларувалося як першочергове завдання партії. Доля асирійської громади України була визначена, з одного боку, державною політикою, з іншого, – етнічною замкнутістю та дотриманням етнічних ознак у повсякденному житті, які не збігалися з державно-партійними настановами.

Нормою повсякденного життя асирійців протягом століть було відсторонення від державної влади та впровадженої нею політики – саме це було запорукою збереження національних особливостей в іншому

конфесійному та етнічному оточенні. Протягом років співіснування в громаді основні питання вирішувалися церковним та світським головою – патріархом (Мар-Шимуном), радою князів (маліків) та головами родин без посередництва державних установ, де податки сплачувалися патріарху, який мав відносини з державними установами. Це створило у свідомості пересічних асирійців стереотип сприймання себе як держави в державі [91, арк. 48; 861, с. 123].

Мар-Шимун, обіймаючи церковний сан, опікувався питаннями юриспруденції, збираннями податків та нагальними громадськими потребами. Він був безперечним лідером громади. На користь цього свідчить подать, яку всі асирійці йому сплачували. Такий соціальний статус патріарха вказує на головну роль релігії в усіх проявах повсякденного життя асирійців. Треба додати, що вони були одними з перших adeptів християнства та вже у 225 р. у перському царстві налічувалося 20 православних єпархій [928, с. 98].

Із періоду падіння великої Асирійської держави населення відчувало на собі постійний тиск з боку інших держав та конфесій. Це обумовило певний ступінь етнічної згуртованості, що виявилось в намаганні оселитися осторонь у важкодоступних гірських місцевостях, суворому дотриманні традицій та звичаїв, економічній спеціалізації.

Вимушена еміграція до Росії та обставини, за яких вона відбувалася, завдали невиправних демографічних втрат, а найголовніше, із цього часу розпочався процес поступової зміни життєвих орієнтирів та повсякденного буття біженців. Skorиставшись протекціоністською політикою царату, асирійці опинилися в таборах для біженців, які були організовані в прикордонній зоні. Тяжкі умови проживання, не переймання з боку держави нагальними потребами людей змусили останніх мігрувати по території всієї імперії.

Перша світова та громадянська війни, революція призвели до занепаду всього народного господарства та промисловості в країні. Через велику кількість місцевого населення, позбавленого засобів існування, намагання асирійців знайти будь-яку зайнятість та одержати підтримку в цьому питанні з боку місцевої влади були марні. Не маючи особистих збережень, без постійного місця проживання за умов неможливості повернутися на батьківщину, вони подорожували разом із біженцями по всій країні в пошуках долі [161, арк. 19].

Вибір місця постійного проживання та характер внутрішньої міграції мав певні етнічні ознаки. Як і їхні співвітчизники з інших регіонів, асирійці України обирали для себе виключно великі та середні міста та оселялися за родоплемінним походженням, зберігаючи родинно-сусідські зв'язки, які були пов'язані з батьківщиною [729, с. 68-69; 261, арк. 43; 232, арк. 27]. Наприклад, асирійці міста Полтава пройшли шлях від пункту пропуску на російському кордоні Джульфа через міста Тифліс та Ростов-на-Дону [150, арк. 11-148; 154, арк. 1-19]. Схожий шлях пройшли асирійці Слов'янська [329, арк. 2; 334, арк. 2]. Тимчасовими містами перебування були Єрівань, Армавір, Батум та інші, які виконували функції пересильних таборів для біженців. А більшість мешканців м. Ромни були вихідцями із с. Мавана та с. Тулаки (Тергявар) [140, арк. 13-14, 20], до міста Слов'янськ потрапили мешканці м. Урмія (Іран).

На історичній території, у зв'язку з різним характером місцевості, у якій мешкали асирійці, відбулася професійна спеціалізація населення. У казі Джуламерк не дуже велика частка населення займалася хліборобством, а головною економічно привабливою ознакою місцевості був ліс, населення також займалось виноробством та видобутком різних руд. Дубови ліси дають чорнильні горіхи та сприяють бджільництву, подекуди є шовківництво. Зі злакових сіяли пшеницю, сорочинську крупу,

просо, але все в невеликій кількості тільки для власного споживання. Також сіяли кукурудзу, саджали картоплю та капусту, у господарствах було багато великої та дрібної рогатої худоби. Навпаки, каза Гявар (розташована в долині р. Гяварсу) – землеробський край, тут сіяли пшеницю та льон, яким торгували з Персією; місцевість Альбак переважно рівнинна, тут займалися землеробством, вівчарством та розводили коней. У горах знаходиться багато рудних родовищ (поблизу селища Ашюта є золота та срібна руда, мідь та залізо поблизу селища Еннуни в нахіє Чаль кази Джуламерк та в інш.) [676, арк. 141-142]. «Урмійські» асирійці (Персія) переважно займалися виноградарством, садівництвом та землеробством. Серед них також зустрічались будівельники, дрібні торговці та інтелігенція. Переважна більшість армійських асирійців не мали власної землі та наймалися до місцевих феодалів.

У Персії населення передусім займалося сільським господарством, садівництвом та виноградарством. Ці види діяльності не були затребувані на нових територіях, на це впливали не лише економічні, а й політичні фактори.

Тяжіння до міст було цілком виправданим явищем в умовах, що склалися, саме там зосереджувалося економічне життя країни. На підсвідомому рівні асирійці відчували, що влада бажає перерозподілити матеріальні ресурси держави на користь індустріальним потребам. Традиційність та міцність сільської громади українського села не передбачала прийняття зовнішнього елемента, натомість міста, які тільки формували свій економічний потенціал, були зацікавлені у притоку вільних робочих рук. Саме в містах спостерігався притік населення з усіх куточків радянської держави.

Деадаптовані в професійному сенсі асирійці, колишні селяни, не мали можливості застосувати свої вміння на практиці через занепад економіки. На жаль, зустрічалися такі випадки заробітку, як жебракування

[234, арк. 2; 118, арк. 65, 91, 137]. Набуло поширення ще на початку ХХ століття таке явище, як рух хачаків – асирійців, які займались на території Росії збиранням пожертв на користь церкви під виглядом східних християн. Про це в Києво-Печерській лаврі було навіть видано і поширене по всій Росії попередження, а особи, які займалися такою діяльністю, виганялися з держави [706].

Неволодіння російською та українською мовами та відсутність належного фаху створювало перепони щодо працевлаштування на підприємствах, де була потрібна мовна комунікація між співробітниками. Але, можливо, це була спроба захистити себе від негативного, з точки зору асиміляції, впливу різного роду трудових колективів та унеможливити розпорошення асирійців по різних підприємствах за межами міста [314, арк. 25-27].

У цей час основною професією на довгі роки стає чищення чобіт та виготовлення чунів (резинових калош), що виокремлюється в національну ознаку в умовах Радянського Союзу. Хоча, була й інша зайнятість, наприклад, у місті Маріуполь функціонували асирійські артлі «Айсорія» та «Хлібопек», що випікали хліб (1929 рік). І зовсім поодинокі випадки опанування таких професій, як-от: візники, шофери, фотографи тощо.

Займаючись чищенням чобіт, асирійці залучали до цього бізнесу всю родину, при цьому паралельно підзаробляли торгівлею супроводжувальними товарами, які або виготовляли власноруч, або купували за налагодженою схемою через родинні зв'язки з асирійцями інших міст. Також спостерігається трудова міграція чоловічого населення, воно за традицією відхожих промислів (на зимовий час), переміщалося по всій країні до місць перебування своїх співплемінників.

Доходи від такої зайнятості не могли задовольнити потреб асирійських родин з огляду на їх традиційну кількість (4–9 осіб) та

виключно чоловічу зайнятість. Наприклад, за працю на «місці», за чищення чобіт у Запоріжжі чоловік отримував 50 рублів на місяць [265, арк. 164], у місті Ромни – 20–30 рублів на місяць [140, арк. 13-14, 20], у місті Луганську – 50 рублів [275, арк. 1]. З огляду на середньомісячну зарплатню робітників 60-90 рублів на місяць і середню ціну 20–30 рублів за пуд муки, 3–4 рублі за кілограм м'яса, 2 рублі за десяток яєць, доходи ассирійців можна вважати мізерними [899, с. 112].

Через непосильне обкладання платнею за місяця роботи ассирійці неодноразово зверталися до представників місцевої влади з приводу її зменшення [265, арк. 162].

Натомість є й інша оцінка фінансових статків ассирійців України. На засіданні правління «Всесоюзного общества содействия трудящимся ассирийцам» («Хаядта») у Москві в 1931 році одна з реплік викриває приховані факти. Вказується, що київські ассирійці вагонами вивозять шини, клей із Ленінграда, що там нібито поширена спекуляція [450, арк. 11]. Звітуючи про свою діяльність за 1932-1933 роки голова «Хаядти» говорить про те, що «...поки що в СРСР можна жити окремо та заробляти краще, ніж будь-де...», втім, коли в капіталістичних країнах наявна економічна криза [453, арк. 31]. Отже, заробітків із чищення чобіт було достатньо для задоволення першочергових потреб ассирійських родин, але не більш того. Це дозволило на деякий час залишитися ассирійським родинам стаціонарно в містах, але громада шукала інші шляхи заробітку.

Ассирійці зверталися з проханням по допомогу при працевлаштуванні до держаних установ (біржі праці), але вони отримували поодинокі разові пропозиції. На жаль, у цьому спостерігалось випереджувальне зростання пропозиції робочої сили щодо можливостей радянської економіки використати її в різних галузях господарства [263, арк. 65]. За дією Кодексу законів про працю (1922 р.) ассирійці були

позбавлені матеріальної допомоги з безробіття через бюрократичні зволікання під час збирання документів, відсутність профспілкового членства та ін. [870, с. 121-131].

Ассирійці вміло маневрували своєю зайнятістю або її відсутністю перед місцевими фінансовими та адміністративними установами. Київський окружний виконком порушив клопотання перед окружним відділом праці про можливість реєстрації ассирійців на біржі праці в зимовий сезон, коли не було роботи з чищення [81, арк. 188]. Натомість було «зірвано» переселення до колгоспів, яке припадало на весну в час збільшення заробітків ассирійців. Узимку це питання підтримувалося громадою, а влітку бажаючих значно поменшало [81, арк. 106].

Однією з характерних відмінностей зайнятості ассирійців було те, що вони віддавали перевагу індивідуальним формам праці з можливістю прозорої фінансової звітності. Зазвичай організація «національного бізнесу» була покладена на місцеві громадські осередки ассирійців, які, власне, й розподіляли робочі місця та фінансово звітували перед владою [132, арк. 6; 260, арк. 17]. Ці взаємовідносини нагадують нам збирання податків Мар-Шимуном та його звітування перед владою, що цілком відповідало традиційному укладу життя ассирійського суспільства.

Треба наголосити, що в умовах постійної товарної та продуктової кризи ассирійці, використовуючи стосунки всередині родини та племені, змогли налагодити тісні економічні зв'язки з родичами з інших міст та республік, з Москви та Ленінграда, які підтримували їх «бізнес» та допомагали з харчуванням. Таким заняттям не нехтували навіть громадські діячі того часу. Створені в такий спосіб національні механізми регулювання товарних відносин не стільки становили загрозу для планової економіки, а скільки вказувала на етнічну незалежність в

економічному плані. Це також було наслідком міцних родоплемінних відносин [414, арк. 521].

Зусилля всіх громадських організацій та неодноразові звертання до влади з проханням наділити землею залишилися марними [133, арк. 135; 263, арк. 5; 14, арк. 197]. Родючі українські землі завжди мали попит, але серед тих, хто отримав землю, асирійців не було. Це зайвий раз засвідчує байдужість республіканської партійної верхівки до нагальних потреб громади [316, арк. 217; 92, арк. 69; 61, арк. 55; 502]. Потрібно засвідчити той факт, що в 1930 році начальник Укрземуправління та переселення Народного комісаріату земельних справ України у своїй доповідній записці зазначив наявність асирійців, наділених землею: Херсонська округа – 29 дворів, Ромненський район – 9 дворів (39 їдців), Волочиський район – 12 дворів (59 їдців) [94, арк. 36-38]. Враховуючи загальну кількість асирійського населення на той час, ці показники можна вважати несуттєвими та скоріше винятком, ніж правилом.

Надання можливості переселитися до колгоспів мало чітко соціально-класове підґрунтя, відділ земельного управління наголошував, що елементи, які потрапили до Радянського Союзу ще до війни та мають роботу в містах, не повинні потрапити до села. Виняток у цьому питанні становили біженці колишньої Карської області та вихідці з Туреччини та Персії – декласоване населення із сільськогосподарським минулим. У такий спосіб влада намагалася запобігти проникненню до села класово-ворожого елемента [447, арк. 45; 903]. Але ситуація змінюється з огляду на загальнодержавне урядове ставлення до регулювання економіки. На початку 1930-х років з витісненням приватного сектору з економіки міста спостерігається деяке пожвавлення процесу отримання землі асирійцями [450, арк. 75зв.].

Асирійці прагнули компактно проживати в сільській місцевості, розглядали це питання не лише з економічного боку, а й з точки зору

етнічної консолідації – зібрання всіх родичів на одній місцевості. У 1928 році було майже 182 родини (680 осіб), які бажали переселитися в Геленджицький район на землю. Це були, за відомостями «Хаядти», ассирійці з міст Київ, Харків, Слов'янськ, Запоріжжя та інших міст Радянського Союзу, серед них було 152 чистильники [434, арк. 25].

Український «земельний проект» просували ассирійці міста Запоріжжя, які клопотали, щоб наділили землею в межах республіки не лише їхні родини а й співплемінників з інших округ, понад сорок сімей, що в середньому становило приблизно 220 осіб [76, арк. 18-19; 261, арк. 43, 44]. Але це питання так і не вирішилося, загубившись у «коридорах влади». Жодна з державних установ не взяла на себе відповідальність за комплексне вирішення цього питання [77, арк. 60; 82, арк. 66]. Тоді ассирійці шукали можливості оселитися в РСФСР з іншими співплемінниками «...там, де усі...» [434, арк. 13-14]. Упевненості в тому, що в Україні таке питання буде вирішено, надавала практика вирішення цих питань союзними республіками, де були створені умови для організації ассирійських колгоспів. Такі господарства функціонували, як ми зазначали, у Грузинській РСР, Вірменській РСР, Азербайджанській РСР та Російській Федерації та вже у 1936 році їх налічувалося тринадцять (Вірменська РСР – 5, Грузинська РСР – 4, Азербайджанська РСР – 3, РСФСР – 1) [462, арк. 3].

Оскільки це питання не було вирішене на республіканському рівні, то кожна з ассирійських громад вирішувала це питання на власний розсуд. У місті Ромни було організоване «садово-огородническое предприятие», щоб ассирійці не займалися чищенням взуття [141, арк. 30]. У місті Бердянськ теж працювало подібне господарство. Але поодинокі та нетривалі господарські відносини не вирішували комплексно питання

наділення землею та перепрофілювання ассирійців на рідні галузі занятості.

Не наділення землею та позбавлення ассирійців, які мешкали на території Української РСР, можливості об'єднуватися на тлі сільгосподарських етнотериторіальних одиниць можна прослідкувати також на двох рівнях: перший – порівняно зі своїми співплемінниками з інших республік Радянського Союзу (зазначені вище), а другий – порівняно з представниками інших національних меншин УРСР.

Радянський уряд уміло використовував утворення національних адміністративно-територіальних одиниць у своїх планах щодо зміцнення радянської влади і прискорення радянзації національних меншин. За рахунок продуманої кадрової політики й обмежень виборчого права серед «ворожого» місцевого населення було відтворено атмосферу сприяння державній асиміляційній політиці [884].

До такої привілейованої категорії національностей, які отримали етнічні адміністративно-територіальні утворення, потрапляли лише найчисленніші меншини, які були схильні до активної радянзації та корисні наявній системі з ідеологічно-політичного боку. 29 серпня 1924 р. РНК УСРР ухвалила постанову «Про виділення національних районів та рад» [834, с. 97; 31, арк. 26-33]. У тому ж році ВУЦВК затвердив Положення «Про сільські ради», в якому передбачалося (із дозволу губвиконкому) формування національних сільрад з кількістю населення меншою за 1 тис. осіб [552]. Четверта сесія ВЦВК VIII скликання (15-19 лютого 1925 р.) після доповіді ЦАТК «Про низове районування» ухвалила постанову, яка зменшила кількісні вимоги до оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць: сільрад – до 500 чол., національних районів – до 10 тис. чол. [834, с. 70,71]. Такий крок за задумом керівної верхівки був спрямований назустріч бажанням

національних меншин до захисту та розвитку власної національної культури.

За статистичними відомостями в Українській республіці в 1932 році функціонувало двадцять три національні райони, 1 112 сільських і 65 селищних національних рад. Відповідно до нового адміністративно-територіального поділу республіки змінилося підпорядкування районів. У складі Одеської області перебувало 3 німецькі райони (Зельцький, Карл-Лібкхнехтівський, Спартаківський), 2 болгарські (Благоївський, Вільшанський) та єврейський Калініндорфський район Дніпропетровської області, підпорядковувалися 3 німецькі райони (Високопільський, Люксембурзький, Молочанський), 2 російські (Кам'янський, Терпінянський), 2 єврейські (Сталіндорфський, Ново-Златопільський), Коларівський болгарський і Велико-Янисольський грецький. У Харківській області було 5 російських районів (Велико-Писарівський, Верхньо-Теплівський, Олексіївський, Путивльський, Чугуївський), у Київській області — польський Мархлевський та німецький Пулинський райони, а в Донецькій області — російській Сорокінський район [507].

Виходячи з цього, ми розуміємо, що асирійці мали всі показники та підстави отримати можливість утворення національної адміністративно-територіальної одиниці. Незважаючи на таку активність стосовно територіального адміністрування національних меншин, асирійці залишалися поза цією політикою. Найголовнішим чинником цього було те, що влада всіляко гальмувала процеси їх компактного етнотериторіального розселення та свідомо ігнорувала їх потреби. Розселені по великих містах, вони уособлювали лише нечисленну меншину, яка за кількістю не могла претендувати на можливу участь в національному районуванні та власну самоорганізацію в численні об'єднання.

Не маючи фінансових можливостей купувати, а іноді й винаймати належне житло, вони поселялися в антисанітарних непристосованих приміщеннях. Більшість з асирійців займали підвальні приміщення, кімнати в гуртожитках, де мешкали по дві-три родини в одному приміщенні (36 душ) [81, арк. 108; 135, арк. 60; 223, арк. 255]. Асирійці м. Артемівська мешкали в приміщенні старої школи, яка частково не мала даху [81, арк. 108]. Жахливі умови місць постійного перебування спричиняли поширення інфекційних хвороб [260, арк. 1]. Зволікання з вирішенням житлового питання з боку влади призвели до постійної міграції населення.

Не маючи приватної власності та постійної роботи, яка могла б задовольнити нагальні потреби, більшість асирійських сімей постійно змінювали місцезнаходження. Спираючись на родинні зв'язки, ця міграція мала етнічне забарвлення. Родини опинялися в місцях компактного проживання асирійців, де могли сподіватися на різного роду підтримку з боку місцевої громади. У такий спосіб у самосвідомості закріплювалося уявлення про компетентність асирійської громади у вирішенні побутових та економічних питань, на противагу бездіяльності представників державної влади на місцях.

Незважаючи на посилений тиск на церкву з боку радянської влади, а потім її заборону, асирійці продовжували дотримуватися основних принципів національної релігії. Потайки від зовнішнього погляду вони продовжували вірити в Бога, намагалися виконувати релігійні обряди та відзначати православні свята [260, арк. 1]. Про те, що релігія відігравала значну роль свідчить таке: деякі з асирійців мали за документи свідоцтва про хрещення з асирійських церков [336, арк. 34]. Дотримувалися традицій святкування релігійних свят, приховуючи останні під виглядом світських. У м. Києві всі асирійці належали до Асирійської Церкви

Сходу, їхня парафія мала священика, диякона й титаря. Службу відправляли в притворі української автокефальної Софії [576, с. 220-221]. Священики відправляли службу й у інших містах республіки, зокрема в містах Слов'янськ, Сталіне, Дніпропетровськ, Ромни. Причетність до конфесійної приналежності приховувалася від офіційних установ, у своїх звітах про обстеження асирійців України О. Біт-Шумун заперечував ці дані [337, арк. 129-135].

Залишаючись за родом діяльності сільськогосподарськими працівниками, вони могли прогодувати родину навіть у роки продуктової кризи. Восени намагалися зробити для всієї сім'ї стратегічний запас продуктів рослинного походження. Відомий той факт, що навіть на Софіївській площі біля пам'ятника Хмельницькому Б. (м. Київ) у серпні-вересні вони виносили пшеницю, перевіювали її з решета, потім полоскали водою та довго сушили на ряднах [576, с. 217]. У прибудинкових територіях розташовували печі (тондар) для випічки хліба. Уживалися продукти харчування переважно власного виробництва, страви готували за національними рецептами. Але й таке дотримання традицій не завжди було можливе через заборону пожежного нагляду використовувати домашні печі або впровадження громадського харчування тощо [576, с. 216-218].

Незаперечним є той факт, що свята, обряди та звичаї дуже міцно закріпилися в повсякденному житті, обумовили ознаки національної ментальності. Обряди і традиції охопили всі прояви повсякденного життя пересічних асирійців: сімейні стосунки, виховання дітей, побут, дружні стосунки, трудову діяльність, відпочинок, включення в державне життя. Дотримуючись історично сформованих традицій, звичаїв, обрядів, свят та покладаючись на переваги свого способу життя, асирійці відчували емоційно-психологічне відчуття захищеності, зберігаючи потужний потенціал етнозбереження.

Сімейні взаємини були сильною ланкою в збереженні усталених практик повсякденної поведінки. Вони були явищем історичним і мали низку непохитних ознак: багатодітність, багатопоколінність, спільне проживання значної кількості родичів, жорстка ієрархічна структура, в якій вся влада належить чоловіку – голові родини [91, арк. 48]. Перебування в середовищі компактного проживання мусульманських народів внесло багато специфічних рис у життя жінок-ассирійок. Жінка в родині виконувала всю домашню роботу, вела господарство та виховувала дітей. Через стійки родинно-побутові уявлення і збереження традиційних родових стосунків жінка не брала активну участь у громадському житті. Патріархальний устрій родинних стосунків надовго зберіг звичаї і традиції, пов'язані з сімейно-шлюбними відносинами. Юнаки брали шлюб у віці 13–15 років, дівчата виходили заміж у 12–13 років. Сплата калиму батькам нареченої, кровна помста були звичайною справою в ассирійців. За звичаєм ассирійки не працювати заради заробітку, це робили лише найбідніші [141, арк. 11]. Жіноцтво виконувало усталену функцію каналу передачі етнічної інформації рідної мовою від старшого покоління до молодшого.

Місцеві органи влади почали активну роз'яснювальну роботу серед жінок, намагаючись вивести їх з традиційних родинних взаємин і залучити до виробництва, ввести в систему суспільних відносин. Шляхом морально-правового впливу були засуджені ранні шлюби, сплати калиму і ряд інших традиційних звичаїв ассирійців, які склали їх етнічну системно-ціннісну орієнтацію. Наприклад, було зафіксоване розірвання шлюбу через небажання жінки дотримуватися старих законів, опіку над нею взяла на себе радянсько-налаштована громадськість [224, арк. 111]. Але здебільшого в документах йшлося про відсутність «розкріпачення» жінок, що непрямо вказувало на неспроможність радянської влади похитнути традиційне родинне життя [145, арк. 11].

Шлюбні вподобання залишалися, як і століття тому, всередині етнічного середовища. Якщо хтось із молодих обирав представника іншої національності, то щодо такої пари вживалися заходи морального неприйняття та тиску з боку громади. Типовою ситуацією були обставини, у які потрапили російські жінки асирійських чоловіків у місті Москва. Ці жінки навіть зверталися до Народного Суду зі скаргою на те, що асирійці підбурюють їх чоловіків розлучитися з ними, при цьому постійно ображаючи їх словами та діями [433, арк. 61]. Основні етапи шлюбної церемонії залишалися незмінними, навіть за часів існування радянської влади, але з огляду на фінансові труднощі, як і стосовно інших обрядів, дещо скоротилися термін проходження обряду та його бюджетна складова. Широко обговорювався громадськістю звичай сплати женихом калиму батькам та рідним нареченої. Не схвалювала такий середньовічний звичай не лише влада, але й незаможні неодружені асирійці [729, с. 69-71].

Також серед звичаїв, які засуджувала влада, ми можемо назвати кровну помсту, яка, незважаючи на переважно міський спосіб життя асирійців, усе ж таки мала місце. Кілька таких випадків зафіксовано працівниками швидкої медичної допомоги в містах Київ, Харків та ін. [227, арк. 149; 85, арк. 106].

Неприховано ігноруючи партійно-владні настанови під приводом нерозуміння та необізнаності, асирійці протягом тривалого часу залишалися відстороненими від руйнівного впливу системи. Це давало можливість зберігати без суттєвих змін усталені норми повсякденного життя. Маючи певний досвід перебування в країнах, де влада впроваджує політику прихованої асиміляції, асирійці звикли знаходити методи етнічної консолідації та способи відсторонення від держави задля збереження етнічності.

Такий стан речей не задовольняв представників державної влади [121, арк. 278]. Починаючи з перших років приходу до влади, більшовики намагалися в будь-який спосіб змінити традиційний устрій життя, пристосувавши його до власних потреб. Усі сфери традиційного повсякденного життя асирійців зазнали сильного втручання.

Практичні дії партії в напрямку «великого перелому» асирійського населення України були типовими, як і щодо інших національностей СРСР. Це подолання мовного бар'єру, впровадження освітньої реформи та проведення культосвітніх заходів, намагання залучити на свій бік найбільш освічених та впливових у своєму середовищі асирійців. Такі заходи, на думку партійного керівництва, гарантовано давали можливість змінювати деякі усталені в етнічному житті повсякденні норми.

З метою побороти культурну «відсталість» та відірвати загальну масу асирійського населення від традиційного національного життя громади, постійно практикувалися збори з представниками влади для обговорення агітаційних питань. Через мережу освітньо-культурних установ, як-от: Будинків народів Сходу, асирійських громадських організацій, шкіл – вживалися різноманітні заходи [51, арк. 68]. Національні театральні гуртки та атеїстичні гуртки, збори з нагоди річниці перемоги Жовтневої революції, політінформації стали типовими явищами в повсякденному житті громади [134, арк. 264].

Об'єктом своєї спрямованої політики влада обрала молодь, прагнучи зробити з неї свого помічника. Штучно розпалювався конфлікт поколінь на тлі сприйняття нового способу життя, розхитувалися споконвічні традиції та звичаї, зазнала помітних втрат самосвідомість громади.

Бажання зробити «краще» через зміну народних традицій відповідно до комуністичної ідеології часто мало протилежні наслідки. Змушуючи узаконювати свої стосунки з 18-літнього віку, влада зводила нанівець

сподівання дівчат на традиційне весілля, оскільки вони вже вважалися застарими для цього. Спроба заборонити калим через громадський осуд та безпосереднє втручання влади не дала бажаного результату, навіть і в сучасних умовах цей звичай має місце.

Ассирійські школи та пункти ліквідації неписьменності були організовані на потребу часу. Ці заклади не мали постійного фінансування, розташовувалися в непридатних для цього приміщеннях. Відчувався постійний брак навчальних посібників та вчителів. Наявна література мала неприхований пропагандистський характер. Відсутня можливість отримання поступеневої освіти національною мовою. Усе це не відповідало освітнім прагненням меншини [766, с. 125-128; 233, арк. 11].

Але навіть потужне застосування методів «соціалістичного» перетворення не дало очікуваних результатів. Про відокремленість ассирійців, відсторонення їх від основних партійних настанов та «дикунство» неодноразово йшлося у звітах та програмах діяльності партійних та державних установ [622, с. 113; 81, арк. 138].

На неефективність застосування заходів серед ассирійців нарікали навіть представники етнічної меншини. У протоколі загальних зборів київської філії «Хаядти» від 16 березня 1935 року за присутності 58 членів зазначалося, що київське відділення не в повному обсязі впоралося зі своїм завданням: не залучені в потрібній кількості бажаючі переселитися до колгоспу; гроші на літак, за пропозицією ленінградських ассирійців, здали лише 20–30 осіб із загальної кількості населення; культурно-масова робота проводилася лише по лінії артілі «Зірка Сходу». Керівник київського осередку Лазарев Давид дорікав на особисту зайнятість, говорячи про наявність у нього лише 15 вільних днів на роботу серед ассирійців. Зазначав пасивну участь ассирійців у заходах та відсутність підтримки від Всесоюзної організації [109, арк. 201].

За таких умов державна влада, не вбачаючи іншого шляху до «притягнення» на свій бік ассирійців, вдалася до вже відпрацьованого механізму репресій як примусового методу приборкання непокірної національної меншини. Готувалися до таких дій з 1920-х років. Поступово виявлялися ті елементи повсякденного життя, які були антагоністичні радянській ідеології, а також представники меншини, індиферентно або ворожо налаштовані до наявного устрою.

Вносячи зміни в повсякденне життя ассирійської громади, влада намагалася вплинути на її самосвідомість і задовольнити свої потреби. Не маючи можливості протистояти тоталітарній державній навалі, за відсутності демократичних засад існування, ассирійці Української РСР були вимушені вдаватися до механізмів національного захисту. На довгі роки глибоко приховувалися власні вподобання та національні ознаки, вироблялися стратегії пристосування традиційного життя до вимог радянського суспільства.

Під впливом кризових явищ, спричинених пристосуванням старого патріархального способу життя до сучасних реалій, змінювалися усталені норми повсякденного життя. Високий рівень національної самосвідомості ассирійської громади України був приречений на зниження в умовах тоталітарного керування країною та асиміляційної політики.

2.4. Ассирійська меншина в динаміці радянських переписів населення

Досліджуючи статистичні показники ассирійської меншини в початковий період її перебування в межах Радянського Союзу, ми зіштовхнулися з безліччю суперечливих фактів, взаємовиключних

тверджень та відсутністю систематизованого обліку асирійського населення з боку державних органів влади [29, арк. 40].

Поява асирійців на території Російської імперії була цілком виправданим явищем. Вони були надійними союзниками росіян у російсько-перській війні 1826–1828 рр., кримській війні 1853–1856 рр. та російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Це дало їм можливість позиціонувати себе як стратегічних партнерів Російської держави [859, с. 97]. Союзницькі взаємовідносини та наближення до більш привабливих з економічної точки зору й відносно спокійних у військовому плані регіонів Закавказзя спричинили постійну трудову міграцію асирійців у Російську імперію. Спочатку це були поодинокі випадки, згодом вони набули поширення: мігранти переїжджали спочатку до прикордонних територій, а згодом оселялися по всій країні. Перебування носило сезонний характер задля заробітку у вільний від землеробства час.

У різні часи та за сприяння російської сторони в Єриванській губернії на початку ХХ ст. вже існувало сім поселень з асирійським населенням: Нижній Койласар, Двін-Айсор, Арзні, Гель-Айсор, Малий Шахріяр, Урмія та Сіягут. Ці населенні пункти слугували осередками постійних міграційних процесів асирійців та являли собою майбутні бази для біженців з перської території.

Некерована міграція асирійців на теренах Російської імперії призвела до появи в українських містах представників малознайомої для місцевого населення і органів влади національності. Перші асирійці в Україні займалися дрібною торгівлею, промислами, виконували некваліфіковану роботу та жебракували.

За наявними документальними фактами ми маємо можливість лише частково відобразити географію розселення та економічну зайнятість асирійців України в дорадянський період. Із протоколу за 1912 рік, який

склав катеринославський поліцмейстер, ми дізнаємося, що було виявлено двох чоловіків, які вже протягом восьми років тут мешкають. Маючи в Персії родини, вони займалися сезонною торгівлею та переважно просили милостиню, за що їх мали вислати [118, арк. 91]. Доповідна начальника поліції Катеринославської губернії до губернатора також містить цікаві для нас факти. Начальник зазначає, що в 1910 році не бажаним елементом, дорівнюючи його до циган, є вихідці з Персії та Туреччини. Вдаючи із себе представників православних місій, вони «обирают население» [118, арк. 91]. Схожий випадок трапився у м. Берислав Херсонського повіту, де було затримано перського підданого сирохалдейського віросповідання, який збирав пожертви невідомо з якою метою [114, арк. 155].

З анкетного листа громадянина Персії Якуба І., що мешкав у місті Ніжин, ми дізнаємося, що він потрапив в Україну в 1910 році, а до 1920 року встиг побувати в містах Полтава та Київ, займаючись торгівлею [362, арк. 2]. З анкети іншого асирійця ми дізнаємося про його перебування в Україні з 1895 року на заробітках [320, арк. 1]. Зафіксовані факти поодинокого перебування асирійців, переважно чоловічої статі, у дорядянський період у містах Прилуки, Кременчук, Лубни, Київ, Полтава та ін. Наведені факти свідчать про те, що територія України була привабливою для асирійців, але не такою зручною як Закавказзя через далеку відстань до батьківщини, що й позначилося на кількісних показниках представників громади. Отже, Україна вже в той час приваблювала асирійців як вдале з географічного й економічного боку місце для розселення.

Загострення воєнно-політичної ситуації в Туреччині та Персії, відверта політика щодо знищення християнського населення підштовхнули багатьох асирійців піти з Туреччини та Персії разом з російськими військами під час відступу. Найбільш масштабне переселення

на територію Росії було здійснене в період з 1914 по 1918 роки, коли кордон перетнуло більше ніж 100 тисяч мирного населення [861, с. 101; 628, с. 68-72]. Ми не будемо детально зосереджуватися на цьому героїчному випробуванні ассирійського населення, а лише в черговий раз згадаємо трагічні обставини та велику кількість жертв цієї події. Етнічна пам'ять сучасних ассирійців зафіксувала цей історичний факт як один з трагічніших етапів існування нації, спогади про який передавалися через покоління.

Незважаючи на всебічну підтримку ассирійцями російської політики та лояльне ставлення до них царської влади, вони опинились у скрутному становищі. Через соціально-економічні та політичні зміни в Росії на початку ХХ ст. вирішення ассирійського питання було відкладено на невизначений термін. Відірвані від місць постійного перебування, позбавлені засобів до існування, ассирійці не відчували бажаної підтримки з боку російської держави. Короткочасні пільги та матеріальна допомога для біженців дуже швидко закінчилися й ассирійські громади були вимушені самостійно пристосовуватися до нових умов життя [697].

Визначаючи статус юридичного перебування ассирійців на терені Радянського Союзу, треба зазначити, що всі вони аж до середини 30-х років ХХ ст. вважалися біженцями, жертвами імперіалістичної війни, постраждалими від англійських та персько-турецьких імперіалістів. Саме так їх позиціонував радянський уряд. Соціально-класова ієрархія радянського суспільства дорівнювала їх статус до статусу селян, а також робітників, позбавлених засобів виробництва, – привілейованої на той час верстви населення. Але належність ассирійців до іноземного громадянства та суворе дотримання традиційних засад функціонування громади викликало подвійне ставлення з боку влади, яке подекуди межувало з ворожістю.

Радянська система в перші роки свого існування прагнула ретельно вести облік усіх ресурсів, які залишалися в спадок від царизму [698; 747-750; 877-880; 882; 884; 885]. Зокрема, першочерговим завданням був облік наявного населення, про це свідчать неодноразові спроби проведення різноманітних переписів, як, наприклад, Всесоюзних переписів у 1920, 1926, 1937, 1939 роках та міського перепису в 1923 році [159, арк. 2]. Недосконалі техніки обліку, брак кваліфікованих працівників, наслідки соціально-економічних та політичних перетворень далися взнаки та позначилися на результатах.

Першим загальнодержавним переписом, в обліку якого з'явилися асирійці, є Всеросійський перепис населення 1920 року. На його проведенні на території України негативно позначився перебіг громадянської війни. Дається взнаки неповнота обстеження та певне недофінансування проведення перепису. Переписом зафіксовано в Україні наявність айсорів – однієї жінки, а ось асирійців – 392 особи (202 чоловіки та 190 жінок). Це свідчить, що ця меншина вже було визначена як повноправна в Радянській державі. Для дослідника помітний той факт, що радянські демографи розрізняли окремо айсорів та асирійців, про що свідчать переписні звіти. Ми вбачаємо в цьому факті умовний розподіл меншини за громадянством: громадяни СРСР та особи, які цього громадянства не мали [58, арк. 88а; 102, арк. 3; 28]. Подібний розподіл на асирійців та персів ми спостерігаємо у звіті адміністративного відділу Харківської округи за 1.07.1926 р. [214, арк. 42]. Це вже на перших етапах створювало штучну ситуацію привілейованого положення асирійців, що мали радянське громадянство, порівняно зі своїми співвітчизниками, які його не мали.

Перепис міського населення 1923 року відбувався за більш вдалих обставин, його матеріали були закладені в стратегічне планування

радянської економіки. Ассирійці були виявлені в кількості 359 осіб у Катеринославській (66 осіб), Одеській (2 особи), Київській (237 особи) та Донецькій (54 особи) губерніях [156, арк. 16-20]. Дані перепису не відображали повної статистичної картини. Зокрема, не були зазначені у звітах відомості Полтавської губернії, у якій на обліку іноземного відділення губернської управи з липня по жовтень налічувалося від 4 до 7 ассирійців [144, арк. 19; 153, арк. 126, 188], тоді як у звіті про діяльність відділу національних меншин губернського управління за 1923 рік йдеться про 35 родин ассирійців лише в місті Полтава [869, с. 71; 547, с. 10; 148, арк. 10-16; 155, арк. 25-29]. Ці розбіжності є типовими для того часу за відсутності спрямованого централізованого національного обліку, наявності плутанини в обліку різних державних установ, неможливості власне ассирійців лобювати свої національні інтереси [361, арк. 2,3]. У більшості статистичних звітів не зафіксовано окремо ассирійців через малу чисельність, а відомості про них подано в узагальнених цифрах, що у свою чергу ускладнює роботу сучасних дослідників.

Цінним матеріалом для залучення до наукового обігу є Всесоюзний перепис населення, який відбувся 17 грудня 1926 року. Він проходив за сприятливих умов: у час найбільш нерухливого розміщення людей, за широкої інформаційно-пропагандистської підтримки з боку влади, яка донесла до свідомості більшості населення необхідність усебічного сприяння у його проведенні. Одне з найважливіших питань, які мав висвітлити перепис, – це питання національної приналежності населення. Треба відзначити вільний вибір своєї національності опитуваними особами. Реєстратор повинен був заносити відповідь без уточнень та поправок. Додатковим питанням, яке виокремлювало ассирійців,

допомагало з'ясувати етнічне походження, було питання про рідну мову – мову, якою «вільно володію» [545, арк. 5].

Вивчивши матеріали перепису, в якому зникають «ассирійці» та залишаються лише «айсори», ми встановлюємо загальну кількість по республіці – 860 осіб – 458 чоловіків та 402 жінки. Територіально вони майже всі жили в містах – 855 осіб, а в сільських населених пунктах жило лише 5 осіб [308, арк. 1; 544, с. 349].

Але в нас виникає питання: яким чином була з'ясована кількість ассирійців за переписами? Незважаючи на недоліки статистики і те, що результати звітів є єдиним джерелом інформації, ми вважаємо, що це дуже занижений кількісний показник цієї меншини. І справді, після зіставлення численних документальних фактів, нам стає зрозуміло, що ця статистика не показує повної картини присутності ассирійців в Україні. Наприклад, у тезах про роботу за 1926 рік серед національних меншин Сталінської округи наводиться кількість – 361 ассирієць, у той час перепис фіксує лише 19 осіб [140, арк. 41].

Ще одним наочним прикладом невідповідності є розрахунок чисельності ассирійців м. Ромни. За довідкою товариства ассирійців у місті налічувалася 71 особа (14 сімей) станом на 1929 рік [135, арк. 60]. Натомість звіт місцевого виконавчого комітету засвідчив у 1928 році 20 сімей – 80 осіб [133, арк. 228]. Також ми маємо висновок, який зробив т. О. Біт-Шимун (уповноважений по роботі серед ассирійців, які мешкали в Україні): у тому ж 1928 році після обстеження ассирійців міста він виявив 22 родини – 120 осіб [81, арк. 110]. Ще є його клопотання до інспектора народної освіти Ромненської округи від 7 вересня 1927 року, в якому йдеться про 150 осіб. У 1930 році в місті вже налічувалося 14 сімей – 62 особи за даними правління трудового товариства [138, арк. 8]. Такі розходження зовсім не поодинокі та ще раз підкріплюють наші

припущення щодо якості проведених статистико-демографічних досліджень.

Ми вважаємо, що це не прості недоліки обліку, а системний підхід: до Всесоюзного перепису 1926 р. потрапили переважно асирійці, які мали радянське громадянство, або яких умовно до нього віднесли. Заслуга перепису в тому, що він окреслив територію розселення асирійців та зазначив тенденцію переважання міського типу розселення. За умовним територіальним розподілом ми спостерігаємо два райони: це центральний, до якого належать місто Київ з наближеними до нього містами Ромни, Прилуки, Полтава, Ніжин, Лубни, Житомир, та східний, до якого відносяться Сталіне, Харків, Маріуполь, Бердянськ, Катеринослав, Артемівськ, Слов'янськ (Додаток Ж). Це обумовлено економічним потенціалом цих міст та перспективними планами уряду щодо розвитку цих регіонів.

Причини складності підрахунку кількості асирійців, які мешкали на теренах України в 1920-1930-х роках, відносяться ще до дорадянських часів. Асирійці не стаючи на консульський облік, використовували посвідку на проживання та інші дозвільні документи місцевих державних установ, на що вказує лист перського консула в місті Київ за 1916 рік [777, с. 1; 272, арк. 14,15; 130, арк. 6; 149, арк. 97-99; 210; 219, арк. 1-10; 211, арк. 1-11]. До цього можна додати події 1914–1918 років, коли асирійці у великій кількості потрапили до Російської імперії. Вимушений характер переселення та постійної зміни місць перебування позбавив деяких осіб будь-яких документів [157, арк. 97, 98]. Для підтвердження свого громадянства потрібен був нотаріальний документ, засвідчений чотирма особами, які знали заявника [253, арк. 150]. За такої процедури у внутрішньоетнічному середовищі можливо було сфальсифікувати потрібні документи та

відомості [253, арк. 135,150; 414, арк. 289]. Також існувала практика отримання національних паспортів за метричними довідками, які видавалися вже в Радянському Союзі. У нас є свідчення про те, що переважно асирійці, які мешкали в Туреччині, зверталися до священників за метричними довідками та пізніше їх обмінювали на іранські паспорти в посольстві [110, арк. 311]. Здебільшого вони мали на руках власні паспорти, види на проживання, довідки, надані різними місцевими установами, траплялися випадки нелегального перебування, які постійно видавали представники місцевих органів влади [296, арк. 13; 292, арк. 27-29; 151, арк. 92].

Негативного забарвлення цій ситуації додав той факт, що в лютому 1920 року в Києві було арештовано та доправлено до Москви Генеральне консульство Персії разом з архівом, хоча пізніше воно працювало у м. Харків (1922 р.) [24, арк. 16; 363, арк. 51].

Якщо розглядати питання обліку асирійського населення детальніше, то помітна наступна тенденція: у містах компактного проживання асирійців у Туреччині та Персії з боку місцевих органів влади зустрічається «недбале» ставлення до цього питання. Ці органи використовували статистику у власних цілях, приховуючи реальну кількість християнського населення. Більшість обліків та переписів проводилися за релігійною ознакою, за ігнорування національної. До цього треба додати, що в асирійських селищах були відсутні метричні книги, що унеможлиблює збирання достовірного статистичного матеріалу [806, с. 6-63].

Цікавим фактом було те, що турецька адміністрація всіляко забороняла поїздки до Росії – у такому разі податки тих, хто поїхав, перерозподілялися на тих, хто залишився, – тому асирійці свідомо зменшували кількісні показники [926, с. 11]. Свого негативного впливу

додала нелегальна міграція (як внутрішня, так і зовнішня) та майже повна внутрішня ізоляція асирійської громади за збереження ознак родоплемінних стосунків, до того ж не існувало централізованого державного обліку.

Наступний перепис відбувся в 1937 році, щодо достовірності підрахунків якого в наукових колах точиться безліч суперечок. Одразу після його проведення за спеціальним рішенням Раднаркому було констатовано велику кількість недоліків, які істотно вплинули на якість проведення та результати. Саме тому було призначено новий перепис у січні 1939 р. Насправді за цим крилося небажання демонструвати суспільству реальну статистичну картину, яка не збігалася з партійними розрахунками та демонструвала обсяги репресивних заходів влади. Зберігання протягом довгих років матеріалів перепису під грифом «таємно» позначилося на залученні фактів до наукового обігу [476, арк. 1-68; 546, с. 29].

Перепис, проведений у 1939 році, дає нам дані, які використовуються нами як єдині за відсутності інших централізованих державних джерел інформації та офіційно визнаних статистичних показників. За його підрахунками в Радянському Союзі мешкало 20 256 асирійців, а в Україні – 2 201 особа (1 152 чоловіки та 1 049 жінок), за кількістю асирійців Україна посідала четверте місце серед інших республік (РСФСР – 7 532 особи, Грузинська РСР – 4 707 осіб, Вірменська РСР – 3 280 осіб) [309, арк. 242; 908].

Організований радянською владою облік, проведений за допомогою переписів, дає нам наступну картину кількісного стану асирійського населення: 1920 р. – 442 особи, 1923 р. – 359 осіб, 1926 р. – 860 осіб, 1939 р. – 2 201 особа. Отже, кожний наступний перепис охоплював усе більш пересічні асирійські громади.

Треба сказати про напрями розвитку радянської статистики – це були виключно пріоритетні партійні настанови. Зокрема, у доповіді уряду УСРР перед Президією Ради національностей ЦВК РСРСР у 1927 році було відзначено поліпшення національного статистичного обліку за рахунок виборчих перегонів, адміністративно-територіального розмежування, шкільної та політпросвітницької роботи, діяльності громадських організацій [103, арк. 7].

Задля перевірки цих даних ми спробуємо зіставити офіційні дані переписів з іншими джерелами. Ассирійське питання було під пильною увагою з боку державно-партійних органів, які проводили облік незалежно один від одного [834, с. 45].

Переймаючись у загальнодержавних масштабах питанням боротьби з неписьменністю, Народний комісаріат освіти спробував з'ясувати кількість ассирійців, що мали потребу в навчанні, задля планування відкриття навчальних закладів. Із матеріалів ЦКНМ при ВУЦВК з 1924 по 1926 рік – 3 трудошколи, у 1926–1927 році – 2 трудошколи, у 1924-1925 році – 150 осіб, у 1925–1926 році – 165 осіб, у 1926-1927 році – 120 осіб [103, арк. 81]. Із доповіді на I Всеукраїнській нараді про роботу серед національних меншин ми отримали офіційні дані державної статистичної системи про кількість шкіл соціального виховання у 1925–1926 році: 3 школи зі 150 учнями та 6 вчителями [80, арк. 129-130]. За підрахунками члена бюро національних меншин Київського окружного виконкому Біт-Шумуна О., який здійснював обстеження ассирійців України, станом на 3 жовтня 1927 налічувалися наступні навчальні заклади для дітей ассирійців: у м. Прилуки, м. Лубни, м. Маріуполь – по одній групі школи соціального виховання, у м. Київ, м. Бердянськ, м. Ромни, м. Слов'янськ, м. Мелітополь – по одній групі школи соціального виховання та одному лікпункту. У всіх

закладах навчалось близько 300 дітей та така ж кількість дорослих [44, арк. 46]. У звітах для розрахунку мережі культосвітніх установ за період з 1924 по 1926 рік з'являється цифра загальної кількості асирійців, які мешкають у межах Української РСР, – 10 тисяч [221, арк. 9].

Місцеві органи виконавчої влади робили власні підрахунки з метою задоволення економічних та побутових потреб асирійської громади [107, арк. 27]. Наприклад, у звіті Харківського окружного виконавчого комітету за 1927 р. у м. Харків мешкало 200 асирійців [543, с. 311], у той час коли за переписом 1926 р. лише 40 осіб [80, арк. 129].

Іншим фактом, який потрапив до кола залучених нами джерел, є власні підрахунки асирійських громад. Єдине комплексне дослідження асирійців України, як у статистичному, так і соціально-економічному плані, зробив Біт-Шумун О. [80, арк. 129-137]. Обстеження проходило з 31 серпня по 24 вересня 1927 року та відбувалося в містах Прилуки, Лубни, Ромни, Слов'янськ, Мелітополь, Запоріжжя, Артемівськ. Зі звіту ми дізнаємося про наступну кількість населення цих міст: Лубни – 118 душ, Ромни – 120 душ, Слов'янськ – 215 душ, Артемівськ – 50 душ, Запоріжжя – 110 душ, Мелітополь – 184 душі [544, с. 21, 252, 341, 342; 549, с. 34]. Завдяки активній громадянській позиції О. Біт-Шумуна ми маємо багатий фактологічний матеріал щодо дослідження існування асирійського населення України в 1920–1930-х роках. Він уперше комплексно визначив та обстежив місця компактного проживання асирійців в Україні, що було документально зафіксовано. Унаслідок його діяльності, зокрема завдяки зазначеному обстеженню, виникла можливість поліпшити умови проживання та вирішити окремі освітянські та соціально-побутові проблеми деяких громад.

Порівняємо ці дані з даними перепису 1926 року: Ромни – 18 душ, Артемівськ – 59 душ, Запоріжжя – 49 душ, Мелітополь – 18 душ [480,

арк. 157, 248; 484, арк. 31, 159; 481, арк. 83], – а також даними перепису 1939 року: Ромни – 2 душі, Слов'янськ – 112 душ, Артемівськ – 22 душі, Запоріжжя – 100 душ, Мелітополь – 13 душ. Тобто наявні розбіжності, походження яких важко зрозуміти [475, арк. 1-69].

За ініціативи радянської влади було організовано всесоюзні громадські установи ассирійців у м. Москва, саме там з 7 по 13 грудня 1925 р. відбувся з'їзд ассирійців РСРСР, на якому серед представників інших міст були присутні делегати з міст Сталіне, Київ, Слов'янськ у кількості 9 осіб [451, арк. 11зв.]. Об'єднання ассирійців РСРСР, яке за часи свого існування змінило кілька назв, у діяльності оперувало показником 8-10 тисяч ассирійців, які мешкали в Україні.

До самопідрахунків ассирійських громад можна віднести й підрахунки таких організацій та установ в Україні, як-от: Ассирійська трудова колонія у м. Ромни, Будинок народів Сходу в Києві, червоний куток у м. Харків. Саме завдяки їх власному обліку, який відрізняється від офіційної статистики, постає дійсна картина.

Враховуючи занедбаний стан державного статистичного обліку ассирійців у 1920–1930-х роках, ми спробували відтворити кількісні показники того періоду. У своїх підрахунках ми спиралися не стільки на дані переписів, тому що вони є недосконалими, скільки на звіти та доповіді державних установ та власні підрахунки ассирійської громади, які в ході дослідження ми віднайшли в архівних установах. Хронологічним часом нашого дослідження ми обрали 1923–1930 роки, як такі, коли спостерігався великий інтерес до ассирійського питання (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість асирійського населення УРСР у 1923-1930 роках

№ п/п	Назва міста	Рік	Кількість асирійців	Джерело інформації
1	2	3	4	5
1.	Лубни	1927	118 душ	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
2.	Ромни	1927	120 душ	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
3.	Слов'янськ	1927	215 душ	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
4.	Артемівськ	1927	50 душ	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
5.	Запоріжжя	1927	110 душ	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
6.	Мелітополь	1927	184 душі	Обстеження, зроблене Біт-Шумуном О.
7.	Ніжин	1930	13 родин	Звіт ніжинського окрвиконкому
8.	Вінниця	1930	8 родин	Звіт вінницького окрвиконкому
9.	Київ з округою	1929	900 душ	Звіт київського окрвиконкому
10.	Кременчук	1930	18 родин	3 листа до персидського консула у м. Москва
11.	Одеса	1929	5 душ	Звіт одеського окрвиконкому
12.	Дніпропетровськ	1928	40 душ	3 доповіді на засіданні ЦКНМ при ВУЦВК
13.	Харків	1927	200 душ	Звіт харківського окрвиконкому
14.	Сталінська округа	1926	361 душа	Тези про роботу серед національних меншин по окрузі
15.	Прилуки	1923	35 родин	Доповідь полтавського губернського правління національних меншин
16.	Полтава	1923	35 родин	Доповідна записка до президії Полтавського міськвиконкому

Потрібно зазначити, що облік за родинними показниками має приховані статистичні недоліки, оскільки, з огляду на патріархальність асирійських родин, могли рахувати не лише рідних, а й двоюрідних та троюрідних родичів, які мали спільне помешкання та побут. Також треба зазначити, що такий

спосіб життя мав й історико-економічне підґрунтя, оскільки в мусульманських країнах деякі види податків збиралися з будинків [934, с. 40].

Зокрема, ми зібрали дані, які, на наш погляд, є більш достовірними [308, арк. 1; 88, арк. 76; 80, арк. 131-137; 161, арк. 19; 207, арк. 30; 221, арк. 9]. Отже, дані, які наводить автор, вказують на те, що в досліджуваний період кількість асирійців в Україні була значно більшою, аніж за офіційними відомостями проведених переписів. Але ці підрахунки не можуть бути стовідсотково об'єктивними, з огляду на вибірковість років дослідження, різноманітність обраних джерел та відсутність статистичної інформації з інших місць перебування асирійців. Виявлені нами тенденції вказують на той факт, що кількість асирійського населення України в 1920–1930-х роках була приблизно 8–10 тисяч осіб. У своїх підрахунках ми спиралися на задокументовані факти, які мали як державне, так й етнічне походження.

У листі до московських колег Біт-Шумун О. називає себе уповноваженим 10-тисячної маси асирійців України [440, арк. 53]. Цей факт також підтверджує російська дослідниця Данилова Є., яка на підставі аналізу діяльності Всеросійської спілки асирійців (м. Москва) називає кількість 9–11 тис. асирійців [621, с. 108]. У звітах Народного комісаріату освіти України також вказана цифра – 10 тисяч [44, арк. 46; 426, арк. 121]. Скоріш за все ми оперуємо показником одного обстеження, оскільки Народний комісаріат освіти УСРР 30 серпня 1926 року надав доручення Будинку народів Сходу виявити кількість асирійського дорослого та дитячого населення. Це обстеження, на наш погляд, серед інших є найбільш достовірним [436, арк. 82].

Про обґрунтованість наших підрахунків та недосконалість статистичного обліку свідчать і дані Всесоюзної Спілки Асирійців: у 1930-ті роки у РСРСР мешкало 35–45 тисяч асирійців, – що прямо вказує

на відсутність обліку певної частини асирійського населення та створює умови для різного тлумачення кількісних показників [438, арк. 22].

Сукупність розглянутих нами факторів свідчить про недосконалість і неповноту обліку асирійського населення. Мала кількість та особливості родоплемінних відносин викликали бажання в держав, на території яких знаходились асирійці, асимілювати цю меншину. Причому одні це робили з релігійних, а інші – з ідеологічних переконань. Використання статистичних показників слугувало теоретичним підґрунтям цих прагнень.

Наявні факти дозволяють зробити висновки, що, незважаючи на зосередження уваги з боку держави на статистичному обліку населення, не існувало достовірних показників кількісного складу асирійського населення України та інших республіках [408, арк. 140]. Ця проблема неодноразово ставала завданням для різних державних установ, але так і не знайшла свого вирішення. Та в цьому виявилось комплексне державне ставлення до цієї національності. Занижуючи кількісні показники або не звертаючи на них уваги, місцеві та центральні органи влади тим самим спрощували собі завдання щодо задоволення потреб цієї меншини, відносячи це питання до не першочергових. А для влади, що мала на меті подальшу активну радянізацію (асиміляцію) асирійського населення, такі статистичні показники були дієвим аргументом.

На жаль, державні переписи не враховували реальної картини, залишаючи поза обліком тисячі асирійців, що негативно позначилося як на задоволенні їх соціально-економічних потреб, так і на визначенні їх подальшого соціально-політичного статусу. Мовні обмеження, не володіння державної мовою, етнічна згуртованість та замкнутість, відсутність кваліфікованих партійних працівників у своєму середовищі, а іноді бажання відсторонитися від представників влади та приховати своє

походження та чисельність стали перешкодами у справі комплексного обліку асирійців радянської України.

Радянська статистика була покликана обслуговувати перш за все потреби держави. Чітко виконуючи завдання партії створити умови для існування однієї нації – «радянської людини», – вона нівелювала чисельні показники асирійського населення, умовно роблячи поділ на асирійців, які мають громадянство Радянського Союзу, і тих, хто не мають, створюючи при цьому штучні умови для поширення асиміляційних процесів. Сумні наслідки Всеросійського перепису 1937 року вказують нам на те, що переписи в умовах функціонування тоталітарної держави перетворюються з інструменту соціальних, національних і демографічних досліджень на спосіб виправдання обраного соціально-політичного курсу керівництва країни.

Намагання автора з'ясувати кількісний склад асирійського населення України у 1920–1930-х роках – це перше сучасне історичне дослідження в цьому науковому напрямі, і воно потребує подальшого доопрацювання.

Висновки до другого розділу

Ассирійці мали багату історичну спадщину, етапи формування якої нам демонструють історичні соціально-політичні перетворення в країнах Близького Сходу. Відіграючи провідну світову роль у часи існування етнічної імперії, вони на довгі роки зберегли ідею свого визначного статусу в загальносвітовому цивілізаційному розвитку. За рахунок таких поглядів у ментальних орієнтаціях протягом історичного розвитку постійно була наявна ідея відтворення держави. Цей факт спричинив вироблення стійких захисних функцій проти будь-яких спроб асимілювати етнічне населення. Ассирійці постійно прагнули відновити державність або отримати певний ступінь незалежності. Вирішення цього питання було наріжним каменем у співпраці з тими державними утвореннями, у межах яких цей народ проживав. Позиціонуючи себе від активних помічників до усамітнених байдужих спостерігачів заходів державної політики, ассирійці чекали історичної нагоди відновлення державності.

Проблематика ассирійського питання для російської, а згодом і радянської влади була визначена ще на перших етапах їх історичної взаємодії. Переслідуючи свої імперські інтереси, російський уряд розглядав цей етнос як своїх союзників та, власне кажучи, дієве знаряддя своєї політики у ворожому, але стратегічно важливому для себе з точки зору зовнішньої геополітики регіоні. Покладаючи на ассирійців важке військово-політичне навантаження, російський уряд, так само як уряди країн Антанти, залишив їх поза своїм захистом, навіть не розглядаючи питання їх дієвої військової або іншої протекції. Таке споживацьке ставлення було виправдане планами держав представників Антанти на швидке завершення Першої світової війни та вирішення

ассирійського питання на історичній території шляхом надання певної автономії.

Зміна військової стратегії та дипломатичні хитрощі спричинили повну несподівану ізоляцію ассирійців та позбавили їх військової протекції Російської імперії. Наслідками цього були акти відкритого геноциду по відношенню до ассирійського населення з боку турецького та перського урядів, як до населення не мусульманського віросповідання та внутрішніх ворогів – колабораціоністів. Небажання та неможливість вирішити ассирійське питання на початку ХХ ст. призвели до прийняття єдиного на той час вірного рішення, яке частково задовольняло етнічну громаду та підтримувало авторитет російського царату – переселення численної групи ассирійців на територію Російської імперії. Кожен із них вважав цей захід вимушеним та, найголовніше, тимчасовим.

На тимчасовість цього заходу вказує навіть розташування таборів для ассирійських біженців у місцевостях поблизу кордону, де знаходилися ассирійські громади, які потрапили сюди через економічну мотивацію (відходжі промисли) та за сприятливої урядової політики (поселення ассирійців у Єриванській губернії). Влада не розуміла перспектив розробки комплексної програми адаптації ассирійців і поклала вирішення цього питання на благодійні громадські установи, які підтримували біженців.

Вирішення питання про масове повернення на історичну територію для ассирійців затягувалося на невизначений термін, що спричинило переселення їх з переповнених біженських таборів до інших регіонів імперії. Цей процес не був керований державним адміністративним апаратом. Такі події політичного характеру, які відбувалися в Російській імперії, як революції та громадянська війна, звичайно, відклали вирішення ассирійського питання на державному рівні на невизначений

строк. Та, найголовніше, у черговий раз позбавили етнічну громаду хоча б якоїсь державної підтримки.

Для вирішення нагальних проблем асирійської громади актуальним питанням було з'ясувати її реальні кількісні показники. Саме тут сучасний дослідник зустрічається з головною для себе проблемою. Перебування в іншому конфесійному агресивному оточенні на історичній території обумовило свідоме заниження кількісних показників для етнічної громади з боку державних контролюючих органів та намагання з боку громади за таких обставин зменшити податковий тягар. Отже, кількісні показники асирійської громади як у Туреччині, так і в Персії не були правильними. Схожа мотивація в галузі статистичного обліку переслідує громаду й на території Російської імперії та Радянського Союзу. Спотворення достеменних кількісних показників – це було широке поле діяльності для органів влади у фальсифікуванні реального статусу тієї чи іншої етнічної меншини, чим скористалися на сто відсотків імперська влада та радянські ідеологи. Зменшуючи кількісні показники, влада отримувала для себе можливість виправдати ігнорування потреб громади, а згодом – і можливість запровадження активної асиміляційної політики.

Із часом асирійці пристосовувалися до наявних умов у суспільстві, були вимушені перепрофільовуватися на потребу часу. Найголовніше питання для громади – економічної зайнятості – мала вирішувати сама громада. За умов соціально-економічної нестабільності в суспільстві та за відсутності будь-якої професійної підготовки асирійці були вимушені займатися некваліфікованою працею, опановувати професії, нерентабельні з точки зору їх соціально-політичної адаптації. Це фактично впливало на відсторонення етнічної громади від революційних перетворень у суспільстві, підсилювало віру в міцність родоплемінних відносин та

історично складених практик життєзабезпечення громади. Наслідком цього стала внутрішньоетнічна замкнутість.

За відсутності провідної державної лінії у вирішенні соціально-побутових та статутно-політичних питань громади, остання відтворювала в практиках повсякденного життя традиційно-побутові орієнтації. Був зроблений акцент на етнічній згуртованості та консервуванні традиційного способу життя. Такі фактори впливали на відсторонення від основних засад державної політики, а намагання вирішувати нагальні проблеми лише за допомогою громади та на її власний розсуд, створювало уявлення про існування держави в державі.

Розпочаті радянською владою в національному середовищі заходи мали поверховий, несистематичний характер та за наслідками більше нагадували спробу влади проникнути до етнічного середовища, зрозуміти його сутність та визначити для себе місце найменшого національного опору діям чинної влади для подальшого більш активного втручання. Це яскраво демонструє установча діяльність «Союза ассирийцев, проживающих на территории РСФСР» («Хояд-Артур»), який був єдиним загальнодержавним керівним органом та намагався контролювати всі прояви життя ассирійців у Радянському Союзі. Проаналізувавши діяльність «Хояд-Артура», ми дійшли висновків, що ця спілка організована на потребу часу, у період пожвавлення громадської активності в суспільстві, відповідно до державних планових настанов щодо діяльності з національними меншинами. Факти її діяльності свідчать про неприховану керівну роль партійно-державного апарату. Концепція вирішення етнічних питань мала характер локалізації постійно виникаючих проблем, самостійна економічна діяльність від свого початку мала ознаки саморуйнації, а все, що відбувалося в організаційно-виховній сфері було лише відлунням головних настанов державної політики. Змінюючи

статутні документи етнічних громадських організацій, партійне керівництво моделювало для себе шляхи прискореної асиміляції етнічної меншини, визначало заходи та строки цих дій.

Вибіркове ставлення до ассирійських громад, які оселилися в різних республіках Радянського Союзу, було незаперечним фактом. За таких умов була зроблена спроба розділити етнічно згуртовану меншину. Надання преференцій та пільг у вигляді функціонування етнічних сільських рад або колгоспів було «бонусною» програмою та ціною лояльного ставлення до республіканської радянської влади. Також на цей процес впливав історичний чинник. Перші колгоспи – ассирійські етнічні компактні поселення – були організовані на територіях радянських республік, які історично контактували з цим населенням протягом тривалого часу, ще з часів Російської імперії. Ассирійська громада Української РСР до цього переліку не належала. Проте вона, незважаючи на свою численність, так і не отримала можливості організації національних колективних господарств та, як наслідок, – етнотериторіального розселення та заняття традиційними видами діяльності. Це вже була ознака від початку негативного ставлення до ассирійців на республіканському рівні. У більшості заходів відчувалися байдужість до потреб ассирійської громади та формалізм у формах та методах співпраці з нею.

РОЗДІЛ 3

АССИРІЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УРСР У 1920-1930-х РОКАХ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

3.1. Етнокультурні прагнення ассирійців України в умовах автократичного та тоталітарного суспільств

Особливістю сучасної гуманітарної політики держави є посилений інтерес до соціокультурного розвитку суспільства. Саме культурна спадщина національної меншини виділяє останню серед інших в глобалізованому суспільстві. Культуру ассирійського населення України можемо вважати історико-культурним феноменом. Цей народ, за відсутності державного утворення, протягом століть, незважаючи на внутрішні та зовнішні загрози, спромігся зберегти свою автентичність. Із метою збереження етнічної культури та запобігання проявам асиміляційних процесів виникає нагальна потреба аналізу явища культурної самоорганізації та самоідентифікації ассирійців у кризових ситуаціях.

Чергова загроза для існування як культури, так і власне громади, постала в 1920–1930-ті роки: у цей час було заподіяне неприродне втручання у справи меншини з боку держави, яке позначилося на подальшому розвитку всього комплексу культурних орієнтацій.

Опинившись у країні, яка перебувала спочатку в тривалій державній політичній кризі, а згодом – у соціально-економічному конфлікті, ассирійці були вимушені на власний розсуд прилаштовуватися до наявних умов життя. За відсутності державної політики щодо їхнього адаптування та взагалі за неможливості держави впливати на перебіг соціально-політичних процесів в країні ассирійські громади використовували норми традиційних звичаєвих

відносин як в етнічному середовищі, так і щодо суспільства взагалі. Ці процеси дуже яскраво, на наш погляд, демонструють увесь комплекс традиційно-культурних настанов етнічної меншини.

Сімейно-побутові звичаї та суспільно-політичні орієнтації споконвічно ґрунтувалися на суворому дотриманні релігійних настанов. Релігія увійшла в норми повсякденного життя невід'ємною складовою, тісно переплітаючись із світськими заходами таким чином, що згодом важко було відділити одне від іншого. Перебуваючи на історичній території виникнення та поширення християнства, асирійці стали одними з перших adeptів нової релігії. Християнська ідеологія трансформувалася в повсякденну культуру меншини та на довгі століття стала основною етновизначальною ознакою асирійців.

Племінні об'єднання асирійців класифікувалися за ставленням до співпраці з перською та турецькою адміністраціями як «незалежні», «напівзалежні», «залежні», але всі вони визнавали провідну роль патріарха. Його обирали з роду Гомес, а зі зникненням його – родини Шагмір. Сан переходив від дяді до старшого племінника, у зв'язку з тим, що патріарх не одружувався. Він поєднував світське та релігійне керівництво асирійцями. Усе населення повинно було сплачувати подвірну подать на його користь [800, с. 117]. У його юрисдикцію входило: затвердження маліків (князів), єпископів та інших церковних служителів, керування церковними справами, збирання податків, очолювання добровольців у разі виникнення військових дій, розгляд судових справ та ін. Це свідчить про те, що за відсутності етнічних органів влади асирійці були більш схильні до релігійного характеру управління громадою, який базувався на столітніх традиціях [676, с. 9].

На релігійній основі був побудований святковий цикл, церковні свята являли собою не лише релігійний захід, а спосіб внутрішньої

консолідації етносу. Ассирійці святкували всі православні свята: Різдво Христове, Хрещення, Великдень тощо, а всі етнічні традиції та звичаї базувалися на релігійних віруваннях [763, с. 323].

В ассирійців, які проживали в Персії, за соціальну-економічну одиницю було прийнята сільська община (тоді як в Османській імперії – родина), яка складалась іноді з трьох поколінь та налічувала до 50–60 членів. Незважаючи на такий розподіл, обидві громади компактного проживання визнавали рід (тухма), який складався з декількох десятків сімей, за визначальну одиницю соціально-класового розподілу етнічного суспільства. Роди у свою чергу об'єднувалися в племена. Причому по всій вертикалі керування внутрішньоетнічним середовищем за наявності пережитків родоплемінних відносин були й ознаки демократичних відносин. Як голову роду, так і голову племені обирали з числа знатних та впливових у суспільстві чоловіків за згоди Мар-Шимуна. Також треба зазначити, що всі племінні союзи очолював патріарх. Сувору вертикаль етнічного керування громади була запорукою підвищення національної мобільності та самозбереження [859, с. 73-79].

Повсякденна обрядовість племінних об'єднань майже не відрізнялася та змінювалася дуже повільно. Головні обряди, як-от: весілля, дії, пов'язані з народженням дітей, поховання та інші – зберігали ознаки глибокої патріархальності та етнічної самоорганізації.

За весільним «етикетом» дівчина мала виходити заміж у 12–14 років, а шлюбний вік хлопців – 15–20 років. Весільний цикл складається зі сватання (талабува), заручин (лишанка), вінчання (бурахта) та самого весілля (хлула). За різних обставин цей обряд здійснювався від двох днів до кількох тижнів. Обов'язковим було вінчання, а вирішальним у виборі шлюбного партнера було слово батька або голови родини. Причому жених та його родина повинні були сплатити викуп за наречену (хила). Але

існували випадки, коли молодята, за спільною домовленістю, уникали цього. Шлюбів між асирійцями та мусульманами не існувало, але були можливі шлюби з представниками інших християнських народів за умови дотримання обрядів асирійської церкви [676, с. 29-33; 859, с. 146-161].

Церква не дозволяла жінкам брати шлюб з нехристиянами, дозволялося це лише чоловікам за умови навернення до істинної віри своєї дружини. Розлучення дозволялося у виключних випадках: якщо дружина та чоловік дадуть обітницю цнотливості, через перелюб, через відступництво від Христа, за вбивство, у разі приховування свого фізичного стану, якщо в подружжя протягом тривалого часу немає дітей. Якщо чоловік поїхав до іншої країни на заробіток та не висилає родині грошей, то через сім років дружина може вийти заміж вдруге, а колишнього чоловіка могли відлучити від церкви. Якщо хтось із подружжя потрапив до полону, його потрібно було чекати не менше ніж три роки, лише після цього дозволявся повторний шлюб [868, с. 70-73].

Як зазначають дослідники, асирійські сімейні союзи виключно міцні, традиційний устрій життя та суворе дотримання релігійних настанов майже повністю виключили з життя громади випадки розлучення, не говорячи вже про подружні зради [868, с. 188].

Етнічна репродуктивна поведінка мала компенсаторний характер та спричинила доволі високу народжуваність, це було викликане, по-перше, низьким рівнем медичного обслуговування та високим відсотком дитячої смертності, по-друге, економічні умови провокували функціонування великої родини в умовах аграрного виробництва, також давалася ознака генетична пам'ять про втрати населення під час перебування в активно ворожому середовищі. Не залишилося це питання поза увагою громадськості, яка, у свою чергу, захищаючи інститут родини, теж стимулювала цей процес

засудженням розлучень та бездітності. Зокрема, кожна асирійська родина мала від двох до семи дітей – і це вважалося звичайним явищем.

Становить інтерес для дослідника місце жінки в соціально-економічних та громадських відносинах у суспільстві та родині. Незважаючи на те, що вона відігравала провідну роль у внутрішньому житті родини: працювала у полі, готувала їжу, доглядала дітей та при нагоді могла замінити чоловіка, який поїхав на заробітки, – її місце в родині поважне, але другорядне. У разі загибелі голови сімейства всі його права переходили до старшого сина, але берегинею домашнього вогнища, керівницею домашніми справами завжди залишалася мати, яка до того ж зберігала все майно родини [798, с. 188]. Зазвичай жінка до 12-літнього віку залишалася в батьківській родині, доглядаючи немовлят та виконуючи хатню роботу. У 12–13 років вона виходила заміж та вже через 3–4 роки була матір'ю 2–3 дітей, постійно бідувала [429, с. 57]. Асирійська жінка на тлі мусульманського оточення мала «демократичні» права: вона ходила з відкритим обличчям, відкрито розмовляла з чоловіками, брала участь у сімейних нарадах. Натомість, з точки зору слов'янських народів, її стан був пригнічений.

Зазнало змін і традиційне облаштування будинків асирійців. Раніше дім складався з кімнати та передпокою. Підлога вкривалася глиною. У кімнаті обов'язково був камін та вогнище. У передпокої було розташовано тондир (піч) (був над землею на 0,5 метрів із одворотом збоку, у діаметрі сягає 10 сантиметрів), в якому випікають хліб та варять їжу. Дах був плоский та вкритий землею. Такого ж типу були домівки більш заможних людей. Сільські оселі була майже зовсім позбавлені меблів [676, с. 22-24]. У кімнаті знаходилися кулайна – високе довге ліжко, на яке вдень збиралася постіль, ширіт – довгий шест, на який накидався одяг. Земляна підлога вкривалася плетивом із трави, на що клали ковдри. На ньому сиділи, їли та відпочивали родини [763, с. 307]. Типовим явищем було

бажання оселиться поруч із ріднею. А іноді робили двори, сполучені один із іншим.

Переважна зайнятість населення в сільському господарстві та погане економічне становище більшості населення вплинули на формування відповідних кулінарних вподобань населення. Зазвичай вживали продукти рослинного та тваринного походження власного виробництва. Раціон був обмежений через неможливість закупівлі інших продуктів, крім власного виробництва, а також етнічну скромність у цьому питанні.

Отже, як ми бачимо, в асирійського населення напередодні його появи на теренах Російської імперії та за часів здійснення революційного перевороту та громадянської війни були наявні сталі форми етнокультурного життя громади. Ці форми удосконалювалися протягом століть еволюційним шляхом, що було запорукою збереження етнічних ознак та самозбереження нації. Асирійці являли собою закрите етнічне середовище, на що суттєво вплинуло тривале перебування в несприятливих етноконфесійних та соціально-економічних умовах. Суворе дотримання етнічною громадою основних засад традиційної культури було викликане також бажанням запобігти загрозливим масштабам асиміляційних процесів у місцях компактного проживання асирійців.

Ситуація докорінно змінюється з переселенням у Російську імперію. Глобальні зміни всіх норм життя суспільства відбуваються передусім із приходом більшовиків до влади. Коренізація застала національні меншини в різних соціально-економічних та етнокультурних умовах. На тлі розгортання національно-культурної політики більшовиків були зроблені спроби уніфікувати норми культурного життя етнічних громад, обравши за взірець нову ідеологію – радянську. Свідомо в громадську свідомість вкорінювалося твердження про неминучість знищення асирійської національної культури й провідну роль Великої Жовтневої революції та

ленінсько-сталінської національної політики у справі її порятунку. Комуністична партія «надихнула» асирійців на нове більш правильне життя [578, с. 85-87].

В епоху глобальної перебудови суспільства з традиційного на модернізоване асирійська культура уособлювала типовий антагоністичний елемент для радянської влади. Саме в цій культурі зберігалися розбіжності між локальними групами, особливостями побуту, поведінки, вимови та інші культурно-етнічні ознаки, що викликало занепокоєння керівної верхівки. Елементи етнічної культури підлягали нищівній критиці та зовнішньому втручанням задля суттєвих змін. У цьому питанні влада була непохитною та, на диво, послідовною. Головним фактором такого ставлення було побоювання за конкурентоспроможність впливу на асирійське населення.

Першою в цьому ланцюгу завуальованого «порятунку» нації була нищівна боротьба зі стрижнем усього етнічного життя – релігією. Якщо на початку 1920-х років ще зустрічаються офіційні свідчення про існування священнослужителів з числа асирійців, то до середини 1920-х років у власних звітах громади зникають навіть натяки на сувору релігійність асирійського населення [80, арк. 129-138]. Замовчувала релігійний вплив й офіційна звітність місцевих та центральних органів влади. Той факт, що асирійці не тяжіли до Російської Православної Церкви, наочно не демонстрували своє ставлення до релігії та являли собою спільноту, яку було важко зрозуміти, створював уявлення про відсторонення нації від релігії. Але ми схильні вважати, що релігійна діяльність населення вдалася до звичних для себе форм, прихованих від стороннього погляду: основні таїнства відправлялися потайки по домівках, голови родин підтримували якомога довше традиційну віру. Виникли обставини, за яких релігійні свята (шара) іншими сприймалися як світські [395, арк. 13]. У Москві

ассирійці зверталися до адміністративного відділу Мосради про дозвіл святкування національного свята з 26–29 серпня 1925 року. Але це свято безпосередньо пов'язане із святкуванням Успіня Пресвятої Богородиці та Пресвятої Діви Марії, під час його проведення виконувалися релігійні обряди, готувалася традиційна національна їжа, що супроводжувалося національними піснями та танцями [414, арк. 518].

Влада в межах загальної антирелігійної кампанії намагалася знищити релігійність ассирійців як таку, вбачаючи в ній найбільшу загрозу для ідеології. До цього були залучені всі провладні інституції. Заборонені відкриті релігійні заходи (в Україні не існувало навіть церковної споруди, яка належала Ассирійській Церкві Сходу). Діти та молодь виховувалися на засадах атеїстичної комуністичної ідеології. При школах, Будинках народів Сходу функціонували гуртків атеїстів. Розпочато репресії проти священнослужителів. Усе це на певний час розхитало традиційне ставлення до релігії.

Із усією революційною завзятістю партійно-радянські ідеологи взяли за ті особливості культурного життя ассирійців, які були антагоністичні для нової «культури». Громадському осуду підлягали елементи традиційного життя, деякі звичаї. Весільний звичай сплати «калим» яскраве тому підтвердження. Неприпустимий звичай «купівлі-продажу людини» радянською ідеологією переслідувався та засуджувався, що спричинило його переведення в напівлегальний статус.

Наявна традиція суспільної ієрархії життя ассирійської громади (інститут маліків та старійшин) була класифікована як управління «ватажками, темними елементами». Вона, на думку партії, уособлювала пережитки родоплемінного та феодального устрою, експлуатацію менш заможного населення заможнішим і становила загрозу радянському

устрою [305, арк. 225]. Ця традиційність критикувалася навіть у виставах асирійських драматичних гуртків.

Популярний формат у театральному житті того часу – діяльність аматорських драматичних гуртків. Підтримуючи «свідомі» театральні трупи, партійне керівництво визначало подальший розвиток театрів національних меншин. У містах України вони були представлені в Києві та Ромнах. Зокрема, у Києві гурток складався лише із 11 осіб [457, арк. 7,45]. Активними учасниками театральних постанов стає прорадянська молодь з числа громадського активу асирійців.

Із рецензії на п'єсу І. Юнатова «Ватанід д'йма» («Наша Родина»), написаною асирійською мовою, ми можемо скласти уявлення про основний зміст театрального репертуару того часу. У п'єсі відображені події радянського повсякдення – батько асирієць бажає повернутися до батьківщини (Ірану) та позбавити шістнадцятилітню доньку можливості навчання, видавши її заміж за п'ять тисяч рублів. Усе це їй не подобається. Учителька збирає комсомольців, які забирають дівчину з батьківського будинку та відправляють її до Москви, де вона отримує призначення голови асирійського колгоспу, що стає передовим. «Хаядта» (Всесоюзна асирійська громадська організація) з часом відправляє до неї її батька, який вибачається за свою поведінку та обмінює іранський паспорт на радянський.

Зміст п'єси відображає всі напрями роботи з асирійцями з боку партійного керівництва того часу, як-от: боротьба зі старими звичаями (калим), переселення до колгоспів, перехід до радянського громадянства, – а також конфлікти поколінь та їх світосприйняття. І, як апогей, – перемога радянського способу життя. Вистава була покликана на високому ідеологічному рівні впливати на півсвідомість молодих

ассирійців, переконуючи їх у нових можливостях, які надає радянській лад [462, арк. 17].

У нас є відомості про те, що схильність до театрального мистецтва в ассирійців спостерігалася ще напередодні свого переселення до Російської імперії. За безпосереднього керівництва Беньяміна Арсаніса (національного просвітника та громадського діяча), який ще й очолював Товариство Літератури та культури ассирійської молоді (Персія) та за сприяння редакції газети «Кохва» («Зірка») було перекладено та поставлено на театральній сцені драму У. Шекспіра «Венеціанській купець», в якій сам Беньямін Арсаніс зіграв головну роль. Цей факт вказує на певний класичний театральний смак ассирійців. На цьому театральна діяльність національного просвітника не закінчується, у 1913 році він пише свою драму «Нація» – «Мілат», в якій критикує розкольніцьку діяльність європейських та англо-американських місіонерів, схожа тематика була й у драмі «Становище ассирійців». А своєю комедією «Містер Чур-Чур» він закликав ассирійців самостійно будувати своє майбутнє, не сподіваючись на зовнішню допомогу. Тут з'являються ідеї самовизначення ассирійців, які тісно переплетені з патріотичними прагненнями автора. У 1914 році світ побачив ще одну драму «Мірза, Бадал та Марона», де цей же автор викриває звичаї та традиції, невігластво та егоїзм, які шкодять розвитку його народу. Ця драма ставилася на сценах театрів Туреччини, Ірану та Грузії. За власний кошт у 1921 році вже в Мосулі Арсаніс здійснює постановку драми «Семіраміда та її вбивство» [783, с. 7, 11, 16]. Тобто в розглядуваний нами період уже існував написаний національною мовою театральний репертуар яскраво вираженого етнічного характеру, але він не знадобився в радянській дійсності.

Негативний вплив на розвиток театральної справи мали й економічні умови функціонування цих гуртків. Останні існували в Києві при Будинку народів Сходу, а в Ромнах – при місцевому клубі, Харкові. Ромненський заклад розміщував усі ассирійські гуртки в одній кімнаті [141, с. 31]. Фінансове утримання було покладено на плечі місцевої ассирійської громади, тому недофінансування було постійним явищем, що погіршувало умови забезпечення діяльності гуртків [141, с. 8-9].

Отже, театральні гуртки ассирійської громади, які виникли у 1920–1930-х роках, відігравали роль обов'язкового елемента в партійній схемі надання «демократичних» прав та задоволення культурних потреб ассирійського населення, але фактично не впливали на підвищення культурного рівня. Театральний репертуар, підконтрольний партійному керівництву, більше нагадував роботу ідеологічної комісії, що повинна була поширювати серед ассирійців головні партійні настанови. Це був один з багатьох методів розхитати етнічно згуртоване середовище та проникнути в нього.

Відомо, що в Києві представники санітарної інспекції навіть заборонили підтримувати традиційний поховальний обряд. Були спроби знищення традиційної кухні через заборону використання печі (тондар) інспекторами пожежного нагляду, а також через поширення мережі громадських їдалень [576, с. 213-235].

Зазнав змін і традиційний костюм: якщо на початку століття ассирійці одягали його в повсякденному житті або використовували його як традиційний святковий атрибут, то на початку 30-х років ХХ століття в повсякденному вжитку залишаються лише його елементи. Зазвичай елементами традиційного костюму були маленькі повстяні шапки, штани як шаровари, пошиті з маленьких клаптиків ситцю та перетягнуті вище щиколотки мотузкою, а також кольоровий жилет (за Шкловським). Хоча

деякі свідки того часу зазначали, що одяг і взуття асирійців, які перебували в Російській імперії, не відрізняється від вірменського. У турецьких асирійців – це куртка, шаровари з широким поясом, високі повстяні шапки, взуття нагадувало російські лапті, але було виготовлено з шерсті «рашик». Жіночий одяг складається з широких червоних шароварів, перев'язаних внизу та біля колін. На голові – шапочка, покрита хустинкою, яка зав'язується під підборіддям [569, с. 91; 683, с. 3849-3863].

Дослідники говорять про наявність у межах історичної території європейських елементів в одязі асирійців, які проживали в безпосередній близькості до міст, на противагу від сільського населення, котре дотримувалося історичних традицій [985]. Одяг духовенства той самий, що і в мирян: коротка розшита куртка-безрукавка, шаровари, широкий пояс. Високу конусоподібну повстяну шапку носять тільки єпископи [906, с. 135-140].

За радянських часів громада поступово переходила на міський, інтернаціональний одяг, який поширювався в масах. Відмова від традиційного одягу в умовах українського міста, де мешкала основна частина громади, була ознакою бажання злитися з загальною людською масою, не привертаючи до себе зайвої уваги (Додаток Г) [206, арк. 2-48]. Такі тенденції щодо одягу були типовими, їх дослідники помічали ще в мешканців с. Койласар, де одяг був дуже схожий на місцевий [763, с. 309].

Асирійці України в 1920–1930-х рр. опинилися в нових культурних реаліях, осередками та провідниками яких мали стати Будинки народів Сходу, червоні кутки на підприємствах та в установах, клуби, навчальні заклади [230, арк. 89; 254, арк. 211]. Ці установи під пильним наглядом партійного керівництва впроваджували новий культурний стандарт серед представників «відсталого» нації.

Постійні політінформаційні години, діяльність агітаційних гуртків, пунктів ліквідації неписьменності створювали відчутний ідеологічно-інформаційний вакуум та тиск на неосвічених асирійців та формували уявлення про неминучу перебудову внутрішнього середовища та культурних традицій громади за зразком виключно правильних – радянських. Навіть свідомі асирійці вважали, що ці установи можуть «...отвлечь от шатания по улицам, азартных игр, пьянства и разврата в свободное от работы время...» [223, арк. 37]. Такі установи ставали місцем зборів місцевих асирійських громад, де вирішувалися нагальні проблеми, з'ясовувалися стосунки між представниками племен. Це, на думку влади, згодом повинно було замінити родоплемінні взаємини в етнічній громаді [141, арк. 9].

Ми проаналізували положення про секцію національних меншин при робітничих клубах Дніпровської округи, де були визначені основні типи для того часу завдання цієї установи. Така секція організувалася для поліпшення обслуговування національних меншин в місцях їх компактного проживання. Ці меншини внаслідок не володіння українською або російською мовами повільно залучалися до суспільного життя. Ця секція повинна була обслуговувати рідною мовою представників національної громади та саме завдяки цьому залучати її до активної участі в клубному житті. Уся робота мала ґрунтуватися на самостійній діяльності її членів. Секція повинна була організувати різні клубні гуртки, клопотати про необхідність надходження у фонд бібліотеки видань національною мовою та ін. [16, арк. 68-70].

Отже, як ми бачимо, асирійська клубна робота організувалася в загальнодержавному руслі, вона відповідала всім вимогам, які висувала партія та уряд до цього виду громадської діяльності. Треба віддати належне радянським політтехнологам: їм вдалося спрямувати національно-

орієнтовану позицію асирійської «інтелігенції» в площину функціонування радянської агітаційної машини.

Також було запроваджено в життя населення країни новий святковий цикл. Виникали нові «червоні» свята, які були покликані замінити свої релігійні «аналоги» та прищеплювати нові культурні стандарти. Святкування річниці перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, Дня солідарності трудящих, а також паради та демонстрації набули загальнодержавного масштабу. Подібні свята і заходи здійснювали прихований вплив на свідомість асирійців, формували уявлення про власну неповноцінність та малозначущість. Це робилося начебто за загальним сценарієм по всій країні. Відомий той факт, що в 1926 році на святкуванні річниці перемоги Жовтневої революції асирійці міста Москви пройшли урочистою ходою з національною музикою по Червоній площі у кількості 700 осіб [435, арк. 12].

Пропонуємо типовий план проведення святкування Першого травня у ромненській асирійській громаді: урочисті загальні збори, демонстрація, екскурсія до музею, сімейний антирелігійний вечір «Про християнський Великдень» [134, арк. 200]. Резонансно, на погляд пересічного асирійця, звучить тема доповіді на річницю смерті Леніна В.: «Шість років без Ілліча. Заповіді Ілліча» [146, арк. 26].

Патріархальний спосіб життя, який притаманний доіндустріальному суспільству, та переважна зайнятість у сільському господарстві дещо загальмували процеси адаптації асирійців до індустріального суспільства. Неможливість займатися традиційною трудовою діяльністю, проживання в містах замість традиційного села та скрутне матеріальне становище змінили етнічне самоусвідомлення, вплинули на сталі форми традиційної культури. Поступово в традиційну культуру входять норми міського способу життя, які мали асиміляційний вплив.

За роки діяльності радянської влади увага до асирійської культури була вибірковою, про це свідчить навіть діяльність Всеукраїнської асоціації сходознавства (ВАС) [3,4; 46, арк. 42]. Її київська філія досліджувала питання мови, особливості співу, танців та побуту асирійців [2, арк. 50, 94]. Поза увагою традиційної науки залишилися власне особливості національної культури як етновизначального чинника. Незважаючи на існування «асирійського» напряму досліджень, цим питанням опікувалися поодинокі науковці: треба відзначити наукові здобутки Сенгалевича Ф. (Бахтинського) (Київ), проф. Кагарова Е. (Ленінград), Кезма Т. У своїх працях вони свідомо розділяли культуру на елементи, які були антагоністичні державній ідеології, та суто традиційну культуру [93, арк. 48,52]. Зокрема, дослідження шлюбних та поховальних звичаїв, релігійних вподобань підлягало революційній критиці. Акцентувалася увага на селянському походженні, занедбаності культури та внутрішньоетнічних протиріччях між заможним та знедоленим населенням. У діяльності інших наукових установ асирійська проблематика не набула відповідної уваги [7,8; 46; 47; 812].

Асирійців також залучають у подібні дослідження. Так, Біт-Шумун О. з 1925 року був членом київської філії ВАС, а Піра Огли Тума (асирієць), входячи до складу семітологічної комісії, ще й викладав на курсах перську мову [5, арк. 4; 1 арк. 13]. Із метою всебічного дослідження представників східних національностей співробітники асоціації підтримували тісні контакти з Будинком народів Сходу в Києві та ініціювали відкриття подібного закладу в місті Харків [6, арк. 1; 226, арк. 23].

У 1928 році було проаналізовано культурно-просвітницьку роботу серед народів Сходу в Одесі, Києві, Дніпропетровську та Сталіне. Комісія

дійшла висновків, що відсутнє фінансування закупівлі періодичної преси та навчальної літератури; спостерігається українсько-російський ухил у роботі; відсутні працівники зі знанням ассирійської мови та, головне, відсутні конкретні директиви щодо роботи з ассирійцями [81, арк. 3].

Згортання як клубної, так і взагалі культурно-освітньої роботи серед ассирійців відбувається наприкінці 1930-х років. Для цього періоду типовим стає вороже ставлення до національних меншин взагалі. Із постанови бюро обкому КП(б)У від 7 жовтня 1938 року ми дізнаємося про ліквідацію вірменського (з ассирійським червоним кутком) та татарського клубу в місті Харків. У цьому документі було підбито «підсумки» роботи установ: «...робота не тільки не відповідає поставленим партією завданнями розвитку національної культури, але по суті є прямим викривленням політики партії за формою та змістом...». Установам вказувалося, як на недолік, на відсутність статутів та виробничих баз, ведення роботи російською мовою. Ця доля спіткала більшість культурних установ ассирійців [236, арк. 5].

Якщо сьогодні проаналізувати етапи «культурної революції» в середовищі ассирійців України зазначеного періоду, то ми можемо дійти висновку, що це була добре спланована політика, яка не мала на меті сприяти культурному розвитку громади. За державницькими заходами чітко простежувалося намагання проникнути в етнічне середовище. Етапи, які ми окреслили, свідчать не про вибіркковість заходів щодо ассирійців, а про загальний підхід, як і до інших національних меншин:

1 етап – початок 1920-х років – час «ознайомлення» та окреслення проблем;

2 етап – середина 1920-х – початок 1930-х років – період «культурної революції», дії влади в рамках здійснення політики українізації, підтримка та ініціація культурно-освітніх перетворень;

3 етап – початок 1930-х років – кінець 1930-х років – повне заперечення етнічних прагнень, культурних надбань попередніх періодів та початок репресивних дій стосовно представників громади.

Неефективність такого «еволюційного» культурного тиску на етнічну спільноту, яка, опинившись у складному становищі, не змінювала свої традиційні орієнтири, визнали навіть ідеологи цих перетворень [406, арк. 5]. Використавши весь багаж методів «переконання», було вжито більш «дієвих» заходів. Засудивши діяльність працівників культурно-освітньої сфери з числа асирійців, громада опинилася перед повним ігноруванням її культури та войовничим запереченням навіть натяків на збереження традиційної культури. До наявних методів переконання додався головний «аргумент» сталінського державного управління – репресії.

Тези про відсталість асирійської культури робили «законними» намагання партійного керівництва втрутитися в духовний розвиток меншини. Зацікавленість радянської влади в подібних експериментах мала не лише ідеологічне підґрунтя – ще раз переконатися у своїй досконалості та встановити тотальний контроль над суспільством, – а й, можливо, полягала в економічній площині – залучити до виробництва, з обов'язковим фінансовим зиском на користь держави. Це втручання мало на меті штучне обмеження аж до заборони національно-культурного різноманіття. Було помітне неприховане бажання уніфікувати культурне життя на кшталт титульної нації, а згодом приступити до формування загальнодержавної «радянської культури». Елементи національної культури були більше засобом впливу на громаду, ніж предметом державного захисту та підтримки етнічних прагнень.

Також треба зазначити, що шлях від традиційно етнічного до цивілізаційно-індустріального хоча й був невід'ємним еволюційним

процесом, але спричинив кризу етнокультурних орієнтацій та національної самоідентифікації етнічної громади. Громада за цих обставин була вимушена прилаштовуватися до радянських культурних стандартів, що було запорукою самозбереження. Ціною подальшого етнічного існування була втрата характерних норм традиційної культури, особливостей менталітету, а подекуди консервування їх на довгі роки існування тоталітарного режиму.

3.2. Трансформація системи освіти асирійців під впливом радянської ідеології

Встановлення радянської влади спричинило докорінні зміни всієї системи освіти країни. У межах здійснення цих прагнень передбачалося надання освіти коштом держави та органів самоврядування, відокремлення школи від церкви, запровадження обов'язкової безкоштовної загальної освіти для дітей до 16 років. Радянська система освіти набирала обертів швидше, ніж будь-які соціально-економічні процеси в суспільстві. Очолював цей процес Народний комісаріат освіти (Наркомос), який об'єднував п'ять управлінь: соціального виховання (Упрсоцвих), професійної освіти (Упрфос), політосвіти (Уполітос), науки (Упрнауки), літератури й видавництв (Укрліт) [765].

Із метою поліпшення стану освіти національних меншин було утворено спеціалізований відділ з освіти серед нацменшин у структурі комісаріату, організаційне оформлення останнього відбулося 10 серпня 1921 року, коли колегія комісаріату прийняла положення «Про організацію освітніх справ національних меншин» з інструкціями щодо окремих бюро

та ради національних меншин при Народному комісаріаті освіти [666; 679; 857, с. 106].

Загальні концепції освіти національних меншин були викладені у «Схемі системи освіти серед національних меншин УСРР», основні засади якої відповідали всій системі народної освіти, що діяла в УСРР. Окремі національні школи повинні були будуватися в місцевостях, де дітей нацменшин шкільного віку налічувалося не менше 20 осіб. Функціонування системи освіти базувалося на діяльності 4-річної та 7-річної школи з обов'язковим викладанням національної мовою. Профосвіта забезпечувалася профшколами, які діяли на базі як 4-річки, так і на базі 7-річки [43, арк. 21; 52, арк. 16].

Поширення мережі шкіл, в яких викладання йшло національними мовами, засвідчили дані Відділу національних меншин ВУЦВК, зокрема, у 1934 р. на теренах України діяло 1 166 російських, 571 німецька, 432 єврейські, 238 польських, 165 молдовських, 45 болгарських, 21 грецька, 18 чеських, 8 татарських, 6 вірменських шкіл.

Але поширювалася тенденція до використання мішаних шкіл із двома або кількома мовами викладання, однією з яких ставала переважно російська. У період між 1932-1933 та 1933-1934 роками їх кількість зросла з 169 до 387, збільшилася також і кількість українсько-російських шкіл, з 5 до 11 — українсько-єврейських. Водночас з 46 до 30 зменшилася кількість українсько-німецьких шкіл, з 64 до 44 — українсько-польських. Відчутні позитивні зрушення відбувалися, починаючи від 1933/34 навчального року, в галузі зростання кількості національних груп у школах 2-го концентру. Для поляків воно становило 96,4 %, євреїв — 27,6, німців — 50,7 %. Згідно з урядовими планами розвитку народної освіти почалося створення десятирічок для євреїв, поляків і німців.

У 1934 році в Україні для етнічних меншин працювало 17 сільськогосподарських національних технікумів і 12 відділів національних меншин при технікумах, а також 27 національних педагогічних технікумів та 10 педагогічних інститутів чи секторів, де загалом навчалось 11 836 студентів.

Цей процес супроводжувався й поживаленням видавничої справи мовами етнічних меншин. У 1934 році в Україні виходило 9 центральних і більше ніж 40 обласних і районних газет національними мовами. Тоді ж було видано 1 459 книжок російською, 63 болгарською, 17 грецькою, 147 єврейською, 118 молдовською, 60 польською, 82 німецькою, 5 татарською, 4 чеською мовами. До 1937 р. випуск літератури мовами етнічних меншин збільшувався [508].

Темпи розвитку надання освіти національним меншинам за досліджуваний період дуже переконливі. Зокрема, якщо в 1929–1930 навчальному році – 3 579 шкіл (400 тисяч учнів), то вже в 1938 році існувало 21 656 шкіл, в яких навчалось 5 143 783 учні, викладання велось 21 мовою. Окрім цього, існувало 838 шкіл з викладанням кількома мовами [951, с. 110-115].

За основу радянської педагогічної системи було взято науки не про біологічні та психічні особливості, а про поведінку людей, особливо поширеною була теорія значення соціального чинника у визначенні класових норм поведінки. Із початку роботи школи запроваджувався курс суспільствознавства та політграмоти. Метою його було набуття вмінь та навичок об'єктивної оцінки суспільних явищ з позиції комуністичної ідеології. У школах запроваджувалися різні форми комуністичних дитячих рухів, що впливало на формування нових навчальних програм, підпорядкованих виховній меті.

Замість основного завдання освітньої системи, за своєю суттю спрямованою на формування національно-свідомої, освіченої людини, більшовицька система освіти своєю метою ставила забезпечення виробництва ідеологічно вихованими, кваліфікованими працівниками. Усвідомлюючи значну роль освіти у справі ідеологічного виховання і перевиховання народних мас, більшовики покладали на неї завдання стати підґрунтям на шляху зосередження абсолютної влади в руках комуністичної партії і закласти основу до опанування всіх сторін життя.

Завдання партійного керівництва створити сприятливі умови національним меншинам задля припинення потоку еміграції та заручитися всебічною підтримкою з їх боку втілювалися також у задоволення їх освітніх потреб. Організація шкіл та навчання національною мовою надавало можливість охопити найбільшу кількість населення та здійснити більш потужний ідеологічний вплив на керівництво та національну громаду [237, арк. 1]. Постанова РНК УСРР від 10 квітня 1928 року рекомендувала відкривати національні школи або групи за наявності вже навіть п'ятнадцяти учнів [218, арк. 152 зв.]. Ассирійці не залишилися осторонь цих процесів та додавали «колериту» в статистичну звітність.

Питання надання освіти було болючою проблемою ассирійської громади наприкінці XIX століття. Як зазначали дослідники того періоду, грамотність зовсім не знайома цьому народові, навіть деякі священнослужителі були неосвічені [683, с. 153]. Це стало наслідком, як вважав Арсаніс Б., руйнівного впливу навали військ Тамерлана на ці території та його ставлення до християнського населення. Застій у культурному розвитку меншини також виявився на понад 500-літній відсутності національних навчальних закладів [783, с. 5]. Ми приділили увагу проблемі отримання освіти ассирійським населенням напередодні переселення до Росії, зокрема базовій формі здобуття освіти та

методологічним особливостям цього складного процесу, заради порівняння її з радянською системою.

На історичній батьківщині питаннями освіти ассирійською мовою опікувалися релігійні місії різного спрямування. Звичайно, наша увага була зосереджена на освітній діяльності місій Російської Православної Церкви. На останню покладалася справа навчання ассирійців, які перейшли до православ'я, через читання проповідей та організацію мережи шкільної освіти.

За її сприяння вже в 1911 році було відкрито понад 70 шкіл з 2 000 учнями по селах урмійського району. До власне організованих місією шкіл треба додати ті, які були передані англіканською місією, – це 70 шкіл (пізніше їхня кількість зменшена до 50). Більшість шкіл спочатку мали характер шкіл грамотності, але з налагодженням випуску вчителів при місії почався розподіл учнів по групах, пізніше було впроваджено 7-річне навчання. При самій місії працювало училище-пансіон та жіноча школа. Зокрема, з міських шкіл місії було здійснено випуск вчителів та три випуски вчительок. Освіта мала неприховано релігійний характер (притаманний етнічним потребам), але курс навчання містив такі предмети, як філософія, дидактика, арифметика, географія, російська та європейські мови. Учні постійно відвідували богослужіння. Окрім дітей, місія активно навчала священнослужителів, для цього місцеві священики приїжджали до місії на десять та більше днів.

Місія приділяла певну увагу й видавничій справі, були видано азбуку новосирійської мови, книгу для читання, російсько-сирійський словник, православний катехізис, Новий Завіт та ін. [840, с. 13,25]. Усі книги та підручники місіонери перекладали ассирійською мовою. Для спрощення цієї роботи при місії навіть працювала перекладацька комісія (з 1902 по 1914 роки). Також тут функціонувала на постійній основі бібліотека,

заснована вона була влітку 1908 року, фонд її складав одну тисячу примірників [706, с. 183, 184].

У сільських школах учні вивчали перш за все сучасну сірійську мову та письмо, давньосирійську, російську, перську мови, арифметику та географію. Дівчат іноді навчали рукоділля.

Утримання вчителів та шкільних приміщень було за рахунок місії. Стягування платні за навчання з учнів було марною справою через відсутність коштів в асирійських родинах та багатодітність. За свою роботу вчителі отримували щомісяця від 3 до 16 туманів (офіційна грошова одиниця Персії до 1932 року відповідала 1 тис. динарів). Випускників, які обрали викладацький шлях, місія мотивувала підвищенням зарплатні. Цікавий той факт, що обов'язкової програми не було, усе залежало від власної кваліфікації вчителя. Окрема сільська школа обходилася місії в 3 000 туманів на рік [840, с. 14-16]. А утримання училища при місії в 1914 році за наявності 80-90 учнів складало 10 тисяч рублів на рік [798, с. 5].

Навчальний рік розпочинався з середини листопада та закінчувався на початку березня, що обумовлено зайнятістю дітей у сільськогосподарському циклі. Самі школи розташовуються в найманих будинках в одній кімнаті. Діти навчалися, сидячи на застеленій підлозі. Початок занять – о 9.00 ранку, обідня перерва – о 12.00.

Ті діти, які навчалися в училищі при місії, проживали в інтернаті при ній же (з 1902 року). Вони мали наступний розклад: підйом о 7.00 ранку; потім сніданок, який складався із чаю, хліба, та сіру; о 9.00 – чотири уроки; потім обід (м'ясний суп, солоні овочі та виноград); до 16.00 – прогулянка та виконання домашніх завдань; о 20.00 – вечеря (варене м'ясо, рис та кисломолочні продукти). Спали учні на підлозі в тій же кімнаті, де навчалися. У кожного з учнів була ковдра та два простирадла [709].

Із випускників училища при місії в 1914 році залишилося 5 дяків, 4 випускники продовжили навчання в російських семінаріях, інших було розподілено вчителями до навчальних закладів місії [798, с. 21].

Загальний рівень викладання, широка мережа місіонерських навчальних закладів давали можливість обмеженим у фінансовому плані ассирійцям дати освіту своїм дітям. У короткий строк питання здобуття освіти ассирійською мовою частково було вирішено. Натомість турецька влада намагалася примусово залучити ассирійських дітей до відвідування турецьких шкіл з метою вивчення турецької мови та подальшого призову до армії.

Але процес надання освітніх послуг супроводжувався неприхованим переорієнтуванням як до російського православ'я (як умови доступу до освіти), так і до Росії в цілому. В учнів закладалися зовсім інша система цінностей та етнічних орієнтацій, яка згодом повинна була реалізуватися на потребу російського уряду. На незавершеність православною місією «освітньої реформи» вказував той факт, що в Радянському Союзі за меншиною залишився статус «неосвіченої», що було фіксовано в численних звітах.

У той час у Росії в місцях компактного проживання ассирійців також ішов навчальний процес. Ще у 1877 році було відкрито в селищі Койласар училище з однокласним процесом навчання виключно російською мовою [763, с. 325]. Уже в 1914 році функціонували школи при православних церквах: Арзнійська, Гель-Айсорська, Койласарська, Урмійська (с. Араздаян). А в селище Двін працювало ассирійське училище із слюсарно-ковальським та сільськогосподарським відділеннями [904, с. 159].

Надання освіти ассирійською мовою в ті часи на території України ускладнювалося великою кількістю проблем, вирішити які було на той

час не можливо. Більшість дітей залишалися вдома в дошкільному віці, або «лежали на вулицях», не відвідуючи дошкільні навчальні заклади, яких бракувало [160, арк. 26]. Їхнім вихованням займалися непрацездатні та неосвічені члени родини. Побут більшості асирійських сімей був не влаштований: родини мешкали в непристосованих до життя приміщеннях – у бараках, підвалах, занедбаних будівлях, – жили в антисанітарних умовах, що спричиняло велику кількість захворювань, відставання дітей від однолітків, що також негативно впливало на навчальний процес. Але шлях надання освіти асирійською мовою був єдиним вірним рішенням з огляду на те, що російськомовних чи українськомовних закладів діти не відвідували через труднощі мовної комунікації [307, арк. 20].

Дійсно, мережа дошкільних навчальних закладів не відповідала потребам громади, а в деяких місцях компактного проживання асирійців її взагалі не було [295, арк. 4-5]. У 1928 / 1929 навчальному році в місті Ромні функціонував один дитячий садок, розрахований на 40 дітей [138, арк. 19], а в місті Харків у 1935 році в дитячому садку було лише 27 дітей [460, арк. 25].

Позначився на освітньому процесі й брак кваліфікованих педагогічних кадрів. Учителями ставали асирійці, котрі більш-менш знали грамоту, які при нагоді могли легко змінювати свою професію або поєднувати її з чищенням взуття [84, арк. 3; 81, арк. 77]. Також викладали асирійці, що мали лише базову початкову освіту, які через навчання в місіонерських закладах Персії взагалі не мали фахової педагогічної підготовки. Запити РНК України до Грузинської СРС та РСФСР щодо залучення до справи викладачів не мали позитивної відповіді, навіть гарні фінансові умови не сприяли вирішенню цього питання.

У доповідній записці до Народного комісаріату освіти (1927 рік) Біт-Шумун О. зазначив, що потрібно організувати перепідготовку ассирійських вчителів у кількості 6 осіб (2 особи – м. Бердянськ, 2 особи – м. Київ, 1 особа – м. Харків, 1 особа – м. Ромни) [51, арк. 32]. Протягом 1928–1929 років було організовано підвищення кваліфікації вчителів та політосвітніх працівників ассирійських установ за рахунок місцевих та центральних бюджетів [90, арк. 50]. Зазначена кількість учителів ассирійських шкіл фігурує також в офіційній статистиці, яка не відповідає дійсності, оскільки не враховує викладачів з інших міст.

На вчителя покладался обов'язок проводити широку політосвітню роботу з метою якнайшвидше змінити світогляд учнів відповідно до комуністичної ідеології. За допомогою навчального-виховного процесу йшов цілеспрямований вплив на історично встановлене етнічне усвідомлення, на сприйняття звичаїв та традицій, штучно посилювався конфлікт між поколіннями: молодим – «освіченим» та дорослим – «темним».

Питанням фахової підготовки ассирійських викладачів опікувалося ассирійське відділення Армавірського педагогічного технікуму та Ленінградський інститут ІФЛІ, де на кожному курсі проходили навчання по 1–2 ассирійці [864, с. 52]. Але існувала практика, коли всі ассирійці – студенти вишів, навіть не профільних, – ставали викладачами в лікнепах.

Ще одним цікавим аспектом цієї освітньої проблеми є забезпечення шкіл навчальною літературою. Наявний факт, що Всеукраїнська філія Центрвидаву, через відсутність власного шрифту ассирійською мовою, зверталася до Грузинської СРС або до Москви [302, арк. 133-134]. Видавництвом ассирійських книг та підручників займалась ассирійська редакція Учпедгізу, представники якої входили у видавничі ради Дитгіза, Літгіза, Соцгіза [86, с. 52].

Замовлення літератури мало неприхований пропагандистський характер, за державний кошт замовлялася література відверто партійно-просвітницької спрямованості, що сприяло отриманню молоддю «потрібної» інформації. Наявна та рекомендована на курсах підвищення кваліфікації для асирійських учителів в Армавірі література складалася з творів Крупської Н., Леніна В. та інших партійних діячів [137, арк. 5]. Не бракувало коштів на замовлення література та наочності до різнорівневих виборів до органів влади, пропагандистських державних кампаній [134, арк. 124]. Натомість, була відсутня в необхідній кількості література національного спрямування (твори асирійських поетів, національні казки тощо). Щодо наявності навчальної літератури національною мовою ми можемо назвати лише таку: задачник для шкіл першого ступеню, буквар, арифметика та книга для читання. Подібні проблеми щодо друку літератури асирійською мовою позначалися на розвитку шкіл та лікнепів, чії потреби не були задоволенні в повному обсязі [50, арк. 156,480]. З літератури та підручників асирійською мовою (1926 рік) було отримано на містах наступні видання (табл. 2):

Таблиця 2

Розподіл навчальної літератури по УСРР у 1926 році

	«Наша школа» посібники	Задач- ник	Про РСРС	Ленін В.І. «Історія РКП»	Свідерсь- кий А.І. «Праця та капітал»	Ходоров- ський І.І. «В.І. Ленін»
Ромни	I рік – 30 II рік – 15	20	5	5	5	5
Лубни	I рік – 30 II рік – 15	20	5	5	5	5
Київ	I рік – 30 II рік – 15	20	5	5	5	5
Сталіне	I рік – 30 II рік – 15	20	5	5	5	5

Уся література була отримана з видавництва «Госиздат» м. Тифліс. Із доповідної до Народного комісаріату освіти за 1927 рік ми можемо з'ясувати реальну ситуацію щодо забезпечення асирійських шкіл підручниками, яка не приховується за кількісними показниками – «... про які відсотки..., якщо асирійською мовою було видано один буквар...» [50, арк. 480,559; 216, арк. 13]. Типовою ситуацією того періоду було вивчення асирійської мови за газетними матеріалами, географії – за посібниками російською мовою, як це було в армавірській школі підвищеного типу [451, арк. 6-7].

Доречно було б проаналізувати змістовне наповнення навчальних посібників. Одним з найпоширеніших у системі освіти став підручник Алавердова К. «Русский язык. Грамматика. Развитие речи. Литература: Учебник для 4-го класса начальной асирийской школы», виданий у Москві. Із його сторінок асирійські діти відразу вчили потрібні для формування світогляду слова та долучалися до потрібних соціально-політичних рухів. Підручник «майорів» розповідями та малюнками про колгоспне та заводське життя, фактами цікавого життя піонерів та комсомольців, пишних святкувань Першого травня та інших державних свят. Він спрямував учнів на правильний шлях [778, с. 4,5,30,55,68,119,186]. Не відрізнялися від нього підручники цього ж автора для другого та третього класу [777, с. 59,63,68,67,72].

Підручники розповідали дітям про яскраве майбутнє в радянській країні, про курс розвитку, який обрали Ленін В. та його послідовник Сталін Й. Усе це презентувалося в райдужних фарбах задля втілення в дитячу свідомість основних принципів існування радянського суспільства, заперечуючи будь-яке інакомислення. Так в уяві пересічного асирійського школяра поставала картина панування радянської влади на далекосяжних просторах Радянського Союзу та неминучої перемоги комунізму на всій планеті, що неодмінно викликало бажання долучитися до цього процесу.

Проблеми в галузі освіти відчували не лише ассирійці Української РСР. Навчальний процес не могла налагодити навіть ассирійська громада в Москві з її переважними можливостями, у 1936 році у школі значилося 4 класи, з яких перший та другий мали викладачів, але навчальний процес розпочався лише 19 листопада, у четвертому та п'ятому класі підручники були лише з математики та російської мови. У школі були «переростки», що не опанували програму, до п'ятого класу не готові, через це п'ятий клас об'єднували з четвертим. Предмети, з яких не вистачало викладачів, було замінено російською мовою, яку викладав студент другого курсу сільськогосподарського інституту [462, арк. 1-1зв.].

Паралельно з процесом ліквідації неписьменності йшов процес залучення молоді до радянського способу життя. Як наслідок, поширення внутрішньоетнічного протистояння молоді та більшості дорослого населення, яке було прихильником споконвічного способу життя, традицій, звичаїв. Діти ставали членами громадських організацій, що створювало більш менш однакові умови з корінним населенням, активно соціалізувались у радянське суспільство [81, арк. 9]. Негативно впливав той факт, що нечисленні, розпорошені групи для етнічного навчання мали не постійний характер [496, с. 37]. Проблема полягала також у відсутності поступеневої системи освіти ассирійською мовою: після 4-літок або 7-літок ассирійська молодь була вимушена йти до російськомовних або українськомовних середніх та вищих навчальних закладів через відсутність ассирійськомовних, що робило етнічне навчання неефективним та безперспективним [766, с. 125-127].

Як було зазначено, більшість шкіл мало нефіксовану кількість учнів. Причини цього – постійна міграція батьків та відсутність у них освіти, залучення дітей до «сімейного бізнесу» (чищення чобіт), часто небажання родин навчати дітей, оскільки не вбачали в цьому користі, можливо, оскільки з часом хотіли повернутися до батьківщини, тобто давався взнаки

невизначений міграційний статус родин. Нарком освіти за 1924–1925 навч. рік зазначав існування трьох ассирійських шкіл соціального виховання та 1 лікпункт [550, с. 153]. За відомостями, отриманими від Окружних бюро національних меншин, у трудшколах навчалася:

у 1925–1926 навчальному році – 114 учнів ассирійців,

у 1926–1927 році – 113 учнів,

у 1927–1928 році – 123 учні.

Із матеріалів ЦКНМ при ВУЦВК маємо наступні дані:

у 1924–1926 році – працювало 3 трудошколи,

у 1926–1927 році – працювало 2 трудошколи з учнями,

у 1924–1925 році – 150 учнів,

у 1925–1926 році – 165 учнів,

у 1926–1927 році – 120 учнів [834, с.50].

Але є дані про те, що в травні 1924 року працювала одна школа соціального виховання, в якій було 96 учнів та 2 вчителі [41, арк. 19]. Ці матеріали свідчать про різні підходи до підрахунку освітніх закладів, так само як і до класифікації навчальних закладів, в яких навчались ассирійці.

Із доповіді I Всеукраїнської наради з роботи серед національних меншин дізнаємося офіційні дані про кількість шкіл соціального виховання в 1925–1926 році – 3 школи з 150 учнями та 6 вчителями [44, арк. 30-46]. Але є і власні підрахунки громади. Зокрема, за підрахунками члена бюро національних меншин Київського окружного виконкому Біт-Шумуна О., на 3 жовтня 1927р. налічувалися наступні навчальні заклади для дітей ассирійців: у м. Прилуки, м. Лубни, м. Маріуполь – по 1 групі школи соціального виховання; у м. Київ, м. Бердянськ, м. Ромни, м. Слов'янськ, м. Мелітополь – по 1 групі школи соціального виховання та 1 лікпункту. У всіх закладах навчалася близько 300 дітей та така ж кількість дорослих [80, арк. 129-130]. Є факти про існування 2 груп в ассирійській школі у

м. Дніпропетровськ з 30 учнями та 1 групи трудшколи з 20 учнями та викладачем та у м. Харків [127, арк. 24; 222, арк. 49].

Зазвичай справою утримання навчальних закладів та оплати праці викладача опікувалася саме громада, перекладання цього фінансування на місцевий бюджет було тривалим випробуванням для асирійців. Обсяги такого фінансування нам стали відомі з кошторисної заявки до Народного комісаріату просвіти РСФСР. Зокрема, планувалося витратити на організацію двох шкіл у Москві 600 руб., однієї в Ленінграді – 200 руб., однієї в Києві – 200 руб., однієї в Ростові-на-Дону – 200 руб., двох в Тифлісі – 600 руб., однієї в Єривані – 200 руб. Закладалося викладацьке утримання в розмірі: у Москві – три викладачі по 35 руб. на місяць та завідувач школи 60 руб., у Ленінграді – два викладачі по 30 руб., у Києві – два викладачі по 30 руб., у Ростові-на-Дону – два викладачі по 30 руб., у Тифлісі – два викладачі по 30 руб., в Єривані – два викладачі по 30 руб. [427, арк. 4].

Іншим фактом, який фіксує реальні масштаби шкільної мережі є замовлення Центрального видавництва на 163 примірники букварів асирійською мовою, які пізніше були розподілені наступним чином – до міста Києва (Будинок народів Сходу) – 35 примірників, до міста Харкова – 20 примірників, до міста Лубни – 15 примірників, до міста Ромни – 15 примірників, до міста Артемівськ – 20 примірників, до міста Слов'янськ – 15 примірників, до міста Бердянськ – 15 примірників, до міста Маріуполь – 20 примірників. Наведені дані ще раз свідчать про розбіжність між підрахунками офіційної статистики кількості шкіл з асирійською мовою навчання та власними підрахунками громади, а також свідчать про плутанину в найменуванні цих закладів. Це зайвий раз демонструє приховане небажання влади констатувати реальні масштаби національного самоусвідомлення та прагнення асирійців отримати освіту національною мовою.

За даними ОКІНО в місті Ромни у 1928-1929 навчальному році працювала ассирійська трудшкола № 7, в якій було 11 дітей. Особливістю навчального процесу було проведення занять у неділю задля того, щоб діти не відвідували жодних релігійних заходів [233, арк. 11; 138, арк. 11-22; 298, арк. 29]. Цей факт унаочнює неприховане бажання відлучити дітей від церкви, як основного етноконсолідаційного чинника.

За часів радянської влади школа підпорядкувала собі сімейне виховання, здійснювала постійний контроль за цим процесом. Як наслідок, поступово більшість батьків почали залучатися до навчально-виховного процесу своїх дітей та, самі того не бажаючи, втягувалися у процес власного «виховання». Як приклад – батьківські збори, що неодноразово переростали в політпросвітницькі заходи агітаційного характеру [136, арк. 6]. На прикладі Ромненської трудової школи дізнаємося, що батьківські збори скликалися не з навчальної необхідності, а з нагоди політичних свят та виховних заходів.

Проте був наявний і зворотній вплив: іноді самі учні переносили до навчальних класів традиційні родоплемінні звичаї. Хлопці намагалися не спілкуватися з дівчатами, навіть не сідали за одні парти, відчувався розподіл учнів за племінними ознаками [451, арк. 6-7].

Влада не переймалася проблемами відкриття освітніх установ для ассирійців. Іноді ініціювання виходило саме від місцевої громади або уповноваженого у справах ассирійців Біт-Шумуна О. [77, арк. 8]. Він ініціював та взяв участь у відкритті шкіл у містах Ромни, Бердянськ, Слов'янськ та інших. Деякі з навчальних закладів були стихійними та непостійними, відповідно до потреб місцевої громади [80, арк. 129].

Перешкодою для навчального процесу було й те, що більшість шкіл працювала в непристосованих для цього умовах [233, арк. 11]. Постійне недофінансування освітніх установ національних меншин впливало на тривалість навчального року та повсякденних занять. Уроки проходили в

кімнатах при клубах, Будинках народів Сходу, читальнях, приватних будинках. Схожі умови мали ассирійські школи в сусідніх республіках, наприклад, у місті Нахічевань крайовим відділом народної освіти було зафіксовано вкрай незадовільний матеріально-побутовий та навчальний стан ассирійської школи першого ступеню. Відсутність навчальної літератури, бібліотеки, недостатня кількість місць у школах – це далеко не повний перелік недоліків в освітянській сфері того періоду [409, арк. 428, 349].

Перемоги в освітній галузі щодо роботи із національними меншинами, на жаль, були поодинокими. Поширену мережу освітніх закладів з ассирійською мовою викладання «створювали» показники звітної документації різних державних та партійних установ. Насправді, у саме функціонування цих закладів був закладений механізм саморуйнації. Незатребуваність освіти ассирійською мовою в галузях народного господарства, відсутність поступеневості в освітньому процесі, брак професійних викладачів та навчальної літератури – усе це унеможливило райдужне майбутнє для вихованців ассирійських навчальних закладів.

Вища освіта була майже недосяжним явищем для ассирійців через їх низький базовий освітній рівень, відсутність освітньої спадкоємності та зацікавленості в цьому ассирійської громади в цілому. У ассирійців була можливість отримати вищу освіту також у Комуністичному університеті трудящих Сходу. Цей заклад працював з 1921 по 1937 рр. у Москві. У 1925 році в ньому навчалися лише два ассирійці з усього РСРС [477, арк. 64].

Нас цікавив результат такої розрекламованої освітньої діяльності щодо національної меншини, але, на превеликий жаль, його немає, його ми не побачили. Парадокс, чи насправді не велося обліку якості та успішності національної освіти, чи нічим було хвалитися? Ми спробуємо зробити

власні підрахунки. Якщо взяти чисельний показник асирійського населення, який засвідчив перепис населення України у 1926 році, то отримаємо викладені в таблиці результати моніторингу писемності асирійського населення (табл. 3) [869, с. 63].

Таблиця 3

Стан писемності асирійців у 1926 році

	По Укра- їні	Писем- них у % до загальної кількості і за статтю	Своєю мовою / у % до за- гальної кіль- кості і за статтю	Україн- ською мовою / у % до загаль- ної кількос- ті і за статтю	Російсь- кою мовою / у % до загальної кількос- ті і за статтю	Асирійсь- кою та російською мовами / у % до загальної кількості і за статтю	Українсь- кою та російсь- ською мовами / у % до загальної кількості і за статтю	Українсь- кою, ро- сійською та асирійською мовами / у % до загальної кількості і за статтю
Чоловіків	458	125/ 27,29	46/9,82	6/1,31	37/ 8,07	27/5,89	4/0,87	1/0,21
Жінок	402	61/15,17	19/4,72	4/0,99	25/ 6,21	9/2,2	2/0,49	

Зроблені нами підрахунки вказують на певні досягнення радянської системи освіти у справі піднесення освітнього рівня асирійського населення, показники 27,29 % серед чоловіків та 15,17 % серед жінок – можна вважати перемогою. На жаль, ці дані не відбивають реального стану речей, як і показники всього перепису, вони були сфальсифіковані. Також спостерігається тенденція русифікації освіти, збільшується відсоток слухачів мішаних шкіл, які були писемні асирійською та російською мовами. Яскраво демонструє цю тенденцію освіта, здобута жінками – ми можемо стверджувати про існування певних обмежень в її отриманні на історичній території. Тому чисельні показники – це переважно радянські успіхи, вони вказують на 4,72 % писемних асирійською мовами та 6,25 % – російською, тобто посилену тенденцію до русифікації. У акті за 1928 рік про стан роботи серед малокількісних національностей подається цифра 20 % писемних [81, арк. 66]. У 1933 році в доповіді про стан

роботи серед трудящих асирійців, яка було зроблена на засіданні президії Всеросійського центрального виконавчого комітету, презентувалася наступна тенденція в освітній галузі. На початку активної діяльності радянської влади в освітянській галузі серед жителів гір грамотність складала – 2–3 %, серед інших груп – 10 %, то зараз – 35 % [406, арк. 5].

Неспроможність асирійського населення отримувати освіту в штучних умовах та незацікавленість влади в національно спрямованому процесі освіти призвели до природнього згортання позитивних освітніх тенденцій. Наприклад, уже в 1929 році шкіл I концентру, в яких викладали асирійською мовою, було 3; у них груп – 6, учителів – 3, учнів – 46, з яких 21 – дівчина [876, с. 7]. Показовим фактом у цій справі було те, що на підготовчих курсах для вчителів асирійських шкіл у м. Армавір (1929р.) було неодноразово наголошено на необхідності та доцільності вивчення російської мови всіма слухачами цих закладів [448, арк. 30]. Є відомості про переведення асирійської групи до загальноосвітніх державних шкіл у місті Мелітополь (1930 рік), особливих умов для її навчання не було створено [256, арк. 115].

Відчуваючи незадовільний стан освітньої діяльності в асирійських школах Народний Комісаріат Освіти (постанова від 24 березня 1928 року) приймає рішення про приєднання асирійських груп до українських або російських шкіл з можливістю навчатися протягом двох років асирійською мовою, а з третього – російською або українською мовою [38, арк. 6; 122, арк. 352-354]. Так у м. Маріуполь вже у 1933 році не налічувалась асирійська школа за відомостями відділу Народної освіти, яка існувала станом на 1927-1928 навчальний рік [16, арк. 1; 313, арк. 34зв.; 54, арк. 23]. Це рішення трохи випереджало загальнодержавне ставлення до національної школи, напевно, за умов низького рівня надання освіти асирійською мовою, а в цілому через небажання влади активізувати цей процес.

Згортання ассирійських шкіл відбувалося на тлі асиміляційної політики більшовиків, придушення демократичних засад існування суспільства та впровадження виключно тоталітарних методів керування країною. В оприлюдненій 10 квітня 1938 року постанові ЦК КП(б)УРСР про реорганізацію національних шкіл в Україні зазначається, що практика існування національних шкіл заважала справі навчання та виховання, дається вказівка реорганізувати особливі національні освітні заклади в радянські школи звичайного типу. Інша постанова Раднаркому УРСР наказувала з першого вересня 1938 року обов'язкове вивчення російської мови в усіх не російськомовних школах [842, с. 177-179], що поклало край етнічним сподіванням ассирійського населення України на освіту рідною мовою. Це було дублювання постанов ЦК ВКП(б) від 24 січня 1938 року, яка мала гриф «таємно». На додаток до цього РНК РССР та ЦК ВКП(б) документом від 13 березня 1938 року повідомляли «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей» [208, арк. 3, 20].

Школа була дієвим засобом втручання у свідомість пересічних ассирійців. На неї були покладені завдання поширювати та втілювати в життя генеральну лінію партії та стандарти державної ідеології, як-от: найширша пропаганда комуністичних ідей у середовищі «важкодоступних» ассирійців; формування вміння «правильно» визначати основні явища суспільного життя; викорінювання «диких» звичаїв з буденного життя ассирійської громади, «прищеплення» класової свідомості та формування єдино визнаної культури «пролетарського типу».

Процеси національно-культурного відродження, що посилювалися в ході проведення політики українізації, суперечили формуванню тоталітарного режиму, який остаточно був встановлений та зміцнювався в СРСР на початку 1930-х рр. Це докорінно вплинуло на зміну державної

політики щодо національного питання. Концептуальною засадою в національному питанні дедалі більше ставала денаціоналізація. Основні заходи асиміляційної політики в галузі освіти нагадують нам ті, до яких вдавалися у свій час турецька та перська влади з метою асиміляції асирійського населення на своїй території. Уже з 1930-х років асирійці України були позбавлені можливості отримати освіту національною мовою, що спричинило поступову асиміляцію за посередництвом радянських закладів освіти.

Таким чином, освіта для асирійців стала розмінною монетою власної незалежності. Але якщо Російська Православна Церква пропонувала замість неї прийняття нової віри, то більшовицький уряд за це відбирав основні ознаки національної ідентичності. Але ані церква, ані більшовики не робили це з метою надання щирої допомоги і зменшення страждань асирійського народу, для них це був спосіб увійти в етнічне середовище для задоволення власних потреб.

3.3. Процеси внутрішньої консолідації асирійців на підґрунті релігійних поглядів

Релігія в історії асирійського народу відіграла визначну роль, саме вона була особливою рисою формування етносу та на довгі роки стала його етновизначальним чинником. Світська історія асирійського народу тісно пов'язана з історією асирійської церкви. Вона надала можливість зберегти протягом століть етнічні ознаки та протидіяти асиміляційним зазіхань навколишнього етно-політичного середовища.

Асирійці, одні з перших народів Землі, прийняли християнство з рук учнів святого Фоми – святих Мар-Аддая і Мар-Марі (Адаєм (Фаддеем)

і Марі) [863, с. 10]. Причому Марі представлявся учнем Аддая (Болотов, 1999) Церковна традиція вважає, що в різні часи в місцях компактного проживання асирійців виконували служіння апостоли Петро, Фома, Фадей та Варфаломей. Святий Марі або Мар-Марі заснував Єпископську кафедру та був першим єпископом у Селевкії – Ктезіфоні (столиці Персії). Його наступником на цій посаді був Абрагам (родич Іакова, брата Господня) [831, с. 6-7].

До часу євангельської проповіді Ассирія вже сім століть була в занепаді. Населення зазнало економічного та релігійно-етнічного тиску з боку місцевих господарів, що й вплинуло на активне прийняття нової віри. Поширенню ідей несторіанства в Перському царстві на перших етапах його існування сприяли також і політичні обставини, зокрема бажання царів зміцнити свою владу і бути незалежними від православного Константинополя [831, с. 12].

Свою назву «Церква Сходу» асирійська церква отримала внаслідок географічного розташування в перші століття поширення християнства на схід від кордонів Римської імперії [831, с. 8; 991]. У середині XIX століття за патріарха Мар Динха IV вона отримує свою назву «Ассирійська Церква Сходу». А з 1886 року ця назва, за сприяння архієпископа Кентеберійського Бенсона, була прийнята й західним світом [929, с. 63].

Єпископи Церкви Сходу від початку її заснування були підпорядковані антиохійському патріарху та посилалися туди задля посвяти. Але незручність такого устрою та політичне розмежування територій було обставинами того, що Селевкія отримала незалежність, а митрополит – звання «католикоса» [832, с. 9].

Активний розквіт діяльності церкви припадає на II століття – на часи правління багдадських халіфів, які були покровителями своїх християнських підданих. Після цього періоду йде етап кризового занепаду

в XIV ст., котрий пов'язаний з роками правління Тамерлана, який настільки переслідував християн, що навіть католикос був вимушений поїхати з Курдистану.

У перші роки існування месопотамські християни уособлювали єдине ціле. Проте з часом, у результаті зіткнення різних релігійних течій та доктрин, вони виявилися розколотими в конфесійному плані. На початку V століття гостра суперечка точилася навколо догмату Боговтілення. Це питання обговорювалося на III і IV Вселенських соборах. Частина духовенства стала на бік архієпископа (з 428 р.) Несторія Константинопольського (пом. бл. 450 р.), який висловлював думки, котрі продовжували вчення Федора Мопсуестійського (бл. 350–428). Він акцентував на існуванні двох іпостасей у Христа: Син Божий єдиносущний Отцю, а син людський (Ісус) був удостоєний усиновлення Богом. Покладаючись на це, можливе лише зовнішнє поєднання божественності і людяності: Ісус був народжений від Марії, як усі люди, з усіма притаманними їм недоліками.

Погляди Несторія базувалися на тому, що він лише зовні пов'язував людську і божественну природу Ісуса Христа: Божество не народжувалося від Марії, а пройшло крізь її тіло до Ісуса, залишаючись безстрашим. Такий підхід приводив до визнання і двох окремих особистостей. Але Несторій занадто багато приділив уваги людяності Ісуса, його більш цікавило земне життя євангельського Ісуса-людини [833, с. 86-87].

Різниця несторіанства і православної церкви полягала в тому, що:

- 1) Діва Марія почитається Христородицею, а не Богородицею;
- 2) не визнавали ікон;

3) немає сповіді, а винний перед причастям визнає свою провину перед постраждалими; причастя надається тільки тим особам, добра поведінка яких засвідчена кількома особами [683, с. 153].

У 431 році Єфеський собор засудив діяльність Несторія та відлучив його від церкви, хоча Церква Сходу прийняла його бік. Відбулося це лише за умов невизнання рішень Третього Вселенського собору, тим самим вона віддалила себе від Вселенської церкви. Такий крок позбавав Церкву Сходу від єднання із Вселенською церквою та визначив її майбутнє ізольоване існування. Можливо, що саме в цей час католикос прийняв титул «патріарха» [831, с. 11].

Незважаючи на те, що після цих обставин за ассирійцями поступово закріплюється етнізм «несторіани», ми вважаємо, що це є суттєвою історичною помилкою. Навіть за своєї історії вони вважали таку назву образливою для себе, як прізвисько, та офіційно її не використовували. Несторіани – це прізвисько, яке дали сусіди, а не офіційна назва. Ассирійці наполягали на тому, що вони не несторіани, а християни, як усі віруючі в Євангеліє Христове, акцентуючи при цьому на православності своєї віри, тяжінні її до Вселенської церкви та історичному минулому. За Несторієм визнавалася заслуга в роз'ясненні відомого догмату і в складанні літургії [831, с. 41-42]. Та найголовніше, що вони не відкидали Апостольських правил та погоджувалися з догматами перших двох Вселенських соборів, незважаючи на відмінності в релігійних текстах [831, с. 91].

Наступним випробуванням для етнічної єдності було поширення релігійних поглядів Євтіхія, які в 451 році були засуджені на Халкедонському соборі. Цей релігійний напрям підтримав Яків Барадай (єпископ Едеський) та частина ассирійського населення Месопотамії в VI ст., яке пізніше стала називати яковітами.

Початок VIII ст. ознаменований ще одним поділом релігійних конфесій ассирійців. Це вчення проповідував Св. Марона серед сирійських

християн у північному Лівані. Послідовників його поглядів називали маронітами [955, с. 33].

Ватикан, переслідуючи власні цілі на Близькому Сході, уже з XIII ст. вів активну місіонерську діяльність у регіоні компактного проживання ассирійців, що врешті-решт мало позитивні для нього наслідки: у 1552 році частина ассирійського духовництва відокремилася від Ассирійської Церкви Сходу на тлі суперечок про наслідування патріаршого престолу, обрала власного патріарха – Сулака і через нього уклала унію з Римом. Римський папа Юлій III 9 квітня 1553 року висвятив Сулака в Соборі Св. Петра в єпископи, оголосивши «патріархом халдеїв» Симона VIII. До цього долучилася частина ассирійського населення, що проживала на рівнині Мосула та сусідних пагорбах, яка визнала владу римської церкви, у 1778 році утворилася Халдейська або Уніатська халдейська католицька церква. Їх патріарх Мар-Єліа називався патріархом Вавілона та перебував у Мосулі. Із цього моменту можна говорити про створення паралельної Ассирійській Церкві Сходу – Халдейської католицької церкви [833, с. 501].

Інша частина населення – це мешканці Курдистану та Азербайджану – залишилася прибічниками традиційної влади Мар-Шимуна (Пан мій Сімон) – патріарха Сходу. До цієї частини відносяться населення гірських районів Курдистану з географічним підпорядкуванням Туреччині (найбільш палкі прибічники всього національного) та населення урміських рівнин, гористих територій між рівнинами турецько-перського кордону, підпорядкованих Персії [831, с. 15]. Населення саме цієї конфесійної належності та географічного розташування за відомих нам історичних умов було вимушено переселитися до Російської імперії.

Треба зазначити, що в нашому дослідженні представлені далеко не всі конфесійні напрями, поширені серед колись єдиного ассирійського населення.

Отже, в умовах падіння Ассирійської імперії (609 р. до н. е.) основна маса етнічного населення прагнула до компактного проживання і складалася з підданих різних держав, перебувала в епіцентрі завойовницьких походів різних імперій, метою яких був перерозподіл сфери впливу в регіоні. Відчуваючи на собі постійну асиміляційну політику, ассирійці використовували християнську релігію як певний щит, етноконсолідаційний чинник в іншому конфесійному регіоні.

Існуючи протягом століть у свідомості ассирійців, християнська релігія стала вважатися ознакою його етнічної спільності, атрибутом національної приналежності. Ілюзія нерозривного зв'язку релігії та нації стала передумовою ототожнення національного і конфесійного в одне ціле, хоча насправді існує лише їх вибірковий збіг. Церковний світогляд настільки пов'язаний з повсякденним життям громади, що іноді стає невід'ємним його атрибутом. Зокрема, повсякденні звернення, звичайні побутові вітальні фрази та батьківські настанови завжди зберігали релігійне забарвлення [869, с. 16-17]. Це яскраво демонструє й ставлення до духовенства. Останнє мало визначне суспільне становище. Миряни зверталися до нього за порадами словами «рабі» (учитель) або «рабі-каші» (учитель-пресвітер) [869, с. 16].

Таким чином, ми бачимо, що ассирійці були одним з тих народів, які були в безпосередній близькості від місць початкового поширення християнства і стали першими адептами нової віри. На прийняття нової віри вплинули обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До найбільш головних ми б хотіли віднести інакше конфесійне оточення, дисперсне проживання, близькість від джерела поширення християнства.

Конфесійне розмаїття, притаманне ассирійському населенню, було прямим наслідком церковних інтриг та процесу еволюції цієї інституції.

Церква виступала в ролі політичного важеля управління народами і державами. Теологічні диспути, нерідко заходили в глухий кут, усередині церкви існувала опозиція, яка не бажала йти на компроміс у питаннях віри, вирішуючи в такий спосіб геополітичні завдання. Конфесійні вподобання ассирійців не стали винятком стосовно цього. На довгі роки був закладений конфесійний розкол, який негативно впливав на процеси консолідації нації.

На верхній сходинці церковної ієрархії Ассирійської Церкви Сходу стояв патріарх. Напередодні вступу на свою посаду «Мар-Шимун» посвячується в сан собором єпископів та рукопокладанням старшого з них, котрий має титул митрополита та «сей мана д'Мар-Шимун», тобто представник Мар-Шимуна.

Спочатку ассирійські патріархи мали свою резиденцію в місті Ктезифон (на південь від Багдада), потім у Мосулі в сел. Альшок, а з 2-ої пол. XVII ст. задля власної безпеки переїхали до Хакярі в селище Кочаніс.

Із XV ст. патріаршество зберігалось в родині Мама до 1889 року, коли воно перейшло до родини Гормес, а після припинення цього роду – до сімейства Шагмір. Кожний наступний Мар-Шимун не знищує попереднє ім'я патріарха, а тільки заміняє його у фірмових титулах, які пишуться в грамотах патріарха, прізвище також зберігається й на печатці.

Його влада зберігала право рукопокладання єпископів та скликання їх собору, розторгнення шлюбів. Це вища судова інстанція, що також збирає податі та офіційно представляє інтереси ассирійської громади. Найближчий помічник – митрополіт (матран) з резиденцією в с. Нечія в казі Гявар санжаку Хакярі – цей сан також спадковий. Він рукопокладається Мар-Шимуном, помазує його елеєм та дає йому в руки

патріарший жезл. Митрополиту підпорядковуються єпископи в кількості 13 осіб (9 в Азіатській Туреччині та 4 в Персії) [683, с. 157].

Наступну інстанцію духовної влади складають священники, назначені Мар-Шимуном, митрополитом або єпископом із бажаючих мирян за згодою громади. Над кількома церквами – один старший священник – архідиякон. У 1904 році зафіксовано 33 священники урмійської єпархії, 12 – навчалися в американців, 7 – в англійців, 9 – мали домашню освіту [709, с. 1051]. На їх утримання митрополитом визначаються населені пункти, які обкладаються збором по одному піастру (8 коп.) з чоловіка та по 0,5 піастра з жінки [683, с. 139, 140].

Отже, ми спостерігаємо три ступені апостольської ієрархії – єпископство, пресвітерство та діаконство, які, у свою чергу, мають три розряди кожен. Пеша категорія поділяється на патріарха, митрополита, єпископа; друга категорія – хороєпископи, архідіакони, пресвітери та третя категорія – діакони, іподіакони, ченці [831, с. 17].

Надходження на користь церкви проходять у спокійній та доброзичливій обстановці, що нагадує атмосферу свята. Причому більша частина треб здійснюється безкоштовно за рахунок цих зборів [831, с. 113].

Церква перебувала в надзвичайно ганебному стані, нижче духівництво оплачувалося мало. Авторитет церкви серед населення був невеликий, але патріарха, митрополита чи єпископа населення шанує [904, с. 32].

Будівля храму залишалася протягом століть незмінною. У другій половині XIX ст. «це була церква з вівтарем, розташованим на схід, складалася з трьох частин – притвору, або паперті, власне храму та вівтаря. Вівтар відокремлювався від храму перегородкою із завісою. Кам'яний престол встановлювався посередині вівтаря, а перед ним знаходиться сходи́нка, на яку стає священнослужитель під час

богослужіння. Хрещальня займає південну сторону від віттаря та слугує також різницею» [868, с. 40-41].

Двері храму зазвичай встановлюються низькими, так щоб у них проходили не інакше як зігнувшись. Це не давало можливості мусульманам в'їжджати на конях до храму, іншого, уже символічного, змісту це набуває, перекликаючись із Біблією, – «..входіть тісними вратами..» (Лука 13:24). На входних дверях був розташований хрест, який цілували входячи [574, с. 11].

Також церква мала плоский дах, на якому вбивали два стовпчики. На перекладині, що знаходиться над ними, висить велика дерев'яна дошка з дірками, в яку вдаряють молотом, сповіщаючи про службу [935, с. 32].

Богослужіння було трьох видів: 1) добове богослужіння, 2) недільне, 3) річне. Церковна доба в несторіан починається з заходу сонця. Ассирійці були відверто релігійним населенням, особливо в години тяжких випробувань вони ставали активними відвідувачами богослужінь. Вони могли відвідувати церкву двічі щодня, а у свята та неділю навіть тричі. Під час богослужінь чоловіки стоять попереду, жінки – окремо, позаду [868, с. 14-16].

Характерним є суворе дотримання постів: Великий піст, 25-денний напередодні Різдва Христового, 15-денний напередодні Успіння (серпень), 7-денний на згадку про народження Марії (жовтень), 7-денний напередодні свята св. Петра (червень), 3-денний на згадку про спасіння Ніневії (лютий). Окрім цього постують щосереді та щоп'ятниці [641, с. 23-50].

Потрібно зазначити, що Туреччина та Іран на початку ХХ століття перебували в стані глибокої економічно і військово-політичної кризи, посиленої колоніальною політикою європейських держав, що змагалися між собою. У цих умовах особливо страждали етнічні та релігійні

меншини імперії. Становище ассирійців було жахливе: їм доводилося виносити на собі важкий тягар державної політики, спрямованої на фізичне викорінення нетурецьких народностей; з іншого боку, вони зіштовхнулися з нетитульним мусульманським населенням Туреччини – курдами, де їх інтереси перетнулися не тільки на релігійному, а й економічному ґрунті, оскільки займаючися тими самими видами господарювання та мали спільну територію розселення.

Аналізуючи причиново-наслідкові зв'язки між національною ворожнечею і релігійною нетерпимістю, яка спостерігалася майже по всій території розселення ассирійців наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть, слід зауважити, що це було на тлі суперечливих відносин із сусідніми народами. Корінь конфліктів з курдами та іншим мусульманським населенням лежить у соціально-класовій площині та має глибоку економічну основу. Також не можна відкидати ті суспільні відносини, які склалися на основі певного способу виробництва, і реальну національну політику, що проводилася державою. Дійсно, якщо поглянути на цю проблему під іншим кутом зору, то ми маємо невідконтрольне християнське населення в мусульманській країні, яке за першої можливої нагоди всіляко підтримує військового супротивника. Існування такого населення загрожувало територіальній цілісності та суверенітету країни. Притому це населення займало економічно та стратегічно важливу територію. Відповідь очевидна – таке населення зазнаватиме всіляких утисків з боку держави.

Напередодні Першої світової війни ассирійці виявилися розділеними на різні релігійні напрями, керівники яких виконували волю місіонерів, а не захищали інтереси свого народу. Втручання ж іноземних релігійних місій у справі ассирійців доходило до прямої участі в справі обрання патріархів. Конфесійна приналежність ассирійців стала ареною боротьби

між країнами, які претендували на панування в регіоні, і, врешті-решт, була лише інструментом досягнення своїх амбітних цілей.

Зміна релігії для асирійців була лише одним із способів боротьби за своє існування і спочатку не впливала на ідентифікаційні процеси. Протягом століть церква для асирійців була чимось більшим ніж просто релігія, на довгі роки вона взяла на себе обов'язки зі сприяння національному єднанню і збереженню етнічної ідентичності, саме церква змогла захистити асирійців від загрозливих масштабів асиміляційних процесів на тих територіях, де вони мешкали протягом століть. Невипадково головою асирійського суспільства був патріарх. Тому відпрацьовані століттями механізми релігійного самозахисту працювали на повну потужність.

З огляду на своє безправне становище в мусульманських країнах та посиленний конфесійний тиск на них, асирійці зверталися до іноземних держав, насамперед, Англії, Франції, по допомогу. Якщо протягом певного часу не отримували допомогу від зазначених держав, то зверталися до Росії. Таки хитання були типовими для етнічної історії в II половині XIX століття, і ці країни були не останні в переліку «захисників» асирійців [683, с. 155].

Асирійці давно шукали можливості з'єднатися з Російською Православною Церквою. Ще наприкінці XVIII століття вони зверталися з цим питанням до грузинського царя Іраклія, до самої РПЦ з 1828 року, особливо активно з 1859 року [610]. Прагнення асирійців до православної Росії було викликано спробою знайти більш владного і авторитетного захисника, союзника-одновірця, а також зміцнити економічні відносини.

Із середини XIX ст. гноблена турками частина асирійського духівництва звернулася до настоятеля Єрусалимської місії Російської Православної Церкви преосвященного Кирила. Та вже з 1861 року

розпочався тривалий місіонерський процес, санкціонований Св. Синодом РПЦ. Результатом цієї діяльності стало підписання документів про приєднання частини асирійського населення до православної церкви, що сталося 24 березня 1898 року. Та вже 25 березня 1898 року в Олександрівській лаврі в Петербурзі відбулася урочиста церемонія підписання угоди про перехід частини асирійців (30 тисяч) Персії в лоно Російської Православної Церкви. З асирійського боку підписи під угодою поставили всі члени делегації, яка складалася з 234 священників та світських осіб, як от: голова делегації єпископ Мар-Іона, архімандрит Ілія, священники Гіваргіз Беджаія, Саргіз Бадан і диякон Якуб Бабахасєв. Ця подія вважалася великою перемогою російської церкви [832, с. 716-719; 833, с. 500; 667; 837, с. 67-68]. Союз православ'я і самодержавства в царській Росії був закріплений системою законодавчих актів і ставив православну церкву в привілейоване державне становище. Православна церква, крім власне релігійних функцій, брала на себе ще й ідеологічні та політичні. Будучи частиною державного апарату Російської імперії, вона представляла і виражала інтереси самодержавства, захищаючи його внутрішню і зовнішню політику.

Цей захід мав і суто політичні наслідки для асирійців. Цей народ, звернувшись до православ'я, отримував привілеї російськородданих у Персії, включаючи й захист своїх інтересів [784, с. 144].

Осередком поширення православ'я та головним центром проросійської пропаганди в цьому регіоні стає Православна місія РПЦ у місті Урмія. Відпочатку це була лише релігійна установа, а згодом поруч із нею з'являється відділення обліково-позичкового банку та загін військових у кількості 106 осіб [705, с. 1839]. Успіхи у її місіонерській справі викликають захоплення. Шляхом тривалого просвітницького процесу в 1911 році православ'я прийняла частина асирійців Салмасу, у

1912 році – Тергявару, у 1913 році – Сулдузу, у 1914 році – Мергявару та Барадосташу. У першій половині 1914 року було вирішене питання про відкриття відділення місії в Салмасі [852, с. 385-389]. Усе це відбувалося на тлі бойових виступів католиків проти цього руху, але російський військовий загін припинив ці виступи у грудні 1911 року. До цього ще потрібно додати, що в 40 урмійських селищах з'явилися нові храми (Дженіза, Кевсі, Нази, Гюйтана та ін.), деякі храми відремонтовано.

Для богослужіння та релігійної настанови населення місія мала 3 міські і 20 сільських священиків, з яких більша частина несторіанського поставлення і прийняті в лоно Православної церкви в суцшому сані. Очолювали це священство два асирійські єпископи до 23 квітня 1910 року – преосвященні Мар-Іона і Мар-Ілія. Матеріальне становще сільських священиків Урмії було вкрай погане, вони майже не отримували матеріального зиску зі свого приходу. Головним джерелом їх утримання були земля, орендована ними в поміщиків, і допомога, що видавалася місією. Розмір допомоги визначався індивідуально, до уваги бралися здібності й старанність священика. Є такі священики, які отримували 3 тумани на місяць, були й такі, котрі отримували 10 тум. Загальна сума витрат на допомогу сільському духівництву становила 1 200 туманів. Для укріплення сільського духівництва у справі нагляду за приходом з 1909 року вибирали поважних і літніх хазяїв по одній людині на кожні 50 будинків [830, с. 21,22]. Незважаючи на ситуацію напередодні Першої світової війни, політика уряду Росії на Близькому Сході дещо змінилася, зокрема в 1914 р. була збільшена урядова субсидія православної місії в Урмії – з 34 400 тис. руб до 40 тис. руб. щорічно [852, с. 385-389].

На жаль, загальноосвітній рівень священнослужителів був низький. Траплялися непоодинокі випадки, коли вони, читаючи в церкві Слово Боже давньоасирійською мовою, не розуміли його або не могли

передати його зміст прихожанам, які, у свою чергу, його також іноді не розуміли. Ще були випадки, коли священники не мали уявлення про розбіжності у віроучіннях з іншими християнськими течіями.

Єдиним джерелом вивчення несторіанського віроучіння є його власні богослужбні книги, які мають канонічну важливість при визначенні учіння церкви. Але мова, якою вони написані, уже не вживалася в повсякденному житті та була виключно релігійною мовою, що ускладнювало процес її розуміння [868, с. 11-13, 20].

Проблемами ассирійців опікувалося також «Кирило-Сергіївське Урмійське братство», яке було засноване у 1904 році за ініціативи архімандрита Кирила. Братство було під захистом імператриці Марії Федорівни. Основна діяльність його полягала в поширенні православ'я серед ассирійців Урмійського району та залученні до цього широкої російської громадськості. Надавалася постійна благодійна матеріальна допомога для задоволення потреб урмійської місії.

У березні 1913 року було зафіксоване прохання Мар-Шимуна Беньяміна про приєднання його пастви кількістю в 70 тисяч до православ'я, за умови збереження обрядів і богослужіння Ассирійської Церкви Сходу. Ці дії спричинили погіршення політичного становища хаккярських ассирійців у Туреччині. Незважаючи на позитивну відповідь та навіть бажання врегулювати це питання, воно не було вчасно вирішено. На це вплинула позиція російського міністерства закордонних справ, яке зайвий раз не бажало загострювати, без того складні, свої відносини з Туреччиною [852, с. 385-389].

Напередодні Першої світової війни князь Борис Шаховської, який займав у той час пост консула в Дамаску, вів переговори з сиро-яковітамі через їх дамаського єпископа Петра, «щоб, – як писав Шаховської, – воз'єднанням їх з православ'ям закріпити вплив Росії в Південному

Курдистані, організувавши там серед возз'єднаних сиро-яковітів цілу мережу шкіл Палестинського товариства». Перемовини проходили за спільною зацікавленістю, що дозволило вже в 1914 році надати проект угоди до Міністерства закордонних справ. Але на здійснення цих задумів вплинув перебіг війни [852, с. 390].

Такі обставини давали можливість уявити, що ассирійці знов об'єднуються в конфесійній приналежності, а, можливо, згодом і територіально внаслідок політики Російської імперії.

На православну церкву покладалася місія проповіді християнства, впровадження православної релігії серед «іновірців». Християнізація була одним з невід'ємних елементів русифікації приєднаних до Російської імперії територій [913, с. 76].

Не залишалися поза увагою ассирійські поселення в Російській імперії. Так було утворено арзнійську церкву Різдва Пресвятої Богородиці, койласарську в ім'я святих мучеників Квіріна та Чуліти, гельську в ім'я святого Великомученика Побідоносця Георгія [904, с. 110].

Казати про те, що все ассирійське населення, яке переселилося в Росію, влилося в лоно Російської Православної Церкви, можливо, було б передчасно. Більшість його через незнання мови не могла відвідувати служби, дисперсне розселення не дозволяло цілеспрямовано працювати з ассирійцями, бракувало православних священиків Російської Православної Церкви, які знають ассирійську мову, прихильність багатьох священнослужителів-ассирійців традиційним догматам, збереження традиційних кланово-племенних відносин – все це обумовило, що ассирійці не так активно забували свою релігію. Відходячи від рідної етнічної релігії, вони не стали активною паствою Російської чи інших православних церков [394, арк. 13]. Про це свідчить той факт, що в розпал

активної місіонерської діяльності 3 червня 1909 року Мар-Шимун навіть звертається до народу з нагадуванням про збереження старої віри [706].

Чергового удару по релігійності асирійців завдала радянська влада, яка в 20-х роках ХХ ст. своїми законодавчими актами обмежила демократичні права людини – свободу віросповідання. Російський народ з «глибоко релігійного» перетворився в «масово-атеїстичний», оскільки ідеологічна система марксизму-ленінізму, що прийшла на зміну релігії, була запропонована йому у вигляді нової релігії. У свідомість населення впроваджується думка про необхідність побудови нового раю – комунізму.

Відділення держави від релігії було чи найпершим завданням нової влади. Цей декрет Ради народних комісарів «Про відділення церкви від держави та школи від церкви» був підписаний 2 лютого (20 січня) 1918 року та набув чинності з дня його публікації в «Газете Временного рабочего и крестьянского правительства» з 5 лютого (28 січня) 1918 року [611]. Пізніше дії були спрямовані на викорення релігії, на її дискредитацію та повну заборону, що призвело до того, що асирійці втратили своє духовне та моральне підґрунтя.

На тлі таких дій у релігійній царині асирійці втратили і єдиний потужний освітньо-культурний центр, яким і була церква. Дискредитувавши в такий спосіб національну церковну інституцію, влада обмежила її легальне існування та домінування в етнічній громаді. З'являється нова нерелігійна обрядовість, яка почала відігравати важливу роль у суспільному житті як асирійської общини, так і населення країни взагалі. Довгі роки вимушеного атеїзму вплинули на традиційний спосіб життя, цілком його змінивши.

Як відомо, повсякденна релігійність, тісно пов'язана з народним побутом, традиціями, майже ніколи цілком не збігалася з офіційними

церковними доктринами. Тим не менш, релігійна свідомість ототожнює національну і віросповідну орієнтації.

Ігноруючи заборону, асирійці продовжували залишатися глибоко релігійними, дотримуватися проведення основних релігійних свят, відправлення головних релігійних культів. Історичне сплетіння національного і релігійного в асирійців проявляється у спробах кваліфікувати народні, національні звичаї, свята, обряди як церковні і навпаки.

Незважаючи на офіційне «відхрещення» від релігійних уподобань, проведення антирелігійних вечорів, асирійці ніколи не змінювали свого ставлення до релігії. Спочатку відкрито, а згодом – потайки вони відправляли основні церковні обряди у внутрішньоетнічному середовищі, яке довгі роки залишалося закритим для впровадження основних засад державної політики.

Дезорієнтація асирійців у питаннях віри, коли відчувався тиск з боку держави, поява нової реальності – Російської Православної Церкви – та відсутність етнічних священнослужителів призвели до переведення релігійної діяльності до власних осель. Кожен голова роду виконував першочергові обряди, а громада підтримувала загальнонаціональні релігійні свята за відпрацьованими раніше практиками [763, с. 318]. Але така діяльність за відсутності координації дій з головою церкви та під пильним оком провладних інституцій була приречена.

Після краху ідеалів марксизму-ленінізму в суспільстві почалося повернення до старих світоглядних позицій, посилилася тяга до релігії як історично перевіреної системі цінностей. Сьогодні відродження релігійності у православному та інших віросповіданнях – це реакція на насильницьку дехристиянізацію населення і надмірне державне адміністрування в 1920-1930-ті та 1960-ті роки.

Проте головними причинами поживлення релігійності в сучасних умовах є так само соціальні, до числа яких належить кризові явища в економіці, посилення суспільної напруженості, невпевненість у завтрашньому дні, зростання цін тощо. Ці соціальні чинники створюють сприятливий психологічний фон для посилення тяжіння до релігії і церкви, релігійної обрядовості.

Протягом століть церква для асирійців була чимось більшим, ніж просто релігія, на довгі роки вона взяла на себе обов'язки сприяння національній єдності і збереження етнічної ідентичності, саме церква змогла захистити асирійців від загрозливих масштабів асиміляційних процесів на тих територіях, де вони проживали.

Довгі роки перебування в умовах існування адміністративно-командного управління і тоталітарного режиму, державної заборони релігії вплинули на те, що більша частина асирійського населення стала, якщо не цілком атеїстами, то прихильниками інших конфесій. Асирійці сучасної України здебільшого є прихильниками поглядів Російської Православної Церкви Московського чи Київського патріархатів, а так само представниками низки інших конфесій.

Отже, як ми бачимо, на розвитку Асирійської Церкви Сходу негативно позначилася діяльність місіонерських організацій у Персії та азійській частині Туреччини. Переслідуючи власні конфесійні та геополітичні цілі, вони внесли розкол у діяльність єдиної асирійської церкви. Радянська влада завершила це шляхом повної заборони існування церкви. Тим самим внесла докорінні зміни в систему етнічних принципів та орієнтацій, позбавивши асирійську громаду єдиної інституції, яка відповідала за етнічну консолідацію. Ці дії розгорталися на тлі загальнодержавної політики відносно церкви, але щодо асирійців це ще набуло відверто етнічного спрямування.

3.4. Національний лінгвоцид як напрям мовної політики держави

Споконвіку мова народу вважається основним компонентом його національної культури. Вона формувалася з появою етносу та залишалася одночасно передумовою його існування. Мова – це важливий механізм формування культурних особливостей, дієвий елемент індивідуальної та колективної ідентичності. Спільна мова – це засіб національної консолідації, це та ознака, яка відрізняє націю від представників інших етнічних груп. Усе сказане стосується безпосередньо й асирійської мови.

Асирійська мова своїм корінням сягає часів до початку нашої ери, протягом століть вона вдосконалювалася, набувала певних ознак, була основною рисою та передумовою консолідації народу, який втратив батьківщину та державність. Асирійська мова сформувалася на базі злиття аркадської (ассиро-вавілонської) мови з рідним арамейським діалектом. Асирійська належить до семітсько-хамітської групи мов [958, с. 5]. Асирійці в досліджуваний нами період були носіями новосирійської або, за іншими класифікаціями, новоарамейської мови. Ця мова складалася з чотирьох основних груп:

- 1) урмійська – поширена в Урмії, Сипургані, Гавлані та Солдузі;
- 2) північна – поширена в Салмасі, Куджані, Гаварі та Джилу;
- 3) аширатська – поширена в Курдистані, із говорами Верхнього та Нижнього Тьяїрі, Тхума, Тала, База, Диза, Валту, Мар-Бішу, Шамздіна та Тергявара;
- 4) південна – із говорами мосульськими та ботанськими.

Мову асирійців, які мешкали в Закавказзі, класифікують як урмійську, але деякі дослідники розглядають її як окрему, що виникла внаслідок злиття перших трьох груп [766, с. 114-117].

Побутуючи в іншомовному середовищі, напередодні масового переселення до Росії, асирійська мова активно зазнавала впливу інших мов сусідніх народів, як-от: тюрків, арабів, курдів, персів. Але це була мовна комунікація за соціально-економічних та політичних умов, що є природнім явищем. Національна мова була надійно захищена столітніми практиками збереження у згуртованій етнічній громаді, що мешкала компактно.

Дослідження асирійської мови російськими дослідниками та зацікавленими особами розпочалося з моменту активного освоєння регіону компактного проживання асирійців у Туреччині та Персії. Військова експансія царату та діяльність православних місій обумовили увагу до вивчення та дослідження асирійської мови. Саме починаючи із середини XIX століття з'являються перші російсько-асирійські та асирійсько-російські переклади, це була духовна та національного характеру література, словники [653].

Треба констатувати, що на початку XX століття асирійці залишалися в державному розумінні зачиненою для проведення державного політичного курсу, згуртованою національною меншиною. Усі намагання залучити асирійську громаду на свій бік зіштовхувалися з проявами небажання співпрацювати з державними установами. Незважаючи на наявні у 20-30-х роках XX століття розгалужені мережі соціальних установ та політично спрямованих організацій, асирійці продовжували зберігати соціально-класову та патріархальну структуру внутрішніх відносин.

Радянська влада у своєму прагненні до уніфікації всіх норм етнічного життя зробила мову знаряддям своєї асиміляційної політики. За радянської влади, на наш погляд, проти асирійської мови сталінським режимом було вчинено лінгвоцид нечуваних розмірів. Політика свідомого винищення мови як головної ознаки етносу, нації, як відомо з історії, може

виявитися у відверто агресивній чи прихованій формах, але своєю гостротою завжди спрямовується проти писемної та усної форми мовлення, що створює передумови для тотальної асиміляції народу («робити так, як усі пролетарі СРСР»).

Нам відомі такі форми, шляхи і засоби лінгвоциду: мовне «зближення» й уподібнення, переслідування носіїв мови, приниження статусу та престижу мови, заборона мови панівним державно-політичним режимом, переселенська політика. Те, що зазнала ассирійська мова в добу так званого Великого терору, важко окреслити одним словом. Формально в Радянському Союзі вживання її не заборонялося, але впроваджувалася згори практика усунення розбіжностей у графічній системі, лексичній базі, морфологічній та синтаксичній будові, іншими словами, політика якнайглибшої асиміляції мови національної меншини [707, с. 304-306]. Прикро констатувати, але розвиток ассирійської мови в цілому мав частіше насильницький, аніж еволюційний характер. Уведення в мову лексем пролетарського інтернаціоналізму («Ленін», «радянська влада», «партія», «комсомол», «піонерія») та зближення націй і мов доволі швидко перетворилися на доктрину, систематично опрацьовану в ідеологічних документах тих років. Навчання письма в школах здійснювалося здебільшого російською мовою [499, с. 45]. Русифікація мови виявлялася у зміні етнічних прізвищ на кшталт російських: *Георгієв, Абрамов, Лазарев* – та знищенні етнічної традиції в написанні ономастики: замість брунет д'Гіваргіз (син Гіваргіза) – *Гіваргізович*. Заміна ассирійських жіночих імен (*Сунжан*) російськими (*Женя*) [576, с. 234-235]. Усе це відбувалося не лише в повсякденному житті, а й на державному рівні, зокрема були виправлені імена, прізвища та по батькові в радянських паспортах та різноманітних довідках, які видавалися ассирійцям. Наприклад, замість,

імені Юнатан – Ідот, Аблакату – Аблагату, Юханаєв – Ушанаєв тощо [410, арк. 58].

Ассирійська мова вже зазнавала таких експериментів у своєму історичному минулому. За активної участі американських та англійських місіонерів з'явилася письмова літературна мова сучасних ассирійців у 40-х роках XIX століття, яка замінила старосирійську – далеку від розмовної переважної більшості населення. Ця практика була тісно пов'язана зі спадком старосирійської мови. Головним недоліком давньої мови було те, що вона й за умов свого вікового функціонування не отримала літературного розвитку та існувала в усній традиції неосвіченого народу. Населення навіть не розуміло церковних служб, які проходили давньосирійською мовою, тому священики були змушені перекладати її для своєї пастви [676, с. 6].

Основою нової літературної мови було обрано урмійський діалект. Також місіонери ввели написання з червоного рядка, знаки пунктуації, заголовки і написи, яких бракувало давньосирійській мові. Наприклад, ассирійський алфавіт почав складатися з 22 букв, з яких лише чотири позначали голосні звуки. Експеримент, який зробили місіонери, мав успіх – населення охоче засвоїло цю писемність, яка їм значною мірою полегшила процес отримання освіти та ознайомлення з літературним надбанням. Позитивним, на нашу думку, також є те, що все це вводилося на тлі мовної національної традиції з урахуванням фонетичних, етимологічних, термінологічних та орфографічних особливості традиційної ассирійської мови [766, с. 117-118; 934, с. 105-107].

Свій внесок у лінгвомодельовання зробили й радянські партійні керманічі, саме за їх рішенням радянські ассирійці випробували на собі першу мовну реформу, за якою до російського алфавіту було додано латинські літери. Цим «революційним винаходом» намагалися замінити

наявний національний алфавіт з метою штучного ознайомлення з російською грамотою та подальшої русифікації населення в майбутньому. Але цей російсько-латинський алфавіт був незручним навіть з технічної точки зору, що спричинило фіаско цієї спроби – ассирійці продовжували користуватися зручним та добре відомим для них рідним письмом (табл. 4) [766, с. 120].

Таблиця 4

Ассирійський алфавіт російсько-латинського варіанта

Аа	Бб	Вв	Гг	Dd	Ee	Әә	Жж	Зз	Ии	Jj	Кк	Qq	Ll
ä	b	v	gj	d	e, ë	a	zj	z	i	y	k	kj	l, l ₂
Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс	Тт	т₂	Уу	Хх	hh	Чч	Шш	Ьь
m	n	o, ö	p	r	s	t	t ₂	u, ü	kh	h	tj	sj	ï

Вирішальним кроком та другою спробою лінгвомодельювання взагалі в наступі на існування мови була спроба уніфікувати алфавіт, перевести його саме на латиницю, яка, за задумом радянських ідеологів, мала на меті підпорядкувати та спростити передачу інформації (табл. 5). Тобто була здійснена спроба виправити алфавіт і в такий спосіб встановити повний контроль над друкованою (письмовою) формою ассирійської мови. Такі реформи «на мовному фронті» зачепили не просто написання, а віковічні традиції графіки і, головне, оригінальність системи письма однієї з найдавніших семітських мов. Партійні керманічі вирішенню цього питання надавали революційно-наукового значення, була спроба кваліфікувати ці дії, як невід’ємну складову отримання освіти ассирійцями за їх глибоким переконанням.

Таблиця 5

Ассирійський алфавіт латинського варіанта

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Әә	(Ff)	Gg	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll	Mm
a	b	tj	dj	d	e, ë	ä	f	gj	h	i	y	kj	l, l ₂	m
Nn	Oo	Pp	Qq	Rr	Ss	Şş	Tt	Ṭṭ	Uu	Vv	Xx	Zz	Ẓẓ	Ьь
n	o, ö	p	k	r	s	sj	t	t ₂	u, ü	v	kh	z	zj	ï

Новий ассирійський алфавіт був розроблений Центральною радою національних меншин Народного комісаріату просвіти СРСР та Академією наук СРСР за сприяння «Всеросійського общества земледельческого и ремесленного труда среди ассирийцев «Хаядта»» у 1930 році. Він складався з 28 букв на латинській основі. Та вже у 1931–1936 роках цим алфавітом було видано три ассирійські підручники та кілька посібників [864, с. 51].

У місті Армавір у 1934 році проводилася навіть наукова конференція з питань впровадження нового латинського письма, на якій виступали ассирійські громадські діячі, а в 1932 році в Москві відбулася літературна нарада з цього питання. Усе це робилося заради створення авторитетного підґрунтя та виправдовування своїх дій на науково-авторитетній основі [454, арк. 32].

Передумовою цього кроку визначалась обмеженість у застосуванні ассирійської мови для власних потреб етнічної громади. Старий алфавіт вважався складним, голосних майже не було, єдиної орфографії не існувало, грамотними були лише 5–6 % громади, а 5–6 викладачів не могли вирішити цю проблему. Старим алфавітом не було написано наукової літератури, необхідної кількості книг, до того ж існував лише один друкарський верстат. Головне, на чому акцентували і радянсько-партійні керівники, й ассирійські громадські діячі, це те, що вже була наявна певна кількість грамотних ассирійців, що знали і російську мову, і національну та могли швидко опанувати новий алфавіт [430, арк. 120].

Латинізація алфавіту відбувалася в більшості національних меншин СРСР та була спланованою акцією партійних установ [89, арк. 37]. Здійснено уніфікацію письма, наближено його до норм російської мови – тим самим було завдано не виправної шкоди історично встановленим нормам правопису. Характерною ознакою латинізації було те, що це не був

науковий захід, який мав на меті поліпшення певних норм мови, це була скоріше реформа згори за партійною настановою [766, с. 112-115].

Зразки нового алфавіту було одразу поширено московською організацією асирійців по всіх місцях компактного проживання асирійців Радянського Союзу із зазначенням «...вам понятна вся важность и необходимость внедрения нового алфавита в деле культурного развития ассирийцев...», що само по собі вже не передбачало обговорення [139, арк. 44].

Аргументом вказаних нововведень для місцевих громад було те, що нібито історично асирійська графічна система була занадто складною і перешкоджала освітянській справі, ліквідації неписьменності, і, як наслідок, проведенню державної політики та не відповідала задоволенню першочергових етнічних потреб [450, арк. 8].

Не всі асирійські громади схвально сприйняли впровадження нового алфавіту. До того ж він ще мав велику кількість вад суто технічного характеру. Було зафіксовано розбіжності в технічному виконанні друку з московської та тифліської друкарень. Асирійські видання, виконані новим алфавітом за відсутності правил орфографії, мали безліч друкарських помилок. До того ж бракувало фахівців, які писали та перекладали навчальну літературу, використовуючи цей алфавіт. Асирійці міста Києва вважали правильним алфавіт тифліського зразка (старий), але, врешті-решт, погоджувалися на новий [400, арк. 9зв.]. Ці коливання були типовими для асирійської громадськості, не всі охоче зустріли такі нововведення. Треба зазначити, що дуже низький відсоток меншини був освіченим та взагалі розумів, що відбувається, а загальна маса асирійців була, напевно, взагалі байдужою до цього, з огляду на низький освітній рівень або взагалі брак освіти та небажання отримувати освіту як таку.

Колектив асирійської редакції Учпедгізу констатував, що існує різнобій у графіці та орфографії та немає єдиних узгоджених вимог. Такий алфавіт слабо популяризувався серед асирійського населення. Усе це негативно позначилося на радянській освітній діяльності [454, арк. 21].

Загалом втручання уряду у внутрішні закони мови було радянським винаходом. Поряд із класичними методами контролю, радянська система встановлює контроль над структурою національних мов: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, наближені до російських або цілком перенесені з російської мови [576, с. 232-235]. Подібна «зачистка» стосувалася не тільки асирійської мови, а й мов інших національних меншин. Відбувалося «змітання національних відмінностей» між мовою панівної нації і мовою етнічних меншин. Усе це знайшло своє відображення на шпальтах радянських газет.

Досягши своєї мети – змінивши алфавіт на зручний для себе – державні та партійні функціонери знайшли можливість у спростований для себе спосіб впливати на соціокультурне середовище асирійців. Цей алфавіт став поштовхом нового активного етапу агітаційно-пропагандистських дій. Влада отримала неприховані можливості впливу через систему національних освітніх установ. Зокрема, у 1934 році з'являється збірник «Сборник школьных массовых песен». У ньому новим алфавітом передусім було записано партійно-агітаційні пісні – «Інтернаціонал», «Дорога в комсомол» та ін. [905, с. 22].

Наступ спрямований був не лише на мовні, а й на будь-які особливості етнічного існування асирійців на терені радянської України. У традиційному сімейному розумінні асирійська жінка була берегинею сімейних стосунків, саме на неї споконвіку покладались обов'язки щодо виховання дітей – це було запорукою передачі через національну мову етнічної інформації та формування особливого світосприйняття дитини.

Радянська влада розгорнула політику залучення жінки-домогосподарки в суспільне та виробниче життя країни, але при цьому зовсім не опікувалася питанням створення мережі дошкільного та шкільного виховання дітей національною мовою. Навпаки, були штучно створені умови для русифікації дітей та припинення тісного родинного зв'язку за допомогою дошкільних та шкільних навчальних закладів, основними мовами яких були російська та українська.

За відсутності достатньої кількості шкіл, в яких викладання було ассирійською мовою, унеможлиблювалося отримання молоддю освіти рідною мовою. А ось наявна статистика свідчить про досягнення в галузі надання освіти національною мовою. Наприклад, за даними, які надає Народний комісаріат освіти в Україні в 1924–1925 та 1925–1926 навчальних роках, існувало три школи соціального виховання та один лікнеп, в яких навчалося понад 150 учнів [550, с. 153; 266, арк. 74,75]. Але це, на нашу думку, було скоріше вадою системи освіти, ніж її досягненням. Поза системою загальної освіти залишалася велика кількість неосвіченого населення, враховуючи кількість ассирійського населення – близько 10 тисяч, – яке постійно мешкало в Україні.

Школи були наявні не в усіх місцях компактного розташування ассирійців, навіть за докладених зусиль бажання громади мати школу не задовольнялося [57, арк. 16, 57зв., 29зв.; 21, арк. 16]. Матеріально-технічне оснащення таких шкіл було недостатнє, не вистачало приміщень, підручників, іноді навіть зарплатню вчителя брала на себе місцева ассирійська громада. Серйозним недоліком була відсутність поступеневої освіти, тобто навіть після закінчення національної школи учень потрапляв до російськомовного середнього навчального закладу [764, с. 115].

Нашу увагу привернув той факт, що викладання відбувалося за затвердженою владою програмою, за якою діти вивчали праці Крупської Н., Леніна В., Каменева Л., Свідерського А., обмежений був

доступ до творів національних авторів [50, арк. 559-566]. Із плану національної редакції Дитвидавництва на 1936 рік ми дізнаємося про іншу добірку літератури: «Оповідання для наймолодших», «Три ведмеді» Толстого Л., «Гадке каченя» Андерсена Г., казки «Ріпка» та «Курочка-Ряба», а також вірші Барто А. та ін. У відгуку на книгу Толстого Л. «Три ведмеді», яка вийшла ассирійською мовою, зазначено, що в книзі наявний ряд помилок стилістичного та граматичного характеру, зокрема, неправильні форми дієслів [454, арк. 5,6].

Через відсутність шкіл з національною мовою викладання діти були вимушені навчатися в російських або в українських, де паралельно з навчальним процесом відбувався виховний, відповідний радянській ідеології. Треба зазначити, що майбутнє всіх ассирійськомовних груп, класів та шкіл було однаковим – вони «злилися» з найближчими російсько-та україномовними навчальними закладами.

Отже, школа відігравала одну з головних ролей у справі знецінення національної мови. Не усвідомлюючи наслідків, молодь швидко засвоювала та масово вживала в повсякденному житті не рідну для себе мову. А в умовах міського способу життя, активна мовна комунікація з представниками інших національностей цьому сприяла.

Суттєвою вадою вільного розвитку мови було підпорядкування видавничої діяльності державній монополії. Саме держава контролювала інформацію, яку повинні були отримувати освічені рідною мовою ассирійці та ті, що тільки здобували освіту. Треба зазначити, що в цей період у Радянському Союзі література ассирійською мовою виходила мізерними накладками, а в Україні така література взагалі не друкувалася. Окремі матеріали виходили в Москві та деяких закавказьких республіках, але кількість та періодичність не задовольняли потреб населення не лише Української республіки, а й Радянського Союзу в цілому [51, арк. 5-10].

Радянською владою на терені України не було вирішено питання компактного проживання ассирійської громади, що спричинило перебування ассирійців дисперсними групами в іншомовному середовищі в різних місцях [84, арк. 6-9]. За таких умов ассирійці врешті-решт були приречені на мовну асиміляцію. Бажання займатися історично прийнятними формами господарювання (веденням сільського господарства) та жити в сільській громаді свідомо залишалися поза увагою української республіканської влади [50, арк. 559-566].

У професійному плані ассирійці самостійно знайшли «нішу» – чищення чобіт. Обравши цю діяльність, вони повинні були об'єднуватися в артілі з представниками інших національностей та налагоджувати комунікацію. Працюючи у сфері надання послуг, вони були змушені вивчати та застосовувати в повсякденному житті не національну мову, а мову навколишнього оточення – російську чи українську [133, арк. 4-11].

Загальна більшість населення була задіяна в низькокваліфікованій виробничій сфері. Недоступність освіти та матеріальні проблеми спричинили відсутність інтелігенції, що ставило громаду в залежність від примх державної влади і унеможливлювало відстоювання своїх прав [219, арк. 244-246]. Також на мовну поведінку вплинув той факт, що будь-яке просування професійними сходами, отримання соціально-матеріальних пільг відбувалося за умов лояльного ставлення до радянського ладу та знання російської чи української мов.

Мова – не лише засіб спілкування, а й головний чинник консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, менталітету, здорового духовного розвитку, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості. Усе це знала радянська влада, але в часи утвердження тоталітарного

режиму вона була вкрай не зацікавлена в існуванні «нерозуміючих» її спільнот.

В умовах впровадження нової радянської політики будь-які відхилення від стандартів викликали негативне ставлення. Мовна асиміляція вважалася партійними керманичами шляхом до перетворення капіталістичної формації на соціалістичну і тому була основною метою їх діяльності. Ассирійська мова, як провідний елемент національної культури, відчула на собі спрямовану асиміляційну політику за посередництва всіх соціальних інститутів держави. Влада намагалася усунути з повсякденного життя вживання національної мови, як чинника, який протягом років зберігав внутрішню національну згуртованість ассирійської нації. Наслідки цих негативних перетворень даються взнаки і в сучасних реаліях, наприклад, більшість етнічного ассирійського населення України взагалі не знає ассирійської мови, що не тільки вкрай негативно вплинуло на етнічну мовну комунікацію, а й призвело до знецінення окремих етнічних ознак.

Дослідження мовної політики радянського уряду в 20–30-ті роки ХХ століття стосовно ассирійської громади – це ще один крок до створення цілісної картини асиміляційного втручання в національне середовище.

Висновки до третього розділу

Потужними захисними етноконфесійними чинниками для ассирійського населення протягом століть були етнічна релігія та традиційна культура. Їх дотримання надало можливість ассирійцям в іншому етнічному та іншому конфесійному агресивному середовищі зберегти національну ідентичність. Причому культурні особливості та релігійні вподобання увійшли в ментальні орієнтації ассирійців як

непохитні та головні складові повсякденного життя громади. Сприймання навколишнього середовища та соціально-політичних економічних процесів відбувалося саме крізь призму цього бачення місця та ролі національної меншини в суспільстві [820, с. 165; 871, с. 178].

Тому суворе дотримання етнічної релігії та культурних традицій було повсякденним завданням етнічної громади. Саме цей процес відтворив дієвий механізм самозбереження та самовідсторонення від зовнішніх асиміляційних впливів, як і взагалі від будь-якого втручання ззовні. У цьому вбачалася головна історична позиція громади.

Ассирійська Церква Сходу мала багату історичну традицію, а основні етапи її становлення відповідали історичним віхам розвитку її пастви, вказуючи на геополітичні та соціально-економічні чинники її формування. Долучившись до християнства із часів його зародження, населення демонструвало в такий спосіб своє світоглядне бачення та залучення до світового цивілізаційного процесу. Суворе дотримання релігійних настанов християнського спрямування дало можливість запобігти жахливим наслідкам асиміляційних процесів для ассирійців, які споконвічно перебували в щільному мусульманському оточенні. Із часом Ассирійська Церква Сходу стає чинником, який визначав усі особливості життя громади.

Невипадково, що саме на релігію та національну церкву було спрямовано всю міць ідеологічного впливу з боку країн світових політичних лідерів та країн, у межах яких перебувало ассирійське населення напередодні, під час та після закінчення Першої світової війни. Розхитуючи традиційність релігійних поглядів та зазіхаючи на правомірність існування етнічної церкви, влада намагалася в неприродній спосіб розхитати внутрішню згуртованість ассирійського населення, дезорієнтувати його у швидко змінюваному світі та зробити більш схильним до етнічних експериментів асиміляційного характеру.

Діяльність іноземних місіонерів базувалася на принципах, далеких від підтримки національно-релігійних прагнень населення. Місіонери намагалися здійснити економічний, політичний, освітній та інші види захисту етнічної громади, але неодмінною ціною таких дій була часткова або повна зміна конфесійного спрямування релігійних вірувань асирійців. Це розглядалось як запорука майбутнього лояльного ставлення асирійців до державної політики, яку місіонери й представляли в регіоні. Тому, незважаючи на певні позитивні освітньо-соціальні результати, у цілому ми розглядаємо діяльність місіонерів як негативну.

Типовою для цієї діяльності було функціонування місії Російської Православної Церкви в місті Урмія. Ставши справжнім захисником постраждалого асирійського населення, вона була лише продовженням комплексної політики, запровадженої російським урядом. Скориставшись невизначеним соціально-політичним становищем та занедбаними культурно-освітніми процесами, церква проводила планомірну політику переорієнтації релігійних поглядів на користь російського православ'я, що відповідало стратегічним інтересам Російської імперії. Про це також свідчить той факт, що її діяльність була згорнута в умовах припинення військових дій та присутності російських військових контингентів у регіоні.

Але найбільш потужного нищівного впливу Асирійська Церква Сходу зазнала від діяльності більшовицького уряду. Процес створення нової держави позначився не лише на конфесійних особливостях, а й на фізичному існуванні церкви. Заперечення існування релігії як інституції та активна політика щодо її викорінювання спричинили сильні зміни в етнічній самосвідомості та взагалі внутрішній системі забезпечення етнічного розвитку. Ідеологічний вакуум, який виник внаслідок заборони релігії, у світобаченні асирійців поступово почав заповнюватися радянською релігією – ідеями соціалістичної сучасності

та комуністичного майбутнього з неодмінним лояльним ставленням до радянської влади та її представників. У цих умовах виникли обставини, за яких асирійська громада повинна була прискоритися в процесах асиміляції, які активно впроваджували в етнічному середовищі більшовицькі ідеологи.

Звичаєво-традиційна система цінностей за умов функціонування тоталітарної радянської дійсності пройшла шлях від концептуального етнічносвоєрідного до суспільно антагоністичного явища. Культурні особливості сприяли внутрішньоетнічній згуртованості та відстороненості від провідної лінії партії та уряду, тому в першу чергу підлягали різкій критиці з боку державного керівництва. Тривав процес поступового приведення культури асирійців у відповідність до радянських стандартів. Це відбувалося за рахунок неприйняття та заперечення, ставлення під сумнів та викорінювання, громадського несхвалення та заборони сформованих протягом століть традицій та звичаїв асирійського населення. Так відбувався процес уніфікації радянських державно-культурних стандартів, які були основними ознаками тоталітарного суспільства. Втручання з боку державних інституцій зазнали всі прояви культурної життєдіяльності громади. Результатом такої політики стало втрата деяких давніх, історично сформованих звичаїв та традицій та переведення в напівлегальний статус усіх інших, що негативно позначилося на етнічних характеристиках громади.

Були створені аналоги етнокультурного середовища етнічних громад – організаційно-виховні функції взяли на себе клубні установи та червоні кутки, що, у свою чергу, також повинно було сприяти прискоренню радянзації асирійського населення. Існували національні секції та відділення, які були підпорядковані загальнодержавній ідеологічній концепції та повинні були не лише перевиховувати, а й контролювати,

скеровувати процеси, що відбувалися в асирійській громаді. Проте легкість та безпринципність із боку влади, з якими вона згортала цю мережу, вказують нам на штучність її впровадження. Таким чином, за допомогою спеціально створених установ і організацій радянська влада наблизила до себе найбільш суспільно активну частину асирійського населення та, висловлюючись сучасною мовою, постійно проводила моніторинг процесів в етнічному середовищі задля майбутнього цілеспрямованого наступу.

Національна мова асирійського населення стала лакмусом у взаємовідносинах асирійська громада – радянська влада. Мовна політика держави неприховано демонструвала справжні наміри тоталітарної ідеології. На шляху викорінювання етнічної мови, як одного з чинників збереження та передачі етнічної інформації, радянська влада вдалася до відкритого лінгвоциду. Було розроблено заходи як наукового рівня, так і суспільно-громадської підтримки переведення алфавіту на радянський, а згодом і латинський спосіб фіксації. Це було спричинено не лише відсутністю радянсько-партійних працівників із числа асирійців усередині громади, а й взагалі гальмуванням пропагандистко-ідеологічної роботи серед асирійської меншини. Брак мовної комунікації утворював прірву непорозуміння між меншиною та представниками влади, надавав можливість громаді підтримувати етнічну ієрархічно-побутову систему та відсторонюватися від заходів радянської влади. Через неможливість вплинути на ці обставини в інший спосіб було розпочато процес щодо зміни традиційних практик фіксації мовлення та активного введення в мову лексем радянського походження. Це надавало владі необмежені можливості в поширенні партійно-ідеологічної інформації, як головного чинника проведення своєї політики.

Але найбільш «благодатним полем» для впровадження радянських ідеологічних та повсякденних культурних стандартів була освітянська

діяльність [66, арк. 18]. Використовуючи природне бажання більшої частини населення, передусім молоді, здобути певний рівень освіти, активно відбувалося «перевиховання» асирійської громади за державним замовленням. За рахунок освітньо-виховного процесу серед найменш захищених в етнотрадиційному розумінні – молоді – штучно «роздмухувався» «конфлікт поколінь». Активно пропагуючи та економічно підтримуючи прагнення до радянського способу життя, партійна ідеологія намагалася створити асирійців нової формації – позбавлених історично-культурного спадку та залучених до процесів сучасного державотворення, схожих на інших «будівників комунізму». Цьому сприяло запровадження російської мови як обов'язкової, проведення постійних політінформаційних годин, виховних заходів антирелігійного спрямування та ін. Молодь, яка проходила горна радянських освітньо-виховних та громадсько-культурних закладів, поступово долучалася до стандартів радянської ідеології та була вимушена змінювати свої ментально-світоглядні орієнтири, що також призводило до асиміляції.

Втративши споконвічні системи захисту та передачі етнічної інформації, асирійська громада залишилася без своїх неодмінних захисників – етнічної релігії та ціннісної системи культурних орієнтацій. Це створило ідеологічний концептуальний вакуум, який поступово почав заповнюватися комуністично-правовими ідеями та нормами радянської дійсності. Першими прибічниками цих змін мали стати молодь та соціально-політично мотивована частина асирійської громади, що власноруч заклала фундамент майбутніх перетворень. Не цураючись маніпулятивних технологій, влада запустила процес саморуйнації етнічної свідомості та ментальних особливостей асирійської громади, результатом якого повинна була стати зміна самоідентифікації населення та його цілковита асиміляція.

РОЗДІЛ 4

АССИРІЙСЬКА МЕНШИНА ТА ДЕРЖАВНА ВЛАДА: СОЦІОПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ

4.1. Етнічна меншина та органи державної влади: ідеологічний конфлікт

Здобувши перемогу в революції та громадянській війні, більшовики взяли владу у свої руки. Незважаючи на це, у 1920-х роках ще не було впроваджено механізмів регулювання соціально-гуманітарної, економічної та інших сфер існування суспільства з боку молоді держави [689; 736; 932]. У ці часи наявна розгалужена система опозиційних поглядів. По-різному бачили майбутнє країни навіть представники Комуністичної партії. З метою отримання все більшої підтримки з боку представників національних меншин в країні – перспективного електорату (за переписом 1926 року 20 % жителів України були не українці, а представники понад 37 різних національностей) [58, арк. 26; 15, арк. 26] – були задіяні механізми «наближення» національних меншин до ресурсу влади. У межах проведення політики коренізації саме вони отримали широкі права не тільки в освітньо-культурній, а й інших сферах повсякденного життя суспільства.

Комуністична партія, прагнучи знайти активних прибічників, на XII з'їзді РКП(б) у квітні 1923 року проголосила курс на політику коренізації. У рамках цього вектору діяльності передбачалася підготовка кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті, задля впровадження національної мови, національних елементів в освітньо-виховних процесах, розвитку національної культури, а також

низка заходів, спрямованих на надання національним меншинам деяких елементів самоврядування.

Втілення цієї політики надало асирійцям, що мешкали на території Радянської Союзу, додаткові можливості щодо отримання політико-правових гарантій рівноправного розвитку, стало поштовхом у розвитку національної культури і створило додаткові можливості адаптації до нових умов життя. Дійсно, для національної меншини, яка століттями перебувала в умовах національно-культурного та політичного пригнічення, це мало стати новим поштовхом національного відродження та вільного розвитку.

Приділяючи увагу питанню управління та підтримки діяльності та взагалі перебування національних меншин на теренах Радянської України, партія відповідним чином скерувала діяльність свого та державного апарату [300, арк. 33]. Були створені та за різних часів працювали в цьому напрямку спеціалізовані органи влади та управління, як-от: Відділ національних меншин НКВС, Рада національних меншин Наркомату освіти, Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК, Державне видавництво національних меншин УСРР при ВУЦВК, Центральна комісія українізації радянського апарату при РНК УСРР, Підвідділ національних меншин Відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, Комісія Політбюро ЦК КП(б)У з українізації [951, с. 14-15; 101, арк. 25].

На початку 1920-х років питання, пов'язані з національними меншинами, були сферою діяльності секцій при Відділах агітації та пропаганди (Агітпропах) Центрального комітету Комуністичної партії України, що одразу вказує на її панівне місце у вирішенні цих проблем. Такі секції калькували структуру державного апарату та види роботи з РСФСР-го та загальносоюзного аналогів. Зокрема, у квітні 1921 року на засіданні президії ВУЦВК порушено питання про організацію Відділу національних меншин, який у своїй діяльності підпорядковувався та

функціонував у системі Народного комісаріату внутрішніх справ (положення про відділ було затверджено лише у 1922 році). Незважаючи на подекуди дбайливе ставлення з боку місцевих органів влади, через невизначеність у правових засадах своєї діяльності та інші об'єктивні обставини ця структура не змогла скерувати свої зусилля на всебічну роботу серед національних меншин республіки. Наступним кроком у цій справі була організація при ВУЦВК постійної комісії у справах національних меншин від 29 квітня 1924 року [767; 22; 23; 13, арк 39]. Але, незважаючи на таку кількість інстанцій, які іноді відтворювали лише бюрократичні кола, «ассирійське питання» було позбавлене дбайливого ставлення з боку держави та «губилося» у безконтрольних рішеннях та постановах.

Соціально-економічні та політичні обставини початку століття створили умови для втілення «фіктивної» моделі співробітництва між ассирійцями та державою – виконання формальних вимог за збереження об'єктивної самостійності національної меншини. Тобто ані держава, ані ассирійські громади не співпрацювали у тісній взаємодії задля досягнення спільної мети, захищали кожен свої інтереси. Це докорінно змінилося з приходом до влади більшовиків. Під тиском владних партійно-державних інстанцій, які мали на меті встановлення тоталітарного контролю над суспільством, ассирійці були приречені на вироблення не властивих традиційній свідомості стратегій і тактик поведінки задля фізичного збереження.

На жаль, треба констатувати, що ассирійці в більшовицьких перегонах за владу та намаганні залучити додатковий електорат так і залишилися інструментом маніпулювання в демонстрації переваг радянського способу життя. Вони являли собою закриту національну громаду, яка протягом століть існувала всупереч змінюваним державним

устроєм та намаганням окремих політичних функціонерів асимілювати або зовсім знищити її. Опинившись у країні, де панувало безвладдя в часи революції та громадянської війни, асирійці не встигли відпрацювати практики своєї поведінки з державними органами влади. Тому розпочата українізація зафіксувала закриті родинно-племінні стосунки, небажання змінюватися та йти на компроміс з боку громади щодо наявної внутрішньої політики [81, арк. 188].

Існування такої згуртованої національної громади суперечило «новому устрою» та завдавало шкоди іміджу влади, тому радянські партійно-комуністичні органи завзято взялися за перевиховання цієї національної меншини.

Цікаву думку висловив тов. Рижов (заступник голови виконкому міста Сталіне) на зборах з нагоди обрання делегатів на Всеросійській з'їзд асирійців: «...чтобы быть культурным, нужно быть организованным...» [301, арк. 63]. Ця теза, на наш погляд, є провідним слоганом і заклик до дій та однією із настанов партії по відношенню до асирійців [306, арк. 96]. Така організованість потрібна була для досягнення не лише культурно-освітніх, а й власне економічних цілей. На загальних зборах асирійських громад було зручніше розподіляти та контролювати перерозподіл коштів, отриманих в результаті господарської діяльності для задоволення загальнодержавних потреб. Зокрема, асирійці були долучені до будування літаків за власний рахунок у подарунок державі, підписання на державну позику на індустріалізацію та до інших способів використання власних коштів населення задля задоволення економічних потреб країни, яка перебувала в активній фазі економічного розвитку [134, арк. 58].

В асирійському суспільстві ще напередодні масового переселення до Російської імперії були наявні демократичні ознаки керування внутрішньоетнічним середовищем. Наприклад, постійно організовувалися

селищні народні збори з обговоренням нагальних проблем громади [763, с. 317; 831, с. 119]. Цей факт також підтверджує те, що ані єпископ, ані інші представники духовенства не брали на себе відповідальність за вирішення важливих питань без скликання ради старійшин поселення. У такий спосіб миряни були захищені від зловживань влади священників [831, с. 119]. Навіть світського та релігійного керівника асирійської громади Мар-Шимуна обирали та мали можливість усунути його з посади, незважаючи на пожиттєвий статус цієї посади. На його вибори з'їжджалися уповноважені від кожного селища (кількість делегатів не обмежувалася). Наступна світська керівна інстанція складалася територіально з 8-10 сіл, яку очолював мелік (обирався народом за більшістю голосів), він займався земельними та повсякденними справами, у своїй діяльності підпорядковувався турецьким чиновникам – каймакам, мундирам та Мар-Шимуну. У кожному селищі функціонувала посада «старшина» – особа виборна [684, с. 156-157]. Навіть у справі сплати державних податків асирійці Туреччини не контактували безпосередньо з представниками державних органів. Там діяли збирачі податків – тахсильдари, які викупали в держави цей податок, а потім самостійно його збирали. Таку функцію в асирійській громаді виконував Мар-Шимун [900, с. 63]. Сучасники зазначали щодо асирійців: «Несториане народ дикий и необузданный, не признает никакой власти и вся округа погружена в невежество и анархию» [683, с. 153]. Отже, асирійці були активними у справах внутрішньоетнічного управління, брали участь у різномірних виборах, але були байдужими до політичного життя в країні свого перебування. Ці тенденції вони намагалися суворо зберігати вже в Росії та Радянському Союзі, де до цього спонукали певні місцеві політичні умови у 1910–1920-х роках.

Намагаючись впливати на громаду, влада здійснювала спроби штучно проникнути до неї. Вербуючи своїх прихильників, пропонувала їм переваги радянського способу життя, власне економічну або просто суспільну прихильність, роблячи при цьому акцент на задоволенні історичних потреб етнічної меншини. Задля цієї мети влада вдалася до дієвих механізмів впливу на етнічну меншину, відпрацьованих на інших національних меншинах країни, як-от: підвищення соціально-культурних та освітніх стандартів, залучення до поживавленого громадського життя всередині країни тощо.

Першими прихильниками нововведень, на кого була спрямована вся міць агітаційної пропаганди машини більшовиків, була молодь [426]. Залучаючись до участі в освітньо-культурних установах, як-от: клуби кустарів, Будинки народів Сходу, трудошколи та лікнепи [223, арк. 218; 261, арк. 9] – молодь стала вимушеним учасником атеїстичних вечорів, агітаційних політінформацій, демонстрацій та інших заходів. Саме в подібних установах та заходах була сконцентрована державна агітаційна робота серед асирійців [283, арк. 9]. Проаналізувавши діяльність цих установ, ми побачили, що вона була покликана відвернути асирійську громадськість від норм традиційного життя та перенести всю активність до підконтрольних владі установ. Та за відсутності потреби така агітробота була швидко згорнута наприкінці 1930-х років, що додаткове свідчить про її фіктивність [236, арк. 5].

Резолюція Першої Всесоюзної наради ЦК ВЛКСМ у 1925 році визначила основні напрями роботи з молоддю. Зокрема, для наближення національної школи до місцевого населення потрібно було укомплектувати її з представників виключно місцевої етнічної молоді, викладати, видавати підручники та посібники національною мовою. Піонерський рух покликаний був активно протидіяти пережиткам етнічних

традицій та звичаїв патріархально-феодалного спрямування, сприяти розквітці дівчат, формувати в сім'ях навички організації інтернаціональної культури і побуту. Аналогічні завдання були поставлені й перед іншими провладними організаціями та установами. Як проблеми в цій галузі називалися такі: недостатня кількість кадрів вожатих, зміст роботи не пристосований до національно-побутових умов меншини, відсутність піонерської літератури національною мовою та слабкість залучення до лав піонерської організації дітей національних меншин [120, арк. 142].

Інший напрям діяльності влади зосереджувався на засудженні деяких елементів родинно-племінних звичаїв. Широкого розголосу дістав звичай сплати шлюбного калиму, як яскравий приклад дотримання етнічних традицій. Ставши на бік бідних молодих асирійців, які не могли сплатити його, влада ще раз продемонструвала свою увагу до потреб незахищеного в родовій ієрархії молодого покоління (своїх майбутніх прихильників) [576, с. 216-218]. Засуджувалася родоплемінна ворожнеча та помста, задля чого були проведені показові засідання товариських судів – нова форма зневаги та осуду наявних родоплемінних стосунків. Наприклад, у Харкові публічно розглядали сварку двох молодиків, які побилися, було висловлено догану учасникам конфлікту. Адже ще ніколи широка громадськість не вирішувала такі питання із залученням представників влади, а покладалася на внутрішньоетнічні рішення, які виносив малік або Мар-Шимун [223, арк. 149]. У такий спосіб у масовій свідомості асирійського населення зміцнювався авторитет установ та організацій, які повинні були замінити вікові родоплемінні інституції. Причому це подавалося безальтернативно.

Влада маніпулювала своїми можливостями та бажанням іти на зустріч асирійським громадам у культурно-освітній галузі. У 1926 році було

відмовлено в організації ассирійських шкіл у містах Харків та Бердянськ за браком коштів у місцевих бюджетах. Натомість ситуація змінюється після обстеження, яке здійснив Біт-Шумун О. за ініціативи ВЦВК, – школи врешті-решт були відкриті [428, арк. 14]. Як ми бачимо, навчальні заклади відкривалися не через освітні потреби населення, а завдяки прихильності громади до влади або активній громадській поведінці. Схожа доля очікувала й заклади культури – клуби, а також червоні кутки. Більшість із них організовувалося після «тиску згори» – київських установ – за байдужого ставлення місцевої адміністрації.

Іншими прибічниками «нового ладу» були свідомі ассирійці, які сподівалися на щирість влади, яка перший раз за багато століть «надала» можливість особисто впливати на соціально-економічний устрій громади. Виступаючи послідовниками нових поглядів на світ та вважаючи, що всі перетворення робляться на краще, ассирійці стали заручниками нереальних обіцянок влади у справі побудування кращого майбутнього для ассирійської громади. Нам відома трагічна доля громадських діячів того часу. Біт-Шумун О. був виключений з партії та репресований, схожа доля спіткала й Лазарева Давида – голову київського відділення Всесоюзного товариства ассирійців «Хаядта», Малгамова Д. – викладача ассирійських шкіл та багатьох інших [91, арк. 59; 383, арк. 39]. Доля цих діячів періоду 1920–1930-х років переконливо демонструє справжні наміри влади та її методи керування.

Привертає увагу до себе той факт, що участь представників громади в діяльності державних органів влади була номінальною, лише деякі міста з компактним проживанням ассирійського населення могли «похвалитися» участю їх представників у місцевих органах влади, але їх вплив на прийняття рішень був мінімальним [20, арк. 3]. Вони навіть не мали можливості поліпшити умови перебування місцевої громади. Їх

представництво в цих органах скоріше було покликане надавати статистичним показникам національного колориту, аніж бути дієвим важелем впливу [68, арк. 22]. Ассирійцям навіть було дозволено делегувати своїх представників на Всеукраїнський з'їзд національних меншин, губернські з'їзди (1924 рік) [11, арк. 62-63].

Із місць компактного проживання ассирійців на терені України були присутні в місцевих органах влади представники таких міст, як Київ, Прилуки, Лубни, Ромни, Слов'янськ, Артемівськ [225, арк. 14]. За 1928–1929 роки в органах у справах національних меншин на позаштатній основі працювали по одній особі в Лубенській та Херсонській окрузі, а таких округ було сорок одна [304, арк. 113]. Використання виборчого права було суцільною профанацією, з огляду на те, що більшість ассирійців були неосвічені та індиферентні до політичної ситуації в країні та місті свого проживання [80, арк. 129-137; 23]. До цього треба додати соціально-класову невизначеність ассирійців, що ставило під сумнів їх участь у виборах з огляду на одночасне виконання роботи з чищення чобіт (пролетарське заняття) та торгівлю (непролетарське заняття) мазями, шнурками та ін. [12, арк. 121]. Місцеві органи виконавчої влади розглядали це питання на власний розсуд: де було необхідно – надавали, а де ні – позбавляли виборчого права.

Типовим прикладом можуть служити вибори до міської ради у місті Ромни (1928 рік). Були проведені наступні передвиборчі заходи: у школі та лікнепі організовані уроки, присвячені виборам, велася роз'яснювальна робота з батьками та членами товариства ассирійців, проведені вікторини «питання-відповідь» на тему виборів. Усе це забезпечило присутність на виборах 35 ассирійців із 120 мешканців міста та обрання потрібного кандидата [134, арк. 153]. Участь ассирійців в органах місцевого самоврядування не дала позитивних наслідків для ассирійської громади,

жахливі соціально-побутові умови залишалися невирішеним питанням, а їх повноваження обмежувалися наданням усіляких довідок пролетарського походження.

За статистичними відомостями 99,4 % асирійців України оселилося в містах [952, с. 14]. Неволодіння російською та українською мовами й відсутність належного фаху створювали перепони до працевлаштування на підприємствах, де потрібна мовна комунікація між співробітниками. Асирійці обирали для себе професії, які не потребували тривалої професійної підготовки. Це були торговці, водії, пекарі, візники, зустрічалися фотографи та інші некваліфіковані професії. У цей час основною зайнятістю на довгі роки стає чищення чобіт, що виокремлюється в національну ознаку. «Монополізувавши» цю професію, вони залучали членів своїх родин до цього, поширюючи мережу будок. Паралельно з цим був налагоджений збут супровідних товарів та кустарне виготовлення калош та мазей [12, арк. 20]. Серед чоловічого населення м. Київ 80 % займалися чищенням чобіт, що складало 90 % усіх чистильників у Києві [81, арк. 112]. Також працювали артіль в містах Сталіне, Ромни, Лубни, Дніпропетровськ та ін.

Цей вид діяльності, окрім соціально-економічного негативного впливу, впливав і на медичні показники здоров'я населення, оскільки через перебування взимку по 10–12 годин на морозі працівники постійно хворіли. До цього потрібно ще додати антисанітарні умови проживання в непридатних приміщеннях, що спричиняло масові захворювання на туберкульоз та високий відсоток дитячої смертності. Бездіяльність чиновників щодо цього впливала на поступове вимирання нації, за даними правління «Союза асирийцев, проживающих на территории РСФСР» («Хояд-Атур») до Радянського Союзу в 1915–1918 роках прибуло понад 85–100 тис. асирійців, а вже в 1926 році їх було вже 40–45 тис. осіб [435, арк. 10].

Були й свої «бонуси» для прихильників нового устрою, останні могли скористатися економічною вигодою. Наприклад, асирійські активісти отримували доступ до розподілу місць для чищення чобіт, очолювали етнічні артільі або об'єднання кустарів, брали участь у перерозподілі державної допомоги, яка іноді виділялася на потреби громади [68, арк. 22-28]. У регулюванні форм зайнятості було окреслене ще одне бажання влади, якому асирійці чинили опір – це переведення з дрібного єдиновласного кустарного промислу до таких організованих форм, як артільі або об'єднання кустарів. Влада намагалася методом поширення колективних форм праці підпорядкувати собі громаду, використовуючи працю та отриману за неї зарплатню як важіль впливу на етнічну меншину [252, арк. 28].

Марно сподіваючись вирішити свої проблеми лише за умов зайнятості сільськогосподарською працею (традиційний вид занять на історичній батьківщині), асирійці прагнули до колгоспного життя, не враховуючи нових соціально-економічних та політичних умов. Робота з переселення асирійців у Геленджицький район масово на загальносоюзному рівні проводилася в 1929–1930-ті роки, сюди планувалося переселити 10 000 асирійців, але прорахунки на організаційному етапі призвели до переселення лише 30 сімей. Згодом залишилося лише 15, які були переселені до с. Урмії.

У 1930-х роках у РСРСР налічувалося 12 колгоспів з асирійським населенням. У Вірменській РСР – с. Нижній Койласар – 180 сімей (850 осіб), с. Двін-Айсор – 165 сімей (850 осіб), с. Арзни – 225 сімей (1 175 осіб), с. Гельайсор – 42 сім'ї, с. Шагріар – 28 сім'ї. В Азербайджанській РСР колгоспи організовані лише в 1934 році: с. Еленіндорф, с. Грінфельд, с. Георгієвськ. У Грузинській РСР існувало чотири неповних колгоспи: с. Караязах, с. Мухрані, с. Барчало-Васильївка. У РСФСР – в Азово-

Чорноморському краї, в Курганінському районі був колгосп ім. Мікояна, до якого потрапило 12 сімей асирійців з м. Запоріжжя [461, арк. 6-12].

Не кожний сільський проект вдавався владі одразу. Зокрема, у колгоспі ім. Мікояна з 1924 по 1930 роки збереглося лише 7 родин, оскільки він був на межі закриття, але з 1930 по 1932 роки його контингент збільшився до 120 родин (600 осіб). Такий розподіл колгоспів з державною підтримкою в союзних республіках вказує на те, що вони переважно організовувалися в місцевостях історичного проживання асирійців на теренах Радянського Союзу (Вірменська РСР, Азербайджанська РСР, Грузинська РСР) та завдяки активній протекціоністській політиці республіканських урядів, спрямованій на задоволення потреб добре відомої їм асирійської громади. В Україні, навіть за наявності потужного сільськогосподарського земельного потенціалу, цього не було.

Асирійці України становили окрему групу своїх співвітчизників, які залишалися на батьківщині. Зв'язок з основною громадою (у стратегічно цікавому для СРСР регіоні) був запорукою підтримки жертв імперіалістичної війни [158, арк. 186]. Радянські асирійці, як провідники ідей міжнародної революції, мали створювати позитивний міжнародний імідж Радянського Союзу не лише серед своїх співвітчизників на батьківщині, а й в інших західних країнах, до яких потрапили асирійські громади. На це вказує наступний факт: керівник політуправління Революційної Військової Ради республіки 8 листопада 1920 року видав наказ № 107, в якому давалися настанови про політично-просвітницьку роботу серед народів Сходу, зокрема потрібно було розтлумачувати переваги Радянської влади, поширювати комуністичну агітацію з метою подальшого «нанесення удару» по західному імперіалізму [474, арк. 1]. На жаль, згодом такі наміри влади стали не такими актуальними, оскільки під час розгорнутих репресій

більшість асирійців, які опинилися в СРСР та від'їжджали до Ірану або Туреччини (залишаючись при цьому підданими Ірану), були розстріляні. А бажання потрапити до Радянського Союзу асирійців з Персії так і залишилося не здійсненим, хоча їхнє переселення було дієвою пропагандою радянського способу життя.

Про замкненість громади, яка дозволяла зберігати їй свою ідентичність, говорить той факт, що серед асирійців практично не було членів партії, комсомольців. Це найбільш яскравий показник «агресивності» до нового режиму, що, звичайно, не могло залишитися поза увагою влади. Дійсно, незважаючи на розгорнуті в суспільстві соціальні перетворення, нові громадяни продовжували жити своєю общиною з властивими їй порядками та правилами [219, арк. 135].

Відверто кажучи, «асирійське питання» було на постійному «контролі» українського уряду. Але ця стурбованість більше нагадувала безпорадність та бездіяльність, які межували з чиновницькою байдужістю. Зазвичай це була констатація фактів регіональної звітності кількісних показників та бажання щось вирішити лише на папері [269, арк. 110; 58, арк. 88, 112; 104, арк. 68]. За архівними матеріалами створюється картина повної некерованості життям асирійської громади на місцевому рівні та з боку вищих республіканських державних органів влади за відсутності комплексної державної програми [92, арк. 69].

Зокрема, на засіданні Великої Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 1 липня 1925 року було сказано про брак статистичних показників та недостатню роботу серед нечисленних національних меншин (у тому числі й асирійців) [301, арк. 2-5; 22, арк. 38]. Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК здебільшого займалася листуванням з іншими державними установами щодо вирішення потреб асирійського населення, відповідаючи на запити

або листи представників етнічної меншини, що вказує на несистематичність роботи над цим питанням [59, арк. 40]. 30 вересня 1926 року на комісії було заслухано доповідь т. Біт-Шумуна О. (протокол № 92) про стан роботи Будинку народів Сходу (м. Київ) та про план роботи серед ассирійців республіки, де було зазначено про необхідність поширення діяльності Всесоюзної Спілки Ассирійців на території УРСР, також було запропоновано всім округовим бюро національних меншин звернути увагу на роботу серед ассирійців [298, арк. 14; 60, арк. 3,4]. У наступному протоколі № 2/12 засідання ЦКНМ при ВУЦВК від 26 жовтня 1927 за результатами обстеження ассирійців УСРР відмічаються досягнення щодо залучення в радянське будівництво та організацію шкіл та лікнепів [271, арк. 20; 32, арк. 157; 74, арк. 12]. На засіданні комісії 26 грудня 1929 року (протокол № 42/6) Саулевич Ян звертав увагу на посилення роботи серед ассирійського населення в республіці та встановлення посади члена ЦКНМ при ВУЦВК з роботи серед ассирійців [279, арк. 12; 228, арк. 5зв.]. У протоколі 31/8 від 17 травня 1929 року він же вказує на слабкість роботи з нечисленними національними меншинами та називає наслідки цього: поява вожаків як посередників між ассирійцями та органами влади, відсутність боротьби з феодальними пережитками, вплив релігії на національну замкнутість. На іншому засіданні 6 грудня 1929 року було прийнято рішення про клопотання щодо виділення землі та залучення ассирійців до землеробства в межах республіки [267, арк. 17,18,37].

Як ми бачимо, ассирійське питання розглядалося на високому державному республіканському рівні, але це були лише роз'яснення, висновки за звітами та плани на майбутні перетворення в національному середовищі або пошук винних у прорахунках державної політики, тобто не впливові на долю самого населення рішення дії. Про ассирійців

згадували за протокольною звітністю раз на рік, чого, насправді, було замало.

Спроби розробити комплексний підхід до «ассирійського питання» були здійснені лише в 1930 році. ЦКНМ при ВУЦВК було розіслано (протокол 11/3 від 14 лютого 1930 року) по всіх регіональних представництвах (ОБНМ) та всім уповноваженим анкети, метою якої був моніторинг соціально-економічних та політичних орієнтацій ассирійців. У ній запропоновано відповісти на наступні питання:

1. Скільки в місцевості проживає ассирійців та їх зайнятість;
2. Чи існують сільськогосподарські об'єднання різних форм;
3. Чи втягнуті ассирійці до загальних кустарно-промислових артілей і чи є кустарно-промислові артілі виключно з ассирійців;
4. Які застосовуються форми обслуговування ассирійців;
5. Чи наявні факти боротьби зі старим родовим способом життя та прояв класової боротьби тощо;
6. Скільки родин ассирійців бажає переселитися на землю (переселення проводитиметься переважно за межі УРСР на союзні колгоспні фонди).

Але це була лише спроба в черговий раз зробити докладний звіт, аніж скласти дієвий план заходів щодо задоволення потреб громади [270, арк. 4, 34].

Найголовнішим недоліком у роботі держустанов та партійного керівництва була відсутність кваліфікованих працівників, які знали б ассирійську мову та мали бажання співпрацювати з владою [58, арк. 12]. Тому вони були вимушені звертатися до членів громади, які врешті-решт представляли етнічні інтереси. Характерною була історія діяльності Олександра Біт-Шумуна. У 1920-ті роки він очолював Будинок народів Сходу в Києві та був уповноваженим у роботі серед ассирійського населення

України. Саме його подорож по Україні з інспекцією місць проживання асирійців підштовхнула місцеву владу до організації шкіл та й взагалі привернула увагу до потреб місцевих громад [78, арк. 32]. Але, як свідчать документи, він «...примушував жінок цілувати собі руки...», замовчував деякі негативні факти з обстеження місць компактного проживання асирійців [91, арк. 64]. Незважаючи на свою громадську зайнятість та прихильність до комуністичного курсу, асирійці все ж таки залишалися невід'ємною частиною етнічної громади з її суворим дотриманням ознак національної культури.

Влада не шкодувала коштів на підвищення рівня кваліфікації культпросвіт та освітніх працівників [90, арк. 50]. Зокрема, учителі асирійських шкіл мали можливість пройти курси підвищення кваліфікації в Армавірі, де працювало асирійське відділення педагогічного технікуму [51, арк. 77]. Ця робота повинна була зробити свій внесок у майбутні перетворення.

Треба наголосити, що громадська активність асирійців усе ще була під наглядом та керівництвом місцевих різнорівневих представників [301, арк. 63-64]. Саме вони мали сказати останнє слово щодо питань вирішення нагальних потреб та взагалі винесення на порядок денний тих чи інших проблем. Ці представники спрямовували розвиток місцевих громад як в економічному, так і політичному напрямках.

Уважно дослідивши всі рішення влади, ми можемо припустити, що в УРСР була відсутня певна самостійність державних органів влади щодо обрання певної лінії поведінки з асирійцями. У цих питаннях вона керувалася постановами союзного уряду та роз'ясненнями Всесоюзного органу асирійців «Хаядта» [298, арк. 1зв., 14; 260, арк. 17]. Асирійці України не мали такої підтримки від республіканського уряду, як їх співвітчизники в інших республіках Радянського Союзу, де було

виділено землі, засновано національні колгоспи, відкрито школи, видавництва, розпочато підготовку вчителів. На нашу думку, це було питання не лише кількісного складу ассирійської громади, а й свідомої позиції місцевого республіканського уряду.

Потрохи відбувся процес радянська ассирійців, серед яких уже в 1930-х роках з'являлися піонери, комсомольці, члени партії [81, арк. 9]. Підсумовуючи результати десятилітньої роботи з боку держустанов та їх вплив на свідомість та настрої ассирійців, Калінін М. засвідчив «дикунство» та такий стан речей, який мало чим відрізнявся від картини 1920-х років стосовно роботи з цією національною меншиною. Якщо порівняти постанови загальносоюзного характеру щодо роботи серед ассирійців у 1933 році, то вони майже не відрізняються від аналогічних періоду 1920-х років. Це свідчить про певне гальмування процесів активної радянська ассирійців [409, арк. 5]. Як ми розуміємо, такий стан роботи не залежав в односторонньому порядку від «дикунства» та небажання співпрацювати з владою з боку громади, а, напевно, і з боку держави не було знайдено відповідних управлінських рішень.

Треба констатувати, що й наприкінці 1930-х років партійно-державне керівництво так і не досягло бажаних показників роботи з ассирійцями. Ассирійці продовжували дотримуватися споконвічних практик повсякденного життя, а всі стандартні форми та методи роботи з ними нагадували фіктивні моделі співпраці, які передусім спрямовані на зміцнення ролі партії та задоволення її потреб, а не потреб ассирійської громади. Свою безпорадність у питаннях впливу на ассирійців влада намагалася приховати репресіями. Це був останній дієвий аргумент у неефективній діяльності держави щодо вирішення проблем своїх громадян. Саме цим вирішальним кроком приборкано етнічні прагнення та на довгі роки законсервовано прояви традиційного способу життя.

4.2. Діяльність громадських організацій асирійців крізь призму державної політики

Діалог та співробітництво між державною владою та громадянським суспільством, представленим громадськими, неурядовими, неприбутковими, добровільними організаціями та фондами, є поширеною світовою практикою, вигідною для обох сторін. Громадські організації національних меншин відіграють одну з провідних ролей у справі підтримання злагодності в суспільстві та сприяння природним прагненням етнічних меншин та суспільства в цілому. Але за функціонування тоталітарного суспільства ці відносини та практики суттєво деформуються та знецінюються, поступаючи місцем адміністративно-командним методам керування.

Опинившись на початку ХХ століття на терені Російської імперії, зі статусом перських та турецьких біженців, асирійці безпосередньо взяли участь у соціально-політичних перетвореннях своєї нової батьківщини. Конкретно-історичні моделі громадянського суспільства мають свої соціокультурні та національні особливості, які проявляються та актуалізуються в різних країнах по-різному. Досліджуючи добу встановлення радянської ідеології в суспільстві, ми побачили, що, відчувши своє хитке становище та відсутність дієвих важелів впливу на соціально-політичну структуру суспільства, у перші роки свого існування радянська влада була вимушена йти на соціально-політичний компроміс [564-566]. Одним із дієвих кроків у цьому напрямку було залучення широких верств населення з непролетарських прошарків та відкрито «чуждих» елементів до участі в побудові нового суспільства.

Задля втілення цього заходу була розроблена чітка система дій та контролю цієї діяльності. Наприклад, планувалося створення

розгалуженої системи громадських організацій, діяльність яких здійснювалася під неухильним наглядом Народного комісаріату внутрішніх справ. Пожвавити вироблення лояльного ставлення до основних настанов партії в середовищі національних меншин було метою Відділу національних меншин при НКВС, створеного у травні 1921 році. Пізніше зі збільшенням обсягів робіт при ВУЦВК було організовано Центральну комісію у справах національних меншин, зважаючи на те, що основними завданнями окремих національних угруповань було не тільки культурно-масова, просвітницька робота, а й посилення протидії антирадянським настроям серед національної меншини [33, арк. 29; 34, арк. 3; 35, арк. 48].

Діяльність громадських об'єднань відбувалася на підставі постанови від 3 серпня 1922 року ВУЦВК і РНК РСФР «Про порядок затвердження і реєстрації організації та спілок, що не мають на меті отримання прибутків, і про порядок нагляду за ними» [724]. Демократичні процедури отримання організаціями і спілками дозволів на здійснення своєї діяльності були не чим іншим як державним обліком тих, хто співчував діям влади та міг стати прибічником її дій в громадському просторі.

Ассирійці України, не бажаючи того, опинилися під пильним наглядом державних органів влади, які прагнули встановити тотальний контроль над усіма проявами громадського життя. Відлучення церкви від влади та держави завдало не виправної шкоди існуванню традиційному національному способу життя ассирійців. Заборона існування та поширення такого інституту управління громадськістю, як Мар-Шимун (влада патріарху), призвела до втрати керівної ланки, оскільки Мар-Шимун був безперечним духовним та світським головою ассирійців, влада і авторитет якого були незаперечні [859, с. 123].

Цей свідомий крок влади стосувався не лише асирійців: взагалі був скасований та заборонений інститут церкви по всій країні задля унеможливлення його впливу на свідомість громадян. Місце релігії повинна була посісти комуністична ідеологія, віра в яскраве майбутнє радянської держави. Вакуум, який виник після усунення церкви із суспільного життя, в діалозі між асирійцями та владою поступово заповнювався також і неурядовими організаціями державного спрямування.

Зацікавленість асирійців у співпраці з державою за підтримки громадських організацій полягає в бажанні донести до відома державних органів влади свої нагальні потреби, усунути труднощі соціально-економічної адаптації в суспільстві. Це робилося в колективний спосіб, тоді як інші спроби не розглядалися представниками влади. З іншого боку, держава була зацікавлена знати про соціально-політичні настрої асирійців, як представників однієї з нечисленних національних меншин заради пропаганди своїх демократичних прагнень [125, арк. 23]. Саме через організації і спілки влада намагалася співпрацювати з асирійською громадськістю, тому що інші шляхи впровадження державної політики серед асирійців не мали бажаного результату. Треба зазначити, що діяльність недержавних організацій була дієвим засобом радянізації асирійського населення, але не тільки Радянського Союзу, а й Персії та Туреччини, населення яких мало своїх родичів у Радянському Союзі. Це був дієвий засіб демонстрації переваг радянського способу життя.

Рушійною силою цієї співпраці були нечисленні освічені громадяни, які дуже болісно сприймали становище асирійців в Радянському Союзі, як соціально-економічне, так й суспільно-політичне, та бачили у співпраці з державою доступ до адміністративного ресурсу підтримки та можливість зарадити цьому становищу громади. Більшість з них мала за плечима

освіту, здобуту в представництвах місій православної церкви, на робітничо-селянських факультетах інститутів, або вже були співробітниками державних установ чи підприємств (окремі випадки). У той час влада наближала до себе та сприяла підвищенню статусу в громаді тих осіб, що вільно володіли російською мовою або були елементарно освіченими та мали бажання співпрацювати [160, арк. 1; 465-467].

Більшість ассирийських активістів мала закавказьке походження або стаж партійно-адміністративного адміністрування на території Закавказьких республік, переважно Вірменії та Грузії. Цей факт зумовлений завершеним процесом русифікації та лояльним ставленням з боку частини місцевих ассирийців до дій Російської імперії, а згодом – до радянської влади. Саме цей регіон став осередком постачання прорадянсько налаштованих працівників освітньо-культурних та громадських установ і організацій на території Центральної Росії та України. Це пояснюється тим фактом, що вони вже на той момент досить вільно володіли російською мовою та мали прорадянські партійні погляди.

Одним з перших захисників безпосередньо інтересів ассирийців, які проживали в Україні, була організація «Ассирийська народна делегація в РСФСР», яка мала свої осередки по республіках та в містах компактного проживання ассирийців. Таке явище було типовим – організовані на території РСФСР ассирийські громадські організації постійно намагались охопити своєю діяльністю республіканські осередки, автоматично вважаючи їх своїми філіями. В Україні координував її діяльність Біт-Шумун О. – уповноважений представник Ассирийської народної делегації в Україні.

Була настанова цієї організації визначити в усіх містах, де перебувають ассирийці, уповноважених, але станом на 1923 рік її відділення працювали лише в місті Київ, Полтавській, Катеринославській,

Донецькій губерніях. Метою її діяльності було встановлення компактних осередків та поліпшення культурно-освітнього рівня асирійців, вирішення їхніх нагальних потреб. Зокрема, 24 жовтня 1923 року в місті Полтава було проведено збори з представником Асирійської народної делегації, представником виконкому та місцевою асирійською громадою. На зборах порушувалися питання зменшення податків, відкриття школи, житлове питання [160, арк. 5; 45, арк. 12].

Уповноважені на місцях також виконували функції посередників в оформленні видів на проживання, причому вони збирали коштів більше, ніж встановлено Народним комісаріатом іноземних справ (замість 3 рублів золотом – 5 рублів), різниця використовувалася на потреби організації, що подекуди спричиняло зловживання з боку представників Делегації [410, арк. 49-86].

Робота з підвищення політичної та громадської активності асирійців в Україні проходила за загальнорадянською схемою. Наприклад, у місті Полтава в 1920-х роках функціонував Комітет асирійських біженців-робітників. Архівні матеріали дають нам уявлення про його основні заходи, метою яких було вирішення соціально-економічних та побутових проблем місцевих асирійців, але його діяльність була малоефективною. Місцеві органи влади лише констатували об'єктивність прагнень та декларативно підтримували ці прагнення [160, арк. 5-6].

За перебування асирійців на теренах Радянського Союзу був зафіксований випадок існування партії – це була Асирійська соціалістична партія. Історія цієї партії бере початок з січня 1916 року, коли в місті Урмія та Північно-Західній Персії патріотично налаштована інтелігенція її організувала. На етапі організації партії її центральний комітет очолював Беньямін Арсаніс (вихованець Лазаревського інституту східних мов). На 1917 рік партія мала свої осередки в селищах Урмійської

округи та Салмасі, на Закавказзі (у містах Тифліс та Єрівань) та налічувала понад двісті дійсних членів. Установча діяльність передбачала заходи щодо об'єднання розрізнених асирійських громад на історичній території та отримання певного рівня незалежності. Виходячи з цього, осередки в Радянському Союзі мали настанови про повернення асирійців на батьківщину [473, арк. 131-133].

У 1920-х роках Асирійською соціалістичною партією (Закавказьким осередком) порушувалося питання возз'єднання асирійців, які перебували на теренах СРСР, із співплемінниками на батьківщині [473, арк. 129-133]. За Денікіна в Тифлісі було організовано Асирійську національну раду, він гарантував організацію Асирійської держави в разі допомоги населення в боротьбі проти Червоної армії [451, арк. 7-11]. Пізніше розглядалася можливість переселення асирійців з Радянського Союзу до Персії. Ці факти свідчать про характерні бажання асирійців залишитися в історичному етнічному середовищі, зберігши при цьому національну культуру.

Ідея державного суверенітету на історичних землях є провідною консолідаційною метою для асирійців. Упродовж багатьох століть неодноразово з'являлася примарна ідея досягти цього. Питання повернення державності та відновлення історичної справедливості дуже гостро постало в часи Першої світової війни та після її закінчення. Виступаючи з підтримкою на боці країн Антанти, асирійці сподівалися на вирішення територіального питання. Територіальний суверенітет асирійців був одним з питань, які обговорювалися на Лозанській конференції (20 листопада 1922 року) та пізніше на Раді Ліги націй (1925 рік) [865, арк. 95-106]. Із боку великих імперіалістичних країн спостерігалось затягування та відтермінування вирішення цього питання. За спробою надання допомоги асирійцям приховувалися

власне економічні та геополітичні інтереси, це ще раз продемонструвало, що постійно рухливі геополітичні обставини та незацікавленість великих світових держав є основною перешкодою у вирішенні питання державно-територіального устрою.

У ті бурхливі часи асирійці компактно проживали в Месопотамії та Іраку – 80–90 тис. осіб, Америці – 10–15 тис. осіб (переважно чоловіків-заробітчан без родин), у СРСР – 35–45 тис. осіб, а також Персії, в яку після закінчення війни почало повертатися населення – 20–30 тис. осіб. Тобто ідея національної держави ще в 1930-ті рр. була актуальною та об'єднувала навколо себе патріотично налаштовану частину асирійського населення [451, арк. 10-11].

Не можна стверджувати, що на історичній території асирійці відрізнялися громадською активністю, але деякі здобутки в цьому напрямі все ж таки були. Зокрема, на початку 1913 року в Ірані розпочало свою діяльність Національне товариство асирійців, яке очолив також Беньямін Арсаніс (науковий та громадський діяч). Метою діяльності цього товариства було надання всебічної підтримки асирійцям Ірану в умовах скрутного становища. Заходи, які були організовані товариством, одразу мали підтримку не лише в місцевого населення, а й у іранських посадовців та російського консула Введенського П. Зокрема було віднайдено можливість звільнити населення селищ від сплати штрафу та залучити додаткові кошти на потреби населення [783, с. 6]. Та це не єдина подібна громадська ініціатива, у той же час було організоване Товариство літератури й культури асирійської молоді, яке розробило власний статут. Наявні відомості, що навіть існував членській внесок у розмірі 1 крана. Перспективним напрямом діяльності товариства було обрано культурно-просвітницьку працю серед асирійського населення.

Про симпатію до Росії свідчить той факт, що зусиллями національно налаштованої асирійської інтелігенції Персії у квітні 1917 року був укладений маніфест – «Урмійський маніфест об'єднання за Вільну Ассирію». Складався він з 20 статей, метою, яких було встановлення на територіях компактного проживання асирійців (у районі Урмії, Мосула, Джуламерка та інших) національного правління з майбутнім приєднанням до Росії на правах автономії. А новину про перемогу революції асирійська національна рада зустріла багатотисячним мітингом, на якому виступили Арсаніс Б., Біт-Абрам Фрейдун (освіту здобував у м. Харкові), Мар-Шимун [926, с. 69].

Прагнення більшості асирійського населення Радянського Союзу базувалися виключно на економічному зиску: благоустрій та отримання робочих місць, поліпшення умов проживання, скасування деяких податків. Але, як свідчать факти, асирійці неохоче йшли на співпрацю з державою, можливо, давалися взнаки рівень освіти та зайнятість, історична пам'ять подібної співпраці з владою інших країн [160, арк. 6-8]. Яскравий тому приклад – збори асирійців у м. Сталіне під час обрання делегатів на I Всеросійський з'їзд асирійців. Більшість присутніх на цих зборах не мали уявлення про те, навіщо їх тут зібрали та для чого їм виявляти таку громадську активність, коли їх і так усе влаштовувало. Характерна ознака цього заходу – керівна роль представників місцевої влади, що простежувалося від обрання делегатів зборів до обрання делегатів на з'їзд до Москви [301, арк. 63-64].

У жовтні 1924 року на території РСФСР (Москва) було затверджено статут «Союза ассирийцев, проживающих на территории РСФСР» («Хояд-Атур») (21 жовтня 1924 року). У 1926 році організація зазнала фінансових труднощів, що спричинило внесення змін до статуту та припинення діяльності спілки на початку 1928 року. Але вже з 11 липня 1928 року

створюється нова організація – «Всероссийское общество земледельческого и ремесленного труда среди ассирийцев «Хаядта»» [458]. У 1933 році засідання Правління ухвалює проект статуту організації вже в союзному масштабі та 20 січня 1934 року статут був затверджений Президією ВЦВК із назвою «Всесоюзное общество содействия трудящимся ассирийцам «Хаядта»», останнє проіснувало до 1937 року, коли було остаточно розпущено.

Навіть зміна у формулюванні назви відображає ставлення на державному рівні до цієї організації та ассирійців, які мешкали в Радянському Союзі в цілому: спочатку це були просто ассирійці – національна меншина, потім в них розгледіли землеробів та ремісників, а наприкінці взагалі вказали їм на їхнє майбутнє – трудівники. Це в радянських реаліях означало повну перекваліфікацію на потреби державної економіки та включення в провідну верству населення – «пролетарі» з усуненням будь-яких розбіжностей, буде це професійна зайнятість чи особливості побуту. Те саме стосувалося суспільно-політичних відносин: ассирійці пройшли шлях від окремої національної меншини з аутентичною культурою до елемента радянської дійсності – простих трудящих, позбавлених характеристик за національною ознакою.

Зі статуту, який протягом функціонування організації не зазнав істотних змін, ми дізнаємося про основні положення. Спілка була організована з метою поліпшення побутових умов своїх членів, підняття їх культурного та політичного рівня, налагодження взаємодопомоги [301, арк. 74]. Спілка активно вела підприємницьку діяльність (у деякі періоди мала дев'ять власних підприємств), її компетентність поширювалася саме на економічні та культурно-просвітницькі заходи серед радянських

ассирійців [418, арк. 4]. Вона мала великий авторитет серед ассирійського населення всього Радянського Союзу.

Місцеві органи влади планували та втілювали в життя механізми роботи з ассирійцями, дуже схожі на ті, до яких вдавалися московські колеги. У цьому ми бачаємо намагання місцевих органів влади зняти з себе відповідальність стосовно питань роботи з ассирійцями, відсутність провідної республіканської лінії роботи з громадою та уподібнення наявній ієрархії: центр-окраїни. Саме Спілка давала поради та тлумачила ті чи інші особливості етнічної поведінки ассирійців керівникам місцевих адміністрацій. Зберігся лист до представників запорізького відділу національних меншин при окрвиконкому з порадами щодо влаштування та налагодження «етнічного бізнесу» на кшталт московської моделі та неприховані рекомендації щодо призначення відповідального по роботі з ассирійцями у м. Запоріжжя [260, арк. 17-18; 67, арк. 22]. Проводячи паралель з вертикаллю влади, республіканське керівництво дослухалося до порад Спілки, та, у свою чергу, намагалося вирішувати кадрові ассирійські питання на свій розсуд, навіть уповноважений по роботі серед ассирійців України Біт-Шумун О. був рекомендований її органом [298, арк. 1зв.; 37, арк. 48].

Серед здобутків у діяльності можемо визначити організацію загальносоюзного з'їзду ассирійців з 7 по 13 грудня 1925 року, в якому взяли участь 34 делегати та 14 гостей. Серед основних рішень було звернення до влади про надання земель для заняття сільським господарством та єдиної території для компактного проживання всіх ассирійців Радянського Союзу [621, с. 107-109]. Міста України, а саме: Київ, Харків, Катеринослав, Сталіне, Слов'янськ – були обрані як місця численного проживання ассирійців Радянського Союзу та мали можливість відправити своїх делегатів на цей захід. Це ще раз продемонструвало схожі

прагнення ассирійців різних республік та бажання підтримувати тісний зв'язок із своїми співвітчизниками, сподіваючись на вирішення питання щодо об'єднання на єдиній території [866, с. 107-109].

Треба зазначити, що це була перша та остання спроба організації ассирійців на території СРСР. Близькість до центральних державних установ, діяльність посольства Персії, де більшість ассирійців отримувало чи обмінювало національні паспорти, а передусім великий ринок праці – це робило Москву одним з неофіційних центрів ассирійської громадськості. Щодо охоплення місць компактного проживання ассирійців в УРСР Біт-Шумун О. зазначав ненааявність у розверстці делегатів з інших міст та констатував відсутність виборів на місцях. Кількість делегатів постійно переглядалася з розрахунку один від 600 ассирійців, було зменшено кількість делегатів від міста Сталіне, причому одному з них пропонували приїхати на з'їзд за власний рахунок. Серед них від УРСР були представники міста Києва – Сімонов Д., Казарян П., Біт-Шумун О., Біт-Кульє С., Лазарев І., Богданов Я., міста Сталіне – Богданов С., міста Слов'янськ – Біт-Калета Ш. [421, арк. 23,49,106,109].

На жаль, це мало ознаки заходу штучно ініційованого та проведеного не через справжню потребу меншини. Збереглася інструкція, за якою місцеві органи влади повинні були обирати своїх делегатів. Ці вибори мали відбуватися за згоди місцевих виконкомів та органів НКВС, причому безпосереднє керівництво процесом доручалося партійним ассирійцям, які підтримували зв'язок з партією. Не мали можливості стати делегатами ассирійці, які використовували найману працю в господарстві, особи духовного звання, колишні агенти поліції, особливого корпусу жандармерії та охоронного відділення, а також позбавлені громадянських прав. Отже, від самого початку проведення з'їзду контролювалося органами партійно-державницького керівництва та не було обумовлено

національними інтересами, не говорячи про демократичність обрання делегатів та проведення заходу [298, арк. 72; 421, арк. 6].

Визначаючи першочерговим завданням задоволення потреб асирійців РСФСР, Спілка була не готова до масштабної роботи по всьому Радянському Союзу. На це вказує той факт, що її керівництво не знало навіть відомостей про існування деяких етнічних громад у Грузії, Вірменії, Азербайджані та Україні [298, арк. 73]. Керівництво обиралося не за фаховою приналежністю та вмінням керувати, а, як і будь-яке інше, за лояльним ставленням до партійно-державних інституцій та курсу державної політики.

Діяльність Всесоюзної Спілки Асирійців «Хояд-Атур» стимулювала створення подібних організацій: у революційному запалі подібні організації почали з'являтися по своїй країні, не становила виняток і Україна. Ще до травня 1924 року в Києві постійно діяло представництво «Асирійської народної делегації в РСФСР» на Україні, яку очолював Біт-Шумун О. Її відділення були розташовані по всій республіці в місцях компактного проживання асирійців: Маріуполі, Полтаві, Юзівці та інших.

Також у 1928 році до ЦК нацменшин при ВУЦВК потрапила заява ініціативної групи про затвердження статуту організації асирійців, які проживають в Україні [84, арк. 1], схожі організації місцевого значення з'являлися у м. Ромни та інших місцях компактного проживання асирійців [140, арк. 1]. Провідна ідея подібних союзів та організацій – це підняття культурного рівня, захист інтересів своїх членів [84, арк. 6].

Із заяви про організацію Спілки асирійців, що мешкають на території України, ми дізнаємося про обставини, які сприяли її утворенню. Було декларовано, що за одинадцять років радянської влади якісно не змінилися національно-культурні настанови асирійців через

неорганізованість та «здичавілість». Організація повинна була стати ланцюгом об'єднання та культурно-політичного виховання асирійських племен.

Строкатою є ініціативна група організації української Спілки з шістнадцяти осіб: 11 – чистильники та представники робітничих професій, 2 – учителі, 1 – службовець, 1 – домогосподарка, 1 – член партії [84, арк. 1-3]. Порівняно зі складом ініціативної групи зі створення «Всероссийского общества земледельческого и ремесленного труда среди ассирийцев «Хаядта»» впадають в око певні розбіжності в освітньо-професійному рівні засновників, серед яких є офіцери царської армії – 2 особи, педагоги – 2 особи, робітники – 3 особи, економіст – 1 особа; за партійною приналежністю – членів ВКП(б) – 2 особи, кандидатів у члени ВКП(б) – 2 особи, членів ВЛКСМ – 2 особи, що цілком відрізнялося від можливостей асирійців України [471, арк. 17; 429, арк. 10-19]. Низький освітньо-професійний рівень засновників негативно позначився на основній діяльності організації.

Через втрату традиційної професійної зайнятості та неможливість мати гідну спеціалізацію, за відсутності освіти та внаслідок дисперсного розселення одним з основних завдань та бажань асирійців було повернення всього населення до сільського господарства в місцях компактного проживання. Помилкове уявлення про те, що корінь усіх негараздів меншини лежить у неможливості зайнятися сільським господарством, призвело до того, що ці прагнення стали провідними засадами програмних настанов більшості громадських об'єднань як України, так й інших республік [279, арк. 9; 84, арк. 9].

Незважаючи на наявність на території Радянського Союзу колгоспів з переважно асирійським населенням, основна частина населення залишалася поза сільськогосподарськими роботами. За часів

існування радянської системи в Україні так і не було вирішено питання про наділення асирійців землею, а отже, питання щодо місця їх компактного проживання. Тим, хто бажав оселитися на землі та зайнятися сільськогосподарською працею, надавалася можливість зробити це в інших республіках. Чинниками, які вплинули на це, насамперед були недостатня допомога держави у вирішенні цього питання або її відверте небажання відкрито об'єднувати невідконтрольні маси населення, а також поступова адаптація до міських умов життя більшості асирійців. Це обумовило перекваліфікацію більшості населення до занять міськими видами трудової діяльності, як-от: чищення взуття, дрібна торгівля, випікання хлібу.

Ставлячи за мету своєї діяльності всебічний захист своїх членів, керівники асирійських громадських організацій надавали цим членам довідки соціально-економічного та юридичного характеру, які ідентифікували особу. Цей процес за відсутності певного контролю з боку державних органів влади не був позбавлений зловживань на користь етнічної громади. Такі факти були викриті навіть членами згадуваної спілки у 1925 році [414, арк. 163].

Намагаючись охопити всі сфери життя пересічних асирійців громадські організації спробували організувати їм юридичний захист у разі скоєння будь-яких правопорушень. У зверненні «Хояд-Атура» до голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету дії мешканця міста Луганськ класифікувалися як вбивство під час випадкової сварки через душевне хвилювання [437, арк. 63]. Також є звернення до помічника прокурора міста Катеринослав про зменшення міри покарання десяти затриманим асирійцям, враховуючи їх фінансове та культурне становище. Клопотання про юридичну підтримку були іноді кумедні. Наприклад, Біт-Лазар, захищаючи

пересічного асирійця перед Об'єднаним Державним Політичним Управлінням (ОДПУ) у 1924 році, вказував на те, що той через свою «несвідомість» став перекупником золота, та надалі гарантував, що це більше не повториться [441, арк. 39]. У Москві при організаціях «Хояд-Атур» та «Хаядта» існувала навіть штатна посада юристконсула [416, арк. 19, 22]. Отже, користуючись своїм положенням в ієрархії суспільно-політичних відносин, керівництво організацій все ж таки захищало інтереси національної меншини, вміло посилаючись на вкрай низьке матеріальне становище, низький освітній та культурний рівень і бажання долучитися до радянського будівництва, прикриваючи цим справжні елементи етнічного повсякденного життя.

Інші пріоритети діяльності полягали в задоволенні потреб культурно-просвітницького характеру. У цьому питанні заслуговує на увагу діяльність православних місій Персії та Туреччини, де через поширення православ'я та початкової освіти поширювалося і лояльне ставлення до Росії. Саме місії окреслили нагальні проблеми асирійців у царині освіти та задоволенні культурних потреб та розпочали їх вирішувати. У радянські часи вирішення цього питання відбувалося на фоні загальнодержавної політики боротьби з неписьменністю та поширення українзації. Є в цих діях певні здобутки, як-от: друк національної літератури, відкриття шкіл, секцій при Будинках народів Сходу, пунктів ліквідації неграмотності [832, с. 50-51; 551, с. 67]. Але більшість цих заходів мали декларативний характер та не ставили за мету докорінно змінити реальне становище. Недостатнє фінансування шкіл, а пізніше їх повне закриття, неможливість задовольнити всіх бажаючих – типові ознаки поширення освіти національною мовою [136, арк. 6-7].

Більшість подібних заходів, які демонстрували громадянську активність асирійців, були ініційовані та проходили під пильним

наглядом співробітників НКВС та місцевої партійної та державної влади. Активістами цих зрушень були лояльні до державної політики особистості, які мали певний авторитет серед своїх співплемінників. Саме серед громадських діячів цих установ радянська влада «вербувала» своїх агентів, які несвідомо ставали дієвою зброєю в боротьбі з традиційними поглядами, розхитували етнічний спосіб життя громади. Членство в подібних організаціях не завжди було наслідком власних прагнень громадян, частково воно обумовлене певними обставинами, було також зафіксоване фіктивне членство [441, арк. 20]. Біт-Шумун О. дорікав на те, що ассирійці працюють та неохоче беруть участь у заходах, хоча вони перебували на членському обліку [436, арк. 45].

Варто зазначити, що про недоліки в роботі серед ассирійців говорили не лише представники вищого керівного складу держави, а й національні громадські діячі [406, арк. 5]. Голова правління київського Будинку народів Сходу Біт-Шумун О. у своєму виступі на засіданні першої Всеукраїнської наради про роботу серед національних меншин (17 січня 1927 р.) відзначав відсутність комплексної державної програми з підтримки розвитку ассирійців України [506, с. 75-77].

Доцільно, на наш погляд, було б з'ясувати те, які чинники вплинули на низьку громадянську активність серед ассирійців. Це передусім, низький освітній рівень, тому що наявні школи не могли задовольнити потреб населення, зайнятість чоловічого населення чищенням чобіт та дрібною торгівлею, що вимагало постійного перебування їх на робочих місцях та робило інші види діяльності неможливими. Традиційний сімейний порядок, відсутність розгалуженої мережі дошкільних освітніх закладів та шкіл унеможливили для жінок не тільки професійну, а й громадську діяльність. Жінка займалася тільки дітьми та домашнім господарством. Неспроможність, а іноді небажання вирішити ці проблеми

на державному рівні створювало умови, за яких певна частина асирійського населення відчувала невизначеність своєї громадянської приналежності та мала бажання повернутися на батьківщину [407, арк. 163-165]. Суттєвим недоліком, який впливав на якість роботи серед асирійців, була відсутність авторитетного лідера, чий авторитет був би безперечним для всіх членів етнічної громади.

Незважаючи на домінування провладно налаштованих активістів та відкрите засудження родоплемінних стосунків, керівництво було вимушено рахуватися з останніми. Наприклад, у московській організації навіть проводилися збори асирійців за племінним походженням [417, арк. 3-4; 412, арк. 42].

Соціально-економічні та інші чинники створювали умови до самоорганізації асирійських громад, це були не завжди зареєстровані, але дієві осередки. На початку 1930 року вісімнадцятьом асирійським сім'ям, які мешкали в місті Кременчук, місцеві органи влади не повертали паспорти, подані на перереєстрацію, що спричинило самоорганізацію та обрання уповноваженого для захисту своїх інтересів з членів громади [207, арк. 1]. Це об'єднання відбулося на тлі свавілля радянського чиновницького апарату. Інший приклад – власне політичне об'єднання з визначенням уповноважених. Зокрема, була спроба створити Асирійську народну делегацію в РСФСР із представників міст компактного проживання асирійців в Україні [160, арк. 1]. Прикладом економічної активності є обрання «ходоків» у місті Харків для огляду землі для ведення сільгоспробіт та ін. [223, арк. 255].

У середині 1930-х років велася запекла боротьба за владу в київському осередку «Хаядти». Відбувалася вона на тлі згорання політики «українізації» та зовсім іншого ставлення до національних меншин з боку влади. Розбіжності в баченні повсякденного устрою філії, її здобутків та

перспектив розвитку стали каменем спотикання для асирійських громадських діячів. Розголос цього процесу дійшов до голови організації тов. Ісаєва М. та відобразився в анонімній формі на шпальтах асирійської газети «Зірка Сходу»: «...оппортунизм на практике и работа киевского отделения «Хаядти»...» [648]. Це призводило до негативного ставлення з боку представників київських партійних установ, де поширювалася думка про недоцільність взагалі організувати осередок в Україні [455, арк. 39, 45, 50, 165]. Створювався вигляд, нібито точилася боротьба за сферу впливу на місцевих представників осередків між московським та київським керівництвами, хоча насправді головну роль тут відігравали зовсім інші політичні сили [436, арк. 46].

Цікавим є той факт, що з мовною адаптацією асирійців поступово змінюється керівний склад культурно-освітніх установ, які обслуговували асирійців, до їх складу входять партійні працівники інших національностей [450, арк. 9зв.]. Не обійшлося тут без внутрішньої етнічної конкуренції громадського активу. Зокрема, головою київського осередку «Хаядти» стає завідувач Будинку народів Сходу тов. Коростишевський М, якій навіть не приходив на засідання та був байдужий до етнічних потреб громади, не говорячи про ефективність його роботи [457, арк. 39, 45]. Результатами його діяльності були невдоволені всі: правління Спілки через ігнорування його настанов та відвертий курс на самостійність, члени правління київського осередку – через ігнорування потреб громади та формальний підхід до виконання своїх обов'язків.

Голова правління «Всесоюзного общества содействия трудящимся ассирийцам» вказував на те, що тільки в Україні відбувався процес гальмування діяльності організації місцевих осередків з боку місцевих органів влади, тільки після втручання партійного керівництва справа зрушилася з місця. У місті Слов'янську, наприклад, голова виконкому

вигнав з кабінету представника товариства, у місті Артемівську завідувач іноземного відділу залишився байдужим до бажання ассирійців мати радянське громадянство [456, арк. 1зв.].

Незважаючи на зусилля держави, ассирійці залишалися поза впровадженою політикою радянзації: не мали бажаних відсотків «свідомих», продовжували дотримуватися в повсякденному побуті норм традиційного етнічного виховання і звичаїв, зберігали родоплемінний, патріархальний спосіб життя – усе це суперечило планам побудови нового суспільства. Через неможливість залучити ассирійців до сфер впливу радянської політики через інституції громадянського суспільства та внаслідок низької їх громадської активності держава вживає радикальніших заходів. Невиправного впливу зазнало населення, яке «перевиховувалося» за допомогою органів НКВС. Масові арешти серед ассирійського населення, яке мешкало в Україні, стали типовим явищем наприкінці 30-х років ХХ століття, не стали винятком й активісти громадянських перетворень.

Діяльність ассирійських громадських організацій відбувалася на тлі загальнодержавної політики пожвавлення громадського життя в країні та не була суто національною особливістю. Держава не мала на меті побудувати інститути громадянського суспільства, а намагалася поширити серед широких верств населення свою політичну ідеологію, руйнуючи всі ознаки інакомислення. Це були перші кроки до встановлення тотального контролю над усіма суспільними процесами та впровадження настанов влади на рівень громадської свідомості.

Створення добровільних ассирійських організацій використовувалося владою як спосіб попередження поширення елементів самостійності етносу, і, що ще гірше, впливу на нього співплемінників з-за кордону. У випадку з ассирійцями це була спроба зсередини розхитати традиційний

етнічний спосіб життя. Уміло використовуючи бажання ассирійців займатися сільськогосподарською працею та отримання будь-якого визначеного соціально-економічного статусу, держава знехтувала прагненням національної меншини. Важелями впливу з боку влади були власне економічні [469, арк. 324-326]. Влада, використовуючи свої ресурси, надавала певну самостійність економічній діяльності, фінансову підтримку закладам освіти та спрямовувала свої дії переважно на молодь та найбільш бідніших представників громади. Залишилися рекомендації про обрання керівного складу київської артілі ассирійців з боку київради, яка радила притягувати до роботи «...найбільш витриманих з бідноти...» [245, арк. 25]. Поступово більшість цих організацій перетворилися з організацій захисту прав ассирійців на саме формальні адміністративні установи, що поширювали державну ідеологію замовника, а з часом через жорстке державне адміністрування та тоталітарне державне управління й взагалі припинили свою діяльність.

4.3. Процеси асиміляції ассирійської громади під впливом радянської преси

Характерна для ассирійців етнічна згуртованість та відокремленість від основних засад державної політики викликала невдоволеність з боку радянської держави, встановлюваного тоталітарного режиму. Складність регулювання відносин між національною меншиною та державою демократичними методами спричинила невиправдане втручання з боку останньої. Утиску зазнали всі форми традиційного життя, релігія, ментальність, це був не лише утиск, це була спроба докорінної зміни історично сформованого світогляду.

Задля втілення партійних настанов було використано всі можливі засоби впливу: і відкриті, і приховані. Одним з дієвих засобів впливу на населення країни виступали засоби масової інформації. Преса була важливим чинником більшовизації та радянзації українського суспільства. Вона сприяла утвердженню тоталітарної державної системи в Україні, слугувала консолідації прихильників більшовицької ідеології. Характерними ознаками радянської преси було те, що держава володіла всіма періодичними виданнями (це одна з ознак відсутності демократії); преса підпорядковувалася органам влади та партійним установам. Ця монополія робила її інструментом політики цих інституцій; за часів формування тоталітарної системи широко застосовувалася державна цензура, тобто обмеженість інформації [824, с. 225-227]. та демонструвалася відверта симпатія державній політиці, позбавлена будь-якої критики дій партії.

Мова радянської преси теж слугувала основній партійній концепції. Це був цілеспрямований вплив на читача з метою нав'язування йому необхідних стереотипів, ціннісних орієнтирів, поведінки, мислення. Підміна змісту усталених понять, їх «вихолощення», насадження ідеологічної лексики, відкидання національної забарвленості, послуговування калькованою з російської мови термінологією призвели до деформації мовленнєвої культури самої преси та її читачів [520, с. 22].

Яскравим прикладом цієї політики є висвітлення радянською пресою ассирійського питання. Статті, присвячені ассирійцям, були надруковані в журналах «Советская этнография», «Новый Восток», «Революционный Восток», «Просвещение национальностей», які розповсюджувалися по всьому Радянському Союзу, а також «Східний Світ», у регіональних виданнях тощо [576, 730, 578, 697, 627, 651, 707]. Така кількість публікацій свідчить про неабияку зацікавленість цим питанням. Зазвичай це були

поодинокі добірки матеріалів окремих авторів. Фактологічний матеріал, зібраний у той час, має наукову цінність навіть в сучасних умовах, але, якщо зробити лінгвістичний аналіз текстів, можна помітити підкреслено негативне висвітлення національного життя ассирійців. Деякі дослідники та журналісти заперечували існування великої ассирійської культури, кваліфікували її як «наймитське й мертво повторення вавилонської культури». Також зустрічається називання поселень ассирійців і самих ассирійців лексемами, що мають негативну конотацію: «колонія», «житлокооп», «остання група релігійної секти», «племінна рутинна», «неграмотні фанатики» [729, 578, 697].

Досліджуючи тексти статей, ми помітили створення викривленого псевдообразу ассирійської нації за допомогою підкреслено негативного висвітлення їх національних традицій з елементами негативного перебільшення (гіперболізації): «наявність кривавої помсти», «відсутність права голосу дівчини під час заручин», «викуп нареченої», «відсутність прав щодо спілкування дівчини з родичами», «вкривання обличчя жінки наміткою» [729, с. 68; 651, с. 166-168]. Кваліфікація вказаних звичаїв, як-от: «дикі закони патріархату», «гідкий характер таких звичаїв», «душні тиски патріархальної родини», «суворий побут», «ненависний віджилий побут з одвічним конфліктом між батьками і дітьми» [576, с. 218]. Змалювання ассирійців як «жорстокого і некультурного народу, як грабіжників, які нападають на курдів, як релігійно фанатичної нації зі старими пережитками минулого, як агресивний і невірноважений народ, що вирішує конфлікти за допомогою кинджалів і залізних прутів» [729, с. 68-69; 697, с. 61]. У текстах зустрічаються висловлювання про те, що молодь не знає жодної пісні свого народу, а мелодії пісень одноманітні.

Треба зазначити, що на розвиток ассирійської культури в Радянській державі значний вплив мала репресивна політика ВКП(б)-КПРС.

Радянська держава презентувалася як рятівник, що протиставлявся штучно вибудованому образу ворогів – «буржуї (Англія, Персія)» і «маршимуни», їх «криваві лапи» [729, с. 64; 578, с. 86]. Спостерігається реалізація стереотипної моделі «велика нація (росіяни, радянські люди) – мала нація (айсори)». За допомогою експлуатації образу пригніченого, слабого етносу ми спостерігаємо утвердження в колективній свідомості на рівні архетипів психологічного комплексу меншовартості. Це створювало умови для втручання влади «заради допомоги» у повсякденне життя асирійців.

Натомість, співставляючи публікації радянської доби з матеріалами дореволюційного періоду, ми бачимо, що вказані тексти містять неупереджену і незаангажовану інформацію про асирійців. Здебільшого це об'єктивований опис місцезнаходження досліджуваної етнічної групи, геологічного складу ґрунту, пам'яток культури, клімату, занять і матеріального становища, фізичного розвитку і характеру асирійців, способу життя, одягу, національних свят [569, с. 781]. Підтвердженням цього є те, що тексти вказаного періоду містять вислови констатувального характеру: «Лаваші печуть так...», «Вино готується таким чином...», «Способи обробки землі такі...», «Із світських тварин айсорці розводять...», «До товариських ігор належать...» [569, с. 89-91; 763, с. 299-300]. Окрім цього, через епітети, що мають оцінний характер, підкреслюється «могутність нації асирійців», «багатство і сила народу». Вказується на такі етнічні риси: «прямота характеру, довірливість, ввічливість, щедрість, гостинність, чуйність, відсутність ненависті до людей інших національностей, повага до батьків» тощо [569, с. 89-91; 764, с. 306-313]. У текстах акцентувалося також на тому, що богослужіння в церквах проводилося асирійською мовою, здійснювалися переклади церковних книг рідною мовою, існували школи. А це, як відомо, здавна

вважається основними показниками збереження національної самобутності і культури.

У другій половині XIX століття питанню поширення засобів масової інформації асирійською мовою, незважаючи на занедбаний стан освітньої справи серед асирійців, відсутність достатньої кількості освічених людей та брак національно налаштованої інтелігенції, було приділено достатню увагу.

У цей час в місцях компактного перебування асирійців почали активно функціонувати періодичні видання різного спрямування та підпорядкування. Із 1850 року в Урмії розпочала свою діяльність газета «Зарірі д'бара» – «Промені світла». Своїй появі вона завдячує діяльності американської місії. А з 1896 року – «Кала д'шрара» – «Голос істини», яка також була заснована за місійною ініціативою, але вже французької місії. У 1904 році вперше побачила світ газета «Кохва д'Моріша» – «Ранкова зірка», у 1906 році – «Урмія ортодоксета» – «Ортодоксальна Урмія», яку видавав асирійський діяч національного руху і поет Шлімун Сармас. Видавнича діяльність місіонерів, розпочата наприкінці століття, спричинила підйом національної самосвідомості та активну діяльність маленької купки асирійської інтелігенції. Уже напередодні Першої світової війни асирійське громадське об'єднання «Хаядта» видавало газети «Кохва» – «Зірка» та «Сабія» – «Дитя» [926, с. 12].

У 1913 році під керівництвом Беньяміна Арсаніса в Персії почала видаватися газета «Хушава д'Динха» – «Помисли Динхи». За своїм походження вона формально належала російській православної місії в місті Урмія, хоча, скоріше, була більше національним, ніж релігійним виданням. Видавнича діяльність Арсаніса Б. на цьому не закінчилася, він доклав усіх зусиль, щоб у 1915 році вийшла газета «Накуша» – «Дзвін» – одне з перших патріотичних національних видань [783, с. 11].

До преси, яка мала безпосередньо етнічне спрямування, можна віднести російськомовний журнал «Православная Урмия», який був офіційним виданням урмійської православної місії в Персії. Він видавався з 1905 року та мав на меті «... утвеждать в православии членов сирийской церкви...», а також задовольняти потреби російської православної громади, зацікавленої життєдіяльністю місії [710]. Незважаючи на релігійне спрямування, на своїх сторінках цей журнал розпочав активну роботу з описування та дослідження історії, традицій, звичаїв асирійців. Він також відображав повсякденну громадсько-політичну ситуацію в Персії та вплив її на пересічних асирійців.

Початок двадцятого століття позначився спалахом національного піднесення, що виявилось й у кількості національно спрямованих періодичних видань. Організовані такі видання були в місцях компактного проживання асирійських громад у різних державах. У цей період у Нью-Йорку з вересня 1917 р. по червень 1920 р. виходить «Ассирійсько-американський кур'єр», головним редактором якого був Пол Нервей. Також це була газета «Атур», яка виходила в 1922–1942 роках за редакцією Юнатана Біт-Сулеймана. А з 1932 року друкується журнал «Атур», який належав національній церкві. Видання «Кохва д'Атурая» виходило в Чикаго раз на два місяці в 1930-х роках. Опікувався його публікацією Йосип Дурна.

Схожі видання з'явилися в Лівані, Іраку, Єрусалимі та інших територіях. Головною ознакою цих видань було те, що їх діяльністю опікувалися патріотично налаштовані представники асирійської інтелігенції. Видання виходили як державними мовами, так і асирійською мовою. Вони містили як релігійну, так і світську інформацію, підтримували національно-патріотичний рух та відтворювали модель національної ідентичності та права нації на

самовизначення. Територія Радянського Союзу не була осторонь цих процесів.

У Російській імперії центром національно налаштованої та громадсько активної частини ассирійського населення було місто Тифліс. Тому не випадково, що саме тут у 1918 році друкувалася газета «Накума» – «Сполох», яка була друкованим органом Ассирійської соціалістичної партії [473, арк. 133].

Таке розмаїття друкованих періодичних видань у дорадянський період ставить під сумнів радянські статистичні показники в цій галузі та вказує скоріш на недостатнє опрацювання матеріалів у цій справі. У Тифлісі функціонувала єдина в Радянському Союзі газета ассирійською мовою та єдина «революційна» газета ассирійців у світі – «Кохва д'Мадинха» – «Зірка Сходу». Вона функціонувала з 1925 по 1938 рік. Тираж цього видання постійно зростав, вказуючи на інформаційні потреби ассирійського населення Радянського Союзу, за роки існування газети він збільшився з 300 до 2000 примірників, що вказує на обсяги цих потреб. Друкувалася вона несторіанським (ассирійським) та латинським шрифтами.

Основним завданням редакції було проведення роз'яснювальної роботи серед ассирійців Радянського Союзу. Серед статей власне агітаційно-політичного характеру друкувалися деякі зразки художньої літератури – як оригінальної, так й перекладної [947, с. 6]. Тут також були вірші та матеріали про перебіг сучасних політичних подій, як-от: громадянська війна в Іспанії, промови радянських державно-партійних керівників тощо. Витрати редакції в 1935 році на друк складали 45 000 рублів за державної дотації лише 1 500 рублів [456, арк. 5зв, 15].

Із 1929 року газетою керував Олександр Тамраз, якого змінив у 1933 році Шмуель Біт-Лазар разом із Бадаловим М. . Вартість передплати

складала два рублі. У тридцяті роки вона поступово збільшується до 4–6 рублів. Газета була друкованим органом асирійських промислових робітників Грузії та мала пролетарське походження, виходячи під типовим для тих років гаслом «Пролетарі всіх країн – єднайтеся!».

У різні роки її співробітниками були Атурайя Ф., Хашабаєв Д., Петросов Д. [975, с. 42-53].

Але, як зазначав голова московського правління «Хаядти» Піраєв С., газета ця «не в наших руках, потрібних нам статей не публікують» [450, арк. 35]. Що по суті демонструє процес отримання доступу асирійського громадського активу до власних етнічних засобів масової інформації. Вона стала надійним помічником влади у справі інформування асирійськомовної громади Союзу щодо загальнодержавних подій та ареною ідеологічної боротьби з «ворогами» чинного ладу. Із неї всі асирійці дізнались про можливість переселення на землю [648].

Етнічнотомовну асирійську пресу в радянських реаліях замінили поодинокі матеріали загальнодержавних видань, в яких як з боку громади, так і з боку влади надавалась інформація, що обмежувалася констатацією фактів, фіксацією проведення тих чи інших заходів [658]. Так, у газеті «Пролетарська правда» від 8 січня 1926 року міститься інформація про Будинок народів Сходу. У ній Біт-Шумун О. розкриває головні завдання Будинку – залучення молоді до гуртків та їх значення в соціалістичному вихованні [712]. Висвітленню, зазвичай, підлягала інформація з присмаком відвертої ідеології, що демонструвало напрями партійної роботи. Зокрема, з неприхованим несхваленням розповідалося про те, що двадцять п'ять асирійців відсиділо в харківських бупрах через побиття своїх земляків на тлі старої ворожнечі [665, с. 15].

Траплялися випадки одноразових видань ідеологічно-пропагандистського спрямування. У 1926 році з нагоди святкування

Першого травня «Спілка ассирійців, що проживають на території РСФСР», видала газету та розіслала її по містах компактного проживання ассирійського населення. В Україні її отримали такі міста, як Київ – 40 примірників, Харків – 10 прим., Слов'янськ – 5 прим., Сталіне – 3 прим., Маріуполь – 2 прим [437, арк. 58]. Такий різновид засобів масової інформації є прямою спробою влади сформувати радянський світогляд та виробити відповідне ставлення до своєї політики з боку національної меншини.

Отже, пресу дорадянського періоду та власне радянського періоду характеризує певний відсоток ігнорування потреб ассирійської громади. Інформація подавалася крізь призму власної зацікавленості: у дорадянські роки це була стратегія дослідження та прагнення лояльності стратегічних партнерів, у радянські часи – це випробування методів соціального впливу за допомогою дієвої та ефективної партійно-державницької ідеології на окремо обрану національну меншину. Згідно відомостей видань, ассирійська громада була науковою «цікавинкою», об'єктом доброчинності, а не повноправним гравцем міжетнічних стосунків у суспільстві.

Про штучність та керованість цієї інформації з боку держави свідчить той факт, що сплеск публікацій ассирійського спрямування припадає на період 1920-ті – початок 1930-х років, як років виявлення інтересу держави до цього питання в рамках загальнодержавної політики з подальшим забуттям в ході згорання цих процесів.

Отже, у нас є підстави стверджувати, що радянська влада вміло використовувала періодику задля впровадження в широкі верстви населення партійної ідеології, перетворила пресу в потужний механізм впливу на маси. Преса брала активну участь у формуванні громадської думки щодо національної політики більшовиків.

За умов тотального партійного контролю були вироблені спеціальні технології в роботі з інформацією. Зокрема, застосовувалися такі, як-от: дифамація – оголошення дійсних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність окремої особи або національної меншини; персеверація – часте повторювання якоїсь ідеї, думки, дефініції з метою закріплення в масовій свідомості; анокрінація – штучне відокремлення частини тексту з метою зміщення змістовних моментів; джерельна дивергенція – відхилення в інтерпретації інформації від її фактологічної основи; дезінформація – свідоме поширення інформації, яка не відповідає дійсності; деперсоналізація – позбавлення особистого внеску в суспільні процеси та явища.

Радянська влада за допомогою преси усіяко намагалася знищити з історичної пам'яті ті події та культурні здобутки ассирійців, які суперечили панівній ідеології та мали на меті збереження власної самобутності. Більшість з опублікованих матеріалів відповідала наявній державній концепції та втілювала бажання партії та уряду бачити ассирійців керованою нацією.

Маючи на меті побудову комунізму в усьому світі, влада використовувала життя та діяльність радянських ассирійців як рекламу для їх співвітчизників з інших країн світу, ставлячи акценти на перевагах декларативних свобод ассирійців у країні Рад, таких як поліпшення соціально-побутових умов, безкоштовне медичне обслуговування та освіта, існування етнічних засобів масової інформації тощо. Але в середовищі радянських ассирійців штучно поширювалася ідея конфлікту ассирійської молоді зі старшим поколінням, формувалося негативне ставлення до національної релігії (споконвічного об'єднувального чинника етносу) та ін. За часів радянської влади розпочався пошук нового типу ассирійців, що відповідав основним

вимогам партійних настанов, натомість він протиставлявся іміджу «ворожого елемента» (родоплемінна знать, служителі культу, старійшини), який не бажає приймати радянську дійсність та усіяко намагається чинити опір радянській владі.

Радянська преса слугувала вдалим зряддям влади, відіграла провідну роль у формуванні громадської думки щодо асирійців, загострюючи внутрішні суперечки серед них. Засуджуючи традиційний спосіб життя асирійців, автори статей завдавали шкоди самосвідомості та створювали умови для можливості подальшого впливу на національну меншину. Вигаданий «ворожий елемент», який «переслідував» меншину протягом усього часу її існування, відіграв свою сумнозвісну роль у політиці репресій проти асирійців, що розпочалася наприкінці 30-х років ХХ ст. Загально створений штучний тиск примушував асирійців якщо не зректися, то приховувати або пристосовувати деякі елементи національної культури до наявних реалій. Протиставлення переваг радянського способу життя, який гарантував соціально-економічні пільги, та старого, «віджилого» національного спричинило етнічні хитання певної частини асирійців України.

Наслідком цих перетворень було закладення підвалин для появи нової, вигаданої, національності «радянських асирійців», що, у свою чергу, призвело до втрати практичного наслідування поведінки, набору цінностей і вірувань, пов'язаних з історичними етнокультурними традиціями. Було розхитано етнічні підвалини, які склалися протягом століть, що спричинило появу абсолютно нової ідентичності в асирійського населення України.

4.4. Відображення загальних тенденцій життя ассирійської громади в долі пересічних ассирійців

Події, які відбувалися наприкінці XIX – на початку XX століття та були пов'язані з долею ассирійського народу, спричинили суттєві зміни у його етнічних орієнтаціях. Розглядаючи крок за кроком історичні факти, ми іноді забуваємо про долю пересічних людей – тих, хто творив історію та на кого вона впливала. Ті чи інші події змушували людей пристосовуватися до наявних реалій, змінювати традиційну поведінку, життєві стратегії, вбачати в іншому сенс життя, вносити корективи у сформовані ментальні ознаки та закладати в майбутні покоління специфічні етнічні орієнтації.

З огляду на розбіжності в статистичному обліку ассирійської громади Української РСР, некомпетентність державних службовців, які з нею працювали, державне ставлення та інші фактори, казати про набір кількісних історичних показників, які характеризують громаду, було б передчасно. Тому на перший план у нас може вийти якісна характеристика – власне зміст історичних подій та роль у них пересічних ассирійців, тобто ми будемо використовувати розуміння та інтерпретацію цих обставин під час відтворення історичного минулого. Ми вважаємо, що активне включення до розгляду в нашому дослідженні елементів життєдіяльності особистості, як чинника соціально-історичних та культурних контекстів, додасть ґрунтовності та переконливості нашим науковим пошукам.

Обслуговуючи геополітичні забаганки іноземних держав, етнічна спільнота стала заручником історичних обставин, за яких намагання здобути будь-яку форму автономії не мали успіху. Перебуваючи на низькому культурно-освітньому рівні, було важко не піддатися на прямий асиміляційний вплив, який іноземні держави вміло приховували

за етнічними потребами громади, які лежали в освітньо-культурній площині.

Ассирійці стали не лише свідками історичних подій, а за радянських умов і пасивними виконавцями державно-партійних настанов. Саме радянська адміністративна система довершила їх етнічне «розтління», розпочате напередодні цього історичного періоду. Методами активного «перевиховання» вона перетворила ассирійців, які мешкали в Українській РСР, на власнерадянських людей, позбавлених основних етнічних ознак. У коловороті цих подій долі пересічних людей якнайглибше презентують нам усі перипетії тих обставин. Із матеріалів справ репресованих ассирійців та їх особистих анкетних даних ми намагаємося встановити правду про трагічні наслідки для громади тамасштаби «Великого терору» [366-405; 351-360; 280-282; 273, арк. 22, 89-92]. Тобто, розглядаючи долю ассирійської громади, яка опинилася на території УРСР, крізь долю звичайних представників громади, ми будемо намагатися відтворити цілісну історичну картину.

Як ми з'ясували, ассирійці в Радянському Союзі мали всі ознаки неприхованого відсторонення від державної політики та взагалі державного життя. Така етнічна поведінка спостерігалася всупереч бажанням державно-партійного апарату, який на той час набував тоталітарних ознак. Проведення шаблонних заходів щодо залучення національної меншини до радянського життя не дало бажаних результатів, тому було вирішено скористатися більш ефективними, на думку радянського керівництва, заходами – репресіями.

Своїх жертв тоталітарна машина обирала не випадково – за цим крився скерований план. Отже, першою ланкою ассирійського суспільства, на яку було заподіяно цілеспрямованого тиску, була нечисленна етнічна інтелігенція, яка мала вже радянське-пролетарське походження та активно брала участь у культурно-освітніх заходах держави під час проведення

українізації. За короткий час вона стала прихильником державного курсу та активно працювала в агітаційно-просвітницькому напрямку серед своїх співплемінників, виконуючи завдання партії [317, арк. 1,2; 285, арк. 56; 284, арк. 2].

Малгамов Давид Йосипович (усі особисті дані подаються за архівними джерелами та можуть мати недоліки) народився у місті Урмія (Персія) у 1902 році. До революції отримав початкову освіту, був безпартійним та мав радянське громадянство. Одружений, мав двох синів. У 1936 році дістав дозвіл на переїзд до Тегерану, куди поїхав самостійно без родини. Відпрацювавши там на цементному заводі, того ж року повернувся нелегально до СРСР, за що був засуджений та мав сплатити штраф у розмірі 100 рублів. В Ірані місцева влада не дозволила оселитися в Урмії, а перевела його до Тегерану, де зазнав утисків на етнічному підґрунті. На звернення в радянське консульство про повернення отримав негативну відповідь, що й стало приводом до цих неправових дій.

Із матеріалів допиту ми дізнаємося про долю його родини. До 1917 року він із своєю родиною (батько, мати, дві сестри та чотири брати) мешкав в околицях міста Урмії. У розпал етнічних погромів з родини живими залишилися лише він та його брат, які за сприяння російського консула в Урмії переїхали до Росії. У Радянському Союзі спочатку оселився в місті Армавір, а згодом переїхав у 1921 році у місто Юзівка. Потім перебував у місті Києві до 1926 року, усі роки займався чищенням взуття. У 1926 році правління Будинку народів Сходу його командувало до міста Прилуки з метою викладання рідної мови дітям (до 1928 року). Із 1929 по 1931 роки викладав ассирійську мову для дітей у містах Київ та Харків. Працюючи викладачем, пропонував свої послуги державному видавництву в перекладі російських підручників ассирійською мовою [84, арк. 3].

У 1931 році закінчив 6-місячні курси водіїв та працював за фахом, також підробляв чищенням взуття та дрібною торгівлею. Із 1936 року перебував у місті Полтава самостійно, без родини, остання залишилася в Києві. Він навідував її по два-три дні, паралельно закупаючи шнурки і мазі для основної діяльності.

Така життєва доля була характерна для більшості викладачів національної мови того часу. Влада використовувала їх знання національної мови, проте не створювала умов для їх подальшої педагогічної спеціалізації та навіть, навпаки, робилося все, щоб викладання не було основною формою життєзабезпечення. Освітня та громадська діяльність Малгамова класифікувалася за радянською каральною розверсткою як шпигунська, за якою збиралися відомості про промислові об'єкти та їх продукцію, про Червону армію. За статтею карного кодексу УРСР № 54 Давид Йосипович отримав найвищу міру соціалістичного покарання – розстріл (11 жовтня 1938 року) [383, арк. 1-40].

Схожа доля спіткала іншого працівника національної освіти Мірзаєва Є. Він народився в 1916 році в місті Армавір та вже мав радянське громадянство. Працював викладачем ассирійської групи у 29-й вірменській школі міста Харків. У 1937 році він, щойно закінчивши Вірменський педагогічний технікум, написав заяву до Харківського обласного ВНО з проханням прийняти на роботу викладачем ассирійської школи, уже в серпні 1937 року був працевлаштований. 25 березня 1938 року Мірзаєв Є.Ш. був арештований за звинуваченням у причетності до контрреволюційної, націоналістичної ассирійської шпигунсько-терористичної організації. Незважаючи на таку громадську зайнятість та брак викладачів із знанням національної мови, у квітні 1938 року його відповідно до постанови особливої трійки УНКВС по Харківській області було засуджено до розстрілу [238].

Геваргізов (Геваргідзе) Юхан (Камбар) Ішевич, 1905 року народження, також був учителем в асирійських навчальних закладах. У Персії він навчався в місіонерській школі, що обумовило вибір майбутньої професії. Причому і його сестра була вчителькою в асирійській школі, у 1930 році стала студенткою третього курсу робітничого факультету текстильного інституту (м. Київ). До 1934 року Геваргізов учителював в асирійській школі при Будинку народів Сходу та одночасно був у ній директором. Із 1934 року працював в асирійських класах при школі № 59 та № 15 міста Київ.

Та це був не перший його освітянсько-адміністративний досвід. Він уже до цього працював викладачем в асирійській школі міста Ромни та був її завідувачем. Отримавши довіру асирійського населення цього міста, обирався на посаду члена міської ради від місцевої етнічної громади. Освіченість та знання російської мови одразу «вивели» його на провідні громадські посади й у столиці. Він був заступником голови київської філії Всеросійської Спілки Асирійців «Хаядта». Така його активна життєва позиція була оцінена новою батьківщиною у вигляді п'яти років заслання до Північного Казахстану без родини [106, арк. 357; 134, арк. 153].

У кримінальній справі Лазаря сина Алхаса (Алхазов Лазар) (1894 року народження) є цікаві для нас факти. Він потрапив до Російської імперії у 1914 році. Із 1914 по 1918 рік мешкав у м. Бердянську, з 1918 по 1924 роки – у м. Мелітополі та лише з 1924 року – у Києві. Упродовж 1926-1934 років працював учителем у школі Будинку народів Сходу. У 1936 році закінчив Вірменський педагогічний технікум і був направлений Народним комісаріатом просвіти до 59-ї середньої школи, при якій працювало початкове асирійське відділення. Під час своєї освітянської праці неодноразово вів роз'яснювальні бесіди з батьками учнів у школі та на заходах у Будинку народів Сходу, займав активну агітаційно-радянську позицію, доповідав про зміст конституції СРСР та її переваги для

ассирійців. Але така «свідома» позиція не вберегла його від примх державної політики радянського керівництва. Його було засуджено до розстрілу [107, арк. 60; 111, арк. 59].

Усе це виглядає, як перекладання відповідальності за недоліки у справі надання освіти національною мовою на звичайних виконавців цієї справи. Важко уявити собі, що хтось із освітян займався шпигунською роботою. Та, з іншого боку, потрібно вказати на те, що репресії проти викладачів ассирійських навчальних закладів відбувалися на тлі згортання таких закладів та переведення їх до загальнодержавних закладів освіти з російською мовою викладання через відсутність необхідної кількості таких викладацьких кадрів. Таким чином, позбувшись нечисленної купки викладачів зі знанням національної мови, влада також унеможлилювала надання освіти ассирійському населенню, маючи для себе подвійний «зиск».

Інший вектор боротьби проти ассирійців – релігійні вполювання населення, представників релігійних культур та тих, хто їм «співчував». Доля Емануїлова Павла Веніаміновича в тому нас переконує. Він народився у 1897 році в Туреччині (місто Діза), був неосвіченим та безпартійним. У 1917 року проживав у Туреччині, пізніше прийняв іранське громадянство та переїхав до Російської імперії з родиною – батьком, матір'ю, братом та сестрою. У 1917–1920 роках мешкав у місті Юзівка, пізніше – у 1920–1932 роках у Києві, після чого переїхав до Ірану. Умови перебування в Ірані були нестерпними, що спричинило його повернення до СРСР у нелегальний спосіб. Зі слів свідків, він із братом до революції та після неї мав галантерейну крамницю, доки її незакрив фінансовий відділу 1930 році. Після чого займався чищенням взуття та дрібною торгівлею. Використовуючи своє привілейоване становище, він разом із братом їздив по інших містах країни. Із фінансового боку він відрізнявся серед співплемінників тим, що мав власний будинок [395, арк. 1-55].

За іншими свідченнями його рідний брат був дияконом, а батько – священиком Ассирійської Церкви Сходу та служив серед мешканців міста Сталіне, що й вплинуло на подальшу долю Павла Веніаміновича [395, арк. 8-11].

За тим самим звинуваченням Аміршаєв Давид Йосипович (1888 року народження), священик Ассирійської Церкви Сходу, який працював з ассирійської паствою у Дніпрпетровську, був засуджений 23 березня 1938 року до розстрілу [919, с. 9].

Такий життєвий шлях розцінювався як антагоністичний радянському устрою та призвів до звинувачень у шпигунстві на користь іноземних держав, у підготовці диверсій на час проведення військових дій, у веденні контрреволюційної пропаганди. За ці «злочини» перед радянським народом Емануїлов був засуджений до вищої міри соціалістичного покарання. Вирок суду не виконано, але все-таки в 1944 році він помер у місцях позбавлення волі. До цього треба додати, що за ґратами у місті Сталіне у нього залишилася дружина із чотирма дітьми.

Ассирійський громадський актив склав окрему категорію людей, що завинили перед владою. Незважаючи на державне фінансування, надання економічних пільг, громадські організації, установи та їх працівники не виправдали покладених на них зобов'язань щодо втілення загальної лінії партії стосовно ассирійської меншини. Вони не змогли в обмежений термін змінити життєві орієнтації ассирійців відповідно до настанов партії. Відчуваючи себе прихильниками нової влади та її завзятими бійцями, ассирійські активісти стали заручниками свого становища.

Активна життєва позиція, як один з показників поведінки радянської людини, аж ніяк не позитивно вплинула на життя Богданова Я. (1898 року народження). У 1906 році він з Ірану потрапив до Маріуполя, де мешкав до 1917 року, займаючись чищенням взуття. У 1917–1921 роках проживав у м. Юзівка, працюючи чорноробом. Потім був у місті Полтава (1921 рік), з

1922 року переїхав до Києва. Тут він спочатку працював чистильником взуття, а в 1924–1928 роках пекарем у пекарні Будинку народів Сходу. Ще в 1925 році він був делегатом на Першому Всеросійському з'їзді асирійців. Із 1928 року розпочалася його стрімка кар'єра як асирійського громадського активіста. У 1928–1933 роках він уже був завідувачем східної трудової школи № 12 та головою асирійської секції Будинку народів Сходу, пройшов спеціальну підготовку для вчителів в Армавірі, з 1931 по 1933 роки був головою артілі асирійців «Зірка Сходу», входив до складу нацмен бюро міськ ради м. Київ [244, арк. 8].

Він у складі делегації ходеків їздив на оцінювання потенційного ресурсу землі для переселення асирійців, у висновку він підтвердив її поганий стан та майже повну відсутність води [110, арк. 269]. Негативно на автобіографічних даних позначилося існування брата в Ірані, який мігрував туди в 1929 році. Стрімка кар'єра та визначне громадське положення було штучно кероване відповідними державними органами. Щойно хтось набував певного громадського авторитету, його усували від керівництва громадою. Богданов не становить винятку – трудову діяльність з 1933 року він продовжував звичайним членом артілі чистильників. Та, незважаючи на те, що в нього була жінка та п'ять неповнолітніх дітей, його засудили до вищої міри покарання [107, арк. 91].

Цікаві факти ми дізнаємося з матеріалів справи Лазарева І. (1902 року народження). До Російської імперії він потрапив у 1917 році та вже у 1921–1922 році він служив у загоні, створеному для боротьби з бандитами на території УСРР. За його свідченнями, коли він зайшов до кабінету слідчого, то побачив на стіні кинджал та шкіряний ремінь із срібною бляхою, які належали йому. Таке ставлення було дуже образливим та незрозумілим для нього з огляду на його наближення до адміністративного ресурсу, він був депутатом київської міської ради та членом президії відділу національних меншин київської міської ради. Три

добу постійних катувань без їжі при постійній зміні слідчих та врешті-решт заслання до Північного Казахстану на п'ять років разом із родиною – така плата за лояльність до влади [107, арк. 330].

Лазарев Давид Абрамович (1902 року народження), маючи початкову освіту, досяг ідеологічних радянських висот – був член ВКП(б) та громадянином СРСР. Свою трудову діяльність він розпочав у 1916–1922 роках, коли працював у пекарні, з 1922 по 1925 роки – у міліції, а з 1930 по 1933 рік головою колгоспу ім. Мікояна Курганінського району (місце компактного проживання ассирійців у РСФСР). У 1934 році його було направлено до Києва для посилення культмасової роботи, де також отримав керівну посаду – очолив київське відділення «Хаядти». Але до цього мав брата в Америці, та батька із братом в Ірані, що не схвалювалося партійним керівництвом. Заарештований він був 6 лютого 1938 року та вже 30 вересня 1938 засуджений трійкою УНКВС по Київській області до розстрілу з конфіскацією майна [106, арк. 382; 365, арк. 51].

16 лютого 1938 року третім відділенням УНКВС по Харківській області за статтями 54-6, 54-11 КК УРСР, як члена контрреволюційної, націоналістичної, шпигунської організації було заарештовано Якуба Н.І. (1909 року народження). Він працював чистильником взуття в артілі «Схід», але його дружина Мінасова Ю. (1913 року народження) працювала завідувачем ассирійського та лезгинського клубів. Рішенням особливої наради при НКВС СРСР від 29 серпня 1939 року Якубов Н. був засуджений до заслання разом з родиною в Північний Казахстан строком на 5 років [238]. Це той випадок, коли через долю чоловіка було усунуто його жінку з керівної посади.

Більшість громадських активістів, які дотримувалися провідного курсу партії та держави, були розгублені таким ставленням до них особисто. Це спричинило зміни у стосунках з державним апаратом. Потрохи відкривалися справжні наміри влади щодо ассирійського

населення. У цьому спілкуванні вже не були потрібні національні ватажки, навіть продержавно налаштовані. Їх місце повинні були посісти державні та партійні установи, що прагнули діяти напроям.

Звичайні ассирійці, які були віддалені від політичної ситуації в країні, навіть не усвідомлювали тих процесів, які відбувалися. Вони й гадки не мали про поширення репресивних заходів у масштабах республіки та країни стосовно ассирійців. Усе це було обумовлено терміном проведення каральних заходів на початку лютого 1938 року, тому кожен з них самостійно, без домовленості з іншими, протистояв цьому. Атмосферу таємничості створювало те, що навіть ассирійці, які були звільнені від арешту, підписували документи про нерозголошення: «все, що я чув та бачив, ніколи та нікому не розповім» [371, арк. 88].

Репресії були застосовані не лише до тих членів громади, які сприяли або заважали урядовій політиці, а й до пересічних ассирійців. Неосвічені люди, головним життєвим завданням яких було годування своєї родини ставали численними жертвами режиму. Наприклад, до підсудного Джані сина Поліса (1908 рік народження), який мешкав у місті Бердянськ, застосовувалися методи фізичного впливу. До Російської імперії він потрапив у 1914 році, спочатку мешкав у місті Ростов, потім – у Петербурзі. На допитах протягом терміну ув'язнення (5 лютого 1938 – 3 лютого 1939 року) двічі змінював свої свідчення. Якщо одразу він зізнався у контрреволюційній діяльності, то з часом відмовився від своїх свідчень [378, арк. 6, 29].

У провину Тума Івану Йосиповичу (1872 рік народження) ставилося шестиразове відвідування Ірану, агітація серед ассирійців проти вступу в колгоспи, артілі та отримання радянського підданства. Свої «щирі» зізнання він пояснював бажанням скорішого звільнення з тюрми та наполегливими вимогами слідчого. Також у його справі зберігається довідка про його участь у нелегальних зборах ассирійців міста Бердянськ у

1931 році. Відмовившись від своїх зізнань, він отримав свободу. Термін ув'язнення: 29 травня 1938 року – 2 березня 1939 року [380, арк. 4, 8, 25, 29].

Цікава інформація міститься в кримінальній справі Динхаєва Г. У ній зберігається довідка іловайської сільської ради з його характеристикою, в якій зазначалося, що він живе не по «кишені», веде підозрілий спосіб життя, часто виїжджав до Москви, Кавказу та інших міст СРСР. Декілька разів був засуджений за хуліганство.

Сам Динхаєв вказує на той факт, що при видачі паспорта йому змінили прізвище: замість прізвища вставили по батькові. У результаті типового для того часу для асирійців звинувачення його засудили до вищої міри соціалістичного покарання [397, арк. 10, 35].

А матеріали справи Піраєва П. (1902 року народження) нам демонструють його професійний шлях. Потрапивши в 1917 році в місто Бердянськ, він працював з 1917 по 1920 рік пекарем, з 1920 по 1921 рік – водовозом, з 1921 по 1925 рік – у пекарні, з 1925 по 1928 рік – виготовляв вафлі, протягом 1928-1934 років – чистильник взуття, у 1934 році вступив до артілі «Зірка Сходу» [375, арк. 16]. Дійсно вражає така зміна професійної діяльності. Усе це свідчить про нестабільне економічне становище представників етнічної громади, бажання та вміння перекваліфікуватися в потрібний момент.

Репресії 1938 року – це спроба раз та на завжди вирішити асирійське питання. У Києві та інших містах влада вдавалась як до індивідуального терору, так і до санкціонованих масових переселень. Із терміном засудження на п'ять років до Північного Казахстану разом із родиною, а це від чотирьох та більше осіб. Таким чином, зменшено кількість асирійського населення в українських містах їх перебування та зайвий раз вказано тим, хто залишився, на їх можливе майбутнє [110, арк. 510].

Дорікання з боку партійно-державного апарату збули висловлені й родоплемінній верхівці ассирійського суспільства, яка, незважаючи на активну роз'яснювальну роботу радянської влади, все ж таки здійснювала великий вплив на діяльність та світогляд етнічної громади. Адекватної заміни цій інституції в радянських умовах того часу для етнічної громади не було знайдено.

З огляду на функціонування радянської системи суспільних відносин такий стан речей у внутрішньому середовищі національної меншини був неприпустимим. Унаслідок чого в Києві було звинувачено за типовою схемою в контрреволюційній діяльності таких ватажків родоплемінних осередків, як-от: Авдиш Філіп (1898 року народження) – гявернаї, Беллі Сімон (1910 року народження) – шапітнаї, Данілов Давид (1895 року народження) – авришнаї та ін. Причому викривлення їх діяльності та знецінення їх внутрішньоетнічного становища відбувалося за всіма ідеологічними напрямками. Затриманим презентувався образ ватажків, як негативний, провідний ланцюг у поширенні контрреволюційного іноземного впливу серед ассирійців. Усі вони отримали вищу міру покарання – були розстріляні [107, арк. 64; 112, арк. 59].

Ми припускаємо, що в документах не все правда про фінансову спроможність деяких ассирійців. У документах зазначалося, що під час обшуків були вилучені золоті речі, суми в російських рублях, іноді у валюті, в ассирійців Києва при обшуках описувалися особисті меблі. Хоча насправді в основній масі затриманих були відсутні навіть особисті речі [371, арк. 32].

Спогадами про трагічні події, які відбувалися на батьківщині, просякнута вся подальша історія ассирійського населення. Великий сум та біль, якій відчула на собі етнічна громада, можливо, позначилися на її індіферентному ставленні до всіх соціально-економічних та політичних перетворень у суспільстві. Свідчення на

кшталт: «...по дорозі в Росії у мене змерзло двоє дітей..., ... наше селище зайняли турецькі війська і мого батька було вбито, а мати відправила мене до Росії самостійно...» зберігаються майже в кожній особистій анкеті, про таке постійно згадують [381, арк. 7, 33].

Водночас етнічна громада все ж таки робила спроби повернення на батьківщину, сподіваючись повернути собі землі, будинки, геополітичний статус та звичний для себе, традиційний спосіб життя. Ассирійці навіть на початку 1930-х років ще намагались повернути для себе минуле, – звернувшись до Іранського посольства, вони отримували офіційні дозволи на повернення до Ірану. Але не всі змогли адаптуватись у нових умовах на батьківщині, де вони вже були позбавлені історичної території розселення та могли знайти лише низько кваліфіковану та мало оплачувану роботу. Усе це їх спонукало повернутися в Радянський Союз. За неможливості це зробити в легальний спосіб, вони робили це нелегально, за що пізніше були покарані [382, арк. 1, 6, 14].

Ми не будимо зайвий раз говорити про методи проведення активних процесуальних дій проти ассирійців, наведемо лише один факт, який, напевно, відтворює цей ганебний процес. Керівника НКВС (обіймав посаду з березня 1938 по 1939 рік) у Сталінській області самого було арештовано та постановою особливої ради при НКВС СРСР від 27 березня 1947 року засуджено на термін 10 років з відбуванням покарання у виправних трудових таборах. Йому інкримінувалося примушування своїх підлеглих до фальсифікації свідчень затриманих шляхом підписання ними неправдивих документів та застосування методів фізичного впливу.

Отже, як ми бачимо, молох репресій не оминув жодного представника ассирійської громади Української СРСР, змінивши докорінно долю кожного та громади в цілому. Під нього потрапили й члени родин засуджених. Жінки-ассирійки, навіть якщо й не притягувалися до відповідальності особисто, то поділяли долю своїх

чоловіків у засланнях або разом з дітьми були вимушені змінювати свій традиційний патріархальний спосіб життя через втрату годувальників – іти працювати на виробництво заради заробітку. А раніше, у 1920-х – на початку 1930-х років, це було нездійсненним навіть за умови проведення активної громадсько-роз'яснювальної роботи з метою соціалізації жінок.

Примусова зміна національної ідентичності, яка мала б статися, за задумом партійних керівників, внаслідок репресій, готувалася заздалегідь. Відкинувши штучні спроби розхитати внутрішньоетнічне середовище за рахунок проведення українізації, влада крок за кроком наближалася до фінальних заходів. Уже відчувалося наближення репресій, про це свідчить той факт, що радянське консульство в Ірані з 1930-х років уже не надавало офіційного дозволу на повернення асирійцям, які раніше поїхали та мали бажання повернутися. Це була спроба законсервувати громаду у внутрішньодержавному середовищі, позбавивши спілкування з іншими етнічними громадами.

Доля народу вирішувалася у владних кабінетах, при цьому не передбачалося вираження особистого ставлення. Лихо не оминуло ні багатодітні родини, ні молодь, яка ще не мала певного життєвого досвіду. Навіть вони стали сліпими заручниками проведення державної політики з неприхованою тоталітарною спрямованістю. Саме така політика повинна була вирішити питання професійної зайнятості, етнічних традицій, побутової сфери своїх нових громадян. Будь-який опір або байдужість за нових умов життя суворо карався.

У 1920–1930-х роках найбільшого тиску зазнав золотий генофонд нації – молоді амбітні люди. Здавалося, що їх вік та соціально-політична ситуація у країні сприяли їх реалізації. Але щоб бути успішними в радянському суспільстві, вони мали забути про свою національну ідентичність.

Уперше за довгі роки ізолюваного перебування в інших країнах для асирійців у Радянському Союзі склалася ситуація, за якої було можливо подолати столітнє відставання в культурно-освітньому розвитку громади. Але платнею за це була етнічна незалежність.

4.5. Асирійська громада під впливом державної репресивної політики

Політика радянської держави щодо національних меншин пройшла шлях від наділення їх повноваженнями й усебічної підтримки до ігнорування потреб та репресій, вона дуже яскраво демонструє етапи становлення тоталітарного режиму й чітко показує провідну роль держави в житті суспільства та місце в ній національних меншин [891, с. 236; 786; 907, арк. 166]. Вивчення репресивної політики стосовно асирійського населення, що проживало на території України, дає нам можливість зрозуміти деякі особливості сформованих життєвих уявлень асирійської громади на сучасному етапі та виявити історичні факти минулого, які на це вплинули.

У 1920–1930-х роках асирійці України, занурені в інше національне середовище й штучно позбавлені на новому місці елементарних умов для проживання, національно-культурного розвитку, фактично були приречені на асиміляцію. Намагаючись зберегти свою самобутність, асирійці прагнули до етнічної замкнутості, яка, до речі, мала історичне підґрунтя. Вона виявлялася у відмові від співробітництва з державними органами влади, «монополізації» специфічної зайнятості (чищення взуття й торгівля супутніми товарами), збереженні пережитків родоплемінних відносин з визнанням і підпорядкуванням головам родів та міцними родинно-земляцькими зв'язками, відсутності працівників державно-партійної

системи, які б знали ассирійську мову і мали авторитет серед ассирійців [379; 732].

Ассирійці повністю ігнорували політичну приналежність, а в умовах формування однопартійної політичної системи відносин у державі вони становили певну загрозу своєю волелюбністю і були поганим прикладом для інших. Фігуруючи в доповідях з негативними показниками адаптації до радянського суспільного ладу, ассирійці дискредитували наявну систему керівництва органів влади та демонстрували неспроможність її політики у практичній діяльності.

Усе це призвело до того, що ассирійці залишалися поза державною політикою, проте змогли створити та активно підтримували свою систему внутрішніх, економічних і суспільних відносин. Це викликало певні побоювання як з боку правоохоронних органів, так і з боку партійно-державних чиновників різного рангу. Заперечення традиційного укладу життя, що існував протягом століть, та з часом його руйнація, як і саме питання про фізичне існування нації стає першочерговою метою спланованої державної політики, яка «виправдовувала» впровадження реакційних засобів з боку держави.

Прискіплива увага радянської влади у перші роки свого існування була зосереджена на численних національних меншинах, які були соціально рухливими та мали тенденції до рееміграції [407, арк. 163]. У царині роботи з ассирійцями була відсутня будь-яка провідна лінія та узгодженість у діях. Перший Всесоюзний перепис 1920 року навіть поділив меншину на ассирійців та айсорів, що вказує взагалі на нерозуміння етнічної сутності [558, с. 20; 557, арк. 12].

Радянська влада спробувала задіяти звичайні механізми в роботі з національними меншинами та пристосувати їх до ассирійців, сутність їх полягала у заходах щодо поліпшення національно-культурного життя,

підвищення освітнього рівня та залучення до установ соціального виховання, громадських організацій, що повинно було долучити меншини до активного процесу будівництва соціалізму. Кінцевими наслідками таких процесів повинні були стати зміна устрою самобутнього життя громади, створення маленьких гвинтиків великого механізму, який працює за умов узгоджених дій за вказівками зверху, позбавлений самостійності та неспроможний існувати поза визначеними межами. Ці намагання влади сприяли активізації роботи серед ассирійців, але не враховувалася національна специфіка і справжні потреби етнічної громади.

Ця робота розпочалася з середини 1920-х років. Зокрема, по всій країні було відкрито навчальні заклади, в яких поряд з вивченням національної мови відбувався також процес примусового вивчення й державної мови. Тогочасні навчальні заклади були не всі охоплені офіційною статистикою, існування деяких лікнепів було поза увагою влади та мало ознаки самостійної організації громади, але їх чисельність не могла конкурувати з загальноосвітньою мережею. Проте, на нашу думку, така активність з боку влади скоріше мала на меті виявлення та облік дітей шкільного віку заради пізнішого їх залучення до державних російськомовних чи україномовних шкіл [550].

Чищення взуття являло собою індивідуальний вид діяльності, а комуністична доктрина надавала перевагу колективним формам господарювання. Унаслідок громадсько-економічного тиску по всій країні з'являлись артілі, члени яких займались чищенням чобіт та організовувалися за національною ознакою, на кшталт «Зірка Сходу» у м. Київ та м. Сталіне, «Схід» у Дніпропетровську, Харкові. Ігноруючи державну систему забезпечення товарів народногосподарського спрямування, ассирійці спромоглися створити власну – етнічну. Треба зазначити, що економічний зиск та спрощена системи отримання

кваліфікації, поєднана з прозорістю звітності, були причинами відмови ассирійців Української РСР від будь-яких інших пропозицій працевлаштування. До цього було залучено весь етнічний ресурс, родинні зв'язки у столицях країни та республік, поїздки на батьківщину включно.

Розгалужена мережа культурно-виховних закладів типу Будинків народу Сходу, а також створення червоних кутків також не давали бажаного ефекту. Театральні вистави, політінформації та лекції, участь у роботі місцевих органів влади та інші заходи аж ніяк не змінили традиційного способу життя громади. На початку 30-років ХХ століття ассирійці були меншиною, яка, незважаючи на зовнішні обставини, залишалася поза впливом державних органів влади, яка не лише не змінилася під впливом громадсько-політичного тиску, а й навіть протиставляла себе державному механізму перетворень. Ця самостійність ставила під питання авторитет влади та навіть комуністичний лад держави, який не забарився з відповідними діями.

«Ассирійське» питання неодноразово виносилося на розгляд як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. У постановах та інструкціях говорилося про те, що в повсякденному житті ассирійців зустрічаються елементи, які суперечать радянській ідеології та основній лінії комуністичної партії СРСР, тому потрібно більше уваги приділяти інспектуванню ассирійської спільноти, щоб виробити стратегію ведення державної політики серед неї для поширення ідей комуністичної партії й радянського уряду.

На засіданні Президії Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету в 1933 році Калінін наполягав на більш детальній роботі з ассирійцями, при цьому він відзначав наявність певних недоопрацювань, таких як низький освітній рівень, відсутність серед них «свідомих» –

партійних. Відзначав посилення й неконтрольованість міграційних процесів як внутрішніх, так і зовнішніх – зв'язків з Іраном і Туреччиною [406, арк. 4]. Представник київського Будинку народів Сходу Біт-Шумун О. у своєму виступі на засіданні Першої Всеукраїнської наради з роботи серед національних меншин (17 січня 1927 року) відзначав відсутність комплексної державної програми з підтримки й розвитку асирійців України [506, с. 75-77]. Українізація, яка проводилася в цей період, не дала таких позитивних результатів у роботі з асирійцями, як результати щодо роботи з іншими національностями (німцями, греками, поляками) [548, с. 49; 554, с. 22].

Встановлення тоталітарних ознак суспільства в царині національної політики в роботі з асирійцями почало поступово відчуватися з 30-років ХХ століття. Було скорочено чисельність національних навчальних та культурно-освітніх закладів за рахунок переведення роботи до подібних загальнодержавних [555, с. 248]. Закривалися культурно-освітні заклади, Будинки народів Сходу, секції клубів, червоні кутки, в яких була зосереджена вся агітаційно-масова робота з асирійцями в місцях їх компактного перебування. Не зупиняючись на цьому та маючи на меті остаточне «з'ясування» відношень з асирійською громадою, влада вдалася до вирішального свого аргументу – репресій.

У результаті очікувалося створення нової реальності для всіх асирійців – перетворення їх в елемент нової нації – радянський народ. Внаслідок репресивних дій уряду під приводом пошуку ворожого елемента, який шкодить побудові комунізму та основним засадам існування радянського суспільства, асирійці України зазнали невиправних втрат, які позначилися на векторі розвитку всієї громади. У ті часи репресії фактично використовувалися партійним керівництвом для регулювання соціально-політичного та економічного життя країни [669; 700].

Ці «планові» дії, що здійснювалися в межах проведення «великого терору» в Радянському Союзі за національною ознакою, припадають на кінець 1937 – початок 1938 року. 29 січня 1938 року була прийнята директива НКВС СРСР № 202 про репресії іранців – іноземних підданих та радянських громадян [843]. У цьому документі зазначалося, що англійська, германська та японські розвідки використовували у своїй роботі проти СРСР іранські розвідувальні шпигунські осередки, які склалися з іранських колоній, груп реемігрантів, релігійних товариств, вождів племен. Директива зазначала необхідність проведення по всій території Радянського Союзу одночасно з 5 лютого 1938 року арештів підозрюваних у протиправних діях проти держави. Підсилила та додала державного значення цим діям постанова ЦК ВКП(б) від 31 січня 1938 року про продовження операцій з розгрому шпигунсько-диверсійних контингентів національних меншин та збереження до 15 квітня 1938 року позасудового порядку розгляду цих справ [843].

Настанови партії і вищого керівництва були одразу прийняті до виконання та з 5 лютого 1938 року було здійснено масові арешти асирійців України в місцях їх компактного проживання. Ретельний аналіз кримінальних справ, які потрапили до кола залучених нами джерел, дає нам можливість відновити події тих днів та зробити неупереджені висновки.

Ці справи мають чітку внутрішню структуру, що обумовлена чинними на той час нормами. У матеріалах, що фіксують факт арешту, є лише постанова про обрання запобіжних заходів, ордер на арешт, анкета арештованого, протокол обшуку, іноді особисті листи засуджених. Матеріали слідства представлені зазвичай протоколами допитів, як правило, тільки обвинувачуваного з обвинувальним вирокком [383, арк. 1-45].

Звинувачення були основані на неперевіреному свідченні самих засуджених, відсутні матеріали, які служать приводом до арешту. Свідчення підсудних були не конкретні, нічого не підтверджували, іноді були суперечливі. Непоодинокі випадки відмови від свідчень на повторних допитах. Власне допити проводилися із застосуванням фізичного та психологічного тиску на підсудних.

При цьому процес розслідування мав характер глибокої таємниці й проводився за відсутності сторонніх осіб; ніяких сторін у процесі не було, розгляд справ розпочинався з посилення на наклепи, доноси зацікавлених осіб, сам же обвинувачуваний був на судовому процесі лише об'єктом дослідження; зібраний матеріал фіксувався в письмовій формі, як правило слідчими, це ж фактично слугувало «фактами» та «доказами» «розслідування», на яких базувався вирок. Арештантів вводили в оману обіцянками про швидке звільнення від страждань та перебування в тюрмі, що за умов правової неосвіченості асирійців неважко було зробити. Більшість арештованих пізніше зізнавалися в тому, що підписували чисті протоколи допитів або ставили підпис під протоколом, не ознайомившись із ним.

Варто зазначити цікавий факт ведення справ: практично всі арештовані вибирали добровільно мову ведення допиту – російську (хоча багато хто не володів нею вільно); під час допитів не були представлені інтереси підсудних як громадян іншої держави; інтервал між допитами іноді був декілька місяців, а іноді – декілька годин [110, арк. 565]. Залишаючись переважно безграмотними і юридично не освіченими, асирійці стали заручниками не залежних від них обставин, це давало можливість маніпуляції юридичними поняттями й правовими нормами з боку слідчих органів [379, арк. 94].

Як правило, серед зібраних на ассирійців матеріалів знаходилися свідчення від місцевих жителів (сусідів, колег), які підтверджували антирадянський спосіб життя: життя не по статках, часті поїздки по містах СРСР, небажання близького спілкування. Дуже рідко підозрювані ассирійці давали свідчення, які б компрометували їхніх співвітчизників, це в черговий раз демонструє внутрішньоетнічну консолідацію. На підставі аналізу наявних у нас даних, ми бачимо, що репресіям підлягали виключно чоловіки – голови родин. Жінки-домогосподарки й діти (у середньостатистичній родині було 3–7 дітей), не маючи засобів для існування, були змушені за відсутності допомоги від родичів шукати державної підтримки, тим самим приймати «правила гри», запропоновані державою.

За нашими спостереженнями, за певними ознаками виділяються такі категорії засуджених:

1) пересічні ассирійці, які посідали найнижчу соціальну сходинку (звичайні чистильники, пекарі, водії та ін.);

2) представники культурної інтелігенції (учителі, керівники освітніх та культурно-освітніх закладів), громадські діячі часів здійснення політики коренізації;

3) представники традиційної ієрархії ассирійського суспільства (представники культу, голови племен тощо).

Усе, як ми бачимо, здійснювалося за керівними настановами влади задля завдання невинної шкоди громаді. Представники влади, зрозумівши за роки тісної співпраці уклад національної спільноти і побачивши провідну роль чоловіків у суспільному житті, саме їх піддавали репресіям, натомість ассирійські жінки розділяли долі своїх чоловіків у примусових засланнях.

А якщо ми перекладемо слово «репресії» з мови тоталітарного суспільства, то це є фіаско державної політики щодо:

1) поширення радянського світогляду, залучення до колективних форм ведення господарства;

2) нав'язування асирійцям радянських освітньо-культурних стандартів життя через мережу державних закладів;

3) знищення всіх ознак родоплемінних пережитків, релігії та національної ієрархії етнічного суспільства та ідеології, антагоністичної радянській;

4) залучення жінок-асирійок до структури соціально-економічних та громадсько-політичних суспільних відносин.

Кримінальні справи є унікальними джерелами інформації з історії перебування асирійців на території України. У них ми можемо знайти інформацію про місце появи асирійців, про їхній маршрут по території СРСР, про соціальне й професійне становище асирійців на території нової батьківщини. На нашу думку, вони можуть частково заповнити той інформаційний вакуум, що утворився внаслідок відсутності спеціальних досліджень як у досліджуваний період, так і зараз. Держава забезпечувала лише статистичні дані, які були не завжди достовірними, більша частина інформації з історії радянських асирійців передавалася в усній формі, що спричинило її часткову втрату.

Звинувачення в диверсійно-шпигунській діяльності базувалися на нездатності органів влади віднайти бажаний вектор розвитку асирійської громади. Підсудним інкримінувався саботаж переселення до колгоспів, неприйняття радянського підданства, протидія політиці радянзації, дотримання традиційних звичаїв та релігійних вподобань. А звинувачення стосовно збору інформації про обороноздатність держави, даних про військові та цивільні об'єкти з наступним інформуванням іранських спецслужб взагалі здається нісенітницею, з огляду на соціально-професійний статус асирійців. Вражає також той факт, що більшості

затриманим інкримінувалися дії, які повинні були здійснюватися в майбутньому в разі виникнення військових дій [106, арк. 18].

Більша частина «диверсантів», що проводили підривну діяльність на території СРСР за завданням Іранського посольства в Москві, працювали чистильниками взуття, але зустрічалися й працівники пекарень, водії, які навіть були неписьменні. Біженці, що самостійно адаптувалися до реалій нового життя, продовжували займати низький щабель у соціально-економічній структурі суспільства, були безграмотними. Їхнім головним завданням у житті було задоволення повсякденних життєвих потреб своїх родин. За документами можна оцінити й майновий стан обвинувачуваних: у протоколах обшуку не йшлося про наявність значної кількості матеріальних цінностей, навпаки, більшість арештованих нічого не мала.

Курс на тотальні репресії не лише асирійців, а й представників інших національних меншин, які знаходилися в Радянському Союзі, був викликаний побоюванням влади щодо «п'ятої колони» у разі військових дій з іншими державами. За уявленням влади, саме вони, не вдоволені встановленим режимом, могли надати допомогу ворогу у військовий час та розхитати основні засади існування соціалістичного суспільства.

Загальна класифікація дій підсудних є наступною: проведення диверсійних дій, шпигунська діяльність на користь іноземних держав. Єдність у представників органів НКВС різних регіонів України щодо класифікації групових дій також була відсутня, у справах з'являються різні формулювання: націоналістична асирійська контрреволюційна організація, шпигунсько-диверсійна організація, що працює на користь однієї з іноземних держав, іранське шпигунсько-терористичне угруповання [393, арк. 2].

Практично всі обвинувачення були основані на статті 54 Кримінального кодексу УРСР, який деталізовано містить опис

контрреволюційних злочинів проти держави й тогочасного уряду [621, с. 64-66]. Пункти № 2, 6, 10, 11 були типовими під час розгляду справ асирійців, вони містили конкретні звинувачення в намірах здійснити озброєне повстання, шпигунство та передання даних представникам інших держав, пропаганда та агітація з метою підірвати авторитет радянської влади [561].

Види покарання за ці злочини були різними, як правило, це було заслання на 5 років з родиною до Північного Казахстану без конфіскації майна або різний термін перебування у виправно-трудовах колоніях – це була доля пересічних асирійців. Вищій мірі соціалістичного покарання за «сліпим жеребом Феміди» підлягали асирійці, які мали рідних в Ірані або відвідували його особисто, а також більшість представників родової знаті та національних служителів культу, представники культурно-освітянської галузі – більш освічена частина асирійської громади.

Згортання репресій проти асирійців проходило так само централізовано, як і починалося. Директива РНК та ЦК ВКП(б) від 15 листопада 1938 року, яка була затверджена постановою Політбюро ЦК ВКП(б) наголошувала про скасування розгляду справ «трійками» та військовими трибуналами та повернення судочинства у «звичайний» стан [843].

Реабілітація асирійців, жертв політичних репресій, здійснювалася як наслідок соціально-політичних перетворень, які паралельно відбувалися в нашій країні. Можна відзначити кілька етапів цього процесу, один з них – це період 1940-50-х років, коли відбувається часткова реабілітація жертв сталінських репресій. Поворотним етапом став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості відносно жертв репресій, що мали місце в період 1930–1940 – початок 1950-х років» і прийняття закону України від 17 квітня

1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», який поставив остаточний акцент у відновленні історичної справедливості й дав оцінку неправомірним діям сталінського політичного режиму.

Аналіз матеріалів документів дозволяє нам відстежити еволюцію репресивної політики держави й визначити особливості, характерні для окремих етапів. Період 30-х рр. ХХ ст. ознаменувався апогеєм репресивної політики, у цей час слідство скоріше було формальним, а провина арештованих була автоматично визначена національною приналежністю. Велика кількість арештів істотно спрощувала порядок ведення слідчого діловодства й лише приблизно відповідала основним демократичним процесуальним нормам.

Політичні репресії були інструментом тиску на ассирійців і мали під собою власне політико-економічне підґрунтя. Антирелігійна війна, що відбувалася паралельно з антинаціональною, по-своєму руйнувала глибокі прояви людського – духовність, віру, народні традиції, кращі досягнення матеріальної і духовної культури народів.

Необґрунтованість притягнення ассирійців до кримінальної відповідальності засвідчили прокурорські перевірки кримінальних справ, які відбулися не лише за часів незалежності, а ще в досліджуваній період [379 арк. 94; 953, арк. 310]. На фальсифікованість справ вказує той факт, що деякі кримінальні справи були припинені ще під час діловодства, а затримані були звільнені без будь-якого покарання [357, арк. 15].

Внутрішня структура ассирійської громади та дотримання традиційного способу життя, ґрунтованого на глибокій релігійності, спричинили конфлікт з владою в намаганні останньої побудувати сталінську вертикальну модель керування суспільством. Збільшували конфлікт побоювання влади щодо складності керування країною під час виникнення зовнішньої загрози. Тридцять років ХХ ст. стали відправною

точкою докорінних змін у сприйнятті ассирійцями засад державної політики та переформатування традиційно-етнічного світосприйняття. Державний терор обумовив появу нової свідомості – радянської, яка на довгі роки законсервувала національні ознаки громади та змусила пристосовуватися до пропонованих обставин.

Репресивна діяльність держави відносно ассирійського населення України в 1930-х роках, за умов формування тоталітарних засад існування суспільства, відігравала роль механізму регулювання відносин «держава – громада». Вона завуалювала основні недоліки в роботі з меншиною, змістивши акценти з небажання влади надати можливість розвитку в природній спосіб на пошук в середовищі громади винних у цих недоліках. Репресивні дії влади переконливо продемонстрували громаді справжню сутність намірів держави та на довгі роки звели нанівець будь-яку державну підтримку ассирійцям.

Така політика держави призвела до того, що більша частина ассирійців прийняла радянське громадянство, тим самим на довгі роки втратила надію на повернення на історичну батьківщину, крім того були втрачені зв'язки з родичами за кордоном. На нашу думку, в цей період відбувається перелом: ассирійці намагаються пристосувати особливості свого менталітету до радянської дійсності, ті елементи, які не вписувалися в постанови партії, поступово відмирили. Посівши своє «місце», відведене партійним керівництвом, ассирійська спільнота поступово почала втрачати національну ідентичність, змінилися особливості менталітету, що призвело до часткової асиміляції.

Наразі триває процес оприлюднення фактів репресивної діяльності радянської влади, що надасть майбутнім дослідникам можливість більш детально висвітлити це питання.

Висновки до четвертого розділу

Ассирійські громади нібито підігравали правлячому режиму, виконували його настанови в галузі суспільних відносин, які, на думку влади, повинні були поліпшити соціально-економічні умови життя. Громадські організації етнічного спрямування з'являлися в місцях компактного проживання в республіці, але ці дії були скеровані не в УРСР, а в Москві. Саме там була ініційована перша така організація, а пізніше звідти керували всіма республіканськими та регіональними осередками. У діях республіканського уряду стосовно роботи з ассирійським населенням постійно відчувалася відсутність самостійного регуляторного курсу, натомість простежувалося постійне «озирання» в бік столиці.

Важко казати про відвертість бажань та дій громади у такій співпраці з державою. Розуміння цього процесу полягає в площині освідомлення свого сучасного та майбутнього всією громадою ассирійців у союзному масштабі. Покладаючись на свій історичний досвід фіктивної співпраці з представниками державної влади та її установами, ассирійці намагалися запровадити цю модель і в радянських реаліях. Вагомим аргументом такої поведінки було те, ще громада усвідомлювала тимчасовість свого перебування в цих реаліях та мала палке бажання повернутися до Батьківщини за сприятливих політичних умов.

Поява та функціонування етнічних громадських організацій стали можливими лише за пожвавлення цього сектору з власної ініціативи партії та уряду в часи нестачі підтримки з боку населення. У випадку з ассирійцями це відкривало владі шлях до внутрішнього етнічного середовища, робило її представників, якщо не «своїми», то, принаймні, наближеними до спостереження проявів внутрішнього етнічного життя громади та керування ними.

Треба зазначити, що існування ассирійських громадських організацій у радянських реаліях – це була одна з перших спроб громади через співпрацю з органами державної влади зробити позитивні зміни для себе. Такого шансу в громади не існувало протягом багатьох століть та, напевно, і не було до 90-х років ХХ ст., що, мабуть, і підкуповувало представників етнічної меншини в ейфорії революційних змін у суспільстві.

Влада використала всі можливі методи впливу на свідомість пересічних ассирійців. Одним з ефективних заходів з боку партійно-державного апарату було застосування пропагандистко-ідеологічних можливостей радянських засобів масової інформації для формування відповідної реакції ассирійської меншини. За умов тотального партійного контролю були вироблені спеціальні технології оперування інформацією, які позбавили меншину можливості самостійно аналізувати явища та події радянської дійсності, сформували уявлення про неминуче та перспективне поєднання з більш потужними місцевими народами. Та, найголовніше, засоби масової інформації стали розглядати етнічну культуру за категорією доцільності, поширюючи суперечки у внутрішньоетнічному середовищі та формуючи нові етнічні та культурні стандарти, що мало на меті неприхований асиміляційний вплив на ассирійську громаду, яка перебувала на території Української РСР.

Пересічні долі ассирійських громадських активістів нам демонструють усі перипетії складних соціально-політичних процесів у державі. Ці люди проходили шлях від звичайних селян до керівників громадських об'єднань, від чистильників взуття до державних службовців, від осіб з невизначеним соціальним статусом у суспільстві до учасників роботи державних органів влади. А у фіналі дійства – повне забуття або страта за державним звинуваченням. Усе це відтворювалося та

підтримувалося на державному рівні та було провідною тенденцією в радянському суспільстві.

Такі дива соціальної стратифікації були можливі лише за часів існування радянської системи керування. Хоча треба зазначити, що партійно-радянські органи стали заручниками занедбаного освітньо-культурного становища асирійської громади. У перших роках існування радянської влади були цілком відсутні керівні кадри в асирійському середовищі, лояльні до правлячого режиму. Головною вадою цього процесу з боку влади вважалася відсутність партійних місцевих працівників із знанням асирійської мови. Тому вибір падав на невідготовлених та іноді лише «співчуваючих» радянському устрою осіб (колишніх офіцерів царської Росії, священнослужителів, асирійців, які здобули освіту в освітній мережі місіонерських шкіл західних держав тощо). На першому етапі радянська влада покладалася на підтримку своїх дій серед асирійців, які вже постійно перебували в Російській імперії (мешканці Грузинської РСР та Вірменської РСР). Саме вони, з одного боку, були справжніми носіями асирійської мови, а з другого, русифіковані та лояльно ставилися до чинного державного устрою.

Модулюючи перспективність та дієвість співпраці з радянською владою та порівнюючи за ефективністю її дії з діями Російського царату, при цьому покладаючись на столітні дружні відносини, свідомі асирійці активно співпрацювали з нею. Це було відверте бажання зробити для своєї нації щось добре на тлі сприятливих умов – загальнодержавних революційних перетворень. Але діяльність цих активістів відбувалася в чітко визначених межах освітньо-культурної сфери. Влада їм дозволяла лише поширювати серед асирійців освіту, створювати мережу культурних установ (не типових для асирійців), запроваджувати ідеологічно-виховні заходи, тобто бути гарантами соціальних прав етнічної громади. Такий

обмежений вектор діяльності – провладного спрямування – вступав у внутрішній конфлікт з прагненнями самої меншини. Заручниками таких відносин стали насамперед громадські активісти, які зрозуміли це – і були покарані владою.

Вирішення ассирійського питання на республіканському рівні в умовах Української РСР було, на наш погляд, приречено на невдачу. Низка факторів позитивно впливала на таку ситуацію. По-перше, ассирійці масово з'явилися в республіці напередодні революційних подій з політичного перетворення – вони не були історично складеною громадою, яка напрацювала практики, ще до радянського періоду. По-друге, у республіці історично йшла напружена боротьба щодо визначення статусу титульної нації, інші розглядалися на другорядних позиціях. По-третє, сфера сільськогосподарської діяльності була монополізована місцевим населенням та була ареною зіткнення її з інтересами влади.

Неправдивість промов про «всебічну» підтримку ассирійців з боку республіканського уряду яскраво демонструє його безпосередня діяльність. На тлі численності цієї етнічної громади та вкрай важкого соціально-економічного та освітньо-культурного становища не було вжито дієвих заходів, щоб виправити це становище. Ассирійське питання, якщо й розглядалося на місцевому та республіканському рівнях, мало статистичний характер, фіксувалися лише кількісні, територіальні показники та настрої в етнічному середовищі, відповідні до радянської шкали оцінювання. Самостійність у вирішенні нагальних проблем замінювалася інструкціями та розпорядженнями, як прямими, так і непрямыми, що надходили від центральної союзної влади або від всесоюзних громадських організацій ассирійців. Такий стан речей позначився на внутрішньому республіканському рівні: ассирійські громади українських міст залишалися поза дієвим державним захистом та

підтримкою, що, у свою чергу, спровокувало певне відсторонення етнічної громади від радянської дійсності.

Із загостренням соціально-політичної ситуації в державі під негативним впливом тоталітарних ознак, були яскраво презентовані справжні наміри радянського партійно-державного керівництва відносно асирійців Радянського Союзу, зокрема УРСР. Мова не йшла про будь-яку співпрацю, а лише про глобальне «поглинання» етнічного елементу. Невдалі спроби вплинути на внутрішнє етнічне середовище протягом тривалого періоду спровокували застосування ще більш агресивних заходів.

Репресивні дії відносно асирійського населення, яке перебувало в Радянському Союзі та Українській РСР, за часом збігаються із загальнодержавною політикою Великого терору, але мають етнонаціональне забарвлення. Репресії проти асирійців були продовженням, а до того ж і виправданням, недієвої державної політики. Використавши примітивні методи з соціального адаптування нових громадян та не отримавши від цього позитивного ефекту, тоталітарний устрій державної влади жадав більш агресивних дій стосовно непокірних громадян. Згуртоване етнічне середовище, дотримання культурно-релігійних практик та закритість від органів влади з боку асирійської громади стали каталізатором репресивних подій.

Репресії були спланованою державною політикою щодо остаточного приведення етнокультурного та релігійного життя громади у відповідність до радянського способу життя і обов'язкового впровадження основних засад державної ідеології в етнічне середовище. Це був вирок етнічним прагненням повернутися на батьківщину та створити національне утворення або хоча б територіально консолідуватися в межах Української

РСР. Репресії визначили подальший розвиток громади вже за радянським сценарієм.

Із цього часу ассирійське питання вже більш ніколи не стоятиме перед урядом Української РСР. Численні маси ассирійського населення будуть вимушені «розчинятися» серед міського населення в дружній родині народів Радянського Союзу. Тридцять років ХХ століття – це роки початку відвертого ігнорування потреб ассирійського населення на території України. Тепер ассирійці будуть позбавлені будь-якої уваги та підтримки з боку державних органів влади. Для етнічної громади настануть довгі роки етнічного забуття. Вона буде вимушена вдало маскувати деякі ознаки своєї національної приналежності під прорадянські тенденції, а деякі з них змінити на вимогу радянської дійсності, зазнаючи часткової асиміляції.

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ АССИРІЙЦІВ: АСИМІЛЯЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

5.1. Роль міського способу життя ассирійців у процесах їх асиміляції в радянській Україні

Місця компактного розташування ассирійців зазвичай знаходились у містах, там перебувало до 99,4 % всього етнічного населення [81, арк. 66; 29, арк. 50]. Про прагнення до міського побуту та способу життя свідчать численні документальні факти. Міста, в яких оселялись ассирійці, мали різні економічні показники та за характеристиками були не схожі одне на одне. Усіх їх об'єднували концентрація місцевого населення, широкі можливості працевлаштування, наближення до органів місцевої державної влади, прихильність влади в розрахунку на проведення індустріалізації в посиленому темпі. Ці додаткові плюси були враховані ассирійцями при виборі свого майбутнього. Але економічний зиск при виборі міського способу життя з боку ассирійців не враховував його впливи на етнокультурне орієнтування та особливості менталітету. Ассирійці в містах «деморалізувалися», втрачаючи основні елементи національної культури, та зближувалися з місцевим населенням в побутових практиках [399, арк. 22].

Комплексної картини про географію місць перебування ассирійців та соціально-економічну зайнятість не існує. Ми зібрали та проаналізували окремі архівні матеріали по звітах, переписах, доповідних, обстеженнях, які були здійсненні за досліджуваний період.

Найбільш повний матеріал щодо міського життя ассирійців ми зустрічаємо в дослідженні, яке зробив Олександр Біт-Шумун у період з 31 серпня по 24 вересня 1927 року. Він відвідав та обстежив міста Прилуки, Лубни, Ромни, Слов'янськ, Мелітополь, Запоріжжя, Артемівськ. Під час своєї подорожі паралельно проводив заходи культурно-освітнього, роз'яснювального та політичного спрямування.

Ініціатором цього дослідження була Центральна комісія у справах національних меншин при ВУЦВК, яка надала гроші на відрядження в розмірі 150 рублів та визначила термін проведення – два тижні. За орієнтовної схеми обстеження потрібно було вирішити наступні завдання:

1) приділити увагу питанням кількісного складу ассирійського населення та його зайнятості, соціальний та політичний характеристикам;

2) надати відомості про його матеріальне, культурне, правове становище, ставлення до виборчого права;

3) встановити рівень обслуговування ассирійців з боку державних установ усіх рівнів;

4) з'ясувати ставлення меншини до національної культури, релігії, участі в громадському житті;

5) дослідити мережу культурно-освітніх установ та можливості залучення до роботи з ассирійцями осіб, які володіють національною мовою [78, арк. 25-33].

З аналізу плану обстеження ми можемо зробити висновок про партійно-ідеологічне забарвлення цього заходу. Увага зверталася на питання, які в перспективі дали можливість співпрацювати з меншиною та визначали точки найменшого опору проведенню державної політики.

Отже, що являли собою ассирійські громади українських міст, ми розпочнемо з'ясовувати з міста Слов'янськ. Ассирійське населення там було представлено 47 родинами – 215 осіб (з них 65 – чоловіків, 60 –

жінок, 90 – дітей). Основним заняття дорослого населення було переважно чищення взуття, але траплялися чорнороби, драгельники, водовози, за роботу вони отримували від 30 до 35 рублів на місяць. Мешкали ассирійці переважно у «темних квартирах та сирих підвалах, непристосованих для життя» [456, арк. 5]. Виборчого права були позбавлені. Представниками державної влади вони не обслуговувалися та ніяка робота серед них не проводилася. В ассирійського населення мало вияв яскраво визначене ставлення до власної національної культури та традицій [80, арк. 133].

З-поміж інших представників ассирійської громади ассирійці міста Слов'янськ вирізнялися своєю освіченістю та ставленням до національного питання. Такий діяч, як Кіллета Ш. освіту ассирійською мовою здобув в Урмії (Училище російської православної місії) та в Америці – англійською мовою. До Радянського Союзу потрапив у 1917 році через Джульфу-Тифліс-Баку-Курськ і лише в 1919 році опинився у Слов'янську. В Україні він виконував обов'язки уповноваженого перського консульства, хоча основною його зайнятістю була викладацька діяльність. У 1925 році він був делегатом від м. Слов'янськ на Першому Всеросійському з'їзді ассирійців. Із 1926 року переїхав до Москви, де працював редактором ассирійської секції видавництва «Учпедгіз» та при Спільці ассирійців. У результаті його видавничої діяльності світ побачили такі праці, як «Рабочая книга по математике для 1-го та 2-го года обучения», які вийшли накладом 2 000 та 1 500 примірників відповідно, переклав ассирійською мовою повість Пушкіна О.С. «Дубровський» та ін. [339, арк. 1-3].

Із матеріалів особистих справ анкетних даних етнічного населення міста ми дізнаємося про те, що ассирійці сюди потрапили в 1914 році з Персії через Джульфу та Тифліс [318-360]. Кожен із них зазначив про існування нерухомості на батьківщині – будинку, виноградників, садів,

землі. Незважаючи на той факт, що більшість із них не мали навіть особистого майна, усі вони відзначали своє утримання виключно власним коштом.

У 1934 році ця громада була вже менш чисельною та складалася із 142 осіб, з яких 35 осіб уже навчались у фабрично-заводських училищах та 10 працювало на виробництві [447, арк. 142]. У 1935 році тут було організовано місцевий осередок Всесоюзної організації асирійців «Хаядта», якій налічував 42 особи. Він у своїй роботі зіштовхнувся із труднощами, які залишаючись без вирішення, деморалізували правління і негативно позначилися на роботі та взагалі й членстві, та врешті-решт призвели до формальної його діяльності. Зокрема, на звернення громади до місцевих органів влади із проханням про організацію «Трудової артілі асирійців драгельників та чистильників», про надання земельних наділів для ведення підсобних господарств (городів), про виділення приміщення для червоного кутка було отримано негативну відповідь. Усе це на фоні того, що не було отримано з Москви членських книжок, призвело до падіння авторитету організації серед місцевих асирійців [459, арк. 2-10].

Схожа ситуація була й з асирійцями, які проживали в місті Артемівську. За матеріалами обстеження тут їх мешкало 50 осіб, за свідченнями місцевого населення понад двадцять сімей виїхало з міста через непомірні податки та невлаштованість побутових умов. Усе доросле чоловіче населення займалося чищенням взуття. Грамотність була поодиноким явищем, майже всі неписьменні. Загальний наднізький матеріальний стан родин та позбавлення виборчого права створювали умови до більш безправного становища громади. Низький освітній рівень та байдужість місцевої влади позбавили асирійців можливості участі у громадському житті та їх обслуговування державно-партійним апаратом [80, арк. 134].

Незважаючи на зусилля громади, ситуація не змінювалася на краще. Зокрема, у 1930 році тут мешкало вже 36 осіб: 9 жінок, 9 чоловіків, 18 дітей віком до 15 років. Усі вони були вимушені проживати в будівлі старої школи, яка не мала зовсім даху, у дощову погоду підвищувався відсоток захворювань. Антисанітарні умови кидаються в очі. Діти залишалися вдома та виховувалися непрацездатними членами громади (6 інвалідів), у той час коли доросле населення займалось чищенням взуття на вулицях [81, арк. 108].

Місто Запоріжжя теж не стало винятком щодо такого ставлення з боку влади до асирійських громад у місцях їх компактного проживання та їх пригніченого становища. Під час обстеження тут перебувало 29 сімей – 110 осіб, що складало 0,08 % всього міського населення міста. Серед асирійців трапляються й дрібні торговці. Зафіксовано низький матеріальний стан родин, який у поєднанні із низьким рівнем освіти (85 % асирійців неграмотні), призводив до ігнорування їх потреб, що спричиняло їх ізольоване перебування в новій країні. Функціонування школи істотно не вплинуло на цей процес з огляду на специфіку її роботи: навчання було російською мовою (два дні по шість годин з шостої до дев'ятої години вечора) та один день – асирійською мовою [447, арк. 43; 262, арк. 75-81].

У громадському житті асирійці майже не брали участі, але, на противагу від попередніх громад, мали можливість брати участь у виборах. У цих громадах були відсутні представники етнічного духовенства, проте в місті Запоріжжя населення продовжувало дотримуватися «...старых традиций и обрядов...». Тут також були відсутні потенційні робітники серед асирійського населення у внутрішньому середовищі громади [80, арк. 135].

Громада неодноразово зверталася як до місцевих органів влади, так і до республіканської та всесоюзної влади щодо наділення землею та переведення на сільськогосподарську працю на терені республіки. При цьому вона розраховувала на поселення 40 сімей (20 із Воронежа та Симферополя), звісно, на такий відповідальний крок місцева влада не могла піти та погоджувалася надати землі лише для тих родин, які проживали в окрузі. Згодом з обстеження, яке зробили ходаки, з'ясувалося, що води на тих землях не вистачає та немає дров, хоча земля була непогана [80, арк. 43-45]. Не отримавши схвальної відповіді та через гальмування вирішення цього питання, 15 сімей переселилося до сусідньої РСФСР до колгоспу ім. Мікояна (1930 рік) [81, арк. 103; 264, арк. 119].

У безпосередній близькості від міста Запоріжжя знаходився інший населений пункт, який прихистив ассирійців – місто Мелітополь. Схожа була й демографічна ситуація, ассирійців було – 45 сімей (чоловіків – 51, жінок – 47, дітей – 86), що складає – 0,73 % населення міста. Вони також займалися чищенням взуття, були поодинокі випадки торговельної діяльності (дві особи). На тлі скрутного матеріального становища наявне бажання підтримати та розвивати національну культуру [80, арк. 137]. Ці відомості ми отримали з обстеження Біт-Шумуна О. у 1927 році. У 1930 році було зроблено обстеження ассирійського населення міста місцевими органами влади, яке надає наступні факти: на обліку перебувало 62 особи, з них працюють в кустпромартілях – 5 осіб, робітниками – 3 особи, 26 – домогосподарки, 1 – вчитель, інші – працюють чистильниками. Громадських об'єднань за цей час не виникло, але був представник від ассирійців у міській раді [64, арк. 59; 65, арк. 8]. Організована група учнів ассирійців при трудовій школі для навчання національною мовою [81, арк. 105; 255, арк. 20; 229, арк. 28; 46, арк. 22; 560, с. 61].

Отже, дослідивши становище асирійських громад вищезазначених міст, ми можемо констатувати переважно скрутне матеріальне становище, відсутність певної уваги з боку органів місцевого самоврядування, що виявляється в ігноруванні культурно-освітніх та соціально-побутових потреб. Громада, у свою чергу, відповідала на таке ставлення ігноруванням радянських заходів, відсутністю в ній потенційних «помічників», працівників культурно-освітньої та ідеологічної сфери. Питання національно-культурного та релігійного життя громади свідомо замовчувалося та презентувалося відповідно до завданого державою курсу – «...представників духівництва немає...». Серед висновків та рекомендацій щодо заходів з оздоровлення економічного життя асирійців – вказівка на створення організованих форм господарювання – артілей. Разом з цим заснування лікнепів та культурно-дозвіллевих установ повинно було стати провідною лінією місцевого партійного керівництва у вербуванні своїх прибічників.

З-поміж невеликих за чисельністю населення пунктів, в яких оселились асирійці, вирізняється місто Лубни [205, арк. 6, 20, 22; 203, арк. 19, 42; 152, арк. 6-21]. За обстеженням окружної комісії, яке було здійснено 19 жовтня 1926 року, виявлено 30 родин – 118 осіб (57 чоловіків та 61 жінка) асирійського населення. Це були біженці із с. Мавана та Корана (Урмійського району, Персія). Цікавим є той факт, що по сусідству з ними проживали їх співплемінники в місті Ромни [181, арк. 2; 183, арк. 2-4; 202, арк. 413; 252, арк. 19]. Усі вони прибули з міста Бердянськ у 1922 році [167, арк. 40; 202, арк. 413]. Вони займали приміщення колишнього Мгарського Спасо-Преображенського монастиря на відстані від міста 4,5 верств. Незважаючи на наявні можливості, населення не займалося сільським господарством через відсутність реманенту та земельного забезпечення (виняток становить 600 квадратних сажнів городини).

Трудова зайнятість населення була такою ж, як і в асирійців інших українських міст, головне заняття – чищення взуття, яким займалося 22 чоловіки. Дві особи торгували в сусідніх селах нитками, голками, сірниками. Чотири жінки в'язали панчохи на продаж, жебракувало дев'ять чоловіків та дві жінки (переважно непрацездатні похилого віку, за відсутності державної підтримки). Середній заробіток громади складає 15 карбованців на місяць, що замалий навіть порівняно з іншими асирійськими осередками. Про скрутне становище свідчить стан забезпечення родин продуктами: на один місяць запас мали – 6 родин, на один-два місяці – 16 родин, на два-три місяці – 3 родини, на три-чотири місяці – 2 родини, зовсім не мали – 3 родини [68, арк. 22-28].

Натомість громада отримала привілей від влади – асирійці були допущені до виборів та мали свого представника в міській раді. Враховуючи, що вся активна громадська діяльність відбувалася за ініціативи органів влади, то таких вказівок не давалося. Загальні збори не скликалися, культурно-масова робота не проводилася – тому ми вважаємо, що представництво в міськраді було скоріш формальною вимогою часу, аніж інструментом роботи з громадою. Головним завданням такого представництва було надання різного роду довідок пролетарського походження, які були типові: матеріальний стан, соціальний статус та прохання про звільнення від сплати податків [162; 163-180; 184-201; 204].

Асирійці отримали один раз соціальну та медичну допомогу, як наслідок – обстеження з боку міської ради (1925 рік). Соціальна матеріальна допомога була від організації «Помдетям» у розмірі 105 крб. (100 крб. дитячим крамом, 5 крб. готівкою). Медична допомога здійснювалася в міській амбулаторії, навіть двічі приїжджав лікар для обстеження, але в цілому всі медичні проблеми не було вирішено, майже всі діти були не прищеплені.

Приміщення монастирю, де мешкали ассирійці, були непридатні до проживання. Кожна родина займала кімнату розміром від 9 до 15 метрів квадратних, у таких темних і сухих помешканнях розміщалося від 3 до 7 осіб. Коридор використовувався як комора. До найближчого колодязя за водою доводилося долати півверсти. Територія навколо монастиря була забруднена та перебувала в антисанітарних умовах [68, арк. 22-28].

Освіта була взагалі в занедбаному стані. Ассирійською мовою могли писати шість чоловіків та одна жінка, яка мала домашню освіту, російською мовою – чотири чоловіки та одна жінка (домашня освіта), чотири чоловіки (початкова освіта), та один чоловік (середня освіта). Таким чином, серед 118 осіб письменних було лише 17 осіб (14,4 %) причому 8,45 % отримало освіту вже російською мовою. Спостерігалася нестача кваліфікованих культурно-освітніх працівників, з яких був лише один «...не зовсім кваліфікований учитель лікнепу...» [80, арк. 131зв.]. Як свідчать офіційні документи, на тлі освітніх процесів відбувалося жваве спілкування з ассирійською громадою міста Києва, що автоматично включало ассирійців міста до загальнореспубліканської мережі осередків ассирійського населення.

Ассирійське населення міста Дніпропетровськ почало формуватися ще в дорядянський період, про що є документальні свідчення. Таким документом є прохання перського підданого Миколи сина Шимона до Єкатеринославського губернатора про надання документа про вільне перебування в Російській імперії, датоване 1910 роком. Також зафіксоване клопотання катеринославського поліцмейстера (1912 рік) про безповоротну висилку Саяда сина Сімона та Миколи сина Шимона з території Російської імперії, оскільки через вік вони неспроможні працювати і тому просять милостиню. Із протоколу дізнання поліцейського пристава з'ясовується, що Саяд син Сімона торгував горіхами та протягом року заробив 200 рублів, а

Микола син Шимуна влітку займався купівлею та продажем речей, а взимку нічого не робив та був на утриманні свого племінника, який уже протягом восьми останніх років мешкає в Катеринославі [118, арк. 59-67].

Лист начальника поліції Катеринославської поліції до губернатора (1910 рік) зазначав, що небажаним елементом, поряд із циганами, є вихідці із Персії та Туреччини, які вдають себе за християн і православних духовних осіб та просять милостиню в місцевого населення [118, арк. 59-67]. Слід зазначити, що таке порівняння з циганами передається й до радянської документально-правової бази. Радянські діячі зіставляли ассирійців з циганами через відокремлене життя та через ставлення до заходів державної політики. А у звітах та доповідях про невдалі кроки щодо радянзації окремих національних меншин ці національності дуже часто згадували поряд [85, арк. 45; 87, арк. 61].

Отже, місто Дніпропетровськ було добре знайоме ассирійцям ще до їх масового переселення до Російської імперії. На що вказує той факт, що вже у 1925 році було обрано Уповноваженого Геваргізова І. від Катеринославської ассирійської колонії, яка налічувала тридцять осіб [413, арк. 10]. За іншими відомостями у місті мешкало 26 родин станом на 1925 рік [258, арк. 67; 124, арк. 35; 125, арк. 62].

Результати дослідження показують, що були й інші висновки, яких доходили перевіряльники. Ассирійців у місті Дніпропетровськ було приблизно лише сорок осіб (1928 рік). Єдиним зайняттям їх було чищення взуття, що спричиняло низький культурно-освітній рівень (грамотних не було). На внутрішнє етнічне середовище значний вплив мав «главарь старик». Стосовно матеріального стану чи не вперше в архівних матеріалах ми знайшли повідомлення про те, що «...живут в економічески хороших условиях...», на відміну від освічених місцевих, які стоять на біржі праці [91, арк. 48]. На користь цього свідчить і тов. Піраєв С. – голова правління

Всеросійської «Хаядти», – який наводить статистичні відомості про середню заробітну плату по Москві: наприклад, ассирійці чистильники отримують від 3–8 тис. руб. на місяць, а звичайні трудящі – 1 800 руб. [451, арк. 14зв.].

З архівів про життя ассирійської громади міста Дніпропетровська ми отримали такі відомості: у 1932 році функціонувала школа з двома групами на тридцять дітей, яких обслуговував один учитель [127, арк. 22]. У 1936 році з'являється артіль «Схід». Також серед ассирійської громади цього міста був священик – Амершаєв Давид Хошабович, вплив якого на місцеве етнічне середовище було дуже сильний [110, арк. 360-382].

Харківська громада ассирійців також формувалася ще в дорадянські часи [235, арк. 17; 231, арк. 131]. У доповідній харківського міського поліцмейстера до губернатора йдеться про те, що 2 квітня 1915 року до міста Харків прибули біженці православного віросповідання перського підданства в кількості дев'ять осіб. При собі вони мали документи – посвідчення особи, яке було видано тифліським губернатором, – та зовсім не мали при собі засобів до існування [234, арк. 2]. Але вже в 1927 році тут налічувалось 200 ассирійців [221, арк. 9; 215, арк. 5].

Є заява вчителя ассирійця Шахбазова П. до Центральної Комісії Національних Меншин, датована 1924 роком, з проханням про виділення будівлі для гуртожитку та про організацію при ньому школи для ассирійців з ассирійською мовою навчання для потреб місцевої громади. Слід зауважити, що сам заявник був освіченою людиною та був власником готелю [110, арк. 281]. На це прохання отримано резолюцію «Задовольнити» з міського виконавчого комітету. Ця школа вже у 1928–1929 навчальному році мала двадцять учнів [222, арк. 270; 36, арк. 45].

Харківське відділення «Хаядти» зверталось до правління організації в 1935 році з проханням прискорити відправку літератури для

ассирійського дитсадку, де налічувалося 27 дітей і були наявні навчальні посібники для першого та другого класів рідною мовою [461, арк. 25]. А в 1928 році Бюро національних меншин уже надіслало клопотання про направлення на навчання до робітничого вечірнього університету трудящого Айзізова (1928 р.) [223, арк. 105].

Той же Шахбазов, як уповноважений з культурно-просвітницької діяльності серед ассирійської молоді міста, у 1927 році ініціював перед місцевою владою організацію червоного кутка. Аргументувалося це необхідністю запобігти формуванню негативних звичок в ассирійській молоді у вільний від праці час. Такі поширені явища, як «... шатание по улицам, азартные игры, пьянство и разврат...» є наслідком відсутності можливості організації культурного та політичного виховання [223, арк. 37].

Цей червоний куток був відкритий при вірменському клубі за адресою провулок Короленка будинок № 13, він був затісний та погано обладнаний. Його фінансування у 1928–1929 роках мало бути за міський кошт [225, арк. 1; 220, арк. 113; 55, арк. 6]. Клуб повинен був організувати культурно-дозвілльєву сферу етнічної громади та замінити традиційне дозвілля. До появи червоного кутка при клубові ассирійці збиралися у власних оселях, що, звісно, не керувалося партійними органами. Клуб став «советским ставленником» ідеологічно-пропагандистської роботи серед етнічної меншини. Із плану роботи за 1935 рік ми дізнаємося про завдання, поставлені перед ним. Була запланована бесіда про переваги колгоспного життя, організація драматичного, стрілецького гуртків та гуртка політграмоти [460, арк. 30; 105, арк. 39].

Саме в клубі відбувалися зустрічі з представниками ассирійських громад із інших міст з метою обміну досвідом та формування правильної національної політики. У 1934 році сюди приїжджав з Москви Саркісов –

голова ассирійського клубу, у 1936 році – із Києва Бадалов Ш., з міста Гомеля – член ассирійської артїлі [382, арк. 128-137]. Вони проводили роз'яснювальну роботу на загальних зборах ассирійського населення міста, поширювали форми та методи співпраці із владою, які самі напрацювали. Але вже в жовтні 1938 року діяльність клубу визнали недоцільною й такою, що шкодить ідеї розвитку національних меншин [236, арк. 5].

У ці часи було залучено жінок ассирійок та вірменок до жіночої артільної праці з вишивки в кількості понад 200 осіб [226, арк. 16]. До окружного жіночого відділу надішло прохання про працевлаштування ассирійки Осіпової Олександри, яка відмовилася від подружнього життя за старими патріархальними принципами [224, арк. 111]. Іншим прикладом, який ставив під сумнів основні засади національно-культурної традиції, був розгляд справи про хуліганство ассирійської молоді на загальних зборах ассирійців в присутності представників виконкому. Серед покарань у вигляді віддання під суд або оголошення «суворої догани» було обрано останнє [223, арк. 149].

Стосовно економічної діяльності громади, треба сказати, що й на ній позначилися типові проблеми того часу для ассирійських громад. Як зазначається в рапорті на ім'я керівника УНКВС у Харківській області, артіль «Схід», в якій працювало 120 осіб (ассирійці та вірмени), має заборгованість у 36 тисяч рублів (1934 рік). А відкритий у 1935 році цех з виробництва калощ працював на краденій сировині, до цього ж торгував виробами в місті Гомель [460, арк. 8; 217, арк. 6].

У 1929 році ассирійці міста Харків наблизилися до вирішення проблеми наділення їх землею. Зокрема, на засіданні загальних зборів ассирійців міста, яке відбулося 24 березня 1929 року, вирішувалося питання про надання землі 25 родинам ассирійців в Херсонській губернії (хоча й розглядалися можливості розселення й в окрузі) [227, арк. 4],

причому кожна родина мала отримати по 12 десятин та деякий сільськогосподарський інвентар, матеріальну допомогу в розмірі 500 крб. на родину, а також отримати пільги на проїзд до місця призначення в 75 % вартості квитка. За рішенням зборів були обрані делегати на освоєння цих земель [223, арк. 255]. Грошей державної допомоги на переселення було замало, тому було надіслано клопотання про позику до різних інстанцій. Але жодна з місцевих інстанцій не наважилася кредитувати переселенців та доправила це на розгляд до ВЦВК [225, арк. 54, 68].

Отже, життя ассирійської громади, як свідчать наведені факти, мало типові ознаки перебування ассирійців у міському середовищі радянської України. Хоча, зважаючи на статус міста та численність етнічної громади, влада йшла на деякі поступки у співпраці, що, звичайно, мало поверховий та тимчасовий характер.

Перебування в містах України не позбавило ассирійців традиційних практик, напрацьованих століттями. Навіть в умовах житлової кризи вони знаходили можливості оселятися компактно – в районах, на вулицях, будинках – та зберігати родинно-племінні зв'язки [480, арк. 318-336; 483, арк. 191]. Погані житлові умови їх не лякали – це сприймалося як продовження ситуації, що була на батьківщині. Незважаючи на вкрай погані умови проживання, більшість населення намагалась оселитись у будинках, сполучених з будинками рідних, зберігаючи традиційний спосіб життя національної меншини [697, с. 64].

Міста проживання ассирійців в УРСР автоматично ставали місцевими осередками київських та московських громадських організацій, навіть за відсутності ініціативи з їх боку. На них поширювався весь комплекс заходів. Відомо, що в 1934 році збирались кошти на будівництво літаків «Радянський ассирієць» та «Зірка Сходу», до цього долучились

ассирійці міста Київ, зібравши 1 500 руб., та міста Слов'янська, зібравши 200 руб. [454, арк. 99].

Для дослідження міського способу життя цікавим є аналіз даних Всесоюзного перепису населення 1939 року [477-485]. В останньому зафіксовано масштаби та територію розселення ассирійців по Радянському Союзу. Усього перебувало тут 20 256 ассирійців, які розташувались у містах – 6 974 жінки та 7 299 чоловіків (70,46 %), також у селах – 3 238 чоловіків та 2 745 жінок (29,53 %). По республіках з найбільш компактним проживанням ассирійці були розподілені наступним чином: РСФСР – 7 532 особи: 6 452 особи в місті, 1 080 осіб у селі; УРСР – 2 201 особа: 2 087 осіб у місті, 114 у селі; Азербайджанська РСР – 1 815 осіб: 1 197 осіб у місті, 618 осіб у селі; Грузинська РСР – 4 707 осіб: 3 742 особи в місті, 965 осіб у селі; Вірменська РСР – 3 280 осіб: 400 осіб у місті, 2 880 осіб у селі [477, арк. 1-45].

Переселення ассирійців до сільських місцевостей, об'єднання їх у колгоспи задля залучення до сільськогосподарської діяльності вважалося найбільшим досягненням у роботі з непокірною національною меншиною. З огляду на ці тенденції в селах жило у РСФСР – 14,33 % всього ассирійського населення республіки, в УРСР – 5,17 %, в Азербайджанській РСР – 34,04 %, у Грузинській РСР – 20,50 %, у Вірменській РСР – 87,80 %. У нас є можливість порівняти показники рівня володіння ассирійським населенням республіки національною мовою і рівня володіння російською мовою. Отже, ми спостерігаємо таку картину: РСФСР – 66,9 5% рідною мовою та 32,16 % російською мовою, УРСР – 61,29 % та 36,34 % відповідно, Азербайджанська РСР – 94,38 % та 4,13 %, Грузинська РСР – 77,67 % та 11,32 %, Вірменська РСР – 85,36 % та 9,29 % [485, арк. 3-62].

Наведені вище показники наочно свідчать про певні тенденції: рівень збереження національної мови в радянських умовах був прямо

пропорційний компактному проживанню в сільській місцевості. Тим республіканським громадам, яким вдалося організуватись у колгоспи, також вдалося зберегти й високий рівень володіння національною мовою та навпаки.

Ассирійці, які проживали в УРСР, демонстрували найнижчі показники з-поміж інших громад щодо зайнятості сільськогосподарською діяльністю, незважаючи на свою численність порівняно з іншими етнічними громадами радянських республік, вони залишалися перебувати в містах. Наслідком соціально-економічної зайнятості та міського способу життя було більш швидке опанування місцевих мов, що в ті часи суттєво не впливало на національні ознаки. Володіння російською та українською мовами було запорукою проникнення партійних діячів до національної меншини задля проведення відповідної роботи, за відсутності культурно-освітніх працівників всередині громади. Водночас, в республіках Закавказзя партійні керівники пішли іншим шляхом: на ґрунті традиційних симпатій до усього російсько-радянського вербувалися працівники для роботи з ассирійцями всередині меншини, що, у свою чергу, забезпечило зберігання й подальше функціонування національної мови в сільських місцевостях з переважно етнічним населенням.

Ассирійці зіштовхнулися з небажанням українського уряду перевести їх на землю для сільськогосподарської праці. При тому вони побачили можливість отримання певних матеріальних статків від затребуваних у місті видів їх нетрадиційної діяльності. Усе це спричинило те, що вони навіть і не розглядали інших варіантів проживання, як проживання в містах. До цього ще потрібно додати, що ассирійці поступово адаптувалися до міського економічного способу життя,

створивши при цьому власну мережу задоволення своїх повсякденних потреб, побудовану на родинно-кланових, звичних для себе умовах.

5.2. Ассирійська громада міста Київ як осередок етнічного життя ассирійців Української РСР

Прихована пропаганда переваг міського способу життя, прискорені темпи урбанізаційних процесів наприкінці XIX – поч. XX століть зробили міста Радянського Союзу центрами економічного та культурного життя країни. Саме міста мали строкатий у всіх відношеннях склад населення, який намагався прилаштуватися до нових соціально-економічних та політичних умов. У 1920–1930-ті роки у країні відбулися докорінні зміни всіх сталих відношень. Ми вважаємо актуальним розглянути як нестандартні практики самоорганізації меншини способи адаптації ассирійського населення України, що століттями перебувало в сільській місцевості, до умов міського способу життя. Це тим більш цікаво, оскільки ассирійці уособлювали на той час «нових» громадян, які не так давно опинилися на терені країни. Влада ще не спромоглася виробити власну політику до цієї громади. У 1920–1930-х роках цей процес набрав обертів: для цього використовувалися як загальноприйняті технології, так і особливі методики [99, арк. 17-18; 97; 98].

Треба зазначити, що, оселившись у Києві, ассирійці створили тут центральний етнічний осередок як економічних, так й міграційних процесів в Україні. Саме на певній відстані від цього осередку розташувалися інші міста компактного розселення ассирійців, як-от: Ромни, Прилуки, Полтава, Ніжин, Кременчук, Лубни, Житомир, – які активно з ним співпрацювали [161, арк. 19]. Переважний економічний

статус Києва серед інших міст України вплинув і на кількісні показники асирійської громади міста – це була найбільша в Україні громада, хоча це не позначилося на характері працевлаштування та ставленні до неї з боку державних органів.

Досить численні асирійські поселенці в Києві з'явилися 1916 року – 50–60 осіб, після війни їх кількість сягає 200 осіб, та згодом доходила до 800–900 осіб [621, с. 108; 26, арк. 217]. Але поодинокі факти перебування асирійців у Києві були зафіксовані ще й до цього періоду. Російська дослідниця Данилова Є. на підставі аналізу матеріалів російських архівів визначає показник – 1,5 тисячі асирійців мешканців міста [107, арк. 322]. Така кількість привертала безпосередню увагу місцевих органів влади та не давала можливості нехтувати задоволенням їх потреб, як іноді траплялося в інших містах країни. Про визнання статусу міста серед міст, де переважно оселилися асирійці в Радянському Союзі, свідчить те, що на Першому Всесоюзному з'їзді асирійців (м. Москва), в якому взяли участь 34 делегати та 14 гостей, Київ був представлений сімома делегатами [239, арк. 1].

Для реалізації потреб представників східних національностей у місті було створено Будинок народів Сходу. Його заснування та подальше функціонування було типовим втіленням радянського гасла про рівноправ'я всіх народів СРСР. Цей заклад являв собою невдалу спробу зробити громадське життя асирійців підконтрольним владі. Саме на руйнацію родинно-кланових стосунків та нав'язування асирійцям радянського способу життя було спрямовано більшість заходів цієї установи.

Будинок народів Сходу був заснований приблизно в 1925–1926 роках [239, арк. 28] у приміщенні будинку № 5 по вул. 25 Жовтня, та вже в 1931 році він налічував 3 100 дійсних членів та 7 000 членів їх сімей. У

ньому була зосереджена робота серед 17 національних меншин у 10 самостійних секціях. Кожна секція мала своє правління та вела внутрішню секційну роботу за п'ятьма напрямками: політична, культпросвітницька, організаційна та економічна робота та організація побуту [131, арк. 1-3].

Провідну роль первинних етапів роботи в правлінні відіграла ассирійська секція, яка станом на 25 серпня 1929 року налічувала 300 членів, з яких 60 були жінки. До складу правління секції входило 9 ассирійців – 1 член КП(б)У, 2 члени ЛКСМУ, 3 студенти та 2 чистильники. З акту обстеження секції за 25 серпня 1929 – 10 квітня 1931 років ми дізнаємося, що працював драматичний гурток (10 осіб) (Додаток В), політичний гурток (15 осіб), група з підготовки до робфаку для молоді (10 осіб), друкувалася стіннівка ассирійською мовою (типова тематика: за переселення до колгоспу, проти виїзду з РСРСР до Персії), працювало 3 лікнепи, які охоплювали своєю діяльністю від 40 до 50 осіб і в яких викладали три вчителі російської та ассирійської мов, функціонували дитячий садок, в якому виховувалося 40 дітей, трудшкола [245, арк. 13]. Із часом змінювалися не лише кількісні показники ассирійської секції, а й соціальний стан її членів. Якщо в 1925 році членами секції були: робітники – 5 осіб, службовці – 8 осіб, кустарі – 136 осіб, то у 1930 році: робітники – 14 осіб, службовці – 22 особи, кустарі – 289 осіб, у 1932 році: робітники – 26 осіб, службовці – 48 осіб, кустарі – 229 осіб [243, арк. 3].

Робота в галузі освіти була першочерговим завданням керівництва секції та мала певні здобутки. Задля зручності мешканців було створено чотири лікнепи в місцях компактного проживання ассирійців на вулиці Короленка, будинок № 23, на вулиці Леніна – будинки № 4, 7 та вулиці Басейна – будинки № 1, 13 [131, арк. 12-16; 248, арк. 147]. При Будинку народів Сходу існувала навіть бібліотека, яка мала 50 видань

національною мовою переважно політичної спрямованості, які за 1929 рік виходили друком майже 290 разів.

Школа, що діяла на постійній основі, відчувала типові для того часу труднощі. У доповіді завідувач школи зазначав, що діти не з великим бажанням відвідували школу, траплялися випадки «хуліганства» під час навчально-виховного процесу. На засіданні секції розглядалося навіть питання накладення штрафу на батьків, діти яких не відвідували школи. Вони виправдовували свою поведінку низьким економічним рівнем, необхідністю заробляти гроші та тим, що не бачать перспективи в освіті. У революційному запалі та через небажання відставати від інших національних меншин асирійці звітували про відкриття та функціонування освітніх закладів з деяким перебільшенням. Про реальний стан речей ми дізнаємося з доповіді О. Біт-Шумуна на засіданні бюро національних меншин Київського губвиконкому (1925 рік). У ній він зазначає, що помешкання школи не відремонтоване, діти розбіглися, тому що були «голі та босі, у приміщенні холодно, вчительські ставки малі (18 крб.), викладачі відмовляються працювати» [107, арк. 64] (Додаток Е).

Що стосується дитячого садка, то його матеріальне забезпечення було теж вкрай погане, 40–45 дітей розташовувались в одній кімнаті (6 сажнів), в якій до того ж готували їжу [239, арк. 74; 251, арк. 4]. Порушувалось питання про його закриття за відсутності фінансового утримання [239, арк. 6].

Непризначення балансоутримувача Будунку народів Сходу робили останній заручником фінансового стану та подальшої невизначеності [242, арк. 17]. Неодноразово ставилося питання про передачу його до місцевого бюджету [78, арк. 25; 59, арк. 40]. До 1926 року Будинок народів Сходу

існував за рахунок підприємств, установі з державного бюджету було виділено три роки поспіль (1926, 1927, 1928 рр.) по 3 000 рублів щороку.

Загальна культурно-масова робота проводилася російською мовою, а політична – асирійською мовою [239, арк. 1; 246, с. 18]. Скласти уявлення про повсякденне життя Будинку ми можемо з аналізу календарного плану масової роботи на початок 1931 року. Тут заплановані лекція інженера Шехтера «Кавказ на будівництві», інтернаціональний вечір з доповіддю про національну політику партії, вечір оборони «Загроза війни та завдання СРСР», жіночий вечір «Завдання жінок у третій рік п'ятої п'ятирічки», звіт молоді «Доповідь про результати Другого пленуму ЦК ВЛКСМ», інші концерти, вечори, секції. Крім того, проводили власне політичні заходи на кшталт ленінських днів, святкування Дня Червоної армії, Першого травня та ін. [240, арк. 1-4]. Усе це свідчить про справжні цілі та завдання цієї установи – комуністичне виховання «відсталих» національних меншин з подальшим залученням у систему соціально-економічних та політичних відносин в країні.

Соціально-побутові умови проживання асирійців не були цілком задовільними, більшість питань не вирішувалося. Переважно асирійці мали великі сім'ї (75 % населення). Розташування в підвальних приміщеннях спричиняло не лише до 80 % дитячої смертності, а й те, що 80 % дорослого асирійського населення Києва було хворе на туберкульоз [245, арк. 31, 62-67]. Територіальний характер розселення відповідав родинно-клановій структурі асирійського суспільства, в одному будинку та прилеглих територіях розташовувалися представники одного племені – такі осередки були на вул. Леніна – будинок № 4 та 7, вул. Короленка – будинок № 23, вул. Басейна – будинок № 1 [249, арк. 2].

Ассирійці в Києві, як і в інших містах Радянського Союзу, були зайняті вуличним чищенням взуття. У цьому бізнесі були задіяні майже 80 % усіх чоловіків, що складало 90 % усіх чистильників по місту, прибуток від цієї праці становив 30–50 коп. – 1 крб. на день [621, с. 11]. Голова ассирійської секції не лише задовольняв культурно-освітні потреби громади, а й мав економічні важелі впливу на співгромадян. Завдяки наданій йому владі він розподіляв місця для чищення, був посередником між громадою та органами влади. Спочатку зайнятість була індивідуальна, але згодом, під тиском громадськості та внаслідок фінансово несприятливих умов, ассирійці були змушені вступати до артілей. Із часом з'являється етнічна артіль «Зірка Сходу», організована ассирійською секцією Будинку народів Сходу, в якій станом на 1 червня 1931 року працювало 36 чистильників.

Одночасно з чищенням було налагоджено збут супровідних товарів, дрібний ремонт взуття, виготовлення устілок. За умов товарної кризи необхідна сировина закуповувалася в Москві та Ленінграді завдяки використанню родинних та громадських зв'язків. Артіль винаймала приміщення в житлоуправлінні в будинку № 3 по вулиці Радянської Площі загальною площею 15–20 саж. кв., яке одночасно давало можливість працювати лише шістьом чоловікам, тобто було замале [107, арк. 131].

На жаль, така фінансова-господарча діяльність секції не дала бажаних результатів, уже в 1933 році артіль мала заборгованість 7200 карбованців [108, арк. 80]. У схожій ситуації опинилася й господарча діяльність Всеросійської Спілки Ассирійців (м. Москва), що дає підстави зробити певні висновки про небажання влади підтримувати економіко-господарчу самостійну працю [239, арк. 74]. Вирішуючи питання про закриття, місцеві органи влади враховували політичні аспекти існування артілі стосовно співпраці з національною меншиною та навіть погодилися

клопотати про зменшення орендної плати. Розподіл місць для чищення відбувався за клановими ознаками, під час існування артіль ще залишалися індивідуали, які теж відстоювали свої права [129, арк. 1-3]. Так деякі ассирійці-чистильники у 1932 році відмовились вступати до артілі та звернулися до секції національних меншин міської ради самостійно та отримали дозвіл на працю [107, арк. 131; 100, арк. 38].

Зважаючи на традиційну спеціалізацію в сільському господарстві, держава намагалася створити умови для переходу ассирійців СРСР на землю. Зокрема, були створенні колгоспні господарства у Вірменській, Азербайджанській, Грузинській республіках та РСФСР. Українське керівництво не залишалося осторонь, спонукало ассирійців переходити на сільськогосподарське виробництво, але це питання не знайшло відповідної підтримки як ассирійської громади, так і відповідних державних установ. Створення колгоспів та втручання з боку держави у проведення сільськогосподарських робіт на території радянської України мало наслідком знецінення селянської праці та масове знедолення селян, а також втрату матеріальної зацікавленості. За таких умов ассирійці не так активно намагалися змінити свою зайнятість на менш прогнозовану. Ассирійцям Києва була надана така можливість, виділені землі, навіть організовано безкоштовний залізничний вагон, але під час обстеження було з'ясовано, що земля не придатна для культивування, виділялися переважно кошти лише для відправлення і дуже мало для облаштування на новому місця. Тому ассирійці вбачали доцільним залишатися на вже засаджених місцях. Та, напевно, найголовнішим аргументом було те, що всі ці дії розгорталися у 1930-х роках, коли в країні був голодомор [576, с. 220-221].

Робота серед жінок – традиційний напрям партійної агітації – була в занедбаному стані [319, арк. 12]. Зайнятість жінок була дуже низька,

причин цього було дуже багато, але основними було суворе дотримання патріархально-родинних стосунків, за яких жінка була позбавлена трудової та громадської діяльності за межами своєї родини. Зусилля керівництва асирійської секції залучити жінок до виробництва та культурно-освітнього життя, звільнити від хатньої роботи були марними – вікові звичаї були непохитні. Навіть членам правління асирійської секції (громадським діячам) дорікали на загальних зборах щодо їх дружин, які, як і інші асирійки, не відвідували Будинок народів Сходу [239, арк. 24]. Але такий устрій тільки зміцнював родину, унеможлиблював розлучення. Відсутність розлучень серед етнічної меншини засвідчували навіть працівники РАГСу.

Незважаючи на офіційне «відхрещення» від релігійних вподобань, проведення антирелігійних вечорів, асирійці ніколи не змінювали свого ставлення до релігії. Спочатку відкрито, а згодом потайки вони відправляли основні церковні обряди. Ми знайшли відомості про асирійського священика (А) Мануїлова Беньяміна Іоановича, який у 1920-х роках знаходився в м. Київ. З його особистих документів ми дізнаємося, що він отримав дозвіл від київської єпархії на проведення богослужіння в київській колонії асирійців та на використання для цього одного з храмів Києво-Михайлівського монастиря. Цей священик уже мав дозвіл від Полтавського архієрея на проведення церковних служб та збирання допомоги від мирян. Цікавим є те, що клопотання про надання дозволу було погоджено з Біт-Шумуном О., тобто останній його підтримував [107, арк. 76; 577, с. 223]. Будучи світським головою асирійців міста Києва, той звертався до Київського губернського виконкому з питанням про надання Михайлівської церкви для молитов представникам асирійської національності [131, арк. 4].

Також є свідчення про іншого священика Юханан бар Юханнан (Абрамова). Він 9 березня 1924 року був посвячений у священики в Москві згідно з проханням київських ассирійців. При цьому він отримав благословення патріарха всеросійського Тихона. Службу для своїх прихожан відправляв у тому ж Михайлівському монастирі міста Києва. Це видно із записів у церковних книгах про хрещення, вінчання, похорон до 1928 року. На ім'я патріарха Тихона навесні 1924 року було відправлене ще одне клопотання про посвячення в сан священика Саркісова (Саргіз) Джибраїла Ізраїлевича [866, с. 24, 110].

Факт відправлення церковної служби зазначений у дослідженні Бахтинського Ф. Той наголошує на існуванні приходу зі священиком, дияконом і титарем та відправленні служби в притворі української автокефальної Софії [576, с. 220-221].

На ставлення ассирійців до своєї віри не вплинули навіть розпочаті переслідування, а заборона проводити шара (релігійне свято) не діяла навіть наприкінці 1930-х років [239, арк. 24]. Але відчувався подих часу. Зокрема, на засіданні ассирійської секції розглядалася справа одного зі своїх членів про його виключення. За провину йому ставилося перебування дияконом у національній церкві протягом трьох тижнів, на рішення не вплинули ні відомості про відмову від сану, ні участь у громадському житті громади, ані навіть виконання антирелігійних пісень [238, арк. 75].

Для проведення культурно-виховної діяльності серед ассирійців міста та для організації роботи Будинку народів Сходу було залучено «вожаків» за племінною ознакою: Авдиш Філіп – гявернаї, Беллі Сімон та Лазарев Інвія – шапітнаї, Данилов Зая та Заяв Анаїм – авришнаї. Такий крок радянської влади наочно свідчив про відсутність її авторитету серед ассирійської

громади та спробу залучити на свій бік голів родоплемінної верхівки [107, арк. 60].

Зазвичай збори секції та більшість культосвітніх заходів проходило під наглядом представників місцевих органів влади або партії. Саме тут «свідомі» асирійці проводили роботу з поширення загальнодержавних настанов у царині національної політики. Особливо цікавим щодо особливостей менталітету є політичний напрям діяльності секції. Для широкого загалу її членами були проведені політичні кампанії: ленінські дні, агітація проти Великодня, заходи до 1 Травня, колективізація сільського господарства, пропаганда завдань влади та інші. Члени збирали кошти на будівництво літака «Радянський асирієць» та «Зірка Сходу» на прохання співплемінників з Ленінграда.

Засуджено з боку «свідомої» громадськості деякі звичаї, які суперечили партійній доктрині, насамперед звичай «калиму». Його відкрито засуджували, але продовжували таємно підтримувати. Сходинкою нижче в переліку «шкідливих» звичаїв знаходився прояв родової помсти та ворожнеча між представниками різних племен. Швидка медична допомога міста Києва занотувала подібні випадки, деякі асирійці навіть отримали покарання у вигляді позбавлення волі на термін п'ять років за родову помсту [576, с. 222-224; 305, арк. 225; 107, арк. 90]. Але були й інші приклади: представники одного роду помстились іншому за поширення чуток в оригінальний спосіб – вимазали сажею обличчя та відправили на вулицю [81, арк. 106].

Незважаючи на панівну позицію у Будинку народів Сходу, пересічні асирійці залишалися не залученими в культпросвітницьку діяльність. Інше національне та конфесійне середовище не вплинуло на традиційний спосіб життя асирійської громади, яка протягом століть відпрацювала стиль поведінки за таких обставин. Асирійці, як і раніше,

жили великими патріархальними сім'ями, де авторитет чоловіка був непохитний. Родинні зв'язки перепліталися з економічними відносинами й впливали на міцність родини, серед асирійців були майже відсутні розлучення. Громада звикла покладатися на власні можливості, не користуючись підтримкою ззовні. Навіть маючи можливість освітньо-культурного розвитку, вона кволо на неї реагувала. В офіційних звітах членам секції дорікають за дисципліну, акцентують слабке залучення до загальної роботи [239, арк. 2]. Асирійці застосовували у своєму побуті ті звичаї, які привезли з батьківщини, більшість з них «нагадують середньовіччя» [81, арк. 188]. Навіть за проведення розгорнутої культурно-просвітницької роботи в 1930 році за три місяці було продано троє дівчат, зафіксована поява безпритульних дітей. Проте серед асирійців превалювали колективні інтереси над особистими, якщо це торкалося питань, котрі становили загальнонаціональний інтерес [81, арк. 106, 188].

Київська асирійська громада, незважаючи на свій «республіканський статус», на наш погляд, не виправдовувала свого положення. Її активна діяльність базувалася на громадській позиції окремих асирійців. Попри обмежену кількість, вона встигла зробити дієву мережу осередків по республіці. У своїй повсякденній діяльності вона «озиралася» на загальнодержавні настанови щодо роботи з асирійцями, які надходили від її московських колег. Не маючи у своїх лавах потужного ядра пронаціонально налаштованої інтелігенції, громада опікувалася переважно питаннями економічного характеру. Давалася знаки й фінансова складова діяльності, через відсутність навичок управління та елементарної економічної освіти більшість економічних проектів зазнавали неприхованого банкрутства [247]. Усе це робило громаду сліпим споживачем державних та міських дотацій, які в будь-який

період могли б скінчитися, що автоматично означало закриття всіх напрямів статутної діяльності ассирійської громади.

Не забарилися відреагувати на таке ставлення ассирійської громади державні інституції, вичерпавши всі відомі для себе методи впливу. Вони вдалися до відкритого кримінального переслідування. Першою ластівкою цього процесу було звільнення Біт-Шумуна О. з посади голови БНС. Він та інші представники репресованого покоління сліпо вірили в те, що радянська влада – це єдина можливість зберегти споконвічні традиції та звичаї, практики повсякденного життя та всіляко цій владі допомагали. Натомість, їх дії були кваліфіковані як загроза чинному державному устрою, навіть підрив його як такого.

За роки масованого впливу на ассирійську громаду, з точки зору партійного керівництва, з'явилися позитивні тенденції: культосвітні працівники, члени ВКП(б), комсомольці та піонери, перші студенти своєю діяльністю закладали у свідомість пересічних ассирійців настанови на нове життя і до того ж отримували матеріальне стимулювання [464, 39, арк. 3; 40, арк. 5; 56, арк. 3]. Був навіть організований піонерський загін при Будинку народів Сходу, який очолив Уршанов М. (член КП(б)У з 1931 року). Але, на жаль, цей відсоток не зміг якісно вплинути на загальну більшість населення.

Справжні наміри державно-партійної верхівки були приховані за товстим шаром культурно-освітніх заходів. Вони проявилися з часом – шляхом втягнення ассирійців в радянську дійсність. Постановою Президії Київської міської ради від 19 серпня 1939 року було прийнято рішення про зняття з фінансування міськвідділом народної освіти ассирійського червоного кутка та переведення його до кутка артілі промкооперації [250, арк. 5]. Тут уже взагалі не йшлося про підвищення культурного рівня ассирійського населення.

Робота з асирійською меншиною велася повільно, остання залишалася поза впливом держави. Своєю строкатістю меншина ставила під сумнів існування радянської системи і обумовила відповідну реакцію. Було розроблено механізм свідомого залякування та здійснена спроба силового керування соціально-гуманітарною сферою життя громади. Репресовано більшість громадських діячів, які втілювали партійні культурно-освітні заходи в 1920–1930-х роках, ототожнюючи їх з національним рухом самовизнання. Було репресовано структурну ієрархію традиційного асирійського суспільства – «вожаків» племен та, врешті-решт, пересічних асирійців.

На жаль, прагнення влади були амбіційними, але за їх фасадом приховувалися зовсім інші наміри. Спроба штучно розділити громаду, поширити суперечки серед асирійців, зробити останніх економічно залежними від соціалістичної системи або навіть зовсім асимілювати – це неповний перелік намірів влади. Асирійська громада Києва та інших міст України з гідністю витримала ці випробування, на довгі роки законсервувавши деякі етнічні звичаї, та, головне, вона зберегла етнічну єдність та національну самосвідомість.

5.3. Соціально-політичні детермінанти асиміляційних процесів асирійської меншини міста Ромни

Бурхливий розвиток етнокультурного життя національних меншин, санкціонований державою в 1920–1930-х роках ХХ століття в Україні, зустрів широку підтримку з боку таких громад. Це цілком виправдано, тому що в межах проведення коренізації з'являлася розгалужена мережа культурно-освітніх установ національних меншин, приділялася увага

збереженню та дослідженню національно-культурної спадщини, з'явилися національно-адміністративні райони та ін. Але, на жаль, за широкою протекціоністською політикою радянського уряду приховувалися відверто інші бажання, а саме: намагання привести норми духовного та культурного життя населення країни до уніфікованих стандартів. Завуальовані методи впровадження цих стандартів у життя призвели до істотних змін звичаєво-традиційних норм життя національних громад.

У зазначений в дослідженні період ассирійська громада України зазнала суттєвого втручання з боку впровадженої державної політики. Дієвою сферою впливу в партійно-радянській політиці була етнокультурна та освітня сторони життя. Ассирійці міста Ромни опинилися в самому вирі цих подій, вони на власній долі відчули всі «позитивні» перетворення, які впроваджувала радянська тоталітарна машина.

Україна, входячи до складу Російської імперії, була одним з потенційних місць розселення ассирійців. Ще починаючи з кінця XIX століття, перебування нечисленних груп ассирійців було зафіксовано в архівних матеріалах того періоду. Вони займалися переважно некваліфікованою працею, періодично жебракували або вдавалися до шахрайства. Початок минулого століття був періодом масового проникнення ассирійців до України: плідючі землі, індустріалізація, що набирала темп, робили цю республіку привабливою для обрання цим народом як місця проживання.

Опинившись у різних великих містах держави, ассирійці пристосовувалися до наявних соціально-економічних умов. Розселення відбувалося на підставі збереження родинно-кланових стосунків, тобто оселялися великими патріархальними сім'ями за родинними або територіальними (із місць проживання на історичній батьківщині) ознаками. До міста Ромни потрапило п'ятнадцять сімей, що приїхали з

Персії в 1915 році, усі вони були з сіл Мавана та Туляки (Тергявар) [140, арк. 12].

Несвідомо скориставшись відсутністю дієвої державної гуманітарної політики, а подекуди взагалі відсутністю державної влади, асирійцям вдавалося на початку 1920-х років залишити незмінними основні елементи традиційної культури на тлі часткового збереження повсякденних практик існування етнічної громади. Усе це надихало оптимізмом та сподіваннями на національне збереження в умовах нової країни.

У сучасних умовах дослідникам дуже важко встановити кількісний склад асирійців міста Ромни, на нашу думку, на це вплинули незалежні від дослідників обставини. Бурхливі 1920-ті роки спричинили низку факторів, які впливали на визначення демографічних показників, як-от: громадянська війна, встановлення нової влади тощо. Недосконалість державного обліку наявного населення не виправив навіть Всеросійський перепис населення, який відбувся 17 січня 1926 року. Нерозуміння державної мови, подвійний облік, як консульський, так й місцевих органів влади, історично обумовлена недовіра до представників державних установ зашкодили зробити цей облік таким, що віддзеркалював справжній стан асирійської громади міста [274, арк. 1; 123, арк. 193]. Пересуваючись з одного місця до іншого, асирійці нічого не втрачали, тому що більшість із них були малозабезпечені та не мали особистого майна.

Кількісний стан ми маємо можливість з'ясувати за допомогою тогочасних звітів місцевих органів влади та власних підрахунків асирійської громади, яка на той час була організована в громадське об'єднання. Зокрема, за довідкою товариства асирійців у місті налічувалася 71 особа (14 родин) станом на 1929 рік [135, арк. 41]. Натомість звіт місцевого виконавчого комітету засвідчив у 1928 році 20

сімей – 80 осіб [135, арк. 228; 86, арк. 65], також маємо висновок, який зробив О. Біт-Шумун у тому ж 1928 році після обстеження асирійців міста, він виявив 22 родини – 120 осіб [133, арк. 228]. Ще є клопотання т. Біт-Шумуна до інспектора Народної освіти Ромненської округи від 7 вересня 1927 року, в якому зазначено 150 осіб. У 1930 року в місті вже налічувалося 14 сімей – 62 особи за даними правління трудового товариства [81, арк. 110].

На нашу думку, статистичні дані, наведені Біт-Шумуном О., не зовсім відповідають дійсності, а є перебільшеними задля спрощення вирішення певних потреб асирійської громади в різного рівня державних установах. Ми схилиємося до показника близько 70 осіб. Ця цифра постійно коливалася залежно від міграційної активності населення.

Невизначеність статусу асирійців постійно позначалася на повсякденному житті, дії влади для вирішення нагальних проблем були скоріше формальними, ніж дієвими. Вражали жахливі житлові умови: більшість сімей асирійців була вимушена постійно перебувати в підвальному приміщенні гуртожитку, також асирійці займали одну кімнату на поверсі будинку на вулиці Полтавській, де постійно знаходилося 2–3 родини. Під час обстеження представник місцевої влади ці умови визнає як непридатні до проживання. Антисанітарні умови викликали появу великої кількості інфекційних захворювань. Незважаючи на звернення уповноваженого по роботі серед асирійців української республіки Біт-Шумуна О., це питання також не було вирішено. Деякі з сімей винаймали приватні будинки, але обмеженість сімейних бюджетів спричиняла до скупчення на обмеженій території двох та більше сімей. Асирійці постійно боргували платню за квартплату з огляду на мізерну зарплатню та велику кількість членів родини, іноді це призводило до її стягнення в судовому порядку [140, арк. 13].

Через не вирішення житлових проблем та занадто велику платню за такі умови асирійці вирішували житлові проблеми шляхом зміни місця проживання на інші міста.

Цікавим є той факт, що асирійці міста Ромни та й країни в цілому в професійному сенсі були штучно депрофільовані. Більшість із них на історичній батьківщині займалися землеробством, а вимушена міграція позбавила їх такої можливості. Потрапивши до іншої країни, без державної підтримки вони пройшли шлях від жебраків, які просили милостиню, до власне пристосованого «етнічного» зайняття – чищення чобіт, в якому були задіяні всі чоловіки-кустарі міста [81, арк. 110; 144, арк. 43]. Ця професія не вимагала знання місцевої мови, була не витратною в основних засобах виробництва та мала всі ознаки сімейного бізнесу. І найголовніше – основні прибутки від цього виду діяльності були не прозорі для більшості державних фінансових установ.

Асирійці неодноразово зверталися до місцевих органів влади в пошуках місця тимчасового заробітку та отримання іншої кваліфікації, оскільки спроби самостійної перекваліфікації були марні. У вражаючих обсягах безробіття того часу влада скоріше не мала можливості перекваліфікувати та надати робочі місця, але всіляко намагалася – організовувалися курси для жінок асирійок у рамках проведення заходів із залучення їх до виробничої та громадської діяльності, зокрема до разових та тимчасових робіт [134, арк. 274; 303, арк. 14; 145, арк. 62]. Влада намагалася всіляко підпорядкувати та організувати трудову зайнятість асирійців шляхом заохочення їх до вступу у спілку кустарів, але зіштовхувалася з небажанням та нерозумінням користі від цього заходу.

Замість отримання державних пільг та дотацій, асирійці були вимушені сплачувати тогочасні податки та різні збори, це робило їх

заробіток мізерним. У цей період середня зарплатня членів Трудового товариства асирійців, які займалися чищенням чобіт, складала від 20 до 30 рублів залежно від місця розташування: будки, вулиці або на розі вулиці [142, арк. 4].

Як правило, цих грошей ледь вистачало для оплати за проживання та харчування великої родини, яка складалася з 6–7 членів. Отже, ми бачимо, що такий вид діяльності, як чищення чобіт не влаштував ані асирійців, ані владу, проте на той час це було компромісним рішенням, яке задовольняло обидві сторони.

Асирійці м. Ромни мали свої особливості порівняно з іншими асирійськими громадами України. Незважаючи на нечисленний склад, вони декларативно більшістю своїх дій зафіксували «наближення» до співпраці із владою. Вони відповідали критеріям етнічної «свідомості», запропонованої владою. Але сьогодні виникає питання: що ховалося за цими процесами?

Специфіка впровадження в національну свідомість нових стандартів радянської ідеології відпрацьовувалася впродовж 1920-х років та мала характерні риси: посилений тиск на будь-які прояви релігійності, дискредитація більшості ознак традиційного-етнічного світосприйняття на тлі популяризації радянського способу життя. Були використані всі можливі заходи задля поширення в етнічній свідомості міфу про невід'ємність та беззаперечну правильність цього способу.

Бажаючи вирішити нагальні соціально-економічні та культурні потреби, асирійська громада м. Ромни організовується в товариство. Статут «Трудової громади асирійців в місті Ромни» було зареєстровано 24 вересня 1928 року [143, арк. 1-2]. Основні завдання товариства, зафіксованого у статуті, лежали в площині поліпшення культурних умов існування громади: ліквідувати неграмотність, підняти культурний рівень

членів товариства. На ці потреби навіть виділялися кошти з культурного фонду (вступивши до товариства кожний член сплачував 5 копійок). Статутні документи свідчать про найголовніший напрям діяльності – культурно-просвітницький, основною метою якого було пропагування виробничої діяльності. Якщо ми зробимо порівняльний аналіз статутних документів товариства зі статутом Будинку народів Сходу, який був розташований у місті Києві, то ми помітимо велику схожість, що, на нашу думку, пов'язане з провідним впливом партії [138, арк. 9]. Головною тезою статуту була «...ввести в русло существующего строя на социальных началах...» [133, арк. 135]. Це більш ніж яскраво свідчить про справжні сподівання та наміри влади.

На превеликий жаль, громадянська активність членів «Трудової громади ассирійців в місті Ромни» була використана партійними установами на свою користь, товариство відіграло роль посередника між державними установами та власне ассирійською громадою. Дуже зручно було впроваджувати в життя партійні настанови, заручившись підтримкою та авторитетом зсередини громади. Треба зазначити, що всі засідання товариства відбувалися під неухильним спостереженням та за обов'язкової присутності представника місцевої партійної влади, що зводило нанівець усі прояви самостійності.

Незнання російської або української мов створювало штучні перепони в соціально-економічній адаптації ассирійців у суспільство, та, найважливіше, робило цю громаду недоступною до російськомовних партійно-державних співробітників. Тому на першому засіданні загальних зборів 21 червня 1925 року ассирійці міста Ромни, заслухавши доповідь Геваргідзе Ю. І. про стан культурно-просвітницької роботи, вирішили організувати гурток при клубі національних меншин та провести кампанію з ліквідації неграмотності [127, арк. 134]. На цей недолік нарікає й

уповноважений Ассирійської народної делегації на Полтавщині у своєму клопотанні від 3 грудня 1923 року до ромненського окружного виконавчого комітету. Ця людина намагається поліпшити матеріальні умови та покращити просвітницьку роботу серед біженців [147, арк. 77зв.].

Перебіг етнокультурних процесів у тоталітарному суспільстві був закономірним. Протягом нетривалого історичного проміжку часу етнокультурне життя ассирійській громади було як у стані піднесення, так і часткового або повного забуття. Усі ці процеси були безпосередньо залежні від провідного курсу політики Комуністичної партії. Дослідивши в зазначений період перебіг взаємодії ассирійців з державою у національно-культурній галузі, ми передусім виокремлюємо першу половину 1920-х років як час індиферентного ставлення держави до потреб ассирійської громади. Друга половина 1920-х років – період активної співпраці та підтримки всіх громадських ініціатив ассирійців з боку держави. Середина та кінець 1930-х років – період встановлення тоталітарних важелів керування суспільством та згортання проявів усіх напрямів розвитку національної самобутності.

Попри освітянську роботу влади більшість населення не мала освіти, у 1927 році було 80 % неграмотних ассирійців, а серед жінок неграмотність сягала 99 % [137, арк. 1-2; 711]. Враховуючи велику кількість ассирійського населення та з огляду на його бажання, у місті Ромни за ініціативи громади була відкрита ассирійська школа. У її відкритті безпосередньо взяв участь О. Біт-Шумун, тільки після його втручання вона була заснована [80, арк. 129]. Завдяки цьому ассирійська група дітей з 23 грудня 1927 року при роменській трудшколі № 7 розпочала своє навчання. Бажання отримати освіту виявили не лише діти, а й доросла частина населення. Ми маємо перелік ассирійців, бажаючих

ліквідувати свою неграмотність (понад 21 прізвище), в якому зустрічаються як чоловічі, так і жіночі імена [143, арк. 1-2].

За даними окружної інспекції народної освіти в місті Ромни у 1928–1929 навчальному році працювала ассирійська трудшкола № 7, в якій було 11 дітей. Також працювала 4-річка, яку відвідували 9 дітей (7 хлопців та 2 дівчат) – усі діти кустарів [138, арк. 11-12].

Школа виконувала ще й соціальну функцію. Більшість з учнів 7-ї ромненської трудшколи належало до незаможних прошарків населення. Тому керівництво школи клопотало перед місцевими органами влади про те, щоб найбільш бідні діти мали можливість отримати ордери на мануфактури. У такий спосіб воно прагнуло матеріально підтримати дітей та стимулювати їх відвідувати школу [137, арк. 1-2].

Учителем у школі, на прохання ассирійської громади, був призначений Геваргідзе (Геваргізов) Ю. [136, арк. 5-7]. Отримавши освіту національною мовою ще в Персії, він був єдиною освіченою особою, яка мала можливість викладати. Цікавим є той факт, що, незважаючи на промовисту назву «трудшкола», у ній працювала завідувачем та вчителем одночасно одна й та сама особа – Геваргідзе Ю.І. Ця обставина позначалася негативно на навчальному процесі. Відомо, що заняття не проводилися з огляду на відсутність вчителя 1–19 травня 1929 року (лікування дружини в місті Харків), 5 серпня – 15 вересня 1929 року (перебування на курсах підвищення кваліфікації у місті Армавір) [37, арк. 7-8].

Виховний процес в ассирійській школі був спрямований на заперечення релігії та тих загальних норм суспільного життя, які ґрунтувалися на ній і звичаєвому праві. Навчальний процес був організований таким чином, щоб діти не змогли навіть у неділю взяти участь у релігійних заходах. Учні змушені навіть були брати участь у

гуртках безвірників [138, арк. 11]. Інновації в освітянській сфері спричинили глибинний конфлікт поколінь не лише через світоглядні розбіжності, а й через знецінення традиційних культурних цінностей.

З точки зору громади, мовна традиційність була запорукою збереження усталених звичаїв та етнокультурних практик життя. Але, враховуючи факт поширення тогочасних державних тенденцій, на загальних зборах ассирійців міста 19 листопада 1928 року, на яких були присутні 17 осіб, вирішено було ввести російську мову як предмет обов'язкового викладання в ассирійському лікнепі: відчувався подих примусової русифікації [134, арк. 114].

Школа у своїй діяльності зіштовхнулася із великою кількістю проблем, вирішення яких не залежало від місцевої громади ассирійців [53, арк. 41]. Навчальний процес не був забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, бракувало фінансування побутової сфери, не вистачало навчальних посібників та літератури національною мовою, а випускники не мали можливості продовжувати навчання ассирійською мовою. Негативно позначилася на діяльності школи постанова РНК УРСР від 29 червня 1938 р. «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, ...національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР». Згідно з нею, вже до 1 серпня 1938 року мала відбутися реорганізація 766 особливих національних початкових шкіл [771, с. 51-52]. Зазначені недоліки та заходи вказують нам на деяку декларативність у намаганні місцевої влади надати можливість ассирійцям здобути освіту національною мовою.

У місті існувала маленька бібліотека, яка мала видання ассирійською мовою. Навчальна література в бібліотеці була підібрана згідно з вимогами часу. Через відсутність видавництва ассирійською мовою в Україні зверталися до Грузинській РСР та Москви. За державні кошти замовлялася

література революційного характеру, партійно-просвітницької спрямованості, з якої молодь мала отримувати «необхідну» інформацію. Також від московського осередку «Хаядти» надійшла абетка, написана новим «радянським» асирійським алфавітом. У такий спосіб примусово поширювалися штучні зміни в асирійській лінгвістиці. Література національного спрямування спеціально замінялася творами радянсько-партійних діячів, літературою до виборів, яка мала неприхований «просвітницький» та пропагандистський характер [134, арк. 30; 137, арк. 44; 96, арк. 15-22].

Більшість заходів національно-культурного спрямування, які були запропоновані асирійцям, мали подвійні стандарти. Вони були покликані полегшити перехід від усталених норм традиційного життя громади до вимог полівалентного, яке формувало тоталітарне суспільство. На це вказують конкретні дії влади. Наприклад, за планом роботи роменського ОВК на червень-вересень 1928 року: організація червоного кутка для асирійців та дії із залучення жінок до праці задля сприяння їх незалежності від чоловіків [133, арк. 250]. Також типовим явищем були такі, як-от: під час ухвали рішення організувати гурток при клубі національних меншин (у 1925 році) директор клубу наполягав на вступі асирійців до лав товариства кустарів [132, арк. 134].

Асирійські громадські діячі швидко опанували сучасну лексику та, використовуючи її у своїх промовах, підкреслювали дотримання обраного партійного курсу. Зокрема, заради відкриття у 1927–1928 навчальному році групи навчання Біт-Шумун О. наголошував: «Невозможно держать эту нацию в загоне, как в Персии и Турции». Як ми бачимо, діяч дуже правильно «розставив акценти» [136, арк. 1,3].

Водночас красномовство було покликане демонструвати переваги радянського способу життя для асирійців. Виступаючи на урочистих

зборах батьків учнів асирійської трудшколи № 7 з нагоди першого випуску 1-ї групи, завідувач школи т. Геваргідзе наголосив: «это собрание всколыхнуло темную массу, которая поняла значение культуры...», «...в вашей стране мы имеем голос, равный всем, школы, общество, улучшение быта...» [136, арк. 6,7]. Не усвідомлюючи руйнівних наслідків своїх полум'яних промов, «свідомі» асирійці за вказівкою та під наглядом представників влади, послали національній спільноті гасла, які за змістом відповідали уявленням радянського керівництва про національну політику. «...Устройство школ на родном языке – еще раз подтверждает желание уравниать нас со всеми другими народами...», «...асирийцы в других цивилизованных странах такого не имеют, мы не забываем ваше стремление объединить нас...», «...мы ошибались в недооценке политики партии и действий советской власти...», «...будем участвовать в построении социализма...», «...отстаивать свои права от империалистов Персидского государства...» – усе це асирійці міста Ромни чули від своїх одноплемінників [136, арк. 6, 7]. Такий текст промов яскраво свідчить про ідеологічне навантаження подібних заходів та оцінку дій партії і уряду з боку пересічних громадських активістів всередині етнічної громади.

Натомість асирійці отримують нечуване для того часу для асирійських громад України право – право присутності на місцевих виборах та делегування свого кандидата в місцеві органи влади. Напередодні виборів у школі та лікнепі проводився окремий урок, присвячений виборчій агітації серед учнів та їх батьків. За допомогою бесід, шляхом «колективної обробки» 35 асирійців, які взяли участь у виборах, обрали членом міської ради вчителя Геваргідзе Ю. [134, арк. 153].

Для забезпечення культурних потреб місцевих асирійців завдяки зусиллям громади та за її фінансової підтримки було відкрито клуб у місцевому клубі національних меншин, який, зауважимо, був розташований в одній кімнаті [141, арк. 31]. Справжнім здобутком функціонування клубу було існування драматичного гуртка, який навіть виступав публічно [133, арк. 228]. Але його утримання було клопотом громади, недофінансування було постійним явищем: улітку вимикали світло, антисанітарні умови, взимку – пічне опалювався через брак коштів [141, арк. 8, 9]. Клуб відігравав роль обов'язкового елемента у схемі надання демократичних прав та задоволення культурних потреб асирійського населення міста Ромни, про те фактично не впливав на підвищення культурного рівня населення.

Така активна громадянська активність давала як переваги, так і послугоувала знаряддям асиміляційної політики. За роки діяльності товариства асирійська громада м. Ромни набувала ознак «радянзації», як-от: бажання брати участь у соціальних змаганнях та викликати на них асирійців інших міст України, що було взагалі не типовим явищем в етнічному середовищі. Навіть саме існування товариства, яке співпрацювало з владою в українських реаліях того часу, серед асирійців було не природнім. Організація та діяльність гуртків атеїстів, проведення антирелігійних вечорів суперечили історично сформованим поглядам асирійців. Останні свідомо всім товариством беруть участь у проголошеному державою внутрішньому грошовому займі, незважаючи на скрутне матеріальне становище [134, арк. 58]. Участь у демонстраціях, виголошення патріотичних промов з нагоди офіційних свят з вдячними словами на користь партії та радянської влади стали повсякденним явищем.

Впровадження політики українзації обмежалося стосовно асирійців декларативними заходами в культурно-освітній сфері, при цьому ігнорувалися особливості етнічного менталітету та побуту. Жодної згадки

про ці важливі складові існування етнічності в планових заходах державних установ та громадських організацій роменських асирійців виявлено не було, лише у звіті Біт-Шумуна О. зазначено «...участвують в празднествах, торжествах на родном языке...». Ці заходи відбувалися без підтримки, але під наглядом партійних органів. У цей час, навіть у культурній царині, висувалися якісь штучні показники, досягнення яких було справою етнічних громад. Асирійська громада прагнула досягти «київського рівня» та викликати асирійців інших міст на соціалістичні змагання [134, арк. 114].

Тим часом суспільно-політична ситуація на початку 1930-х років була вже зовсім іншою, поступово змінювалося й ставлення уряду до культурних потреб національних меншин. Намагання уряду пришвидшити духовний розвиток меншини та протягом невеликого терміну «радянлізувати» асирійців не дало очікуваних результатів. Недоліки національної політики більшовиків були наочні: поза межами державних культосвітніх установ залишалася основна частина асирійського населення міста, більшість громади так і була неписьменною.

Недооцінювання дотримання усталених норм функціонування громади, оснований на звичаєвому праві та релігійних вподобаннях, відсутність наукових знань з історії та демографії асирійців, обмеженість у виборі партійних працівників із знанням мови зовсім не сприяли віднайденню шляхів культурного діалогу між громадами та державою в природній спосіб. У цей час запускається механізм зовсім іншого «діалогу», оснований на тоталітарних засадах впливу на асирійців за допомогою поширення репресивної політики. Це на довгі роки позбавило асирійців міста Ромни еволюційних форм розвитку етносу та призвело до часткової втрати деяких національних особливостей.

5.4. Соціально-економічні особливості життя асирійців міста Сталіне

Питання національно-культурного будівництва в 20-х роках ХХ століття було однією з гострих проблем нової влади. В умовах політичної ситуації, що динамічно змінювалася, глибокої економічної кризи, наслідків громадянської війни молода Радянська держава прагнула притягнути на свій бік якомога більше прибічників, створити собі імідж «всенародної». На думку Кульчицького С., «доки Сталін боровся зі своїми противниками, він відчував гостру потребу в допомозі», що дійсно відображало реальний стан соціогуманітарної та політичної сфери діяльності держави [667].

Про кількість представників асирійської національності, що мешкає не лише на території Сталінського округу, але й у цілому в державі, судити важко, практично не існувало обліку населення за національною ознакою, зокрема, якщо це торкалося представників нечисленних національностей [297, арк. 46; 30, арк. 22]. Статистичних даних, які змогли б відповісти на всі наші питання, на жаль, не існує, або вони презентовані у вибіркового варіанті, де наголос робився на більш численні меншини, або приховані у показниках загальної статистики. На це неодноразово звертали увагу органи державної статистики, що займалися цією проблемою [287, арк. 14; 943-945]. Одним з основних джерел, що надають дані про асирійців, був Перший Всесоюзний перепис населення 1926 року [544, с. 465; 71; 72]. Незважаючи на його недоліки, це був єдиний найповніший статистичний опис етнічного населення СРСР з часу проведення Першого загального перепису населення Російської імперії (1897 року).

Згідно цього перепису, у місті Сталіне в 1926 році мешкало 12 асирійців, з них – 5 чоловіків і 7 жінок [544, с. 351]. Але ці дані, на наш

погляд, не є повними. На той час більша частина асирійського населення була підданими Перської держави, за даними зазначеного перепису в місті налічувалося 229 асирійців (145 чоловіків і 84 жінки). Хоча до цього числа входили представники й інших національностей: курди, азербайджанці, вірмени [544, с. 465]. Існують дані, датовані 1920 роком, – це звернення уповноваженого Перського консульства до місцевої влади, у списку якого міститься 95 прізвищ чоловіків перських підданих, що бажають знайти роботу [314, арк. 25-27].

Істотний інтерес для нас становить наступний документ – лист представника окружного виконкому начальника міської міліції, датований 5 листопада 1925 року. Згідно з документом, для організації зборів, просять вислати 35 повісток громадянам асирійської національності (чоловікам), які мешкали в місті Сталіне [301, арк. 82; 17, 62]. Із доповіді «Про хід роботи по іноземному столу за жовтень місяць 1923 року» ми дізнаємося, що 10 жовтня 1923 року в місто Юзівка прибув Уповноважений Асирійської народної делегації тов. Аміров, який видав 81 довідку біженцям асирійцям, що мешкають на території Юзівської округи [293, арк. 281]. Характерними особливостями цих документів є облік і представництво чоловічого населення без згадки членів їх родин – жінок та дітей. На нашу думку, це становить традиційну національну ознаку, що відбивала патріархальний устрій етнічного суспільства. Цікавим для нашого дослідження є матеріал з тез про роботу серед національних меншин по Сталінській окрузі за 1926 рік, де згадується 361 асирієць (0,06 % населення округу), і попри все зауважується про неточність результатів. Дійсно, ця цифра наближає нас до розуміння реальної демографічної ситуації того часу.

Виходячи з вищезазначеного, ми не можемо стверджувати про об'єктивність наявних у досліджуваній період статистичних даних щодо

кількості і соціально-економічних характеристик асирійського населення, так само як й представників інших національних громад. Подібні висновки робить відділ національних меншин при донецькому губернському комітеті в 1922 та 1927 роках, який об'єктивними недоліками вважав поширення реєвакаційних явищ, бурхливі економічні зміни в житті Донбасу: безробіття та скорочення на підприємствах та ін. [387, арк. 36; 315, арк. 90]. У річному звіті про роботу паспортного столу як один з недоліків у роботі вказується неможливість обліку іноземців, оскільки за інструкцією рахувалися тільки ті, які мають документи встановленого зразка. У Юзівці та окрузі мешкають за довідками іноземці, які мають пролетарсько-селянське походження, та не мають грошей поїхати до консульств [310, арк. 242; 291, арк. 35].

Відірвані від свого традиційного заняття (землеробства), не знаючи мови місцевого населення і зберігаючи статус іноземних громадян, не маючи громадянських прав, асирійці ставали безправною національною меншиною. Мешкаючи в Україні, вони, як правило, тяжіли до компактного розселення в межах міста (за відсутності можливості отримати землю в користування): тільки місто, з його потужним економічним потенціалом, могло прогнати великі сім'ї асирійців. Вони переважно намагалися компактно оселитися в Юзівці (пізніше Сталіне), та мешкали на 15-й і 16-й лініях (сучасні вулиці Доменна та Ковалів) [301, арк. 83; 314, арк. 25-27].

Щодо родинних стосунків: ми можемо виділити велику патріархальну сім'ю, іноді неподілені сім'ї, в яких з батьком мешкали сини із своїми сім'ями. У середньостатистичній сім'ї було від трьох і більше дітей, які через відсутність спеціальних дошкільних закладів виховувалися самостійно вдома [295, арк. 4-5]. Головна роль у веденні домашнього

господарства і у вихованні дітей – причина неучасті жінок в соціально-економічному і громадському житті держави.

Пріоритетним напрямом діяльності держави було залучення асирійського населення до системи народного господарства, що було можливе лише завдяки підвищенню культурно-просвітницького рівня населення [289, арк. 12; 290, арк. 6]. Про намагання влади вирішити поставлені завдання свідчить неодноразовий розгляд «асирійського питання» як на місцевому, так і республіканському рівнях [307, арк. 21; 295, арк. 4-5; 294 арк. 36]. Треба зазначити, що, незважаючи на певні досягнення, зокрема відкриття мережі навчальних та культурно-освітніх закладів у межах республіки, існувало багато невирішених проблем. А втручання державної влади мало відверто поверховий характер [664; 796, с. 73].

Громада міста не становила винятку стосовно процесу освітніх перегонів, які ширилися країною. Вона самостійно ініціювала в 1926 році відкриття асирійської школи за адресою будинок № 51 по десятій лінії та навіть отримала підтримку від Центральної комісії національних меншин, але через обмежений місцевий бюджет не було можливості здійснити цей проект [69, арк. 17,19].

Асирійці міста, незважаючи на своє скрутне соціально-економічне становище, були ініціаторами перетворень у галузі громадських стосунків національних меншин у межах міста. Зокрема, на нараді представників народів Сходу спільно з представниками Окружного бюро національних меншин, яка відбулася в місті Сталіне 12 травня 1928 року, слухали доповідь представника від асирійської громади міста – Богданова, який відправив звернення у ВУЦВК з проханням про організацію в місті Будинку народів Сходу. Представники вірменської і китайської делегацій, що були присутніми

на нараді, визнали необхідною організацію Будинку народів Сходу і клопотали перед Окружним виконавчим комітетом вжити заходів щодо організації такого [304, арк. 193, 172]. Але в місті не знайшлося відповідної будівлі та бракувало коштів на його фінансування, що вплинуло на відкладення вирішення цього питання. Але основною причиною не створення закладу місцевої влади, була невизначеність щодо безпосереднього керівництва, оскільки переважна більшість представників народу Сходу мала не пролетарське походження [304, арк. 240].

Залишаючись переважно неосвіченими у правовому аспекті, ассирійці інтуїтивно намагалися захищати свої права. У 1923 році ассирійці, які мешкали в місті, звертаються в листі до голови Ради Народного Комісаріату тов. Раковського Х. за роз'ясненнями стосовно обкладання їх податками. На що отримали відповідь: іноземці повинні виконувати всі обов'язки, окрім військового. Посилалося на Декрети про іноземців від 13 лютого 1919 року та 28 березня 1922 року, в яких зазначалося, що всі біженці, котрі внаслідок війни оселилися на території Української РСР, вважаються українськими громадянами, якщо не мають інших відповідних національних документів, та користуються всіма правами на рівні з іншими громадянами УРСР [300, арк. 149, 150; 117, арк. 73; 27, арк. 5; 25, арк. 221]. Цей факт свідчить про безправний статус ассирійської громади на регіональному рівні та спроби чиновників зловживати цим становищем. Не звертаючи уваги на статус іноземнопідданих біженців і скрутний стан більшої частини ассирійців, вони не були звільнені від податкових зобов'язань перед державою, що створювало додаткові перешкоди до адаптації в суспільстві.

Незважаючи на прагнення влади охопити комплексними заходами всі національні меншини, слід зауважити, що, на жаль, простежувалася нестача працівників, що володіють національною мовою і цілеспрямовано займаються роз'яснювальною і пропагандистською роботою серед асирійців [311, арк. 14; 500, с. 12]. Це спричинило за собою появу серед загальної маси населення «ватажків і темних елементів, що експлуатують національне населення як посередники між національним населенням і радянською владою», – про що писала офіційна пропаганда того часу [305, арк. 225]. Тим самим ставиться під сумнів національно-класова структура асирійського суспільства, яка складалася протягом віків.

Асирійці м. Сталіне (втім, як і всі асирійці, що мешкають на території колишніх союзних республік) у період, що вивчається, були етнотериторіальною общиною, яка мала характерні етнічні особливості. Це була національна меншина, що тяжіла до етнічної замкнутості, зі збереженням пережитків родоплемінних стосунків, серед яких були кровна помста і родові розбрати. Передусім обумовили національну ізольованість релігійні вірування [305, арк. 255].

Також на характер спілкування з іншими громадянами накладало негативний відбиток незнання переважною більшістю асирійців російської і української мов. Також до причин ізольованості слід віднести бідність і низький культурний рівень (більше 90 % усіх асирійців були безграмотними) [406, арк. 5; 49, арк. 25]. Надзвичайна роздробленість і нечисленність населення в поселеннях на території Української республіки створювали додаткові труднощі для державних органів влади і перешкождали етнічній консолідації самих асирійців, трансформації їх в етнотериторіальні утворення [621, с. 108; 83, арк. 42].

Місто Сталіне стає центром компактного розташування асирійців на сході нашої країни. Навколо нього існували регіональні поселення у

Макіївці, Маріуполі, Артемівську, Луганську, Слов'янську. Це перш за все було ознакою економічної потужності регіону та його значної підтримки державою, що інтуїтивно відчували ассирійці.

Однією з основних причин національної замкнутості була національна релігія [305, арк. 225]. Незважаючи на різні заборони, у місті проходили релігійні заходи і працювали служителі національної церкви (Ассирійської Церкви Сходу) [395, арк. 13]. За даними Садо І., тут у 1927–1931 роках служив священик Саргізов (Саркісов, Біт-Саргіз) Михайло Йосипович [866, с. 108].

Ассирійці переважно залишилися поза впливом державної політики, оскільки серед них майже не було комуністів, комсомольців, піонерів. Громадою також позиціонувалося небажання працювати на підприємствах народного господарства. Усередині спільноти склалися специфічні соціально-економічні і громадські стосунки, вплинути на які, використовуючи правові важелі тиску, у той час було не можливо.

У громаді переважали дві суспільно-громадські тенденції: з одного боку, ассирійці прагнули якнайшвидше «влитися» в систему соціально-економічних відносин для входження в соціальну структуру суспільства і підіймання соціальними «сходінками», з іншого боку, становище, в якому вони опинилися, влаштувало певну частину населення через можливість вільного пересування країною і за її кордони, яку надавало іноземне громадянство, а також через можливість займатися індивідуальною підприємницькою діяльністю. Кожна з цих тенденцій превалювала з огляду на соціально-економічні тенденції в суспільстві. Це також характеризувало поведінку громади: громада або співпрацювала з органами влади, або «закривалася» у внутрішньонаціональному середовищі.

У 1925 році 7–13 грудня в місті Москва відбувся I Всеросійський з'їзд Спілки ассирійців, делегатами якого стали також і представники міста Сталіне, що вказує на численну ассирійську громаду, яка компактно мешкала тут [865, с. 147].

Для участі в загальних зборах, які відбулися 10 листопада 1925 року в будівлі окружного виконкому, були запрошені всі громадяни ассирійської національності. Із зафіксованих в міліції м. Сталіне 35 адрес, за якими мешкали ассирійці, шість виявилися помилковими. Таким чином, на засіданні були присутні 29 ассирійців-чоловіків – жителів міста Сталіне [300, арк. 82] (Додаток Б). Під головуванням заступника голови місцевого виконкому тов. Рижова були обрані делегатами Богданов С. і Саркісов Н. Слід підкреслити, що, незважаючи на потужню роз'яснювальну роботу з боку представників окружного виконкому, серед «свідомих і грамотних ассирійців» ще залишалися ассирійці, які не розуміли необхідності та важливості проведення зборів і мети свого перебування на них [300, арк. 63-65].

Під час громадянської війни, в роки відновлення народного господарства і подальші роки практично всі ассирійці не мали постійної роботи. Із листування уповноваженого перського консульства Ахмеда Мірза Вахаб Огли, який перебував у місті Юзівка, з управлінням військово-революційного комітету Юзівського району ми дізнаємося, що практично всі ассирійці залучалися на тимчасові роботи лише чорноробами. Причиною цього було незнання мови, що унеможливило отримання постійної роботи й сприяло поширенню безробіття навіть серед місцевого населення [314, арк. 1]. Але викликає здивування вибагливість ассирійців у пошуку праці, зокрема, у своїх зверненнях вони просили надати їм роботу виключно в межах міста і не розглядали інші пропозиції [314, арк. 25-27]. Вони, як правило, не були зайняті на промислових

підприємствах, у зв'язку з відсутністю відповідної кваліфікації, неможливістю спілкування з колективом, а також у зв'язку з повсюдним безробіттям.

Знову ж таки основними видами трудової діяльності асирійців були кустарні промисли, дрібна торгівля, а також чищення взуття. Торгівля здійснювалася як на орендованих, так і на власних площах, предметами торгівлі стали овочі, фрукти, різні галантерейні товари [395, арк. 13; 309, арк. 86].

Чому більшість асирійців зайнялися чищенням взуття і це заняття надовго увійшло до їх повсякденного побуту, а пізніше дало поштовх ще одному основному заняттю – ремонту взуття, можна припустити: цей вид діяльності здебільшого не вимагає великих капіталовкладень у засоби виробництва, дає можливість вільно пересуватися, не висуває додаткових вимог до знання мови і, на наш погляд, найголовніше – відсутні фіскальні органи, що чітко регламентують таку діяльність, і це дає хоча б можливість приховувати доходи.

На жаль, у країні склалися такі умови, за яких займатися індивідуальною підприємницькою діяльністю було вкрай важко. Націоналізація всіх підприємств країни державою, витіснення з ринку кустарів-одинаків стали невід'ємною складовою економічної політики держави. Типовий випадок у таких умовах стався з асирійцем Авдішо Гендаловим, який мешкав у місті Сталіне (1924 рік) та протягом кількох років винаймав у комунгоспі (комунальному господарстві) торговельне приміщення по першій лінії, при якому також знаходилася і його квартира. Через неможливість сплатити одночасно великий податок крамниця була зачинена фінвідділом до врегулювання цього питання. У той же час комунгосп здав його приміщення артілі кравчинь, унеможливаючи виплату заборгованості фінвідділу. На його звернення міський виконком

ніяк не відреагував. Під впливом зовнішніх обставин у місті Сталіне було організовано артіль «Зірка Сходу», членами якої стали, в основному, ассирійці-чистильники взуття. Але траплялися випадки працевлаштування ассирійців на вугільні підприємства, що відбувалося за підтримки та ініціативи місцевих органів влади [299, арк. 38; 312, арк. 40].

Під час аналізу політики влади стосовно ассирійців, а також інших національних меншин в Україні слід враховувати міжнародне становище. Багато етнічних меншин, мова яких використовувалася в державних або освітніх установах на території України, мали свої держави або місця компактного проживання за межами СРСР. Компартійне керівництво, що мріяло про «світову революцію», намагалося представити ситуацію в державі якнайкраще, начебто представники національних меншин живуть у СРСР не гірше, ніж на батьківщині [126, арк. 31]. Таким чином, одним з першочергових завдань українського керівництва було залучення ассирійців до системи суспільно-політичних відносин, надання їм певних «пільг» для повернення на свій бік найбільш мобільних членів групи з метою дії зсередини громади.

Аналіз наведених фактів дає можливість простежити ряд основних моментів, які відіграли провідну роль в соціально-економічному житті ассирійської общини:

1) місцеве державно-партійне керівництво в розглядуваний нами період не змогло працевлаштувати ассирійське населення;

2) незнання російської і української мов стало однією з основних проблем під час працевлаштування та роботи у великих і середніх трудових колективах;

3) традиційна зайнятість жінки домашнім господарством і панівні патріархальні засади не давали їй можливості брати участь в соціально-економічному і громадському житті держави;

4) заняття з чищення, а пізніше і ремонту взуття стає традиційним «бізнесом» асирійців.

Наведені вище факти яскраво свідчать про те, що, незважаючи на дії влади, асирійці, які мешкали на території м. Сталіне у 20–30-ті рр. ХХ ст., залишалися замкнутою етнічною спільнотою, неохопленою основними соціально-економічними заходами, що проводилися в державі. Негативно на залучення асирійців до активної участі в розбудові молодого держави вплинули низький відсоток грамотності серед асирійців, небажання і невміння працювати на великих промислових підприємствах. Погане володіння, а іноді й незнання російської мови, відсутність можливості її вивчення створювало додаткові перешкоди процесу адаптації в системі народного господарства.

Незважаючи на проголошуваний радянською владою «новий світ», із стосунками, що якісно відрізняються від національної культури, асирійці продовжували зберігати властиві своєму традиційному життєвому устрою особливості. Це виявлялося в дотриманні національних релігійних свят всупереч рішення комуністичного уряду, у відправленні основних релігійних культів. Головні життєві проблеми вирішували глави сімей, чоловіки стосовно жінок займали привілейоване становище в суспільстві та ін.

Зважаючи на декларовані з боку органів місцевої влади наміри допомагати і сприяти у вирішенні питань, що стосуються життєзабезпечення жителів асирійської національності міста Сталіне, треба відмітити, що через об'єктивні причини були використані не всі можливості. Велика частина таких намірів залишилася на папері, що у свою чергу не могло сприяти поліпшенню життєвих умов асирійців [286, арк. 112; 288, арк. 305]. Залишившись наодинці з рядом проблем, громада

все робила самостійно для свого життєзабезпечення, що великою мірою сприяло підтриманню національно-традиційних практик.

Матеріал, котрий ми розглянули, свідчить про те, що суспільно-політична діяльність асирійців проходила під невинним контролем партійних органів, зайнятися легальною громадською діяльністю мали можливість лише лояльні до влади асирійці. Ця можливість мала частково декларативний характер, не дала відчутного результату, і, що найголовніше, не була використана переважною більшістю населення. Основні тенденції розвитку розглядалися крізь призму відповідності прийнятим партійним рішенням і державній доцільності [452, арк. 1]. Притягнути на свій бік якомога більше асирійців, які згодом стануть активними агітаторами радянської духовного та культурного життя свого народу, виразниками нових ідей, – було першочерговим завданням влади.

Проблеми, пов'язані з адаптацією асирійців в нових умовах, спричинили цілий комплекс невирішених питань політичного і соціально-економічного характеру, тим самим обумовили специфічне ставлення з боку державних органів влади: від намагання допомогти, зрозуміти до байдужості та зневаги. Усе це відбувалося на тлі формування тоталітарного суспільства і робило мрії асирійців про етноконсолідоване національне суспільство нездійсненними.

Висновки до п'ятого розділу

Історично склалося так, що асирійці надавали перевагу сільським поселенням та відповідному способу життя. Такий вибір мав як економічне, так й етнокультурне підґрунтя. У сільських етнічно консолідованих громадах було легше підтримувати національні традиції та звичаї, протиставляти життя громади активним асиміляційним процесам. Існування економічної спеціалізації посилювало ці тенденції. Перебування в сільських поселеннях було зумовлено ще й тим фактором, що агресивне етнонаціональне міське середовище не сприяло хоча б якійсь адаптації асирійської громади. Ці тенденції були поширені в місцях компактного розташування асирійців напередодні Першої світової війни.

Сільський спосіб життя обумовив певні особливості формування ментальних орієнтацій громади. Зокрема, був зафіксований збіг традиційного святкового циклу із сільськогосподарським календарем, як і особливостей вбрання та традиційної культури споживання їжі тощо. Такий спосіб існування громади на тлі функціонування національної релігії та дотримання сталих етнокультурних орієнтацій також підсилював етнічну консолідованість та згуртованість асирійської громади.

Потрапивши до Російської імперії, асирійці опинилися в незвичних для себе соціально-економічних умовах. Вони були позбавлені власного вибору в обранні та використанні відомих для себе повсякденних практик життя й були змушені пристосовуватися до наявних зовнішніх викликів. На такі орієнтації впливав перебіг революції, громадянської війни та інші фактори. Переорієнтація на міський спосіб життя мала для громади вимушений характер, навіть, можна сказати, примусовий. На тлі зміни сталих орієнтацій, які

формувався в сільському середовищі, відбувався активний процес пролетаризації, а паралельно з ним – радянської ассирійської громади. Тому ми й дійшли висновку, що спеціальне зосередження ассирійців переважно в містах Української РСР мало на меті безпосередній асиміляційний вплив на громаду в історичній ситуації, що склалася. На той факт, що це було штучно зроблено республіканською владою, вказує диспропорція в кількості етнічного населення республіки (10 тис. осіб) та відсутність ассирійських сільських рад та колгоспів, на відміну від ассирійців інших радянських республік. Причому додатково зафіксоване гальмування переселенських процесів саме через дії влади попри бажання населення [70, арк. 19].

На це вказують численні факти соціально-побутового та культурного життя в містах ассирійців, які потрапили до УРСР, найголовнішим з яких була майбутня спеціалізація чоловічого населення. За неможливості знайти будь-яку професійну зайнятість, ассирійці були вимушені зайнятися чищенням взуття, причому цей вид діяльності набув поширення і серед їх співплемінників з інших республік та стає головним заняттям народу на довгі роки. Підтримування такого роду зайнятості було на руку владі, вона постійно контролювала їх виробничі відносини та робила ассирійців залежними від примх місцевої та республіканської адміністрацій. Задля цього варіювалися обсяги оподаткування, а брак кваліфікованого керівного складу призвів до занепаду більшості етнічних підприємств, що розцінювалося та позиціонувалося владою як неможливість займатись такою діяльністю ассирійцями на тлі самоорганізації.

«Етнічний бізнес», дійсно, був тим чинником, який підтверджував практики міцності родоплемінних відносин. Зокрема, була відтворена мережа з постачання сировини, в якій були задіяні ассирійці з різних міст

Радянського Союзу. Навіть розподіл місць для чищення відбувався згідно родоплемінних ознак: представники одного родоплемінного об'єднання отримували стоянки в одному районі. Монополізація цієї зайнятості на тлі залучення до неї всього чоловічого населення створила умови до появи перших професійно-громадських організацій. Існування таких організацій надавало владі можливість за рахунок організаційних структур (керівництва артільей) впливати на внутрішнє етнічне середовище. Зазвичай це було за рахунок регуляції радянських етнічних «бонусів» – надання більш вигідних місць для чищення взуття та взагалі можливості займатися такою справою.

Така діяльність була під постійною опікою асирійських громадських установ, як основна зайнятість етнічного населення. Головним завданням цих установ було формування подвійних стандартів для громади. З одного боку, для асирійської громади це була єдина можливість у колективний спосіб захистити свої інтереси, з іншого, – нагода для влади наблизитися до етнічного середовища та мати авторитет серед асирійців.

Культурно-освітні та й організаційні установи асирійської громади були створені не в усіх місцях компактного проживання. Негативно на це впливала байдужість місцевих партійних осередків, відсутність настанов з республіканського центру та ігнорування цього процесу з боку етнічної громади. Усе ж таки треба констатувати позитивні досягнення громадських об'єднань – вони змогли акцентувати для органів влади проблемні питання громади, виокремити її серед інших етнічних представників та продемонструвати її особливості.

Треба констатувати, що рівень задоволення повсякденних потреб асирійських міських громад не залежав від їх соціально-громадської активності. У непристосованих для життя умовах, із невизначеним

соціально-економічним статусом перебували як громади міст Київ, Ромни, Слов'янськ, Харків, де громади були об'єднані в етнічні організації, так і громади міст Лубни, Юзівка, Артемівськ, Запоріжжя та інших, де таких не було. Тому ми вважаємо, що схожі етнічні організації були лише необхідним атрибутом у здійсненні державного керування у 20–30-х роках ХХ століття.

Перебуваючи в містах, асирійська громада відчула на собі байдуже ставлення з боку органів державно-партійних установ. Ми можемо констатувати, що на кін було поставлено навіть фізичне існування народу. Зокрема, незважаючи на численні звернення та нарікання з боку громади та констатацію явних фактів, санітарні умови помешкань асирійців у республіці були вкрай погані. Такі умови життя призвели до підвищення рівня захворюваності на інфекційні хвороби та спричиняли велику кількість, іноді навіть до вісімдесяти відсотків, захворювань на туберкульоз серед дорослого населення. Досить довго лишався високим рівень дитячої смертності.

В умовах міста влада була захищена від етнотериторіальних зазіхань асирійської громади та завжди була застрахована від її бажання уособлення за рахунок багатонаціонального складу населення. Ненадання дозволу асирійській громаді оселитися компактно в сільській місцевості на території республіки було обумовлено небажанням влади консервувати й без того сталий традиційний спосіб життя громади. Цей штучний винахід радянської влади республіки можна вважати ще одним знаряддям асиміляційної політики.

Тривале перебування в міському середовищі, де на фактори асиміляції природно вливали процеси активної міжкультурної взаємодії, а найголовніше – неможливість територіальної консолідації та підтримання головних ознак етнонаціональної культури, мало негативний вплив на

традиційне світосприйняття асирійців, які перебували в межах Української РСР. Міська культура радянської дійсності всіляко намагалася інтернаціоналізувати та «прищепити» радянські ознаки мешканцям міста, що також мало дати асиміляційний результат.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вперше на основі цілісного аналізу, наявного історичного досвіду із залученням нових, не відомих досі, джерел різного походження представлено спробу сконструювати якісно нове усвідомлення історичних реалій перебування асирійської національної меншини на території Української РСР у 1920-1930-х роках, визначити напрями та способи втручання державно-партійних інституцій у внутрішньоетнічне середовище, відтворити історію проведення українізації та вплив її заходів на повсякденне життя асирійців, з'ясувати наслідки реалізації радянської національної політики щодо асирійської національної меншини.

Історична доктрина висвітлення етнонаціональних питань була закладена ще за часів існування тоталітарного радянського суспільства. Тези та наукові теорії стосовно історії та перспективних концепцій розвитку етнічних громад були створені саме у 1920-ті 1930-ті роки. Вони зазнавали несуттєвих змін, які відбувалися на тлі домінування історичної доктрини, напрацьованої радянською владою в тісній взаємодії з комуністичною партією СРСР. Такій підхід створив числені стереотипи, викривлення історичної дійсності й фактологічні спотворення подій, що було обумовлено політичною доцільністю існування радянської системи.

Існуючий історіографічний доробок з історії асирійців УРСР у 1920-1930-х рр., вказує на той факт, що досі не існує комплексного наукового дослідження цієї проблематики. У дорадянський період дослідниками було розглянуті матеріали з традиційно-побутової сфери життя, конкретно історичні обставини функціонування Асирійської Церкви Сходу та її пастви, що стало основною джерельною базою для усіх наступних

наукових досліджень. Виклад матеріалів у радянській період мав відверто ідеологічний характер із політико-пропагандистським задумом, факти та події презентувались у потрібному владі ракурсі. Сучасні асирієзнавчі студії презентують нове, неупереджене бачення умов перебування та життєдіяльність асирійської громади в умовах тоталітарного суспільства.

Характеризуючи весь масив наявної архівної інформації, треба зазначити, що найбільш цінний об'єм матеріалів зберігається в хронологічних межах здійснення політики українізації. Документи цього періоду мають ознаки неприхованого втручання з боку партійно-державних органів у справи асирійської громади України, причому висвітлення інформації має відверто партійно-ідеологічний характер. Аналіз існуючої джерельної бази може забезпечити усіма можливостями для досягнення поставленої мети та вирішети завдання дослідження.

Зазначені обставини обґрунтовують наукову доцільність та перспективність вивчення поставленої проблеми у сучасних дослідницьких колах та надихають науковців до неупередженого дослідження історії окремих етнічних меншин і національної політики радянського уряду в цілому.

Автор наголошує, що такі фактори, як міжетнічна інтернаціоналізація в сучасних умовах та важка спадщина часів існування Радянського Союзу постійно негативно впливають на етнічну поведінку та основні засади національної самосвідомості асирійців, перешкоджаючи етнічній консолідації. Зважаючи на це, ми наголошуємо на провідній ролі держави, не тільки як головного агента в трансформаційних процесах в етнонаціональній сфері, а як гаранта захисту етнічних прагнень, прав та свобод національних меншин. Тільки державне втручання може запобігти поширенню асиміляційних тенденцій та забезпечити природній розвиток етнічної,

культурної, мовної та релігійної самобутності ассирійської громади України, або, навпаки, завдати остаточного етноасиміляційного удару.

Під впливом об'єктивних політичних та соціально-економічних умов виникає необхідність втручання держави в етнонаціональну сферу для впровадження європейської національної політики рівності національних меншин у соціогуманітарному просторі. Саме ассирійці протягом століть продемонстрували свою здатність до етнічної консолідації та пошуку чинників, які б запобігали асиміляційним процесам. Мова, культура, особливості світосприйняття, історична пам'ять та конфесійні вподобання є, на нашу думку, найбільш вагомими в історичному процесі прагнення ассирійського населення України до етнічної консолідації.

Ассирійці пройшли шлях від соціального статусу біженців та потерпілих у ході Першої світової війни, яких влада бажала захистити та надати їм допомогу, до рівноправних членів радянського суспільства, а згодом до шпигунів та соціально небезпечних елементів. Останній статус передбачав активне руйнівне втручання в етнічне внутрішнє середовище з боку влади. Із часом, внаслідок безпорадності влади та неефективності задіяних заходів «еволюціонував» і статус ассирійської громади.

На жаль, існування на теренах Радянського Союзу внесло докорінні зміни у внутрішнє етнічне життя ассирійської громади. Пройшла межа етнічної історії до та після появи в кордонах Союзу: до – залишилися родинні стосунки з ассирійцями з інших країн, можливість повернутися до батьківщини, вільний розвиток етнічного життя громади, дотримання етнічних практик; після – етнічна замкнутість в межах радянської країни та потужний асиміляційний вплив з боку держави, який викоренив та майже цілком переписав етнічну історію ассирійців, на довгі роки змінивши їх світосприйняття. Сутність цієї радянської історії полягала в намаганні штучно виокремити життя «своїх» ассирійців із загальносвітового

національного руху та бажанні зробити з асирійців своїх «наймолодших» братів або згодом навіть долучити до штучного проекту «радянської спільноти».

Характерним явищем у соціально-економічних відносинах давньої Ассирії було існування місцевої громади з ознаками демократичних засад, зокрема управління громадською радою, яка пройшла шлях від народних зборів до ради представників окремих родів. Ця історична особливість заклала традиції колективного співіснування та національного згуртування на соціально-економічному тлі.

Господарча спеціалізація асирійців історично склалася і була обумовлена, по-перше, рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, по-друге, характеристиками політико-правового статусу меншини в місцях її перебування. Оскільки століттями асирійці займалися сільським господарством, то патріархальний устрій повсякденного життя з характерними рисами етнічної замкнутості був визначальним у консервації етнічних ознак. Соціально-економічна конкуренція в іншому конфесійному та іншому етнічному оточенні, етнічна згуртованість та консолідація були вирішальними чинниками, які перешкождали асиміляції та втраті економічних та етнічних сфер впливу. На нашу думку, така традиційна зайнятість населення, поєднана із специфікою географічного розташування, була одним з головних чинників, який сприяв етнічній консолідації. Зазначені фактори вплинули на формування етнічної поведінки асирійського населення.

Напередодні Першої світової війни в регіоні свого компактного проживання (територія Туреччини та Персії) асирійці уособлювали етноконсолідоване населення, що прагне отримати певний рівень незалежності. За умов розташування в середині держави етнополітичних та військових сил не на користь асирійців останні були змушені шукати

сторонньої допомоги. Такими «помічниками» стають країни, безпосередньо зацікавлені у своїй присутності в регіоні. Переслідуючи певні власні інтереси, вони заганяли асирійців у глухий кут невирішених проблем. Єдиним вірним, на той час, рішенням, як здавалося, стає тимчасова міграція. Покинувши своє історичне територіальне розташування, асирійці сподівалися якомога скоріше повернутися за допомогою свого «помічника» – Російської імперії.

Тому однією з територій для масової вимушеної міграції було обрано Російську імперію. Тут далися знаки й територіальна наближеність, активна співпраця з урядом у ролі військового союзника, традиційність у відхожих промислах, конфесійна наближеність. Шукаючи тимчасового притулку, асирійці знайшли майбутню свою батьківщину. Від початку це були лише прикордонні території, пізніше асирійці розпочали своє активне пересування по території всієї імперії. Для себе вони обрали ареал перебування в містах та урбанізований спосіб життя, що в тогочасних умовах змогло б задовольнити їх нагальні потреби.

Розглядаючи питання перебування асирійського населення на теренах Української РСР у 1920–1930-х роках, ми зафіксували ряд закономірностей та відмінностей від загальносоюзної асирійської громади. Республіканська влада свідомо не вирішувала асирійське питання, штучно затягуючи або гальмуючи його. Порівняно з посиленням національного колгоспного руху в інших радянських республіках, в УРСР було зроблено все, щоб асирійських колгоспів на території радянської України не було. У повсякденній законодавчо-виконавчій діяльності місцева влада уникала самостійного вирішення проблем, тут користувалися союзними постановами та розпорядженнями всесоюзних асирійських громадських організацій. Щоб обґрунтувати свою бездіяльність, керівництво оперувало свідомо сфальсифікованими даними

офіційної статистики, наводилися та поширювалися факти неефективності використання різних форм етнічної самоорганізації, оприлюднювалися лише негативні сторони етнічного життя громади, насамперед зазначалося її антагоністичне ставлення до чинного державного устрою.

Пошукач акцентує увагу на тому, що асирійська громада Української РСР у 1920–1930-х роках була глибоко вмотивована на етнічну консолідацію. Соціально-економічна, а передусім політична ситуація в країні на початку ХХ століття обумовила необхідність консервації проявів етнічного життя. У внутрішньоетнічному середовищі запрацював механізм відсторонення від основних засад внутрішньої політики держави, громада нібито замкнулася у своєму середовищі. Основним завданням громади стало вирішення проблем забезпечення економічного та політичного захисту, розвитку соціально-побутової та освітньо-культурної сфер життя асирійців. Ці практики нагадували громаді той механізм, яким вона постійно користувалася в етнічно та конфесійно ворожому середовищі на етнічній батьківщині. Більш того, асирійці не мали досвіду іншої взаємодії з державою. Тому така практика була перенесена й до Радянського Союзу та сприймалася населенням як цілком виправдана.

Тезу про етнічну згуртованість та протидію асиміляційним викликам підтверджують антропологічні дослідження, які велися наприкінці ХІХ ст. Зокрема було досліджено антропологічні особливості асирійців і вчені дійшли висновків, що ті є «найбільш чистими вихідцями семітичної раси...», «...найменшими мішаними нащадками халдеїв...».

Дотримуючись вироблених протягом століть національно-культурних традицій, які притаманні життю громади та відобразилися в повсякденних практиках поведінки, асирійці опинилися перед вибором: або керуватися вимогами державної політики та отримати різні пільги, або

стати на шлях відкритої конфронтації з державою. Вчасно не помітивши цю межу, вони негласно опинилися в таборі ворогів радянської влади.

У культурній сфері більшість сподівань було також покладено на владу. По-перше, тому що вона сама себе так позиціонувала та захопила ініціативу в цій справі. По-друге, далася взнаки відсутність добре налагодженої етнічної методики навчання, матеріально-технічної підтримки, кваліфікованих кадрів та освітянських традицій – вирішення цього комплексу було до снаги лише державі з її потужним фінансовим та освітньо-методичним потенціалом. Освітньо-культурна державна діяльність, незважаючи на декларовані досягнення, залишалася без визначних результатів. Порівнюючи систему національної освіти та національну мережу культурних установ із загальнодержавною, бачимо, що факти свідчать не на користь перших. Така ситуація спонукала відповідальних «товаришів» привести до одного стандарту освітні й культурні заклади національних меншин, поєднавши їх із загальнодержавними.

Християнська релігія для асирійців протягом багатьох століть вважалася ознакою етнічної приналежності та духовної єдності. Уявлення про невід'ємний зв'язок релігії та нації було передумовою ототожнення національного та конфесійного. Церква була певним гарантом, який сприяв національному єднанню та збереженню етнічної ідентичності, перешкоджаючи загрозливим масштабам асиміляційних процесів. Із церковними поглядами все було набагато простіше, радянська влада заборонила та спробувала жорстоко викоренити будь-які прояви релігійності в житті своїх громадян. У випадку з асирійцями релігія була основним стрижнем етнічного світосприйняття та ментальних орієнтацій. Позбавивши населення вільного релігійного виявлення, більшовики в черговий раз дезадаптували асирійську громаду, позбавили її сталої внутрішньоетнічної ієрархії. Намагаючись заповнити цю порожнечу, вони

використали потужного державного монстра – радянську ідеологію. Замість релігії створювалася комуністична міфологія про світле та райдужне майбутнє із своїм пантеоном богів – комуністичних правителів. Причому інших течій та поглядів взагалі не мало бути. Це, у свою чергу, спричинило невинні втрати в національній системі світосприйняття.

На заваді активних дій партійних ідеологів в етнічному середовищі став мовний бар'єр. Але й тут віднайшлося рішення – були зроблені спроби змінити національний алфавіт спочатку на російський, а згодом на латинський манер. Усе це нічого спільного з природнім розвитком мови не мало, а було виключно штучним заходом, спровокованим політично-ідеологічними обставинами, головною метою якого було надати можливість владі контролювати способи та засоби поширення інформації серед асирійського населення, наближаючи це до загальносоюзних практик.

Для залучення асирійців до радянського способу життя було використано посилені ідеологічно-пропагандистський тиск з боку держави. Крок за кроком влада «просочилася» до внутрішньоетнічного середовища з метою його докорінної зміни. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені через діяльність радянських освітньо-культурних установ, щирість прагнень та ефективність діяльності яких від початку ставилися під сумнів. Такі установи створювалися під безпосереднім наглядом та керівництвом представників місцевої партійної та виконавчої влади на базі вже наявних загальнодержавних установ або інститутів інших національних меншин. Головними завданнями їх було впровадження серед широкого етнічного загалу основних настанов партії та уряду. Паралельно з цим відбувався процес виявлення найбільш активних асирійців, здатних впливати на своїх співплемінників, та лояльних до радянської влади осіб. Саме в такий спосіб держава намагалася отримати хоча б якісь дані про етнічну меншину та підготувати «своїх» працівників серед неї, виробити

своє ставлення до неї. Шляхом індивідуального та колективного «перевиховання» штучно «прищеплювався» до свідомості асирійців міф про потужність наддержави СРСР, віра в абсолютну правильність прийнятих її керівниками кроків та проведеної політики. Асирійські школи, клуби та червоні кутки повинні були перетворитися на осередки примусової радянської асирійської населення.

Одним із перших кроків з підпорядкування етнічного життя загальнодержавним потребам було поширення мережі етнічних громадських організацій. Діяльність громадських осередків була переважно сконцентрована на соціально-економічних напрямках за рахунок культурно-освітніх. Цей вектор, начебто був виправданий в економічній сфері, громада могла щось сама досягти та зробити за рахунок свого потенціалу. Але давалася взнаки й фінансова складова діяльності, через відсутність у керівництва навичок управління та елементарної освіти більшість етнічних економічних проєктів зазнавали неприхованого банкрутства. Не обійшлося тут і без допомоги держави, саме вона визначала рівень оподаткування та соціально-економічних пільг суб'єктам господарювання, а отже могла й керувати їх діяльністю та життєвим циклом.

Об'єднуючи асирійців у різні форми та види підприємств, влада намагалася контролювати їх фінансові статки. Відтворювалася зручна модель запозичення або відвертого використання грошей населення в державних справах. Усе це робило громаду сліпим споживачем державних та регіональних дотацій, які в будь-який період могли б закінчитися, що автоматично означало закриття всіх напрямів статутної діяльності асирійської громади. Так поступово створювалася залежність від державної влади та її політики на економічному підґрунті.

На користь власної зацікавленості влади в діяльності громадських організацій свідчить той факт, що навіть еволюціонувала їх основна

статутна мета відповідно до вимог та прагнень партійно-радянської номенклатури. Спочатку це були просто ассирійці – національна меншина, потім раптово змінюється вектор майбутнього результату – землероби та ремісники, а на наприкінці взагалі вказали їм їхнє майбутнє – пересічні трудівники. Ці коливання вказують на роль та місце ассирійців України та Радянського Союзу в загальнодержавному соціополітичному та економічному контексті.

Іншим чинником приховуваного втручання у внутрішнє національне середовище стало фальсифікування статистичних показників громади. Це було пов'язане як з об'єктивними обставинами, зокрема з недосконалістю загальнодержавної системи обліку населення, так і суб'єктивними – небажанням з боку державних інституцій концентрувати на цьому свою увагу. За рахунок таких фальсифікацій влада свідомо зменшила офіційну кількість ассирійського населення республіки, що давало їй можливість ігнорувати нагальні проблеми громади.

У повсякденному житті ассирійці зустрілися з практикою ігнорування їх проблем з боку суспільства та держави. Вони були вимушені проживати в непристосованих, антисанітарних умовах, що спричиняло високий рівень захворювання на туберкульоз та дитячої смертності. До цього ще потрібно додати, що за виробничої необхідності ассирійці-чистильники повинні були перебувати на відкритому повітрі тривалий час протягом доби, незважаючи на несприятливі погодні умови. Це було реальною загрозою фізичного знищення ассирійського населення. Така ситуація була під контролем місцевої влади, але не вирішувалася нею. Створені державою умови депрофесіоналізації ассирійців змусили їх зайнятися чищенням чобіт – непривабливим родом занять, що пересунуло етнічну групу на нижчу сходинку в соціальній стратифікації суспільства.

Але навіть можливість займатися такою справою надавалася за умов лояльного ставлення до чинної влади.

Свідомо не підтримуючи ідею компактного розташування асирійців на території республіки, влада сподівалася на їх швидку асиміляцію. Міське середовище аккультуративно впливало на асирійців. У горнилі міжнаціонального спілкування за існування провідних настанов з боку держави відбувалося нівелювання більшості традиційних культурних особливостей. Поступово витіснялася традиційна національна кухня через неможливість використання національних печей та внаслідок поширення мережі дешевих їдалень в умовах продуктової кризи. Міський спосіб життя обумовив зміни в манері одягатися. Національний одяг було змінено на традиційно міський, етнічний же тепер вдягали тільки під час свят або використовували лише його елементи. Змінився навіть традиційний святковий цикл. Замість релігійно-етнічного циклу виникли свята радянського походження з глибоким ідеологічним підтекстом.

Переконаючи себе та навколишнє оточення в правильності своїх дій, партійні функціонери активно використовували засоби масової інформації для формування відповідного ставлення населення до своєї політики. У цей час преса стає дієвим засобом примусового перевиховання асирійців. Засуджуючи наявні традиційні елементи повсякденної культури, вона безапеляційно підтримувала засади державної політики. Таке ставлення до засобів інформації поширювалося й на інші її види. Зі сторінок наукових досліджень поступово зникає інформація власне наукового характеру та з'являється її заміник ідеологічного спрямування. Наприклад, факти етнічної історії та події сучасності презентувалися крізь призму радянського світосприйняття, поділяючись на «правильні» та «неправильні». Навіть архівні добірки документів, які формувалися в ті часи, уже не мали стовідсотково правдивої інформації. Таким чином,

відбувався процес маніпуляції масовою етнічною свідомістю. Ассирійці потроху звикали до наявних стандартів, на певний час притупляючи національні почуття.

Розглянутий нами державний комплекс заходів мав єдину мету – асимілювати ассирійське населення Української РСР. Зведення до мінімуму існування маркерів ассирійської національної ідентифікації, змішування їх із іншими дало можливість створити більш сприятливі умови для провадження державної політики. Ассирійці, вмів маневруючи між бажаннями влади та власними потребами, активно використовуючи свій неосвічений стан та низьке культурне й економічне положення, залишалися поза державною політикою. Вони перебували в міцно згуртованому етнічному середовищі, де й надалі застосовувалися в повсякденних практиках життя сталі етнічні й релігійні традиції. Як не намагалися радянські ідеологи, ассирійські громадські діячі та всі державні інституції вплинути на загальну масу ассирійського населення – це не дало очікуваних результатів. Громада не впускала інформацію ззовні та не бажала щось змінювати у своєму житті. Констатуванням прикладів неефективності проникнення в ассирійське етнічне середовище рясніли звіти партійних та виконавчих органів влади того часу.

Таке відверте ігнорування заходів радянської влади та ідеології було розцінено як прямий виклик тогочасній системі. І якщо в період 1920-х – початку 1930-х років це якимось «замілювалося», то в період активної фази формування тоталітарних засад існування суспільства та культу особистості голови держави не могло залишитися поза увагою. Влада, виправдовуючи своє безсилля та приховуючи вади державної політики стосовно ассирійського населення УРСР, розкрутила маховик репресій. Репресивний механізм був закладений ще на першій стадії співпраці меншини з владою, коли радянськими активістами ставали ассирійці –

представники релігійного культу, колишні випускники місіонерських шкіл (англійської, американської, французької та ін.), військовослужбовці російської армії, тобто «вороги» радянської влади.

Репресивна політика була задіяна проти всього асирійського населення Радянського Союзу, але лише в УРСР мала найефективніший асиміляційний результат. Це було наслідком проведеної напередодні політики республіканського уряду. За рахунок такого «перевиховання» асирійці розпочали активну співпрацю з державою, що безпосередньо впливало на зміну їх ментального світосприйняття. Зокрема, більшість з них була вимушена активно сприймати та користуватися радянськими, інтернаціональними практиками життя й поведінки в суспільстві. Етнічна ментальність, традиційна культура, своєрідне національне світосприйняття та національна релігія перестають бути для асирійців непохитними складовими їх повсякденного життя. Основні ознаки традиційного буття громади були законсервовані або приведені у відповідність до вимог радянського суспільства.

У результаті проведеного дослідження було виявлено міські етнотериторіальні центри. Зокрема, це центральний, до якого належать місто Київ з наближеними до нього містами Ромни, Прилуки, Полтава, Ніжин, Лубни, Житомир, Кременчук, Вінниця, та східний, до якого відносяться Сталіне, Харків, Маріуполь, Бердянськ, Катеринослав, Артемівськ, Слов'янськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Луганськ, Макіївка, Мелітополь. Інші міста, до яких потрапили асирійці, хоча й територіально не належали до цих центрів, мали з ними дуже тісні економічні та етнічні відносини.

Започатковані в 1920–1930-х роках процеси в етнічному середовищі мають сьогодні своє безпосереднє відлуння. Асирійці, які історично проживали на терені Української РСР, наразі найбільш асимільована частина етносу на пострадянському просторі серед своїх співплемінників.

Ознаки цього ми вбачаємо в рівні володіння національною мовою, способі та якості дотримання національної культури, бажанні повернутися до витоків традиційної національної релігії.

Хоча сьогодні розпочався процес «етнічного ренесансу» та поживалося національно-культурне життя ассирійців України, громада докладає неймовірних зусиль для повернення до історичних традицій та етнічної культури.

Із зростанням «пасивної асиміляції» перед сучасними ассирійцями стоїть проблема пошуку шляхів консолідації нації, створення національної ідеї, здатної привести до національного єднання й унеможливити асиміляційні тенденції. Як і століття тому, національна церква намагається взяти на себе таку роль.

На превеликий жаль, повернення ассирійців в лоно Ассирійської Церкви Сходу – це тривалий процес, перешкоджає якому, як не дивно, втрата національної мови, зміна ментальних ознак у результаті асиміляційної й антирелігійної політики Радянського Союзу. На наш погляд, саме традиційна ассирійська церква – Ассирійська Церква Сходу – сьогодні може стати символом національного єднання, гарантом збереження національної ідентичності. Саме вона повинна продовжити здійснення історичної ролі щодо захисту та збереження національних інтересів ассирійського народу та виправити результати радянських експериментів.

Отже, дослідження ассирійської громади України у 1920-1930-х роках яскраво демонструє специфіку відносин між національною меншиною та радянською владою в умовах формування тоталітарної системи управління державою та надає можливість врахувати історичний досвід у розробці комплексних форм і методів державної етнонаціональної політики.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

І. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Інститут рукопису Національної бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського

Ф. 10. УАН – ВУАН. 1918 – 1934 рр.

1. № 21547-21567. Протоколи та переписки семітологічної секції київської філії Всеукраїнської Асоціації Сходознавства 1929-1930 рр. – 21 арк.
2. № 21568-21659. Протоколи зборів та засідань, тези, доповіді, плани робіт, переписка історико-етнографічного відділу Всеукраїнської Асоціації Сходознавства 1926-1930 рр. – 165 арк.
3. № 22964. Фалькович І. М. Сходознавство у Києві. Звіт про роботу. – 5 арк.
4. № 24046-24259. Протоколи засідання та зборів Всеукраїнської асоціації сходознавства. 1925-1930рр. – 341 арк.
5. № 27151-27153. Звіт про роботу курсів східних мов та київської філії ВУНАС за 1927-1929рр. – 10 арк.
6. № 28656. Культурно-просвітницька робота серед східних національних меншин. Про Будинок народів Сходу. – 1 арк.

Ф. XXXVII. Лобода А.М. 1871 – 1931 рр.

7. № 217. Відомості про діяльність етнографічно-фольклорної комісії УАН 1925 року. Машинопис. – 42 арк.

8. № 218. Етнографічна комісія Української Академії наук до Пленуму Укрголовнауки. Інформація про роботу комісії та прохання розширити штати. 1925 р. – 2 арк.

**Ф. 173. Кезма Тауфік Гаврилович (Товфік Жубраїль)
(1882 – 1958) філолог-арабіст, педагог.**

9. № 18. Кезма Тауфік Гаврилович. Записки об асси́ро-халдейцах и айсорах. (20 - 30-е годы XX ст.). Рукопись. Ученическая тетрадь.

10. № 46. Кезма Т.Г. – Институту востоковедения АН СССР. Письмо с указанием работ. 29.01.1937. – Киев – Ленинград. – 1 л.

**Центральний державний архів вищих органів влади та
державного управління України (ЦДАВО України)**

**Ф. 1. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад
робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК)
УСРР, м. Харків. 1921 – 1934 рр.**

Опис 2.

11. Спр. 944. Листування з комісією ВУЦВКу про облік та організацію їх роботи. 12.11.23 – 27.10.24 рр. – 84 арк.

12. Спр. 1903. Матеріали про роботу серед національних меншин (постанови, протоколи, доповідні записки). Березень 1924 р. – квітень 1925 р. – 132 арк.

13. Спр. 2316. Доповідь голови ЦКНС про роботу з травня до жовтня 1924 р., план робіт комісії... 24 лютого – 31 грудня 1924 р. – 94 арк.

14. Спр. 2787. Листування із комісією ВУЦВКу, народним комісаріатом УСРР, губернським і окружним виконкомами про культосвітню роботу серед національних меншин та з питань землевлаштування та переселення. 2–5.10.25 р. – 603 арк.

Опис 4.

15. Спр. 10. Тези доповіді т. Буценка на IV сесії ВУЦВКу X скликання про Радянське будівництво в національних районах УСРР. Огляди радянського будівництва в національних районах. – 24 листопада – 3 грудня 1928 р. – 110 арк.

Опис 9.

16. Спр. 144. Матеріали обстеження роботи Маріупольської міськради... 18 квітня – 5 травня 1933 р. – 172 арк.

17. Спр. 145. Протоколи засідань Президії Сталінської міськради. 18 січня – 14 грудня 1933 р. – 455 арк.

Ф. 2. Рада народних комісарів (РНК) УСРР, м. Харків. 1921 – 1946 рр.

Опис 3.

18. Спр. 156. Справа по розгляду проекту постанови ВУЦВК «Положення про комісії у справах нацменшин». 17 січня – 6 липня 1924 р. – 30 арк.

19. Спр. 157. Справа по розгляду постанови Раднаркому УСРР «Про штати комісій у справах національних меншин». 22 жовтня – 4 грудня 1924 р. – 13 арк.

20. Спр. 166. Матеріали про роботу серед національних меншин по губерніях України (протоколи, доповіді, списки). 23 грудня 1924 р. – 25 арк.

21. Спр. 982. Справа по розгляду тез доповіді Наркомосвіти УСРР про роботу Ради національних меншин і про культосвітню роботу серед національних меншин. 1 лютого – 29 серпня 1924 р. – 24 арк.

Опис 4.

22. Спр. 327. Матеріали по розгляду звіту Центральної комісії національних меншин при ВУЦВКу, про її діяльність за час з 1 квітня по 1 жовтня 1925 р. (протоколи, звіт, резолюції). 17 червня 1925 – 12 травня 1926 р. – 75 арк.

23. Спр. 356. Справа про затвердження штатів окружних комісій національних меншин. 9 вересня – 5 листопада 1925 р. – 13 арк.

Ф. Р4. Народний Комісаріат Закордоних справ.

1925, 1928, 1930 рр.

Опис 1.

24. Спр. 644. Добірка матеріалів про становище в Далекосхідній республіці (передруковані матеріали). - 1921 р. – 18 арк.

25. Спр. 628. Довідки, листування та інші матеріали про взаємовідносини УСРР із Австрією, Вірменією, Болгарією, Німеччиною, Грецією, Грузією, Китаєм, Латвією, Литвою, Турцією, Естонією. 25.02.20. – 11.04.21 рр. – 250 арк.

26. Спр. 729. Списки іноземних підданих, зареєстрованих на Україні. 24.05.20. – 5.01.22 рр. – 79 арк.

27. Спр. 733. Декретива РНК про права та обов'язки іноземців, положення та інструкції з цього питання. - 22.05. – 5.08.21 р. – 36 арк.

**Ф. 5. Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР, м. Харків.
1919 – 1930 рр.**

Опис 1.

28. Спр. 2063. Статистичні відомості про національний склад населення по губерніях УСРР за переписом 1920 р. 1 червня – 18 липня 1923 р. – 52 арк.

29. Спр. 2231. Бюлетені Наркомвнусправи УССР. 5 січня – 10 листопада 1923 р. – 122 арк.

30. Спр. 2252. Матеріали про діяльність підвідділу національних меншин при відділі управління Донецького губвиконкому. 13 січня – 13 вересня 1923 р. – 35 арк.

Опис 2.

31. Спр. 293. Виписка із засідань Секретаріату ВЦИК від 20 березня 1924 р. про ліквідацію Наркомнацу та відомості про кількість національних меншин по округах УСРР на 6 квітня 1924 р. – 2 арк.

Опис 3.

32. Спр. 128. Матеріали про роботу серед національних меншин на Україні. 5.07. – 28.12.1927 р. – 169 арк.

**Ф. 166. Народний комісаріат освіти (НКО) УСРР, м. Харків.
1920 – 1941 рр.**

Опис 2.

33. Спр. 616. Протоколи засідань Ради нацменшин Наркомосу УСРР за 1921 р. 17 серпня – 19 грудня 1921 р. – 46 арк.

34. Спр. 618. Листування з секціями нацменшин губвідділів НО УСРР про стан та організацію культосвітньої роботи серед національних меншин України. 18 квітня – 29 грудня 1921 р. – 58 арк.

35. Спр. 1766. Протоколи та виписки з протоколів засідань Ради національних меншин. Тези доповідей на II Всеросійському з'їзді політосвіти. 22 жовтня 1922 – 7 червня 1924 р. – 56 арк.

36. Спр. 1770. Матеріали про організацію освіти серед національних меншин (постанови Колегії Наркомосу та деяких місцевих виконкомів, доповідь інструктора Запорізького повітового відділу народної освіти про обслідування стану національних шкіл, звіти польської секції, мережа педагогічних установ національних меншин, відомості про кількість студентів-нацменів у вузах Харкова та ін.). Жовтень 1922 – 1923 р. – 114 арк.

Опис 3.

37. Спр. 995. Матеріали про організацію освітньої справи серед національних меншин (постанови ВУЦВКу, РНК УСРР, Наркомосу, протоколи засідань інструкції, звіти, пояснювальні записки та листування з цих питань). 16 лютого 1923 – 15 січня 1924 р. – 103 арк.

38. Спр. 998. Протокол засідання Ради національних меншин Наркомосу УСРР від 24.02.28 р. Операційний план політосвітроботи серед

національних меншин на 1923/24 р. 20 грудня 1923 – 24 березня 1928 р. – 7 арк.

39. Спр. 999. Витяги з протоколів засідань Ради національних меншин і Центральної стипендіальної комісії. 12 грудня 1923 – 18 жовтня 1924 р. – 16 арк.

40. Спр. 1000. Операційний план Ради національних меншин на 1923/24 рр. та статистичні відомості про кількість культосвітніх установ національних меншин на Україні. 24 листопада 1923 р. – 8 арк.

41. Спр. 1006. Матеріали про організацію бібліотечної роботи серед національних меншин. 28 грудня 1923 – 6 грудня 1924 р. – 23 арк.

42. Спр. 1011. Штати Ради національних меншин по губерніях і повітах УСРР та пояснювальна записка до них. 30 січня – 1 грудня 1923 р. – 32 арк.

43. Спр. 1013. Обіжники та інструктивні листи ради з освіти національностей неросійської мови при Комісії Наркомосу РСФСР... 15 червня 1923 – 2 квітня 1924 р. – 69 арк.

Опис 4.

44. Спр. 974. Огляди та статистичні відомості про культосвітню роботу серед національних меншин за 1924 – 1925 рр. – 107 арк.

45. Матеріали про політико-освітню роботу Полтавської губернії: протоколи, резолюції, кошториси, доповіді, звітні відомості. – 21.02. – 15.11.24 р. – 84 арк.

Опис 5.

46. Спр. 734. Протоколи, статuti, звіти Всеукраїнських наукових товариств та асоціацій. 4 січня – 25 квітня 1925 р. – 59 арк.

Опис 6.

47. Спр. 5939. Матеріали про роботу кафедри національного питання при Українському інституті марксизму-ленінізму (протоколи, статут, навчальні плани, програми, кошторис, доповідні записки). 18 лютого 1926 – 20 жовтня 1930 р. – 154 арк.

48. Спр. 6225. Матеріали про роботу Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (статут, протоколи, звіти, доповіді, доповідні записки, кошториси, пояснювальні записки до них, операційні плани). 18 жовтня 1926 – 11 вересня 1930 р. – 101 арк.

49. Спр. 2528. Листування з БНМ при Сталінській окрінспектурі про стан культосвітньої роботи серед німецького, єврейського і татарського населення округу, обслідування шкіл національних меншин, забезпечення їх літературою та ін. 11 лютого 1926 – 14 січня 1929 р. – 23 арк.

50. Спр. 8646. Матеріали про видання і забезпечення літератури культосвітніх установ національних меншин, про протоколи виписки з протоколів, плани, доповіді записки, списки літератури. 6.03. – 6.05.30 р. – 624 арк.

51. Спр. 8654. Листування з правлінням БНС та окружними інспектурами освіти про організацію курсів перепідготовки ассирійських учителів, відкриття шкіл та забезпечення їх необхідною літературою і підручниками ассирійською мовою. 9.09.26. – 25.07.30 рр. – 78 арк.

Опис 7.

52. Спр. 287. Статистичні відомості про соціальний, партійний, національний склад учнів профшкіл України за 1926/27 р. 1927 р. – 138 арк.

53. Спр. 695. Протоколи, розпорядження Народного комісара освіти УСРР Скрипника та відомості про виконання Раднацменом постанов та розпоряджень Наркома освіти. 28 жовтня 1927 – 29 січня 1930 р. – 121 арк.

Опис 8.

54. Спр. 209. Звіт про роботу за 1927/28 навч. рік та план роботи на 1928/29 навч. рік Маріупольської окрінспектури Наросвіти. Листопад 1928 – січень 1929 р. – 82. арк.

55. Спр. 552. Протоколи засідань Раднацмену та матеріали до них. 7 січня 1928 – 3 грудня 1929 р. – 97 арк.

56. Спр. 553. Листування Раднацмену з управлінням Наркомосу УСРР про надання стипендії студентам, створення німецького краєзнавчого музею в Запоріжжі, роботу серед сільської молоді та з інших питань народної освіти та культроботи серед національних меншин. 11 січня 1928 – 17 грудня 1928 р. – 230 арк.

57. Спр. 562. Список шкіл нацмен за економічними районами України. 1928 р. – 86 арк.

Ф. 413. Центральна комісія у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК, м. Харків. 1923 – 1934 рр.

Опис 1.

58. Спр. 10. Звіти про роботу ЦК національних меншин за 1924 – 1926 рр. – 122 арк.

59. Спр. 11. Документи про культосвітню роботу серед національних меншин (постанови, протоколи, циркуляри, листування). 28 жовтня 1924 – 12 грудня 1925 р. – 132 арк.

60. Спр. 40. Протоколи засідань ЦКНМ при ВУЦВК. Копії. 9 січня – 31 грудня 1925 р. – 85 арк.

61. Спр. 52. Перспективний план з переселення національних меншин на Україні на 1925 – 1926 рр. – 42 арк.

62. Спр. 53. Звіт про роботу ЦКНМ при ВУЦВК за 1924 – 1925 рр. – 90 арк.

63. Спр. 58. Протоколи засідань ОБНМ та матеріали до них. Копії. 8 травня 1925 – 17 вересня 1927 р. – 249 арк.

64. Спр. 82. Документи про роботу серед національних меншин Мелітопольського округу (протоколи, витяги з протоколів, доповідна записка, листування). 25 грудня 1925 – 14 грудня 1926 р. – 84 арк.

65. Спр. 116. Листування з Мелітопольським окрвиконкомом про організацію бюро національних меншин при ньому. 10 вересня – 28 грудня 1925 р. – 16 арк.

66. Спр. 171. Документи про підготовку I Всеукраїнської наради щодо роботи серед національних меншин (витяги з протоколів, відомості, листування). 28 грудня 1926 – 18 січня 1927 р. – 29 арк.

67. Спр. 182. Документи про роботу Запорізького окрвиконкому серед національних меншин (протоколи, звіти, плани). 5 листопада – 6 червня 1927 р. – 28 арк.

68. Спр. 189. Документи про роботу окрбюро національних меншин Луганського окрвиконкому (протоколи, звіти, акти, висновки). 7 жовтня 1926 – 17 грудня 1927 р. – 41 арк.

69. Спр. 191. Звіти, плани, акти та листування з сталінським окрвиконкомом про роботу уповноваженого нацмену при ОВК серед національних меншин. 28 січня – 26 жовтня 1926 р. – м/ф.

70. Спр. 198. Документи про організацію переселення окремих національних груп (витяги з протоколів, доповідна записка, план, листування). 4 жовтня 1926 – 27 червня 1927 р. – 94 арк.

71. Спр. 223. Відомості про національний склад населення України за округами за даними перепису 1926 р. - 1926 р. – 119 арк.

72. Спр. 224. Відомості про національний склад населення України по округах за даними перепису 1926 р. - 1926 р. – 147 арк.

73. Спр. 257. Листування з Наркомюстом про обслуговування населення по лінії судових органів, обстеження національних судкамер. 13 грудня 1927 – 24 вересня 1928 р. – 30 арк.

74. Спр. 258. Документи про роботу ЦКНМ (акти, резолюції, звіти, висновки, доповіді). 1927 р. – 25 арк.

75. Спр. 264. Документи про роботу Артемівського окрбюро національних меншин (постанови, протоколи, листування, пропозиції). 28 листопада 1927 – 28 жовтня 1928 р. – 40 арк.

76. Спр. 275. Документи про роботу Запорізького окрбюро національних меншин (протоколи, доповідь, листування). 19 листопада 1927 – 1928 р. – 32 арк.

77. Спр. 285. Протоколи засідань нацменкомісії при Маріупольському ОВКі та плани роботи серед національних меншин. 12 жовтня 1927 – 8 серпня 1928 р. – м/ф.

78. Спр. 328. Листування з київським окрвиконкомом про організацію курсів секретарів сільрад обстеження асирійського населення. 6.01. – 13.09.27 р. – 35 арк.

79. Спр. 349. Листування з Наркомземом УСРР, окрвиконками про переселення національних меншин. 4 жовтня 1927 – 23 липня 1928 р. – 85 арк.

80. Спр. 351. Документи про обстеження стану грецьких сільрад (звіт, витяг з резолюції) та листування з видавництвами, товариством «Геть

неписьменність», Всеукраїнською асоціацією сходознавства про видання кооперативної літератури мовами національних меншин, створення шкіл, покращення матеріального становища. 1 жовтня 1927 – 21 вересня 1928 р. – 151 арк.

81. Спр. 372. Протоколи, доповідні записки, відомості, таблиці про обстеження безробітного населення, культосвітню роботу серед народностей Сходу, що мешкають на Україні, стан роботи серед нечисленних національних меншин УСРР. 28 березня 1928 – 22 квітня 1929 р. – 217 арк.

82. Спр. 402. Листування з Запорізьким, Полтавським і Прилуцьким окрвиконкомами про роботу серед національних меншин. 21 листопада 1928 – 25 січня 1929 р. – 21 арк.

83. Спр. 413. Документи про перевибори до рад у 1918/29 р. у національних районах (звіт, зведення, відомості, підсумки). Висновки про стан радянського апарату в АМ СРР, арк. 61. 1928 р. – 161 арк.

84. Спр. 431. Листування з приватними особами про вирішення спірних питань. Статут Союзу асирійців, які проживають на території УСРР, - Лютий – вересень 1928 р. – 159 арк.

85. Спр. 446. Звіти про роботу окрнацменбюро серед національних меншин за 1929 р. – 101 арк.

86. Спр. 447. Звіти про роботу райвиконкомів за 1926/27, 1928/29 рр. – 1929 р. – 262 арк.

87. Спр. 448. Звіти про роботу окрбюро національних меншин за 1928/29 р. – 1929 р. – 89 арк.

88. Спр. 454. Документи про роботу серед національних меншин (звіти, відомості, таблиці, листування). 5 серпня 1929 – 25 листопада 1930 р. – 95 арк.

89. Спр. 457. Постанови ВУЦВК і РНК УСРР та листування з Наркомпросом УСРР про запровадження серед національних меншин

арабської письменності нового латинізованого алфавіту. 5 липня 1929 – 8 березня 1930 р. – 12 арк.

90. Спр. 458. Протоколи засідань райвиконкомів та листування з Наркомздорв`я, Наркомпраці, Вукопромкредитсоюзом, Наркомюстом про роботу промкооперації серед національних меншин, підготовку педагогічних кадрів для національних меншин. 14 липня 1929 – 24 листопада 1930 р. – 68 арк.

91. Спр. 464. Документи про культосвітню роботу серед народностей Сходу, які проживають в Одесі, Києві, Дніпропетровську і Сталіне (витяги з протоколів, висновки, акти, листування). 1929 р. – 92 арк.

92. Спр. 474. Листування наркомторгом УСРР, наркомосвіти УСРР, держпланом УСРР, окрвиконкомом про обслуговування національних меншин, промкооперації, набір учнів до ФЗУ, медико-санітарне обслуговування національних меншин, переведення асирійців на землеробство. 20.02.29. – 22.06.30 рр. – 74 арк.

93. Спр. 485. Листування з ЦК КП(б)У, етнографічною комісією при ВУАН, ВРНГ і Наркомпросом про роботу серед національних меншин. 14 січня – 17 грудня 1930 р. – 101 арк.

94. Спр. 548. Листування з Наркомземом УСРР, райвиконкомами про проведення колективізації серед національних меншин. Проект постанови ЦКНМ при ВУЦВК про прискорення залучення малокількісних (асирійців та циган) до землеробства. 1 квітня 1931 – 2 серпня 1932 р. – 39 арк.

95. Спр. 554. Документи про розвиток місцевої промисловості в національних районах (протоколи, доповідні записки, відомості, листування). 18 січня – 25 грудня 1931 р. – 119 арк.

96. Спр. 562. Документи про видання та розповсюдження літератури мовами національних меншин (протоколи, доповідні записки, відомості, листування). 9 січня – 26 листопада 1931 р. – 133 арк.

97. Спр. 581. Протоколи № 1-15 засідань ЦКНМ при ВУЦВК. (Копії). 31 січня – 27 листопада 1932 р. – 30 арк.
98. Спр. 582. Протоколи № 1-13 засідань ЦКНМ при ВУЦВК. (II примірник). 31 січня – 13 вересня 1932 р. – 26 арк.
99. Спр. 583. Протоколи райнацменбюро. 1932 р. – м/ф.
100. Спр. 585. Плани роботи нацменкомісії при райвиконкомах та листування з райвиконкомами про штати робітників національних меншин на місцях, організацію обласних нацменкомісій. 14 – 17 серпня 1932 р. – 102 арк.
101. Спр. 589. Плани та листування з Центрвидавком, райвиконкомами, Держвидавком УСРР про видання літератури мовами національних меншин. 3 січня – 20 жовтня 1932 р. – 159 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)**

Ф.1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

Опис 20. Документи відділів Центрального Комітету КП(б)У.

102. Спр. 334. Переписка з ЦК РКП(б), Народним комісаріатом у справах національностей РСФСР, Народним комісаріатом внутрішніх справ УССР з питань створення секцій і бюро при партійних комітетах і радянських органах щодо роботи серед національних меншин... 20.01.1920 – 31.12.1920 рр. – 104 арк.
103. Спр. 2496. Доповідь уряду УСРР Президії Ради національностей ЦВК СРСР IV скликання про стан і характер роботи серед національних меншин. 1927 р. – 105 арк.

104. Спр. 2688. Доповідні записки, довідки, листування партійних, радянських і адміністративних органів, витяги з протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У з питань національної політики і роботи серед національних меншин у республіці. 18.01.1928 – 27.11.1928 р. – 92 арк.

105. Спр. 4177. Стенограма наради при культпропвідділі ЦК КП(б)У про роботу серед національних меншин (1-й прим.). 18.05.1931 – 19.05.1931 рр. – 173 арк.

Ф. 263. Канцелярія позасудових справ реабілітованих.

Опис 1.

106. Спр. 29182. – Т. 3. Справа на засудженого іранопідданого по звинуваченню Абрамова Якоба Абрамовича – 49 арк.

107. Спр. 48040. Справа по звинуваченню учасників іранської контрреволюційної шпигунської організації. Лазаря сина Алхаса та ін. за ст. 54-6 частина 1, 54-11-10 УК УРСР. – 342 арк.

108. Спр. 45517. Справа по звинуваченню Гурго Юрія, Бархаєва Андрія, Лазарева Давида, Гургу Руфе та ін. за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – Т. 1. – 277 арк.

109. Спр. 45539. Справа по звинуваченню учасників іранської контрреволюційної шпигунської організації. Лазарева Інвії за ст. 54-2 частина, 54-10 УК УРСР. – 299 арк.

110. Спр. 49182. Справа по звинуваченню Абрамова Хошаба, Зерванде Варда Йосиповича, Юнатова за ст. 54-6 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 690 арк.

111. Спр. 49796. Справа по звинуваченню Абрамова Ісака Абрамовича за ст. 54-6 частина, 54-10 УК УРСР. – 85 арк.

112. Спр. 49796. Облікова справа на висилання родини засудженого Абрамова Ісака Абрамовича. – 32 арк.

113. Спр. 50321. Справа по звинуваченню Ісаханова С. А. 28.04. – 5.06.38 р. – 49 арк.

Центральний державний історичний архів України

Ф. 358. Тимчасовий Дніпровський військовий генерал-губернатор.

Опис 1.

114. Спр. 16. Постанови генерал-губернатора, рапорти та постанови поліцмейстерів, виправників та ін. 11.05.06. – 12.05.07. рр. – 270 арк.

Ф. Р320. Полтавське губернське жандармське управління, м. Полтава. 1876-1917 рр.

Опис 1.

115. Спр. 1422. Листування із помічниками начальника полтавської губернської жандармерії в роменському та інших повітах із списками іноземнопідданих та осіб, які виїхали з районів військових дій. Т. 2.

Державний архів Дніпропетровської області

Ф. 2146. Заводський комітет (завком) професійної спілки робітників металістів (ВСРМ) дніпропетровських об'єднаних заводів: домений жовтневої революції ім. Петровського та трубопрокатний ім. Леніна південного металургійного тресту (Південсталь), м. Дніпропетровськ. 1924 – 1929 рр.

Опис 2.

116. Спр. 8. Протоколи та виписки з протоколів нарад клубної комісії при кайдацькому районному комітеті культурно-масової та агітаторської роботи. 24.02.26. – 18.02.27. – 95 арк.

Ф. 43. Виконавчий комітет Чумаківського волосного комітету (волвиконком) ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів, с. Чумаки Катеринославського повіту. 1918 – 1923 рр.

Опис 1.

117. Спр. 2. Тимчасове положення про організації місцевих органів радянської влади та порядок управління, директиви СНК УСРР про обов'язковий призов громадян УСРР на військову службу, про скликання всеукраїнського з'їзду Рад, циркуляри та телефонограми Катеринославської міської Ради про введення обов'язкової реєстрації актів громадянського стану, про заборону самостійного розподілу колишніх приватних господарств та ін. питань, у справі є документи української Директорії та білогвардійської влади. - 18.02.19. – 31.06.19 р. – 166 арк.

Ф. 11. Канцелярії Катеринославського губернатора.**Опис 1.**

118. Спр. 1209. Справа про виселення іноземнопідданих з Росії до Чистополю. Квітень 1912 – серпень 1913 рр. – 238 арк.

119. Спр. 538. Запити, донесення, листування з Харківським губернатором, інструкторами училищ Олександрійського повіту та ін. про перевірку політичних поглядів різних осіб. 17.01. – 18.03. 1906 р. – 541 арк.

Ф. 5. Катеринославський губернський комітет комуністичної спілки молоді України. 1920 – 1925 рр.**Опис 1.**

120. Спр. 442. Циркуляри, положення та характерні вказівки ЦК ВЛКСМ та ЛКСМУ з питань роботи серед національних меншин у шкільному будівництві та піонерроботі. 1925 р. – 170 арк.

Ф. 305. Дніпропетровський окружний виконавчий комітет ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів (окрвиконком), м. Дніпропетровськ. 1923, 1926 – 1930 рр.**Опис 2.**

121. Спр. 4. Директиви народного комісара внутрішньої та зовнішньої торгівлі про розвиток експорту, хлібозаготівель, забезпечення промтоварів села, матеріали розвитку промисловості в районі Дніпрбуду, характеристика членів ВУЦВК. 8.08.27. – 30.12.28 рр. – 347 арк.

122. Спр. 14. Протоколи засідань президії Дніпропетровського окрвиконкому. 1.09.26. – 9.01.28 рр. – 130 арк.

**Ф. 1396. Виконавчий комітет київського районної ради робочих,
селянських та червоноармійських депутатів (райвиконком),
с. Діївка Дніпропетровського району.
1923 – 1926 рр., 1924 – 1926 рр.**

Опис 1.

123. Спр. 2. Зведення про політико-економічному становище сіл, звітні відомості про надходження циркулярів окркомітету, листування про облік релігійних громад, списки, атестаційні листи співробітників установ райвиконкомів сільрад. 10.03.23. – 29.05.24 рр. – 268 арк.

**Ф. П1. Катеринославський губернський комітет КП(б)У. 1920 -
1925 рр.**

Опис 1.

124. Спр. 456. Доповіді та звіти губернського виконавчого комітету та його відділів. – 175 арк.

125. Спр. 993. Звіти агітпроп відділу губкому КП(б)У. 1922 – 1923 рр. – 213 арк.

126. Спр. 1523. Листування з видавництва з питання друку. – 1923. – 239 арк.

**Ф. 19. Дніпропетровський обласний комітет компартії
більшовиків. 1932 р.**

Опис 1.

127. Спр. 474. Сектор національних меншин, звіти, доповідні записки, листування з районними КП(б)У про стан роботи з національними меншинами, списки національних міських та селищних рад області із зазначенням кількості населення. 1932 – 1933 рр. – 140 арк.

Опис 2.

128. Спр. 581. Короткий економічний та політичний огляд області за станом на квітень 1937 р. Два результати розукреплення області. 1937 р. – 60 арк.

Державний архів Київської області

Ф. 4752. Київська єпархіальна рада.

Опис 1.

129. Спр. 2652. Про дозвіл священнику ассирійської колонії Мануїлову Беньяміну справляти службу перською мовою в межах Київської єпархії. – 1922 р. – 3 арк.

Ф. 2. Канцелярія Київського цивільного губернатора, м. Київ.**Опис. 232.**

130. Спр. 149. Листування щодо клопотаня перськопідданих.
4.05.1916 р. – 4 арк.

**Ф. 112. Виконавчий комітет Київської окружної Ради
робітничих, селянських і червоноармійських депутатів
(окрвиконком).****Опис 1.**

131. Спр. 1155. Протоколи засідань та плани роботи бюро національних меншин при київському губвиконкомі. 5.01.–15.12.25 р. – 21 арк.

Державний архів Сумської області**Ф.Р 5805. Роменська окружна комісія у справах нацменшин.
1924 – 1929 рр.****Опис. 1.**

132. Спр. 1. Протоколи засідань бюро національних меншин, анкети, листи та різні заяви громадян. 1.01.24 – 30.12.25 рр. – 282 арк.

133. Спр. 14. Копії... 15.01.27. – 30.02.29. рр. – 278 арк.

134. Спр. 16. Листування з інспектури окружної народної освіти із шкільними закладами... 5.04.28. – 1.02.29. рр. – 318 арк.

135. Спр. 18. Різні заяви та ін. документація. 29.09.28. –10.11.28. рр.
– 94 арк.

**Ф. Р5601. Інспектура народної освіти виконавчого комітету
Роменської окружної ради робочих, селянських та
червоноармійських депутатів. 1921 - 1930 рр.**

Опис 1.

136. Спр. 932. Листування організацій з питання відкриття школи
ассирійців в м. Ромни. 20.12.27. – 27.02.29. рр. – 9 арк.

137. Спр. 1241. Роменська 7-а трудшкола (ассирійська). Листування
та питання навчання. 1.10.29 – 25.07.30. рр. – 8 арк.

138. Спр. 1272. Річні звіти про діяльність Роменського окружного
відділу народної освіти... 10.09.28. – 25.06.30 рр. – 49 арк.

Ф. 5581. Роменське трудове товариство ассирійців. 1928-1930 рр.

Опис 1.

139. Спр. 1. Вхідні документи по справах Трудового товариства
ассирійців. м. Ромни. 8.07.28. – 22.02.30 рр. – 63 арк.

140. Спр. 2. Копії вихідних документів. 20.05.28. – 12.03.30 рр. – 48
арк.

141. Спр. 3. Протоколи загальних зборів ассирійців. 28.06.28. –
12.04.30 рр. – 34 арк.

142. Спр. 4. Для справ. 4.02.28 р. – 5 арк.

143. Спр. 5. Трудове товариство ассирійців (статут). 24.09.28. –
3.07.30 рр. – 5 арк.

144. Спр. 7. Особисті рахунки членів ТОВА. 27.09.28. – 25.03.30 рр. – 88 арк.
145. Спр. 8. Книга прибутків та розходів. 1928/29 – 1930 рр. – 99 арк.
146. Спр. 9. Зошит протоколів. 29.01.28. – 3.06.30 рр. – 32 арк.

**Ф. Р 5698. Виконавчий комітет Роменської окружної Ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів
(окрвиконком). 1922-1930 рр.**

Опис 1.

147. Спр. 32. Протоколи засідань Роменського окружного виконкому. 18.09.23. – 27.11.24. – 493 арк.

Державний архів Полтавської області

**Ф. Р3872. Полтавський губернський відділ управління
губернського виконавчий комітет ради робочих, селянських та
червоноармійських депутатів, м. Полтава Полтавської губернії.
Стіл іноземнопідданих.**

Опис 1.

148. Спр. 243. Список іноземнопідданих, зареєстрованих у Полтавському губвиконкомі на 1920 р. – 1920 р. – 56 арк.
149. Спр. 244. Список іноземнопідданих, зареєстрованих у Полтавському губернському виконкомі на 1920 р. – 1920 р. – 219 арк.
150. Спр. 247. Анкетні листи іноземнопідданих. 1920 р. – 197 арк.

151. Спр. 304. Листування з Народним Комісаріатом Внутрішніх Справ УСРР, Народним Комісаріатом з іноземних справ та повітовими виконкомами Полтавської губернії про видачу дозволів на право виїзду за кордон іноземнопідданих. 26.07. – 24.12.21 р. – 229 арк.

152. Спр. 306. Заяви та посвідчення особистості іноземнопідданих про видачу їм закордонних паспортів. 11.05. – 16.09.21 р. – 35 арк.

153. Спр. 650. Листування з повітовими відділеннями управління полтавської губернії про видачу паспортів іноземнопідданим. 2.01.22 – 18.12.22 рр. – 276 арк.

154. Спр. 661. Тимчасові посвідчення та анкети іноземнопідданих Персії на 1922 рік. – 20 арк.

155. Спр. 662. Протоколи перереєстраційної комісії та анкетні відомості про іноземних підданих, які мешкають у Полтавській губернії. 18.08.22 – 16.10.22 рр. – 29 арк.

156. Спр. 940. Місячні звіти про діяльність іноземного столу та відомості про іноземців, які мешкають у Полтавській губернії. 3.01.23 – 1.11.23 рр. – 29 арк.

157. Спр. 942. Листування з НКВС УСРР та відділами управління Полтавської губернії про утвердження списків та анкет осіб, що бажають бути іноземнопідданими громадянами та їх списки й анкети, списки та паспорти іноземців, які мешкають у Полтавській губернії. 4.01.23 – 23.08.23 рр. – 138 арк.

158. Спр. 945. Листування з губернської міліцією та іншими закладами, відділеннями про розшук іноземнопідданих та дозвіл виїзду в межах УСРР. 2.01.23 – 21.01.24 рр. – 229 арк.

159. Спр. 954. Постанови, циркуляри Всеукраїнського Виконавчого комітету та НКВС УСРР про взяття на облік сільськогосподарських артілей з переоблаштування євреїв, завдання відділів національних меншин та ін. питання. 12.03.23 – 3.01.24 рр. – 78 арк.

160. Спр. 955. Циркуляри НКВС УСРР про надання відомостей про склад національних груп, про еміграцію за кордон національних меншин та інші питання; протоколи загальних зборів китайських та асирійських робітників... 1923р. – 85 арк.

161. Спр. 958. Доповіді та місячні звіти про діяльність підвідділів національних меншин за березень-грудень 1923 року. 1923 р. – 30 арк.

**Ф. Р2126. Лубенський окружний адміністративний відділ,
окружний виконавчий комітет Ради робочих, селянських та
червоноармійських депутатів (окрадмінвідділ), м. Лубни,
Лубенська округа.**

Опис 1.

162. Спр. 395. Довідка Іванової Б. П. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 25.01.25 р. – 3 арк.

163. Спр. 396. Довідка Хнаніш Марії перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 2.03.25 – 28.12.29 рр. – 6 арк.

164. Спр. 397. Справа Хнаніш Я. І. перськопідданого про одержання закордонного паспорта. 2.02.25 – 22.07.29 рр. – 6 арк.

165. Спр. 479. Піврічні звіти про роботу чужоземного відділу за 1926-1928 рр., списки чужоземців, мешканців Лубенської округи. 1926 – 9.09.28 рр. – 57 арк.

166. Спр. 482. Довідка Авраама І. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубнах. 29.12.26 р. – 5 арк.

167. Спр. 483. Справа Авраама Н. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 29.12.26 р. – 2 арк.

168. Спр. 498. Довідка Міхаїла Сімона перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 21.12. – 11.03.26 р. – 3 арк.

169. Спр. 509. Довідка Хнаніш Хананья Яковлевича перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 19.07.26 – 8.05.29 рр. – 7 арк.

170. Спр. 510. Довідка Хананій Азо перськопідданого про отримання посвідчення на право проживання в Лубенській окрузі. 24.12.26 – 11.03.27 рр. – 4 арк.

171. Спр. 588. Довідка Беніамінової С. С. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 10.01.27 р. – 4 арк.

172. Спр. 590. Довідка Бадду І. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.02.27 – 7.02.27 рр. – 3 арк.

173. Спр. 594. Довідка Бадду М. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.02.24 – 2.07.28 рр. – 6 арк.

174. Спр. 596. Довідка Біт Калета Тума Ільіш перськопідданого про отримання закордонного паспорта. – 31.01.27 – 15.04.28 рр. – 5 арк.

175. Спр. 600. Довідка Давидової С. А. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 28.01.27 р. – 3 арк.

176. Спр. 602. Довідка Давида С. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 28.01. – 1.07.27 р. – 5 арк.

177. Спр. 603. Довідка Назарії перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 28.01.27 р. – 3 арк.

178. Спр. 604. Довідка Давидова П. М. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 28.01.27 р. – 3 арк.

179. Спр. 611. Довідка Іолдава І. Й. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській округи. 5.01.27– 4.02.29.рр. – 7 арк.

180. Спр. 612. Довідка Ушанової М. А. персько підданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 9.06.27 р. – 6 арк.

181. Спр. 613. Довідка Ушана І. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 15.01.27 р. – 2 арк.

182. Спр. 614. Довідка Ісакова І. Д. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 12.02.27 – 13.02.27 рр. – 5 арк.

183. Спр. 615. Довідка Ісакова Д. І. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 11.02.27 р. – 4 арк.

184. Спр. 616. Довідка Ісакова І. О. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 5.04.– 11.02.28. р. – 6 арк.

185. Спр. 617. Довідка Ішу Хани Ласкеровни перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.02.27 р. – 2 арк.

186. Спр. 618. Довідка Калети Г. М. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 21.02.27 р. – 5 арк.

187. Спр. 622. Довідка Лісан Р. Б. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 27.01. – 27.11.27 р. – 3 арк.

188. Спр. 623. Довідка Лісана О. С. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 28.01.27 – 11.03.27 р. – 3 арк.

189. Спр. 628. Довідка Марлін М. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 24.01.27 – 23.07.29 рр. – 7 арк.

190. Спр. 629. Довідка Марміна Й. Я. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 24.01.27 – 27.07.29 р. – 6 арк.

191. Спр. 630. Довідка Марміна М. Й. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 24.01.27 – 23.07.28 рр. – 6 арк.

192. Спр. 631. Довідка Міхаїль Хани (Ганни) перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 15.01.27 р. – 3 арк.

193. Спр. 633. Довідка Зумай Нона перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 27.01.27 – 17.09.28. рр. – 8 арк.

194. Спр. 642. Довідка Саргіс Асі перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.01.27 р. – 5 арк.

195. Спр. 649. Довідка Хнаніш С. Я. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 5.05.27 р. – 7 арк.

196. Спр. 654. Довідка Юхана Аврама перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 31.01.27 – 14.07.29 рр. – 8 арк.

197. Спр. 655. Довідка Ювула Сергіса перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 31.05.27 – 4 арк.

198. Спр. 725. Довідка Давидової Д. Й. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.05.28 – 28.12.28.рр. – 4 арк.

199. Спр. 726. Довідка Давидович Я. З. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 7.05.28 – 28.12.28 рр. – 8 арк.

200. Спр. 731. Довідка Ісакова М. О. перськопідданої про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 4.01. – 29.08.28 р. – 9 арк.

201. Спр. 732. Довідка Іопорова І. Й. перськопідданого про отримання посвідки на право проживання в Лубенській окрузі. 12.10.28 – 4.02.29. рр. – 3 арк.

202. Спр. 809. Список чужоземних мешканців Лубенської округи. 25.02.29 – 28.11.29 рр. – 29 арк.

203. Спр. 804. Листування НКВС УСРР та перського консула про видани закордонні паспорти та посвідчення на право проживання в Лубенській окрузі. Відомості про кількість чужоземців в окрузі. 30.12.29 – 30.09.30 рр. – 67 арк.

204. Спр. 825. Довідка Мармініх М. Й. та Маріян перськопідданих про отримання закордонного паспорта. 6.11.29 – 12.11.29 рр. – 16 арк.

205. Спр. 862. Списки та відомості про чужоземців Лубенської округи. 1.01.30 – 1.04.30. – 27 арк.

206. Спр. 907. Альбом із фотографічними картками іноземних підданих. – 45 арк.

**Ф. Р2038. Кременчуцький окружний виконавчий комітет ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів,
м. Кременчук. Кременчуцьке окружне бюро національних
меншин**

Опис 1.

207. Спр. 1007. Виписка з протоколу засідання кременчуцької міської ради, переписка з народним комісаріатом просвіти про відкриття та підготовку завідувачів 7-літок, резолюція щодо доповіді про склад роботи єврейського культурного центру, відомості про національний склад учнів та щодо ін. питань. 1.01. – 10.07.30 р. – 97 арк.

Ф. 15. Полтавський облвиконком комуністичної партії України.

Опис. 2.

208. Спр. 10. Постанови ЦК ВКП(б), спільні постанови ЦК ВКП(б) та Народного Комісаріату СРСР про реорганізацію національних шкіл, про просунення безпартійних на керівні посади, радянську та господарську роботу... 21.01. – 20.10.38 р. – 56 арк.

**Ф. 2121. Лубенський районний виконавчий комітет ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів
(райвиконком), м. Лубни Лубенської округи.**

Опис 1.

209. Спр. 23. Листування з посольством Персії м. Москва, із прокуратурою та сільрадою Лубенського району про видачу паспортів іноземно-підданним мешканцям Лубенського району. 18.01. – 6.11.30 р. – 33 арк.

Ф. Р1865. Полтавський губернський Військовий революційний комітет (Губревком), м. Полтава Полтавської губернії.

Опис 1.

210. Спр. 82. Паспорти перськопідданих. – 1920 р. – 7 арк.
211. Спр. 96. Анкети турецькопідданих та перськопідданих. 1920 р. – 1920 р. – 17 арк.

Ф. Р3932. Полтавський окружний відділ управління окружним виконавчим комітетом ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Полтава Полтавської округи.

Опис 1.

212. Спр. 12. Циркуляри та розпорядження НКВС, Полтавського Губвиконкому, Окрвиконкому про дозвіл на виїзд репатріантів та біженців за кордон, список біженців. 5.05.23. – 8.01.24 р. – 113 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. Р845. Харківський окружний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (окрвиконком), м. Харків, 1922-1930 рр.

Опис. 2.

213. Спр. 458. Протоколи засідань четвертого пленуму, президіуму, окрвиконкому та матеріали до нього. Т. 2. – 1928р. – 338 арк.

214. Спр. 685. Матеріали про роботу адміністративних відділів округи (доповіді, тези до доповідей, звіти, резолюції та ін.). 1926 р. – 169 арк.

215. Спр. 696. Матеріали про роботу з національними меншинами від 2 вересня, 15 вересня 1926 р. – 48 арк.

Опис. 3.

216. Спр. 393. Протоколи засідань комісій з організації роботи національних меншин при ВУЦВК від 04.06.1926 – 04.05.1927 рр. – 35 арк.

217. Спр. 975. Про кооперативну торгівлю в місті за 05.11.1926 – 27.04.1927 рр. – 18 арк.

218. Спр. 1185. Протоколи засідань комісії щодо роботи серед національних меншин від 03.10.1927 – 27.09.1928 рр. – 215 арк.

219. Спр. 1205. Матеріали до засідання четвертого Пленуму окрвиконкому від 15.04.1927 – 15.04.1928 рр. – 265 арк.

220. Спр. 1972. Протоколи засідань окружної комісії у справах національних меншин. 30.05. – 12.11.1928 рр. – 119 арк.

221. Спр. 1975. Про діяльність окружної комісії у справах національних меншин. 09.12.1927 – 03.10.1928 рр. – 136 арк.

222. Спр. 2003. Протоколи засідань комісії з організації роботи національних меншин при ВУЦВК. 01.10.1928 – 17.09.1929 рр. – 273 арк.

223. Спр. 2850. Листування з питань роботи з національними меншинами. 1928 – 1929 рр. – 377 арк.

224. Спр. 2851. Листування з питань роботи з національними меншинами. 07.05. – 14.09.1929 р. – 165 арк.

225. Спр. 2854. Листування з питань роботи з національними меншинами. 1928 – 1929 рр. – 122 арк.

226. Спр. 2855. Листування з питань роботи з національними меншинами. 1928–1929 рр. – 85 арк.

227. Спр. 2856. Протоколи засідань, плани роботи, резолюції про діяльність окружного бюро у справах національних меншин. 1928 – 1929 рр. – 36 арк.

228. Спр. 3328. Протоколи засідань окружної комісії у справах національних меншин. 02.10.1929 – 10.05.1930 рр. – 16 арк.

229. Спр. 3329. Розпорядження окружної комісії у справах національних меншин. 05.12.1929 – серпень 1930 рр. – 104 арк.

230. Спр. 3330. Листування з питань роботи з національними меншинами. 23.05.1929 – 12.07.1930 рр. – 240 арк.

**Ф. Р203 Харківський губернський виконавчий комітет рад
робітничих, селянських і червоноармійських депутатів
(губвиконком), м. Харків. 1919-1925 рр.**

Опис 1.

231. Спр. 89. Звіт про діяльність відділу управління губвиконкому та інформаційні відомості про положення в губернії. Копії. Червень 1920 – лютий 1921рр. – 291 арк.

232. Спр. 233. Протоколи засідань Харківського губернського партійного комітету та листування з ним. Копії. 1921 р. – 194 арк.

233. Спр. 1818. Протоколи засідань Всеукраїнської центральної комісії національних меншин. Копії. Вересень – 12.09. 1924 р. – 12 арк.

**Ф. 18. Харківське губернське присутствіє, м. Харків.
1890-1918 рр.**

Опис 21.

234. Спр. 15. Про біженців перськопідданих. 1915 р. – 21 арк.

Ф. 52. Управління поліцмейстера міста Харкова. 1812-1917 рр.

Опис 1.

235. Спр. 480. Відомості про іноземців, які проживають в м. Харків.
– 1908 р. – 299 арк.

**Ф. П-2. Харківський обласний комітет Компартії України,
м. Харків. 1932-1991 рр.**

Опис 1.

236. Спр. 880. Протоколи №№ 91-93 засідання бюро обкому
КП(б)У за 22.10.1938 р. – 27 арк.

**Ф. П-1. Харківський губернський комітет КП(б)У України,
м. Харків. 1919-1925 рр.**

Опис 1.

237. Спр. 1133. Доповідь про стан просвіти національних меншин
м. Харкова та губернії. 01.11.1924 – 18.12.1925 рр. – 55 арк.

238. Довідка Державного архіву Харківської області 12.08.2011 р. № 01-20/с-1394.

Державний архів міста Києва

Ф. Р315. Будинок Народів Сходу 1929-1934 рр.

Опис 1.

239. Спр. 3. Протоколи засідань ассирійської секції Будинку Народів Сходу за 1929-1931 рр. – 25.08.29 – 10.04.31 рр. – 50 арк.

240. Спр. 14. Протоколи річних засідань пленуму Будинку Народів Сходу від 9.03. по 14.03.31 р. про роботу секцій. Протоколи засідань президії за травень-квітень 1931 р. доповідна записка про роботу за період з 1.01. – 1.04.34 р. 1931 р. – 60 арк.

241. Спр. 16. Протоколи засідань президії за травень-серпень 1932р. 5.05. – 10.08.32 р. – 56 арк.

242. Спр 17. Кошторис на ремонт Будинку Народів Сходу в 1932 р., плани приміщень. 1932 р. – 73 арк.

Ф. Р1. Виконавчий комітет київської міської ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів.

Опис 1.

243. Спр. 3826. Звіти, відомості та ін. матеріали про кількість єврейських колгоспів, про національний склад населення міста, про видання літератури національними мовами, роботи серед національних меншин. 1931. – 92 арк.

244. Спр. 2299. Постанови нацмен бюро. Плани роботи бюро на липень-вересень 1930 р. 4.07.30. – 4.09.30. – 15 арк.

245. Спр. 2306. Витяг з протоколу загальних зборів членів грузинської секції, звіти про роботу Будинку Народів Сходу за жовтень 1929 р. – січень 1930 р. та ін. матеріали про роботу з національними меншинами. 16.10.30. – 19.12.31. – 80 арк.

246. Спр. 2310. Звіти про хід підготовки перевиборів Рад при Будинку Народів Сходу, відомість про явку на вибори та ін., матеріали про участь національних меншин у виборах Рад. 12.12. – 18.05.30 р. – 49 арк.

247. Спр. 4762. Доповідна записка про роботу Будинку Народів Сходу. – 1.11.32 р. – 1 арк.

248. Спр. 6137. Постанови президії міської ради, протоколи засідань комісії доповідні записки та інші матеріали про роботу серед національних меншин. 14.03.33. – 15.01.34 рр. – 132 арк.

249. Спр. 6139. Постанова наради при комісії. Червень – листопад 1939 р. – 39 арк.

250. Спр. 12286. Постанова Президії про ліквідацію татарського та ассирійського червоних кутків. 9.08.39 р. – 6 арк.

Ф. 1. Київська міська рада робочих, селянських та червоноармійських депутатів 1921-1941.

Опис 1.

251. Спр. 2307. План роботи комісії на жовтень-грудень 1930 року та 1931 р., звіт та тези доповіді про роботи комісії за 1931 р. Жовтень 1930 р. – грудень 1931 р. – 26 арк.

Державний архів Запорізької області

Ф. Р1. Окружний виконавчий комітет ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів (окрвиконком), м. Запоріжжя.

Опис 1.

252. Спр. 825. Протоколи наради нацмен комісії запорізької округи.
4 – 5.12.27 р. – 368 арк.

Ф. Р2. Александрівський губернський комітет ради робочих та селянських депутатів. 1921-1922 рр.

Опис 4.

253. Спр. 21. Анкети та свідоцтва іноземних підданих. – 3.03.21. – 3.07.22 р. – 573 арк.

Ф. Р3407. Терпеньєвський районний виконавчий комітет ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів, с. Терпеньє, Терпеньєвський район Мелітопольської округи УРСР.

Опис 1.

254. Спр. 99. Протоколи засідань членів президії окрвиконкому.
2.01. – 31.12.27 р. – 250 арк.

**Ф. Р3666. Мелітопольська окружна інспектура народної освіти
комісаріату просвіти УРСР, м. Мелітополь.**

Опис 1.

255. Спр. 323. Копії та виписки протоколів засідань президії окрвиконкому... 25.10.27. – 27.05.29 рр. – 112 арк.

256. Спр. 442. Протоколи загальних зборів викладачів, наради завідувачів шкіл м. Мелітополя, засідання окружної комісії про підготовку до ліквідації округи, секретаріату міськради міськметодкомісії, комітету сприяння загальній освіті при міськраді, міськраді культури та ін.... 14.02. – 28.12.30 р. – 407 арк.

**Ф. 241. Смолянський сільський комітет незаможних селян,
с. Смоляне Хортицького району. Запорізька округа. 1921-1933рр.**

Опис 5.

257. Спр. 18. Циркулярні листи ЦК КП(б)У, окрвиконком КП(б)У. 7.01.27 – 24.11.27 р. – 50 арк.

**Ф. Р576. Запорізьке окружне бюро національних меншин при
окрвиконкомі ради робочих, селянських та червоноармійських
депутатів, м. Запоріжжя Запорізької округи УРСР.**

Опис 1.

258. Спр. 9 Доповіді та звіти. 1.05.25 – 31.12.25 р. – 111 арк.

259. Спр. 28. План роботи. 3.01.22 – 6.10.22 р. – 27 арк.

260. Спр. 35. Вхідне листування. 6.01. – 5.09.27 р. – 67 арк.
261. Спр. 45. Протоколи ЦК національних меншин. 22.12.27 – 17.01.28 р. – 88 арк.
262. Спр. 47. Матеріали щодо обслідування. Січень 1927 – 18.11.27 р. – 75 арк.
263. Спр. 56. Переселення та розселення. 20.01. – 4.12.28 р. – 109 арк.
264. Спр. 57. Доповіді про роботу окр національних меншин бюро. 1.01. – 12.12.28 р. – 199 арк.
265. Спр. 70. Доповідь про працевлаштування та перекваліфікування представників національних меншин. – 31.01. – 12.07.30 р. – 196 арк.

Державний архів Луганської області

Ф. Р.243. Луганський окружний виконавчий комітет ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів (Окрвиконком), м. Луганськ Луганської округи Донецької губернії. 1923-1930 рр.

Опис 1.

266. Спр. 75. Постанови ВУЦВК та РНК УСРР про комісію у справах національних меншин при ВУЦВК та її місцевих органах. Плани робіт НК національних меншин. 22.10.24 – 30.09.26 р. – 85 арк.
267. Спр. 202. Протоколи засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК. 10.10.28 – 16.12.29 р. – 37 арк.
268. Спр. 203. Витяги з протоколів засідань Президії ВУЦВК, резолюції четвертої сесії ВУЦВК про роботу серед національних меншин. 8.09.28 – 2.08.29 р. – 71 арк.

269. Спр. 317. Протоколи засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК. 20.08.25 – 10.11.26 р. – 123 арк.

270. Спр. 752. Циркуляри ВУЦВК про забезпечення колгоспів національних меншин керівними працівниками, про залучення національних меншин до індустріалізації країни. Протоколи засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК, відомості про колективізації сільського господарства серед національних меншин. 16.12.29 – 28.08.30 р. – 112 арк.

271. Спр. 1188. Протоколи засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК. 29.01. – 28.12.27 р. – 29 арк.

Опис 3.

272. Спр. 1. Листування з губвідділом управління укрвійськкомату, укрміліцією про взяття на облік іноземців. Заяви громадян, що подали клопотання про приїзд рідних із-за кордону. 12.08.23 – 8.11.24 р. – 19 арк.

273. Спр. 2. Анкети іноземнопідданих, що мешкають на території Луганської округи. 23.01. – 22.12.23 р. – 187 арк.

**Ф. Р435. Адміністративний відділ Луганського окружного
виконавчого комітету ради робочих, селянських та
червоноармійських депутатів, м. Луганськ Луганської округи.
1923-1930 рр.**

Опис 3.

274. Спр.109. Справа Везіро М. Г. про отримання штрафу за неявку на реєстрацію як іноземнопідданого. 10.05. – 13.08.27 р. – 13 арк.

275. Спр. 110. Справа Візіро Г. М. про отримання штрафу за неявку на реєстрацію як іноземнопідданого. 14.06. – 24.06.30 р. – 4 арк.

**Ф. 752. Відділ управління Луганського повітового виконавчого комітету ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Луганськ Луганського повіту Донецької губернії.
1920-1923 рр.**

Опис 1.

276. Спр. 129. Листування із Губернським відділом управління та волвиконкомами про реєстрацію іноземнопідданих. Тимчасові посвідчення особистості, списки іноземнопідданих. 4.01. – 15.10.23 р. – 204 арк.

277. Спр. 131. Листування з Луганським повітовим виконкомом, повітовим відділом управління волвиконкому та ін. про реєстрацію іноземнопідданих різних національностей. 4.05. – 5.12.21 р. – 151 арк.

278. Спр. 162. Книга обліку анкетних листів іноземнопідданих 1921 р. – 499 арк.

**Ф. Р1186. Сторобільський окружний виконавчий комітет ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів.
1923-1930 рр., 1933-1937 рр.**

Опис 1.

279. Спр. 1026. Протоколи засідань ЦК національних меншин при ВУЦВК, витяги з протоколів засідань РНК УСРР, секретаріату ВУЦВК про колективізацію та про роботу серед національних меншин, про допомогу бідності та ін. питань. – 6.12.29 – 31.12.30 р. – 73 арк.

280. Довідка Державного архіву Луганської області відділу 29.08.2011 № У-1950.

281. Довідка Державного архіву Луганської області відділу 29.08.2011 № У-1951.

282. Довідка Державного архіву Луганської області відділу 29.08.2011 № У-1952.

Державний архів Донецької області

Ф. 1. Донецький губернський комітет КП(б)У. м. Бахмут. 1918 – 1925рр.

Опис 1.

283. Спр. 370. Циркуляри ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У и ЦКК про партійно-масову, агітаційно-пропагандистську роботу, про роботу серед національних меншин. 25.01.1921 – 26.01.1922 р. – 354 арк.

284. Спр 782. Витяги із засідань президії ЦК КП(б)У, протоколи, звіти про роботу серед національних меншин. 1922 р. – 109 арк.

285. Спр. 826. Протоколи засідань бюро ячеек КП(б)У, нацменсекцій, доповіді і звіти про роботу секцій. 11.03. – 26.09.1921 р. – 57 арк.

286. Спр. 832. Звіти, доповідні записки і переписка про роботу нацсекцій при Донпарткомі. 21.01 – 16.03.1921 р. – 290 арк.

287. Спр 1308. Протоколи засідань бюро ячеек КП(б)У, нацменсекцій, доповіді і звіти про роботу секцій. 1922 р. – 76 арк.

288. Спр.1309. Протоколи губкому КП(б)У з низовими організаціями по нацменроботі. 5.01.1922 – 23. 03.1923 р. – 414 арк.

**Ф. 9. Сталінський окружний комітет КП(б)У, м. Сталіне.
1923 – 1930 рр.**

Опис 1.

289. Спр. 228. Звіти про роботу серед національних меншин Сталінської округи. 1925 р. – 31 арк.

290. Спр. 333. Протоколи засідань колегії національних меншин при ЦК КП(б)У і культнарад Сталінської округи. 27.01. – 10.04.1926 р. – 16 арк.

291. Спр. 580. Протоколи нарад з питань національної роботи пропагандистських груп, антирелігійних і культроботи. 25.01. – 3.11.1928 р. – 71 арк.

**Ф. Р-2. Сталінський Окружний виконавчий комітет Рад
робітничих, селянських та червоноармійських депутатів,
м. Сталіне Сталінської округи. 1922 – 1931 рр.**

Опис 1.

292. Спр. 26. Обов'язкові постанови окружного виконкому про порядок видачі та обміну посвідок на проживання для іноземців, про добровільні пожертви... 23.07.25 – 5.07.26 рр. – 31 арк.

293. Спр. 37. Протоколи засідань президії окрвиконкому та матеріали до нього. Про матеріальний стан макіївського дитбудинку, забезпечення вугіллям шкіл, про відкриття кредитів для медпунктів, про затвердження списку стипендіатів та ін. 17.09.25 – 13.10.25 рр. – 31 арк.

294. Спр. 85. Протоколи засідань президії окрвиконкому та матеріали до нього, про колективізацію сільського господарства, про

роботу Першої Всеукраїнської конференції щодо національних меншин... 27.01.1927 р. – 58 арк.

295. Спр. 134. Протоколи засідань окрвиконкому та матеріали до нього про кадри землеустрою, складання 5-літнього плану розвитку народного господарства, роботу нацмен бюро, надання українського громадянства та ін. 1.03. – 2.03.28 р. – 28 арк.

296. Спр. 408. Збірник обов'язкових постанов окрвиконкомів міської ради по адміністративному відділу... 14.02.27 – 31.01.28 рр. – 37 арк.

297. Спр. 712. Проект положення про поселкові, рудничні ради, про роботу форм зв'язку між радами та виконками... 8.09. – 24.12.1925 р. – 185 арк.

298. Спр. 759. Циркуляри, звіти, протоколи ЦКНМ про діяльність, кадри, збори Всеукраїнської наради національних меншин... 24.06. – 18.11.1927 р. – 133 арк.

299. Спр. 847. Характеристика економічного, етнографічного, географічного стану Сталінської округи за 1913-1927 рр. – 1927 р. – 114 арк.

300. Спр 882. Протоколи Артемівського, Дніпропетровського, Маріупольського окружних виконавчих комітетів про перевибори рад... 12.12. – 12.01.30 р. – 346 арк.

301. Спр. 993. Інструкції, циркуляри, звіти, протоколи та ін. ВУЦВК, Центральної комісії національних меншин, зборів перськопідданих ассирійської національності, про роботу ЦК національних меншин по відношенню до болгарського, польського, єврейського, німецького, грецького населення... 13.07. – 29.12.25 р. – 261 арк.

302. Спр. 995. Циркуляри, звіти, протоколи, листування ВУЦВК, ЦК національних меншин, Народного Комісаріату Землеробства, окружними відділами та ін. про роботу нацмен бюро Сталінської округи, організації

окружних курсів секретарів національних сільських рад, наділення землею та ін. питань. 27.01.25 – 3.12.27 р. – 210 арк.

303. Спр. 999. Розпорядження, витяги з протоколів, переписка РНК УСРР, ВЦВК, ЦК та ін. про колективізацію сільського господарства, втілення в життя закону про рівноправ'я мов... 21.03. – 15.07.29 р. – 117 арк.

304. Спр. 1000. Протоколи ЦКНМ та президії при ВУЦВК, окрвиконкомів національних меншин та матеріали до них про роботу окружних бюро національних меншин... 12.01. – 15.01.29 р. – 320 арк.

305. Спр. 1001. Постанови, протоколи, листування ВУЦВК, ЦК національних меншин при ВУЦВК про видання УСРР мовами національних меншин, перевибори рад серед національних меншин, переобрання рад серед національних меншин у Маріуполі, Херсоні та ін. округах, про відкриття курсів секретарів нацмен... 4.02. – 2.09.29 р. – 196 арк.

306. Спр.1002. Плани, звіти, протоколи та ін. матеріали про роботу серед національних меншин, стан сільського господарства та перспективи його розвитку в грецьких населених пунктах, культурно-просвітницьку роботу, заходи щодо забезпечення рівноправ'я мов та ін. 16.04. – 8.08.1929 р. – 421 арк.

307. Спр. 1004. Протоколи окружних бюро національних меншин та матеріали до них про кадри, про обстеження роботи серед національних меншин у Старобельському, Селідівському районах... 10.01. – 07.09.30 р. – 88 арк.

308. Спр. 1178. Плани, доповіді, зведені відомості та інші матеріали щодо виборів до Рад серед національних меншин. 1925 – 1927 рр. – 21 арк.

Опис 2.

309. Спр. 2. Циркуляри Народного комісаріату юстиції, окружної міліції, протоколи губернських виконкомів, військових нарад ... 11.12. – 24.12.1923 р. – 296 арк.

Опис 3.

310. Спр. 37. Інструкції, циркуляри, переписка губернського виконкому про порядок обліку, реєстрації, оптації, репатріації... 2.01.23. – 28.12.23 р.– 366 арк.

Ф. Р-279. Донецький міський виконавчий комітет робочих, селянських та червоноармійських депутатів. 1925-1937рр.

Опис 1.

311. Спр. 987. Протоколи засідань нацменкомісії при сталінській міськраді та календарний план робіт. 24.01. – 11.03.34 р. – 18 арк.

Опис 2.

312. Спр. 838. Листування з нацменкомісією, рудничним та сільськими радами щодо обстеження організації підприємств та кількісного складу нацменів. 28.03. – 28.09.33 р. – 102 арк.

**Ф. Р-1202. Маріупольський окружний виконавчий комітет рад
робітничих, селянських та червоноармійських депутатів,
м. Маріуполь Маріупольської округи Донецької губернії. 1920 –
1930 рр.**

Опис.2.

313. Спр. 48. Матеріали про роботу бюро національних меншин.
Циркуляри, плани, доповіді, акти та відомості. 1928 –1930 рр. – 149 арк.

**Ф. 540. Юзівський районний виконавчий комітет робочих,
селянських та червоноармійських депутатів, м. Юзівка
Юзівського повіту Донецької губернії. 1.01.20-20.11.21 рр.**

Опис 1.

314. Спр. 117. Анкети іноземнопідданих, заяви громадян про
видачу перепустки для виїзду з міста Юзівка. Список осіб, що бажають
виїхати на батьківщину. 18.04.20 – 16.09.20. – 39 арк.

**Ф. Р-522. Юзівський повітовий виконавчий комітет ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів, м. Юзівка.
1920-1923 рр.**

Опис 2.

315. Спр. 16. Накази Донецького губернського виконавчого комітету
та листування з ним про реєстрацію іноземнопідданих... 3.10. – 26.12.26 р.
– 111 арк.

**Ф. Р-1169сч. Артемівський окружний виконавчий комітет ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів,
м. Артемівськ. 1923-1930 рр.**

Опис 2.

316. Спр. 171. Інструкції, циркуляри, накази ВУЦВК та РНК УСРР. Переписка з ними про скарги іноземнопідданих та ін. 1927 – 1928 рр. – 219 арк.

**Ф. 3. Берестово-Богодухівський рудник Голубовського
Берестово-Богодухівського горнопромислового товариства,
с. Григор'ївка Макіївської волості Таганрозької округи Облaсті
Війська Донського.**

Опис 1.

317. Спр. 2192. Протоколи та витяги з протоколів нарад з культурно-масової та агітаторської роботи серед національних меншин. 1924р. – 45 арк.

**Ф. Р-1489. Слов'янський повітовий виконавчий комітет ради
робочих, селянських та червоноармійських депутатів,
м. Слов'янськ Слов'янського повіту Донецької губернії.
1920-1923 рр.**

Опис 1.

318. Спр. 15. Анкети іноземнопідданих м. Слов'янськ. 1922 р. Слов'янський повітовий виконавчий комітет. 1922 р. – 207 арк.

319. Спр. 25. Справа перськопідданого Аскарова Б. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 9.11.20 р. – 2 арк.
320. Спр. 26. Справа перськопідданого Аскарова Б. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 9.11.20 р. – 3 арк.
321. Спр. 33. Справа перськопідданого Бріндарєва А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 13.09.20 р. – 3 арк.
322. Спр. 34. Справа перськопідданого Бріндарєва А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 15.11.20 р. – 2 арк.
323. Спр. 35. Справа перськопідданого Брідарєва М. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
324. Спр. 36. Справа перськопідданого Брідарєва К. К. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
325. Спр. 37. Справа перськопідданого Брідарєва К. З. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
326. Спр. 38. Справа перськопідданого Брідарєва К. про видачу вида на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
327. Спр. 40. Справа перськопідданого Брідарєва К. З. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 1 арк.
328. Спр. 47. Справа перськопідданого Вердаєва М. С. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 9.11.20 р. – 3 арк.
329. Спр. 84. Справа перськопідданого Єдгарова А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 2.10.20 р. – 3 арк.
330. Спр. 85. Справа перськопідданого Єдгарова А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 1 арк.
331. Спр. 86. Справа перськопідданого Єдгарова І. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 18.04.20 р. – 1 арк.
332. Спр. 87. Справа перськопідданого Єдгарова І. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 2.10.20 р. – 3 арк.

333. Спр. 88. Справа перськопідданого Енанова Ш. М. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.
334. Спр. 92. Справа перськопідданого Іванова І. К. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. – 1920 р. – 3 арк.
335. Спр. 94. Справа перськопідданого Іванова П. І про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
336. Спр. 95. Справа перськопідданого Іванова Є. А. про видачу посвідки а на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.
337. Спр. 96. Справа перськопідданого Ішаєва Р. А. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1919 р. – 3 арк.
338. Спр. 103. Справа перськопідданого Керімова З. А. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.
339. Спр. 104. Справа перськопідданого Кілети Ш. Г. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1.10.20 р. – 3 арк.
340. Спр. 167. Справа перськопідданого Садо Г. Ю. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
341. Спр. 172. Справа перськопідданого Саядова Ю. Я. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 1 арк.
342. Спр. 173. Справа перськопідданого Саядова Ю. Я. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.
343. Спр. 174. Справа перськопідданого Саядова І. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 4 арк.
344. Спр. 193. Справа перськопідданого Татарова Ю. З. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.
345. Спр. 206. Справа перськопідданого Ушаноева А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 1 арк.
346. Спр. 207. Справа перськопідданого Унанова В. Д. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.

347. Спр. 208. Справа перськопідданого Ушаноева А. І. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.

348. Спр. 220. Справа перськопідданого Шаво І. Л. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 2 арк.

349. Спр. 222. Справа перськопідданого Шахбазова П. З. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 15.10.20 р. – 1 арк.

350. Спр. 243. Справа перськопідданого Юсупова І. Ю. про видачу посвідки на проживання. м. Слов'янськ. 1920 р. – 3 арк.

Ф. 6781. Управління служби безпеки по Донецькій області.

1932-1996 рр.

Опис 1.

351. Спр. 265. Справа по звинуваченню Давидова Йосипа Давидовича за ст. 54-2 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 38 арк.

352. Спр. 2476. Справа по звинуваченню Візірова Артема Сергійовича за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – 32 арк.

353. Спр. 2875. Справа по звинуваченню Асінгерова Ховшай Гулевича за ст. 54-2 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 63 арк.

354. Спр. 4005. Справа по звинуваченню Візірова Йосипа Сливовича за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 25 арк.

355. Спр. 4201. Справа по звинуваченню Поліса Івана за ст. 54-8 частина, 54-11 УК УРСР. – 28 арк.

356. Спр. 4205. Справа по звинуваченню Абдиша Фрола Мойсейовича за ст. 54-6 частина УК УРСР. – 26 арк.

357. Спр. 4206. Справа по звинуваченню Караєва Міхаїла сина Саркіса за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – 29 арк.

358. Спр. 4240. Справа по звинуваченню Ємануїлова Юнана Беніаміновича за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – 61 арк.

359. Спр. 4319. Справа по звинуваченню Албакатова Меліксадіна Тамразовича за ст. 54-6 частина, 54-9 УК УРСР. – 27 арк.

360. Спр. 6056. Справа по звинуваченню Алхазова Петруса Георгізовича за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 33 арк.

Державний архів Чернігівської області

Ф. Р16. Чернігівський губернський відділ управління при губернському виконавчому комітеті губернського управління.

Опис 4.

361. Спр. 9. Листування з Народним комісаріатом іноземних справ, губернським відділом держполітуправління м. Ніжин... 3.02. – 30.10.22 р. – 38 арк.

Опис 5.

362. Спр. 8. Список та анкетні листи іноземців, мешканців Ніжинського повіту. 9.10.20 – 24.11.20 рр. – 13 арк.

363. Спр. 80. Інструкції та листування з Народним комісаріатом внутрішніх справ та повітовими управліннями про ведення справочинства іноземного столу... Листопад-грудень 1921 р. – 711 арк.

Міський архів м. Ніжин

364. Довідка Державного архіву Чернігівської області відділу забезпечення збереженості документів у місті Ніжині 26.04.2011 № 3/08-65.

Галузевий державний архів Служби безпеки України**Ф.6. Архівних кримінальних справ на реабілітованих осіб.****Опис. 4.**

365. Спр. 732. – Протоколи засідання трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР за 1938р. – Арк. 51.

Архів тимчасового зберігання документів УСБУ**в Запорізькій області**

366. Архівно-слідча справа П 294 Деляєва Іосифа Савелійовича. – 45 арк.

367. Архівно-слідча справа П 894 Вердаєва Юхана Абдишевича. – 31 арк.

368. Архівно-слідча справа П 1628 Окарова Хабу Хамзу. – 43 арк.

369. Архівно-слідча справа П 1681 Саркізова Данила Джамбуловича. – 26 арк.

370. Архівно-слідча справа П 1684 Ала-Верди Біт-Ади. – 43 арк.

371. Архівно-слідча справа П 1726 Окарова Іосифа Георгійовича та ін. – 92 арк.

372. Архівно-слідча справа П 2437 Тамраса Іосифа Давидовича. – 25 арк.
373. Архівно-слідча справа П 2767 Тамраса Тараса Давидовича. – 31 арк.
374. Архівно-слідча справа П 3854 Саркісова Ш. Б. – 41 арк.
375. Архівно-слідча справа П 3855 Піраєва Піра Баба. – 42 арк.
376. Архівно-слідча справа П 8023 Юрченка Давида Давидовича. – 39 арк.
377. Архівно-слідча справа П 8392 Корамова Самсона Тимофійовича. – 27 арк.
378. Архівно-слідча справа П 8410 Джані сина Поліса. – 34 арк.
379. Архівно-слідча справа П 8414 Пірав Гюль Аіс Баба. – 94 арк.
380. Архівно-слідча справа П 10532 Тума Івана Йосиповича. – 38 арк.

**Архів тимчасового зберігання документів УСБУ
в Полтавській області**

381. Спр. 3855-с. Справа по звинуваченню Абрамова Поліса, Ішаєва Івана за ст. 54-6 частина, 54-10 УК УРСР. – 69 арк.
382. Спр. 6880-с. Справа по звинуваченню Азізова Пилипа Петровича, Демурчєва Степана Дмитровича, Беньямінова Навруза, Давидова Ісака, Вардаєва Каламбуса, Сулака Захара за ст. 54-6 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 180 арк.
383. Спр. 13796-с. Справа по звинуваченню Молгамова Давида Іосифовича за ст. 54-6 частина, 54-10 УК УРСР. 27.01.38. – 14.07.39 рр. – 58 арк.

**Архів тимчасового зберігання документів УСБУ
в Луганській області**

384. Спр. 3840-р. Справа по звинуваченню Асінгірова Лазаря Томовича за ст. 54-9 частина, 54-11 УК УРСР. – 45 арк.

385. Спр. 4066-р. Справа по звинуваченню Ардонаша Шагіна сина Сулеймана за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 38 арк.

386. Спр. 4106-р. Справа по звинуваченню Візірова Тума Мірза за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 42 арк.

387. Спр. 6319-р. Справа по звинуваченню Візірова Геваргіза Мірзовича за ст. 54-2 частина, 54-11 УК УРСР. – 42 арк.

388. Спр. 6904-р. Справа по звинуваченню Візірова Юхана Гіваргізовича за ст. 54-2 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 49 арк.

389. Спр. 7163-р. Справа по звинуваченню Саркісова Савелія Абрамовича за ст. 54-2 частина, 54-11 УК УРСР. – 36 арк.

390. Спр. 9486-р. Справа по звинуваченню Біт Візірова Григорія сина Давида за ст. 54-2 частина, 54-10 УК УРСР. – 34 арк.

391. Спр. 23117 р. Справа по звинуваченню Дизнай Нісан Семеновича за ст. 54-2 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 58 арк.

**Архів тимчасового зберігання документів УСБУ
в Донецькій області**

Ф. 2 Пф (припинений фонд).

392. Спр. 7847. Справа по звинуваченню Ейвазова Давида Яковлевича за ст. 54-10-11 частина УК УРСР. – 167 арк.

393. Спр. 8311. Справа по звинуваченню Зумай Геворгіс Шумановича за ст. 54-6 частина, 54-9-10-11 УК УРСР. – 53 арк.

394. Спр. 11292. Справа по звинуваченню Арутюнова Семена Сливовича за ст. 54-6 частина, 54-8-9-11 УК УРСР. – 24 арк.

395. Спр. 12839. Справа по звинуваченню Ємануїлова Павла Веніаміновича за ст. 54-6 частина, 54-10 УК УРСР. – 39 арк.

396. Спр. 21967. Справа по звинуваченню Візірова Йосипа Івановича за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – 41 арк.

397. Спр. 29676. Справа по звинуваченню Динхаєва Георгія Беніаміновича за ст. 54-6 частина УК УРСР. – 48 арк.

398. Спр. 21973. Справа по звинуваченню Баба син Ібрагімовича за ст. 54-6 частина, 54-11 УК УРСР. – 37 арк.

399. Спр. 21970. Справа по звинуваченню Візірова Семена Юхановича за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 36 арк.

400. Спр. 21971. Справа по звинуваченню Візірова Семена Петровича за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 42 арк.

401. Спр. 22829. Справа по звинуваченню Бріданов Саркіса сина Кано за ст. 54-6 частина, 54-9-11 УК УРСР. – 63 арк.

402. Спр. 29968. Справа по звинуваченню Зарвандаєва Івана Дем'яновича за ст. 54-6 частина, 54-2-11 УК УРСР. – 45 арк.

403. Спр. 30657. Справа по звинуваченню Авдо Геваргіза сина Авдишо за ст. 54-2 частина, 54-10-11 УК УРСР. – 43 арк.

404. Спр. 32641. Справа по звинуваченню Айрапетова Нумруда Карапетовича за ст. 54-10 УК УРСР. – 58 арк.

405. Спр. 38701. Справа по звинуваченню Асінгерова Лазаря Томовича за ст. 54-9 частина, 54-11 УК УРСР. – 37 арк.

Державний заклад Національний Архів Республіки Адигеї

**Ф. Р1. Адигейський (Черкеський) виконавчий комітет Ради
робочих, селянських, червоноармійських, козачих та гірських
депутатів. 1922-1992 рр.**

Опис 1.

406. Спр. 551. Копії постанов, циркулярів, витяги з протоколів Президії ВЦВК про сільський бюджет, роботу серед асирійців та проведення дня 8 Березня. 1.01.33 – 1.02.33 – 12 арк.

Ф. Р136. Білореченський станічний ВРК. 1920 р.

Опис 1.

407. Спр. 8. Копія Майкопского Окремого РК про реєстрацію іноземців. Списки чиновників та офіцерів старої армії. Реєстраційні списки. 7.09. 20. –23.12.20. – 183 арк.

Ф. Р4. Адигейський обласний статвідділ. 1924 р.

Опис 1.

408. Спр. 9. Відомості про кількість шлюбів, смертей та новонароджених по районах за 1923-1924 рр. 9.01.23 – 9.12.24 рр. – 203 арк.

**Ф. Р21. Адигейський обласний відділ народної освіти
Міністерства народної освіти РА. 1924 р.**

Опис 1.

409. Спр. 21. Копії протоколів колегії крайового відділу соціального виховання та листування з ним та районними виконкомками про обов'язкову початкову освіту дітей. 1.11.25 – 10.05.26. – 501 арк.

Державний архів Російської Федерації

**Ф. 3302. Всесоюзное общество содействия трудящимся
ассирийцам «Хаядта» 1924–1937 гг.**

**Опис 1. Союз ассирійців, які мешкають на території РСФСР
«Хояд-Атур» 1924 – 1928 рр.**

410. Спр. 1. Листування окремих осіб ассирійської національності з уповноваженим на Україні представником Ассирійської Народної Делегації в РСФСР з питань громадянства, життя та побуту ассирійців. 22.01.23 р. – 104 арк.

411. Спр. 2. Матеріали ініціативної групи щодо створення Всеросійського Союзу Ассирійців (протоколи засідань, проекти, устави, проекти структури Союзу, списки співробітників, листування). 29.06.24 – 10.11.25 рр. – 73 арк.

412. Спр. 3. Протоколи засідань Президії Правління Всеросійського Союзу Ассирійців. 24.10.24 – 2.12.25 рр. – 49 арк.

413. Спр. 4. Матеріали з організації губернських союзів (відділень) Всеросійського Союзу Ассирійців (мандати, листування). 10.11.24 – 26.01.25 рр. – 21 арк.

414. Спр. 5. Листування з Народним Комісаріатом Іноземних Справ СРСР, Народний Комісаріат Землевлаштування РСФСР, Мосрадою та ін. установами про дозвіл ассирійців їхати у СРСР та РСФСР, надання їм землі, влаштування ассирійців на сільськогосподарську кооперацію, про життя та побут ассирійців. 6.12.24 – 12.12.25 рр. – 826 арк.

415. Спр. 6. Листування з різними особами, житловими товариствами та кооперативами, домоуправліннями та організаціями про покращення житлово-побутових умов та працевлаштування. 4.11.24 – 26.11.25 рр. – 99 арк.

416. Спр. 7. Матеріали культурно-просвітницької роботи Всеросійського Союзу Ассирійців (положення, інструкції, плани, доповідна записка). У справі є Статут центрального клубу Всеросійського Союзу Ассирійців. 17.11.24 – 1.01.26 рр. – 137 арк.

417. Спр. 10. Матеріали щодо організації колективів з виробництва взуття при Всеросійському Союзі Ассирійців (протоколи, заяви, посвідчення, листування). 11.11.24 – 27.01.25 рр. – 27 арк.

418. Спр. 11. Доповідні записки правління Всеросійського Союзу Ассирійців у відділ національних меншин РКП(б), відділ національностей ВЦВК та відділ співробітників апарату Союзу, до Президії Правління Союзу про необхідність фінансового забезпечення діяльності Союзу. 25.11.24 – 8.01.25. – 5 арк.

419. Спр. 12. Протоколи Першого з'їзду Всеросійського Союзу Ассирійців спільно з представниками Вірменії, Грузії, Азербайджану, України. 7-13.12.25 р. – 15 арк.

420. Спр. 13. Матеріали Першого з'їзду Всеросійського Союзу Ассирійців спільно з представниками Вірменії, Грузії, Азейрбаджану та

України (доповіді ревізійної комісії, виписки з протоколу № 1 засідання Правління Союзу про вибори постійної Президії, телеграми з'їзду виконкому комінтерну, ЦК ВКП(б), ВЦВК та ЦВК СРСР, Совнаркому СРСР). 1925 р. – 23 арк.

421. Спр. 14. Матеріали щодо скликання Першого з'їзду Всеросійського Союзу Ассирійців спільно з представниками Вірменії, Грузії, Азербайджану та України. Протоколи, інструкції, мандати, посвідчення, списки делегатів, зразки делегатських квітков, листування. У справі є копія Статуту Союзу Ассирійців, які мешкають на території РСФСР. 1925 р. – 216 арк.

422. Спр. 15. Протоколи засідання Президії Правління Всеросійського Союзу Ассирійців. 13.12.25. – 15.05.27 р. – 6 арк.

423. Спр. 16. Протоколи загальних зборів членів Всеросійського Союзу Ассирійців. 1.03. – 6.10.25 р. – 20 арк.

424. Спр. 17. Листування з судовими організаціями. 1926 р. – 196 арк.

425. Спр. 18. Матеріали з національної роботи у Всеросійському Союзі Ассирійців (протоколи, листування з ЦК та МК ВКП(б)). 25.11.25 – 30.07.26 рр. – 21 арк.

426. Спр. 19. Матеріали про роботу з молоддю у Всеросійському Союзі Ассирійців (протоколи, циркуляри, методичні розробки, звіти, анкети). 5.05. – 10.12.25 р. – 152 арк.

427. Спр. 22. Листування Народного Комісаріату Просвіти РСФСР про культурно-просвітницьку роботу серед ассирійців. – 4.03. – 28.10.25. – 45 арк.

428. Спр. 24. Матеріали культурно-просвітницької та виховної роботи у Всеросійському Союзі Ассирійців (протоколи, списки учнів вечірньої школи №50, списки учнів ассирійської школи, листування). 28.11.25 – 20.02.26. – 14 арк.

429. Спр. 25. Матеріали щодо діяльності Всеросійського Союзу Ассирійців, історії ассирійського народу, життя та побуту ассирійців (доповідні, статті, замітки).11.03. – 16.11.25 р. – 62 арк.

430. Спр. 26. Довідки членів Союзу про матеріальне незабезпечення. Частина № 1. 1.07. – 30.12.27 р. – 596 арк.

431. Спр. 26. Матеріали з історії та діяльності Всеросійського Союзу Ассирійців (протоколи постанови, листування). У справі є відомості про необхідність заміни старого правління та про розпуск Союзу. Частина № 2. 13.12.25 – 26.05.28 рр. – 131 арк.

432. Спр. 27. Таємні бумаги (старого правління). – 33 арк.

433. Спр. 66. Заяви. 2.01. – 20.12.36 р. – 96 арк.

434. Спр. 68. Протоколи засідання Президії Правління Всеросійського Союзу Ассирійців. 2.01.26 – 22.05.28 рр. – 73 арк.

435. Спр. 70. Листування Президії Правління із ЦК ВКП(б) та ін. установи та організації про положення справ в Союзі. 5.01. – 24.11.26. – 56 арк.

436. Спр. 71. Листування осіб ассирійської національності про створення відділень Всеросійського Союзу Ассирійців на місцях, підбір та растановку кадрів з культурно-просвітницької діяльності серед ассирійців. 25.01. – 9.12.26 р. – 92 арк.

437. Спр. 76. Листування з організаціями та окремими громадянами з питань просвіти ассирійців. 5.01. – 24.12.26 р. – 368 арк.

438. Спр. 103. Матеріали із землеробства ассирійців (витяги з протоколів, довідки про землевикористання в Чорноморському окрузі на 1.02.26 р., списки ассирійців, бажаючих зайнятися землеробством, листування). 24.02. – 29.12.26 р. – 72 арк.

439. Спр. 104. Протоколи загальних зборів ассирійців разом з Президією правління Всеросійського Союзу Ассирійців. 10 – 17.02.27 р. – 4 арк.

440. Спр. 112. Листування з Народним Комісаріатом Просвіти РСФСР та Грузинською РСР, московським відділом народної освіти та ін. установами про прийняття на робфак та до інститутів громадян асирійської національності, про діяльність асирійських шкіл та допомогу асирійським дітям. 6.01. – 25.12.27 р. – 60 арк.

441. Спр. 113. Листування з Верховним Судом РСФСР ін. судовими та слідчими установами про розгляд карних та громадянських справ громадян асирійської національності в народних судах та судові вироки. 5.01. – 29.12.27 р. – 119 арк.

442. Спр. 114. Листування з відділеннями міліції м. Москва, отримане відділами м. Москви та ін. міст, про умови оренди та експлуатації стоянок чистильників взуття. 5.01. – 29.12.27 р. – 262 арк.

443. Спр. 130. Листування із НК Землевпорядкування РСФСР, бюро національних меншин при виконавчому комітеті Київської обласної ради, Ганджанським повітовим виконкомом, Ленінградським відділенням Союзу, окремими членами Союзу, відділеннями Союзу, окремими членами Союзу та асирійцями, які мешкають в РСРСР про можливість заселення земель в Уральській області, Самарській губернії та Геленжицькому районі Чорноморської округи про організацію нових відділень Союзу. 19.01. – 23.02.27 р. – 18 арк.

444. Спр. 131. Листування представників Всеросійського Союзу Асирійців з членами Правління Союзу з інших міст, губерній та країв про умови наділення асирійців землею в РСФСР. 19.01. – 23.02.27 р. – 6 арк.

445. Спр. 133. Президії правління Всесоюзного товариства землеробської та ремісницької праці серед асирійців. 12.07.28 – 30.09.29 рр. – 61 арк.

446. Спр. 135. Матеріали комісії про ліквідацію Всеросійського Союзу Асирійців (протоколи, комісії, розписки про отримання

інспекторами соцстраху товарів та документів, опис матеріалів справи). Червень 1928 р. – 11 арк.

447. Спр. 151. Листування з Народним Комісаріатом Землеробства РСФСР, Північно-Кавказьким крайовим землеробним управлінням, Геленжицьким райвиконкомом Чорноморської округи, Донським окружним комітетом ВКП(б), Армавірським окружним виконавчим комітетом відділень товариства та окремими ассирійцями про переселення до Геленжицького району. 14.01. – 1.16.28 р. – 55 арк.

448. Спр. 157. Методичні вказівки до предметів, які вивчаються на курсах підготовки та на курсах підготовки та вдосконалення вчителів ассирійців. 1929 р. – 36 арк.

449. Спр. 167. Протоколи зборів та засідання Всесоюзного товариства землеробської та ремісницької праці серед ассирійців. 14.01. – 1.11.30 р. – 16 арк.

450. Спр. 178. Протоколи засідань Правління Всесоюзного товариства землеробської та ремісницької праці серед ассирійців. 5.01.31 – 10.03.33 рр. – 95 арк.

451. Спр. 186. Матеріали про економічне та політичне становище ассирійців, які мешкають в СРСР та господарську діяльність суспільства (доповідні, огляди, договори та звіти, рапорти). 1931 р. – 58 арк.

452. Спр. 190. Протоколи загальних зборів Всесоюзного товариства землеробської та ремісницької праці серед ассирійців та засідань інших установ та організацій за участю ассирійців. 15.02. – 18.11.32 р. – 16 арк.

453. Спр. 194. Матеріали про господарську діяльність Всесоюзного товариства землеробської та ремісницької праці трудящих ассирійців (колективні договори, плани роботи Товариства на 1932 р., акт ревізійної комісії про перевірку діяльності Товариства за 1930-1931 рр. У справі є звіт про діяльність Товариства за 1931 р.). 1932 р. – 39 арк.

454. Спр. 205. Правила орфографії, прийняті нарадою при науковій раді ВЦВК нового алфавіту при Раді національностей ЦВК СРСР, та проект орфографії, щодо якого нарада не дійшла спільної думки. 1933 р. – 11 арк.

455. Спр. 217. Листування з ЦВК СРСР, відділенням Товариства в інших містах та окремих осіб ассирійської національності з організаційних питань, організації та укріплення ассирійських колгоспів та культурно-виховної діяльності серед ассирійців. Списки відділень, представників та членів правління Товариства. 18.01. – 23.12.34 р. – 173 арк.

456. Спр. 224. Листування з ЦК ВКП(б), ЦК ВЛКСМ, Відділом національностей ВЦВК, Наркомземом СРСР про організацію та укріплення відділів товариства в інших містах, землевлаштування ассирійців, організацію та укріплення ассирійських колгоспів та артілей, підготовку кадрів серед ассирійців та ін. питань. 15.02. – 5.12.35 р. – 34 арк.

457. Спр. 232. Листування з Київським відділенням Союзу з організаційних питань. 12.01. – 17.12.35 р. – 49 арк.

458. Спр. 235. Про організацію та затвердження статуту Всеросійського товариства землеробської та ремісничої праці серед ассирійців. 1.06. – 15.06.28 р. – 19 арк.

459. Спр. 236. Листування із Слов'янським міським відділом товариства з організаційних питань. 12.01 – 25.05.35 р. - 29 арк.

460. Спр. 238. Листування з Харківським відділенням товариства з організаційних питань. 12.01. – 15.12.35 р. – 38 арк.

461. Спр. 250. Листування з ЦК ВКП(б), Радою національних меншин ЦВК СРСР, відділом національностей ВУЦВК, Наркомземом СРСР про скликання чергового з'їзду товариства, землевлаштування ассирійців та економічний стан ассирійських колгоспів. 7.01. – 22.11.36 р. – 22 арк.

462. Спр. 255. Листування з Наркомпром РСФСР, Мосгороно та постанови видавництва про підготовку та розподіл фахівців з ассирийців, освіта дітей в ассирийській школі, видання художньої літератури новоасирийською мовою. 9.01.27 – 27.12.36. – 86 арк.

Опис. 2.

463. Спр. 30. Списки ассирийців про землевлаштування. 8.02.28 р. – 68 арк.

464. Спр. 65 Відомості про видачу одноразової допомоги студентам АПТ ассирийського відділення. 1936 р. – 3 арк.

465. Спр. 115. Справа співробітника Лазарева Ю. С. – 8 арк.

466. Спр. 129. Справа співробітника Осіпова С. В. – 7 арк.

467. Спр. 158. Справа співробітника Шахбазова. – 12 арк.

Ф. 364с. Постанови комісії Ради Праці та Оборони щодо еміграції.

Опис 7.

468. Спр. 11. Протоколи засідань комісії Ради Праці та Оборони з питань еміграції громадян. 13.07.25. – 3.01.27 рр. – 73 арк.

Ф. 1235. Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет Ради робочих, селянських, козацьких та червоноармійських депутатів (ВЦВК).

Опис 119.

469. Спр. 19. Листування з представниками автономних республік, Президії ВЦВК, народних комісаріатів та ін. установ щодо роботи з

відділеннями національних комісій ВЦВК, про періодичні видання автономних республік та областей, про участь у міжнародних виставках художньої промисловості та ін. питань. 24.05 – 22.12.24 р. – 333 арк.

Опис 121.

470. Спр. 106. Звіт Північно-Асетинського обласного виконавчого комітету за друге півріччя 1925 року, перше півріччя 1926 року, про їх діяльність, доповіді про роботу Всеросійського Союзу Ассирійців з 1.01. по 1.12.26 р. та листи голови Союзу Ассирійців про допомогу по переселенню 20 тисяч ассирійців у межах СРСР із Месопотамії. Циркулярні листи ВЦВК про надання квартальних звітів ЦВК автономних республік та орієнтовний кошторис питань, що висвітлюються у квартальних звітах. 2.02. – 11.12.26. р. – 50 арк.

471.

Опис 123.

472. Спр. 47. Листування з Народним комісаріатом Внутрішніх Справ РСФСР про ліквідацію Всеросійського Союзу Ассирійців з додатками постанов НКВС РСФСР з цього питання. 15.03. – 18.05.28 р. – 28 арк.

473. Спр. 466. Листування ЦВК Кримської АРСР та Радами у справах міських товариств «Взаємодопомоги» при симферопольській міській раді про заходи із залучення ассирійців до роботи з радянського господарювання та культбудівництва. 26.05. – 27.11.28 р. – 12 арк.

Російський державний архів соціально-політичної історії

Ф. 495. Виконком Комінтерну.

Опис 1.

474. Спр. 51. Доповіді представника ІККІ в Німеччині Коларова В., керівництва ІСП, БК та інших партій. 21.01. – 01.12.21 р. – 135 арк.

Опис 154. Східний відділ (секретаріат) ІККІ.

475. Спр. 65. Накази керівника Політичного управління військової Ради Республіки про політико-просвітницьку діяльність серед народів Сходу. 08.11.20 р. – 1 арк.

476. Спр. 248а. Протоколи засідання Першого Всеросійського з'їзду асирійців спільно з представником Вірменії, Грузії, Азербайджану та України (7-13 грудня 1925 р.) та додаток до протоколу. 8.12. – 13.12.25. – 70 арк.

Ф. 532. Комуністичний університет трудящих Сходу (КУТС); науково-дослідні інститути національних та колоніальних проблем (НІНКП).

Опис 1.

477. Спр. 2. Протоколи засідання мандатної комісії та відомості про соціальний та національний склад іноземного відділу КУТС, списки студентів. 9.08. – 16.11.22 р. – 55 арк.

Російський Державний архів економіки**Ф. 1562. Центральне статистичне Управління при Раді Міністрів
СРСР. 1918-1991.****Опис 366.**

478. Спр. 966. Форма 15А. Національний склад населення: союзні зведення Союзу РСР, РСФСР, Української РСР, Білоруської РСР, Азєбарджанської РСР, Грузинської РСР, Вірменської РСР, Туркменської РСР, Узбецької РСР, Таджикицької РСР, Казахської РСР, Киргизької РСР. – 108 арк.

479. Спр. 970. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15. Національний склад населення по областях Союзних республік (окрім РСФСР). Зведення відомостей перепису. – 310 арк.

480. Спр. 989. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15А. Національний склад населення УРСР по Вінницькій, Ворошиловградській та Дніпропетровській областях. – 731 арк.

481. Спр. 990. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15А. Національний склад населення УРСР по Житомирській, Запорізькій, Кам'янець-Подільській та Київській областях. – 608 с.

482. Спр. 994. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15А. Національний склад населення УРСР по Сумській, Харківській, Чернігівській областях та Молдавській АСРСР. – 620 арк.

483. Спр. 992. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15А. Національний склад населення УРСР по Миколаївській, Одеській та Полтавській областях. – 560 арк.

484. Спр. 993. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 15А. Національний склад населення УРСР по Сталінській області. – 239 арк.

485. Спр. 1024. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 16. Склад населення за рідною мовою. Обласні зведення по союзних республіках. – 280 арк.

486. Спр. 1056. Всесоюзний перепис населення 1939 р. Форма 21. Національний склад населення за національною та рідною мовою по СРСР та Союзних республіках за 1939 р. – 115 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Довідкова література та енциклопедичні видання

487. Административное деление Ванского вилаета в 1897 году и некоторых частей Диарбекирского, Битлисского и Моссульского вилаетов [карты]: с указанием лесных районов по направлениям обрекогносцированным в 1896 и 1897 годах Ванским вице-консулом Маевским / Грав. И. Михайлов в 1899 г. – Б. м., [1899]. – 1 к.: цв.; 64 x 50 см.

488. Витяги з протоколів засідань Колегії Наркомосу [Про організацію культурно-освітньої роботи серед національних меншин]: Постанови Колегії НКО // Бюлетень НКО УСРР. – 1925. – № 4. – С.18.

489. Два роки роботи уряду УСРР. 1926/27 – 1927/28. Матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їздові рад. – Х.: Видання ВУЦВК та Управління справами РНК УСРР, 1929. – 228 с.

490. Довідник адмінтерподілу УСРР за станом на 15 грудня 1935 р. – К.: Видавництво ЦВК УСРР «Радбудівництво і право», 1936. – 228 с.

491. Древняя Церковь Востока // Православная Энциклопедия, т. XVI. – М.: ПЭ, 2007, – С. 265-266.

492. Етнічний довідник: У 3-х ч. Ч.2. Етнічні меншини в Україні. – К.: Фенікс, 1996. – 174 с.

493. Етнічні спільноти України: Довідник. – К.: Фенікс, 2001. – 252 с.

494. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.

495. Етноси України, 1917 – 1941: Науково-допоміжний бібліогр. покажчик / Уклад.: Н. А. Дегтярьова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон. – К., 1997. – 134 с.

496. За ленинскую национальную политику: сборник материалов / Под общ. ред Г. Д. Хаханьяна; сост. Г. Шерман, Б. Концевой. – Х.: Наварті, 1934. – 280 с.

497. Загальне навчання в УСРР: Законодавчі та інструктивні матеріали. – Х.: Держвидав України, 1926. – 139 с.

498. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Ред. кол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.

499. Нагорна Л.П. Демократія [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2004. – 688 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Demokratiya>

500. Народное просвещение на Украине. По материалам ЦКНМ при ВУЦИК. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 216 с.

501. Національне питання. Курс національного питання для комвишів та радпартшкіл. Хрестоматія з методичними вказівками. – Х., 1932. – 468 с.

502. Національні меншини в Україні: інформаційно-бібліографічний покажчик. – К.: Стилос, 2003. – 252 с.

503. Національні меншості на Україні: реєстр селищ / Центр. стат. упр. УСРР. – Х., 1925. – 65 с.

504. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і матер. Довідник. У 2-х част. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.

505. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і матер. Довідник. У 2-х част./ Упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.

506. О работе среди национальных меньшинств: Постановление Президиума Совета Национальностей ЦИК Союза ССР, одобренное Президиумом ЦИК Союза ССР 8 июня 1935 г. по докладам ЦИК УССР и ЦИК БССР // Революция и национальности. – 1935. – № 6. – С.102-104.

507. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8-11 января 1927 г. – Харків, 1927. – 231 с.

508. Політика коренізації в радянській Україні (1920 – 1930-ті роки): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Упоряд. та авт. вступ ст.: П. Бондарчук, В. Даниленко, Г. Єфіменко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 219 с.

509. Якубова Л. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УРСР [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalni_rajony

510. Якубова Л. Д. Національні меншини України [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalni_menshyny

511. Ясь О. В. Асиміляція [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Asymiliatsiia>.

Дисертації та автореферати

512. Архипов В. І. Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.01 «теорія та історія політичної науки» / В. І. Архипов. – К., 1994. – 19 с.

513. Балуба І. А. Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Ігор Анатолійович Балуба. – К., 1997. – 221 арк.

514. Беліков О. В. Циганське населення України (XVI – ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Беліков. – Донецьк, 2003. – 20 с.

515. Бистрицька О. Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні у 1917–1939 рр.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / О. Б. Бистрицька – Х., 1998. – 210 с.

516. Ващенко І. В. Політика українізації 1920-х – початку 1930-х років в Україні: проблеми історіографії: дис... кандидата іст. наук: 07.00.06. / І. В. Ващенко. – Х., 2001. – 203 арк.

517. Верменич Я. В. Здійснення українізації у 20 - 30-х роках: політичні і культурні аспекти проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Я. В. Верменич. – К., 1993. – 24 с.

518. Дизанова А. В. Развитие национальных культур в Украине в 20-е гг. (На материалах южного региона): Дис... канд. ист. наук: / А. В. Дизанова – Одесса, 1992. – 208 с.

519. Єфіменко Г. Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938): Дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Г. Г.Єфіменко. – К., 2001. – 229 арк.

520. Зая И. Ю. Ассирийцы России: демографические и этнокультурные характеристики (Вторая четверть XIX–XX вв.): автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата истор. наук: спец. 07.00.07 «Этнография, этнология, антропология» / И. Ю. Зая. – М.: МГУ им. Ломоносова, 1997. – 22 с.

521. Коляструк О. А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Коляструк; Київ. НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2003. – С. 22.

522. Коцур Н. І. Соціальне становище міського населення України в умовах непу (1921 – 1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: / Н. І. Коцур. – К., 1997. – 27 с.

523. Лаво Р. С. Этнокультурная дисперсия ассирийцев в глобализирующемся мире: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора философских наук: спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология и философия культуры» / Р. С. Лаво. – Ставрополь, 2009. – 46 с.

524. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / В. В. Липинський. – Харків, 2001. – 39 с.

525. Малярчук Н. Г. Росіяни в Донбасі (20 – 30 рр. XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Н. Г. Малярчук. – Донецьк, 2006. – 20 с.

526. Мартинчук І. І. Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. І. Мартинчук. – Донецьк, 1998. – 203 арк.

527. Міронова І. С. Культура національних меншин Півдня України в 20 – 30-і роки XX століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. С. Міронова. – Миколаїв, 2003. – 282 арк.

528. Новохатько Л. М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті — середина 30-х рр. ХХ ст.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Л. М. Новохатько. — К., 1999. — 410 арк.

529. Обидьонова О. В. Національні меншини Донбасу в 20-30-ті роки ХХ століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Обидьонова. — Донецьк, 2000. — 243 арк.

530. Орлик В. М. Молдовани в Україні (1920 – 1929 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В. М. Орлик. — К., 1998. — 186 арк.

531. Орлянский В. С. Национальные меньшинства Юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы: Дис...канд. ист. наук: 07.00.01 / В. С. Орлянский. — К., 1992. — 166 с.

532. Орлянский В. С. Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України в 1920 – 1930-ті рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / В. С. Орлянский. — Дніпропетровськ, 2002. — 42 с.

533. Парахіна М. Б. Діяльність етнологічних центрів Всеукраїнської Академії Наук у 1920-х – на початку 1930-х років: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / М. Б. Парахіна. — К., 2002. — 209 арк.

534. Пачев С. І. Болгарські колонії Північного Приазов'я (1861-1917): комплексне дослідження: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. І. Пачев. — Запоріжжя, 1996. — 195 арк.

535. Пивоварська К. Б. Вірменська національна меншина в Україні у 20 – 30-ті роки ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / К. Б. Пивоварська. — Х., 2004. — 20 с.

536. Рафальський О. О. Національні меншини України в ХХ столітті: історіографія: Дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 / О. О. Рафальський. — К., 2001. — 462 арк.

537. Саргизов Л. М. Ассирийцы и ассирийский вопрос в годы Первой мировой войны: автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата ист. наук: спец. 07.00.03 «Всемирная история» / Л. М. Саргизов. – Ереван, 1970. – 31 с.

538. Ставицька Н. П. Діяльність Всеукраїнської Академії наук з дослідження історії та культури національних меншин в Україні (20 – 30 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Н. П. Ставицька. – К., 1994. – 192 арк.

539. Хосроева А. Погромы ассирийцев в Османской Турции и тюрконаселенных районах Ирана в конце XIX и первой четверти XX века: Автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата исторических наук: спец. 07.00.03 «Всемирная история» / А. Хосроева. – Ереван, 2003. – 21 с.

540. Чирко Б. В. Борьба коммунистической партии Украины за осуществление решений XII съезда РКП(б) по национальному вопросу (1923 – 1927): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд ист. наук / Б. В. Чирко. – К., 1983. – 24 с.

541. Шарібжанов Р. В. Національні меншини Харкова в 20-30-ті рр. XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Р. В. Шарібжанов. – Х., 2008. – 18 арк.

542. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних перетворень (1921–1935 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Л. Якубова – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 19.

543. Якубова Л. Д. Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921 – 1935 рр.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01/ Л. Д. Якубова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 572 с.

Документи і матеріали

544. Всесоюзная перепись населения 1926 г.: УССР. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. Отдел переписи: Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. Т. 12. / Труды ЦСУ СССР. – М.: Изд. ЦСУ СССР, 1928. – арк. 482

545. Всесоюзная перепись населения 1926 г.: УССР. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Гонопромышленный подрайон. Отдел переписи: Народность. Родной язык. Возраст. Грамотность. Т. 13. / Труды ЦСУ СССР. – М.: Изд. ЦСУ СССР, 1929. – 482 с.

546. Всесоюзная перепись населения 1926 года, УССР. Итоги по республике. – М., 1930. – Т. 28. – 330с.

547. Всесоюзная перепись населения 1937 года. Сборник руководящих и инструктивных материалов. – Новосибирск. 1936. – 112 с.

548. Всесоюзный перепис людности 1926 року. Том XI. Українська Соціалістична радянська республіка. Підсумки по республіці. Полісся. Відділ I. Національність, рідна мова, вік, письменність. – М.: ЦСУ СРСР, 1929. – 420 с.

549. Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 2-е. 1930 г. Стенографический отчет и постановления. – Москва – Харьков – Минск, 1931. – 160 с.

550. Всеукраїнський перепис населення. www.ukrcensus.gov.ua.

551. Діяльність наркомосвіти УСРР за 1924 – 1925 рр. – Х.: Держвидав України, 1926. – 154 с.

552. Збірник постанов, інструкцій та матеріалів в справі українізації, 1928 р. – Артемівське, 1928. – 38 с.

553. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України. – 1924. – Ч. 46. – Від. I.

554. Карманный атлас СССР 1939 года / Отв. ред. В.Н. Павловский. – Л., 1939. – 30 стр.

555. Культурне будівництво в Українській РСР. – Т.1 – К., 1959. – VII. – 883 с.

556. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917 – 1927: Зб. док. і матеріалів / Голов. арх. упр. при Раді Міністрів УРСР та ін.; Упоряд: В. М. Волковинський, П. С. Гончарук, А. Д. Гришин та ін.; Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (від. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 668 с.

557. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941: Зб. док. і метеріалів / Упоряд.: В. М. Даниленко, О. Г. Луговський, І. О. Молодчикова. Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1986. – 415 с.

558. Население Украины по данным переписи 1920 г. (Сводные данные по губерниям и уездам). Статистика Украины. – № 28 – Серия 1: Демография. – Т.1. – Выв. 2. – Х.: Изд-во ЦСУ УССР, 1920. – С. 20

559. Население Украины по данным переписи 1920 г. (сводные даные по губерниям и уездам). Численность населения. Возрастной состав. Грамотность. Национальный состав. – Харьков: ЦСУ, 1920. – 50с.

560. Політика коренізації в радянській Україні (1920–1930-ті роки): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик /Упоряд. та авт. вступ ст.: П. Бондарчук, В. Даниленко, Г. Єфіменко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 219 с.

561. Список трудових шкіл та інших дитячих установ на початок 1926-1927 року. – 1927. – 67 с.

562. УК УССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1.10.1938 г. – К.: Юриздат НКЮ УССР, 1939. – 225 с.

563. XII съезд РКП(Б). 17-25 апреля 1923 г.: Стенограф. отчет. – М.: Политиздат, 1968. – XII. – 903 с.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ. ГАЗЕТИ

564. Агранатов А. Б. Особенности демографических установок московских ассирийцев: традиция и современная ситуация / А. Б. Агранатов, В. Н. Титов // Социологические исследования. – 1994. – № 9. – С. 59–63.

565. Адміністративно-територіальний поділ нацменшин на Україні // Вісти ВУЦВК. – 1924. – 21 серпня.

566. Андреев А. Победа ленинско-сталинской национальной политики / А. Андреев // Известия. – 1935. – 6 июля.

567. Андрианов А. По ленинскому пути в национальном строительстве Украины / А. Андрианов // Революция и национальности. – 1930. – № 8 – 9. – С. 35-41.

568. Антонюк О. В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан (Закінчення) / О. В. Антонюк // Укр. іст. журн. – 1999. – № 4. – С.15-28.

569. Антонюк О. В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан / О. В. Антонюк // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 44-56.

570. Арутюнов А. К антропологии айсоров / А. Арутюнов // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 4. – С. 88-100.

571. Архієрейський Д. Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему крізь архівні джерела / Д. Архієрейський, В. Ченцов // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 16-54.

572. Ассирийская газета. – 1994. – № 1. – 4 с.

573. Атра «Родина». – 1990. – № 1. – 33 с.

574. Б(уценко) А. Итоги районирования УСРР /А. Б(уценко) // Радянська Україна. – 1926. – № 13. – С. 6-8.

575. Бабаханов И. свящ. Сирохалдейцы, их история и жизнь по рассказу одного из них Иакова Бабаханова / Бабаханов И. свящ. // Христианское чтение. – СПб. – 1899. – 13 с.

576. Бадреев. Рабиков. Трудящиеся ассирийцы в стране советов / Бадреев. Рабиков // Революция и национальности. – 1935. – № 10. – С. 64-65.

577. Бахтинський Ф. Ассирійці (Айсори) у Києві / Ф. Бахтинський // Східний світ. – 1928. – № 6. – С. 213-235.

578. Беліков О. В. Вивчення циган України у дореволюційній та радянській вітчизняній історіографії / О. В. Беліков // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 3. – С. 71 – 78.

579. Бит-Юхан С. Среди советских ассирийцев / С. Бит-Юхан // Революция и национальности. – 1935. – № 2. – С. 85-87.

580. Білявський П. Робота серед нацменшостей на Дніпропетровщині / П. Білявський // Радянська Україна. – 1933. – № 12. – С. 35.

581. Боечко В. Молдавани в Україні / В. Боечко // Віче. – 1993. – № 3 (12). – С. 100-105.

582. Бойцов В. Кубанский осколок Ассирии / В. Бойцов // Грани. – 2002. – С. 82-86.

583. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1900. – № 3. – С. 428-454.

584. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1899. – № 2. – С. 323-349.

585. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1900. – № 1. – С. 65-99.

586. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1899. – № 5. – С. 1004-1031.

587. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1899. – № 6. – С. 1169-1181; Христианское чтение. – 1900. – № 1. – С. 65-99.

588. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1899. – № 1. – С. 95-121.

589. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. Болотов // Христианское чтение. – 1899. – № 4. – С. 789-804.

590. Борисьонк О. Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922 – 1923 рр. / О. Ю. Борисьонк // Укр. іст. журн. – 2000. – № 4. – С. 90-99.

591. Буценко А. Більше уваги національній культурі / А. Буценко // Вісті ВУЦВК. – 1924. – 23 серпня.

592. Буценко А. В справі національних меншостей / А. Буценко // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 8 січня.

593. Буценко А. Господарське й культурне будівництво серед нацменшостей УСРР / А. Буценко // Радянська Україна. – 1928. – № 10-11. – С. 28-34.

594. Буценко А. До Всеукраїнської наради робітників національних меншостей / А. Буценко // Комуніст. – 1927. – 11 січня.

595. Буценко А. Національні меншості України / А. Буценко // Більшовик України. – 1928. – № 12. – С. 67-73.

596. Буценко А. Работа среди национальных меньшинств на Украине / А. Буценко // Советское строительство. – 1927. – № 1. – С. 79-85.

597. Буценко А. Районування в Україні / А. Буценко // Радянська Україна. – 1925. – № 8. – С. 7-9.

598. Буценко А. Советское строительство и нацменьшинства на Украине / А. Буценко. – Х., 1926. – 36 с.

599. Ванярьський Ш. М. Освітня справа в німецьких колоніях Маріупольської округи / Ш. М. Ванярьський // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 258-262.

600. Варда Є. Ассирійці на Україні / Є. Варда // Соціалістична культура. – 1990. – № 2. – С. 38-40.

601. Вартанов И. Ассирийцы в Сибири 1949-1956 / И. Вартанов. – Чикаго: Ниневия, 1994. – 183 с.

602. Василенко М. Украина в третьем году пятилетки / М. Василенко // Советское строительство. – 1931. – № 12. – С. 3-9.

603. Вдовин А. И. Национальная политика 30-х годов: об исторических корнях кризиса межнациональных отношений в СССР / А. И. Вдовин // Вестник Московского ун-та. Серия 8: История. – 1992. – № 4. – С. 17-38.

604. Верменич Я. Національна реформа 20 – 30-х рр. в Україні: Підсумки, політичні наслідки, уроки / Я. Верменич // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 11. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 210-224.

605. Верменич Я. Реформування адміністративно-територіального устрою УРСР у 20 – 30-х ст.: прорахунки й уроки / Я. Верменич // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип.10. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 82-92.

606. Верменич Я. В. Національна реформа в Україні / Я. Верменич // Політологічні читання. – 1994. – № 4. – С. 274-276.

607. Верменич Я. В. Політичні наслідки та уроки політики українізації 20 - 30-х рр. / Я. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей. – К., 2001. – Вип.4. – С. 288-308.

608. Войналович О. Засади державної політики щодо розвитку шкільної освіти національних меншин в Україні у 1920 – першій половині

30-х рр.: історія, досвід, проблеми / О. Войналович // Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень. – Вип. 9. Схід і Захід України: проблеми єднання. – К., 1999. – С.175-184.

609. Войцехівський Ю. О. Перемоги ленінсько-сталінської національної політики / Ю. О. Войцехівський // Вісті ЦВК УСРР. – 1935. – 30 червня.

610. Войцехівський Ю. О. Роботу новообраних рад – на рівень політичних завдань / Ю. О. Войцехівський // Більшовик України. – 1934. – № 10-11. – С.110.

611. Восторгов И. прот. Православие в Персии (Необходимое разъяснение) / Восторгов И. прот. // Церковные Ведомости. – 1901. – № 51–52. – С. 422-430.

612. Газета рабочего и крестьянского правительства. – 1918. – 28 січня. – № 15.

613. Гиваргис Бадаре. 5-летний юбилей газеты «Хабре д-Атураи». История создания и путь развития // Хабре д-Атураи. Ассирийские новости. – сентябрь 2009. – № 20. – С. 1.

614. Гитлянский А. В борьбе за первенство: Конкурс национальных советов Украины / А. Гитлянський // Революція и национальности. – 1935. – № 10. – С. 69-71.

615. Гитлянский А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) / А. Гитлянський // Революция и национальности. – 1931. – № 9. – С. 35-44.

616. Гитлянский А. Национальные меньшинства в Советской Украине одобряют проект Сталинской Конституции / А. Гитлянський // Революция и национальности. – 1936. – № 9. – С. 48-51.

617. Горбик В. О. До питання про районування України / В. О. Горбик, П. І. Скрипник // УІЖ. – 1995. – № 1. – С. 3-12.

618. Даниленко В. М. До витоків політики «українізації» / В. М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – Вип.1. – С. 53-67.

619. Даниленко В. М. Згорання «українізації» й посилення русифікаторських тенденцій в суспільно-культурному житті радянської України / В. М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 1993. – Вип. 2. – К., 1996. – С. 96-116.

620. Даниленко В. М. Посилення адміністративних начал в організації культурного життя в Україні в 20 – 30-ті роки та його наслідки / В. М. Даниленко // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. – К.: Вища школа, 1993. – С.45-69.

621. Даниленко В. М. Українізація: Здобутки і втрати (20-30-ті роки) / В. М. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 79-91.

622. Данилова Е. Н. Деятельность Всероссийского Союза ассирийцев в 20-30 гг. XX века / Е. Н. Данилова // Этнографическое обозрение. – 2005. – № 2. – С. 107-119.

623. Данильченко О. П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей України в 20-х рр. ХХ ст. / О. П. Данильченко // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 74-87.

624. Дашкевич Я. Р. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х – 30-х рр. / Я. Р. Дашкевич // Україна вчора і нині. – К., 1999. – С.78-89.

625. Денисовець П. М. Архівні джерела про створення та діяльність інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні / П. М. Денисовець // УІЖ. – 1975. – № 3. – С. 63-66.

626. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба // Вітчизна. – 1990. – № 5. – С.95-130.

627. До історії міжнаціональних процесів в Україні (30-ті роки). Документи та матеріали // УИЖ. – 1992. – № 12. – С. 91- 106.
628. Думбис. Айсоры / Думбис // Новый Восток. – 1923. – № 3. – С. 67-77.
629. Дьяконов И. М. К вопросу о судьбе пленных в Ассирии и Урарту / И. М. Дьяконов // ВДИ. – 1952. – № 1. – С. 90-100.
630. Дьяконов И. М. Этнос и социальное явление в Ассирии / И. М. Дьяконов // Советское востоковедение. – 1958. – № 6. – С. 43-56.
631. Євтух В. Етнічне меншинство: поняття, признаки, функції / В. Євтух // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 1-2. – С. 16-22.
632. Євтух В. Б. Етнос, нація, прогрес / В. Б. Євтух // Національний прогрес України: сутність, виміри, перспективи. – К., 1993. – С. 14-19.
633. Єфіменко Г. Національна політика ЦК ВКП(б) у засобах масової інформації УРСР (1932 – 1938) / Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 5. – К., 2001. – С. 184-200.
634. Єфіменко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932 – 1938) (Закінчення) / Г. Г. Єфіменко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 4. – С. 37-47.
635. Єфіменко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932 – 1938) / Г. Г. Єфіменко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С. 82-93.
636. Єфіменко Г. Г. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932 – 1938 рр. (Освіта та наука). Історичні зошити / Г. Г. Єфіменко. – К., 2000. – 71 с.
637. Єфіменко Г. Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932 – 1938) (Закінчення) / Г. Єфіменко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С.51-66.

638. Єфіменко Г. Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932 – 1938) / Г. Г. Єфіменко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 5. – С. 3-17.

639. Єфіменко Г. Г. Національно-культурна політика як один з основних засобів модернізації радянського суспільства у 1920 – 1930-ті роки / Г. Г. Єфіменко // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Випуск 9. – К., 2003. – С.251-278.

640. Жадько В. Радянський інтернаціоналізм як філософія політичного етноциду / В. Жадько // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. – К., 1999. – С. 53-71.

641. Желіба О. В. Як з'явилися асирійці в Україні? / О. В. Желіба // Література та культура Полісся. – 2002. – № 20. – С. 277-281.

642. Загурский Л. П. Историко-этнографические заметки о сирохалдеях / Л. П. Загурский // Известия Кавказского отдела Императорского Русского Географического Общества. – 1872–1917. – 1883/84. – Т. 8. – № 1 (1883). – № 2 (1884) [и Приложение к N 2 тома 8]. Известия Кавказского отдела Императорского Русского Географического Общества: Тифлис, 1872-1917. – 23 с.

643. Затонський В. П. З питань національної політики на Україні / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 9-10. – С. 107-117.

644. Затонський В. П. Нові перемоги ленінської національної політики / В. П. Затонський // Більшовик України. – 1933. – № 13-14. – С. 34-50.

645. Затонський В. П. Промова на пленумі Ради нацменшостей при НКО УСРР: [Про недостатню презентацію російської нацменшості] / В. П. Затонський // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 23 серпня.

646. Затонський В. П. Рішуче піднести грамотність у школі / В. П. Затонський // Комуніст. – 1936. – 16 січня.

647. Зая И. Ю. Ассирийцы и Россия (вторая половина XIX – XX вв.) / И. Ю. Зая // Восток. – 1997. – № 4. – С. 23-36.

648. Зіневич Н. О. Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан / Н. О.Зіневич // УІЖ. – 2001. – № 1. – С.40-52.

649. Зірка Сходу. – 2 грудня 1926. – № 1343.

650. Игумен Стефан (Садо). Сирийские переводы российской урмийской миссии [Электронный ресурс] / Библиотека Я. Кротова. – Назва з екрану. – <http://www.mitropolia-spb.ru/rus/conf/bolotov2000/dokladi/stefan.html>.

651. Иеромонах Стефан (Садо). Российская православная миссия в Урмии (1898–1918). [Электронный ресурс] – Назва з екрану. – <http://atranews.com/archives/arch2/religion/sado/sado.htm>;

652. Кагаров Е. Г. Свадебные обычаи сирийцев (айсоров) / Е. Г. Кагаров // Советская Этнография, 1931. – № 1. – С. 159-169.

653. Калашев А. Айсорские тексты / А. Калашев // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Вып. XX. – Тифлис, 1894. – С. 31-96.

654. Калашев А. Русско-ассирийский словарь / А. Калашев // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – 1894. – Вып. XX. – 420 с.

655. Каталикос востока и его народ: очерк из жизни сирохалдеев-несториан в Персии и Турции // Христианское чтение. – 1898. – № 9. – С. 427-448.

656. Каталикос востока и его народ: очерк из жизни сирохалдеев-несториан в Персии и Турции // Христианское чтение. – 1898. – № 10. – С. 516-540.

657. Каталикос востока и его народ: очерк из жизни сирохалдеев-несториан в Персии и Турции // Христианское чтение. – 1898. – № 11. – С. 649–688.

658. Каталикос востока и его народ: очерк из жизни сирохалдеев-несториан в Персии и Турции // Христианское чтение. – 1898. – № 8. – С. 1-14.

659. Коммунист. Харьков. – 1925. – 17 апреля.

660. Коровайников В. Ю. Национальные общества и землячества в 1920-е годы / В. Ю.Коровайников // Вестник архивиста. 1997. – № 3. – С. 225-229

661. Косіор С. В. Боротьба за ленінську лінію в національному питанні: [Із доповіді на XI з'їзді КП(Б)У] / С. В. Косіор // Комуніст. – 1930. – 16 червня.

662. Косіор С. В. Партія та національно-культурне будівництво на Україні / С. В. Косіор // Критика. – 1930. – № 6. – С. 3-24.

663. Косіор С. В. Підсумки і найближчі завдання національної політики на Україні / С. В. Косіор // Червоний шлях. – 1933. – № 8-9. – С. 205-244.

664. Косіор С. В. Українізація і завдання КП(б)У: З доповіді на XIV Київській окружній партконференції / С. В. Косіор // Більшовик України. – 1929. – № 1. – С. 38-50.

665. Криницький А. К вопросу о национальной культуре (По поводу книги т. Ваганяна «О национальной культуре») / А. Криницький // Большевик. – 1927. – № 9. – С. 51-63.

666. Кротов В. І. Нацмени на харківщині / В. І. Кротов // Всесвіт. 1928. – № 51. – С. 14-15.

667. Кудактін. О. В. Національні секції та рада нацменшин при народному комісаріаті освіти УСРР: обставини створення, структура та основні напрямки діяльності / О. В. Кудактін // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 2. – С. 53-59.

668. Кульчицький С. В. Курс – українізація / С. В. Кульчицький // Батьківщина. – 1999. – № 8. – С. 110 - 115.

669. Лаво Р. С. Ассирийская диаспора в диалоге традиционной и глобальной массовой культуры: процессы гибридизации / Р. С. Лаво // Диалог культур. Материалы Международной научно-практической конференции. – Москва: Изд-во ИВИ РАН, 2008. – С. 121-123.

670. Лаво Р. С. Ассирийская диаспора в России: возникновение и эволюция / Р. С. Лаво // Культурная жизнь Юга России. – 2009. – № 1. – С. 21-39.

671. Лаво Р. С. Восточная женщина: к проблеме самоидентификации (на примере ассирийского этноса) / Р. С. Лаво // Казачье самообразование. – 2004. – № 2. – С. 33-38.

672. Лаво Р. С. Дисперсия этнокультурных сообществ и российская ассирийская диаспора / Р. С. Лаво // Культурная жизнь Юга России. – 2000. – № 4. – С. 10 -15.

673. Лаво Р. С. Музыкальный фольклор ассирийцев Северного Кавказа / Р. С. Лаво // Материалы Международной научной конференции «Фольклор и музыкальная культура Дагестана и Северного Кавказа». – Махачкала: Изд-во ДГУ, 2006. – С. 76-78.

674. Лаво Р. С. Христианство как этноконсолидирующий фактор в мировоззрении ассирийцев / Р. С. Лаво // Христианство и христианская культура в степном Предкавказье и на Северном Кавказе: сборник научных трудов. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГК, 2000. – С. 100-107.

675. Лаво Р. С. Этносоциологический аспект исследования жизни ассирийцев Кубани (на материалах социологического опроса Курганинского района Краснодарского края) / Р. С. Лаво // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Москва - Краснодар: Изд-во КГАУ, 2001. – С. 378-380.

676. Лазарев К. Свадебные обычаи у двинских айсоров / К. Лазарев // Памятная книга Эриванской губернии. – Эриван, 1910. – С. 213-220.

677. Лалаян Е. А. Айсоры Ванского вилайета / Е. А. Лалаян. – Тифлис: Типография К.П. Козловского, 1914. – 39 с. Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества. XXVIII, вып. 4. – 38 с.

678. Ларин Ю. Об извращениях при проведении национальной политики / Ю. Ларин // Большевик. – 1926. – № 23-24. – С.50–58.

679. Левітан М. Освіта національних меншостей / М. Левітан // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 15 – 23.

680. Липинський В. В. Концепція та модель освіти в УСРР у 20-ті рр. / В. В.Липинський // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 3-14.

681. Лозинський В. С. Політика українізації в 20-30-х роках: Історія, проблеми, уроки В. С. Лозинський // Укр. іст. журн. – 1989. – № 3. – С. 46-55.

682. Лозовый. Кафедра национального вопроса на Украине / Лозовый // Революция и национальности. – 1930. – № 3. – С. 119-120.

683. Маланчук В. Ю. В. І.Ленін і розв'язання національного питання на Україні / В. Ю. Маланчук // УІЖ. – 1969. – № 4. – С. 3-15.

684. Малома Я. Д. Несториане и округ Хакяри / Я. Д. Малома // Известия Кавказского отдела Императорского Русского Географического общества. – 1873–1874. – Т. II. – С. 3849-3863.

685. Матвеев К. П. Социально-экономическая структура и занятость ассирийского населения в XX в. / К. П. Матвеев // Ассирийские новости. – август 2005. – С. 3.

686. Мац Д. Друга всеукраїнська нарада по роботі серед нацменшостей / Д. Мац // Комуніст. – 1930. – 26 листопада.

687. Мац Д. На высоком подъеме: О работе среди национальных меньшинств Украины / Д. Мац // Революция и национальности. – 1935. – № 6 (64). – С. 56-63.

688. Мац Д. Чрезвычайные съезды районов национальных меньшинств Украины / Д. Мац, А. Гитлянский // Революция и национальности. – 1937. – № 1. – С. 88-90.

689. Мац Д. Трудящі нацменшості України до Надзвичайного XIV з'їзду Рад УРСР / Д. Мац, А. Гитлянский // Радянська Україна. – 1937. – № 1. – С.69-72.

690. Мейс Джеймс. Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника / Мейс Джеймс, В. Ф. Солдатенко // Укр. іст. журн. – 1996. – № 2. – С. 74-86.

691. Михайлов С. Ассирийцы России / С. Михайлов // Жизнь национальностей. – 1993. – № 2. – С. 45-48.

692. Михайлов С. С. Рец. на: Материалы к биографическому словарю ассирийцев в России (XIX - середина XX века) / Сост. игумен Стефан (Садо). СПб., 2006 [Рецензия] / С. С. Михайлов // Этнографическое обозрение. – 2007. – N 4. – С. 175-177.

693. Михайлов С. С. Ассирийцы в областях центральной России / С. С. Михайлов // Этнографическое обозрение. – 1996. – № 1. – С. 73-81.

694. Михайлов С. С. Ассирийцы в странах СНГ / С. С. Михайлов // Восток. – 1996. – № 1. – С. 73-77. Библиогр.: с. 77.

695. Михайлов С. С. Из истории традиционной занятости у ассирийцев Москвы / С. С. Михайлов // Восток. Афро-Азиатские общества. История. – 2007. – № 6. – С. 55-63.

696. Михайлов С. С. Положение ассирийцев – вынужденных переселенцев в Краснодарском крае / С. С. Михайлов // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. – 1996. – № 93. – С. 54-62.

697. Михайлов С. С. Формирование ассирийской общины в 1918–1920-х годах / С. С. Михайлов // Этнографическое обозрение. – 1995. – № 4 – С. 137-144.

698. Муратхан В. П. Обычаи, связанные с рождением и воспитанием ребенка у сирийцев СССР / В. П. Муратхан // Советская этнография, 1937. – № 4. – С. 61-84.

699. Наулко В. І. Етнічний склад населення України / В. І. Наулко // Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 32-44.

700. Нікольський В. М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні / В. М. Нікольський // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 74-89.

701. Нікольський В. М. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР / В. М. Нікольський // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2000. – №2/4. – С. 103-113.

702. Обидьонова О. В. Культурні процеси серед національних меншин в Донбасі в 20-30-ті роки ХХ століття / О. В. Обидьонова // Іст. і політол. Дослідження: Видання Донецького державного ун-ту. – 1999. – № 1-2. – С. 90-97.

703. Обидьонова О. В. Національне районування в Донбасі у 20 – 30-ті роки ХХ століття / О. В. Обидьонова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного ун-ту. – Запоріжжя: “Тандем У”, 1999. – С. 91-95.

704. Осокина Е. А. За зеркальной дверью торгсина / Е. А. Осокина // Отечественная история. – 1995. – № 2. – С. 86-104.

705. Парахіна М. Б. Вплив політики коренізація на розвиток досліджень національних меншин у 1920-1930 роках на території України / М. Б. Парахіна // Вісник КНУ. Історія. – 2004. – № 71-72.

706. Пимен (Беликов) архим. Печальная судьба христиан Персии. (Наблюдения и воспоминания миссионера) / Пимен (Беликов) архим. // Церковные Ведомости, прибавления. – 1915. – № 39. – С. 2102-2108.

707. Пимен (Беликов) игум. Вести из Православной Урмии (Персия) // Церковные Ведомости, прибавл. – 1909. – № 39. – С. 1839-1842.

708. Поливанов Е. Из хроник современных национальных график СССР / Поливанов Е. // Революционный Восток, 1925. – № 4-5. – С. 302-306. – Библиогр.: с. 306. (Проект ассирийского алфавита на русской основе).

709. Постишев П. П. Радянська Україна – непохитний форпост великого СРСР / П. П. Постишев // Червоний шлях. – 1933. – № 8-9. – С. 245-260.

710. Православная духовная миссия в Урмии (по отчету за время с сентября 1902 по август 1903 гг.) // Церковные Ведомости, прибавл. – 1904. – № 27. – С. 1013-1018.

711. Православная Урмия. Русская. Издание урмийской православной миссии в Персии. – Джульфа. – 1912. – № 5. – 15 с.

712. Приходько А. Українізація народної освіти / А. Приходько // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 13-19.

713. Пролетарська правда. – 8 січня 1926 р. – № 5 (1315).

714. Рафальський О. Поняття “національна меншина” в етнополітичному дослідженні / О. Рафальський // Наукові записки: Збірник. – К.: ІПіЕНД, 1999. – Вип.8. – К.,1999. – С. 176-183.

715. Рафальський О. О. До питання єврейської сільськогосподарської колонізації півдня України / О. О. Рафальський // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С.67-76.

716. Ригана Н. А. История христианства в Персии (1828-1317) / Ригана Н. А. // Христианское чтение. – 1909. – № 4. – С. 603–622.

717. Ригана Н. А. История христианства в Персии (1828–1317) / Ригана Н. А. // Христианское чтение. – 1909. – № 6–7. – С. 982–1014.

718. Ригана Н. А. История христианства в Персии (1828–1317) / Ригана Н. А. // Христианское чтение. – 1910. – № 1. – С. 61–71.

719. Ригана Н. А. История христианства в Персии (1828-1317) / Ригана Н. А. // Христианское чтение. – 1910. – № 2. – С. 266–287.

720. Рихлік Є. Науково-досліднича праця серед національних меншостей / Є. Рихлік // Бюлетень етнографічної комісії ВУАН. – 1928. – № 10. – С. 1-8.

721. Розвадовська Л. Культурологічні аспекти політики коренізації в Україні (20-ті роки) / Розвадовська Л. // Шлях освіти, 2002. – № 4. – С. 52–55.

722. Российская православная миссия в Урмии (1898-1918). [Электронный ресурс] – Назва з екрану. – <http://atranews.com/archives/arch2/religion/sado/sado.htm>.

723. Савоскул С. С. Ассирийцы Кубани: к этнокультурной характеристике / С. С. Савоскул // Этно-культурные процессы в национально-смешанной среде. – М., 1989. – С. 133–166.

724. Свистович С. М. Громадські об'єднання національних меншин України в період непу: історико-правовий аналіз питання / С. М. Свистович // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 88–95.

725. Селезнев Н. Н. Имя Нестория как символ и вопрос его почитания в восточносирийской традиции христианства / Н. Н. Селезнев // Символ. – 2009. – Вып. 55. – С. 257-286.

726. Селезнев Н. Н. Средневековое сочинение о конфессиях сирийского христианства и его использование в русской церковно-исторической науке / Н. Н. Селезнев // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2010. – № 11. – 3. – С. 28–38.

727. Сергей (Лавров) еп. Начало православия в Салмесе (в Персии) / Сергей (Лавров) еп. // Церковные Ведомости, прибавления. – 1914. – № 2. – С. 544-548.

728. Сергей (Лавров) игум. Последние события в несторианской церкви / Сергей (Лавров) еп. // Церковные Ведомости, прибавл. – 1904. – № 12. – С. 421–428.

729. Синадский В. свящ. Новое торжество православия. – «Церковный вестник», СПб., 1898, №№ 13, 15, 17, 19, 20, 25.

730. Скоробагатов В. Айсоры в СССР / В. Скоробагатов // Просвещение национальностей. – 1931. – № 1. – С. 64–70. – Библиогр.: с. 70.

731. Скрипник М. Зближення і злиття націй за доби соціалізму (Доповідь на Комісії національного питання при ВУАН, 23 лютого 1931 р.) / М. Скрипник // Більшовик України. – 1931. – № 8. – С. 17–37.

732. Скрипник М. О. Національна політика (щодо) малих народів / М. О. Скрипник // Вибрані твори. – К.: Україна, 1991. – С. 148–156.

733. Скрипник М. О. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України). Доповідь на I Всеукраїнській конференції культурно-освітніх працівників нацменшин. 20 травня 1931 р. / М. О. Скрипник // Більшовик України. – 1931. – № 12. – С. 13–36.

734. Скрипник М. О. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України) / М. О. Скрипник // Доповідь на I Всеукраїнській конференції культурно-освітніх працівників нацменшин. 20 травня 1931 р. // Більшовик України. – 1931. – №13–14. – С. 23–39.

735. Скрипник М. О. Права та стан національних меншин на Україні / М. О. Скрипник // Статті й промови з національного питання. – К.: Сучасність, 1974. – С. 96–100.

736. Скрипник М. О. Стан та перспективи культурного будівництва на Україні. Доповідь на XI Всеукраїнському з'їзді Рад 13 травня 1929 р. / М. О. Скрипник // Вибрані твори. – К.: Україна, 1991. – С. 350–383.

737. Солдатенко В. Ф. Українська революція і етнонаціональні відносини: проблеми дослідження / В. Ф. Солдатенко // Наукові записки: Збірник. – К.: ІПіЕНД, 1999. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 3–20.

738. Средневековое сочинение о конфессиях сирийского христианства и его использование в русской церковно-исторической науке // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – 2010. – № 11(3). – С. 28–38.

739. Ставицька Н. П. Культурно-просвітницька робота центральної комісії національних меншин при ВУЦВК / Н. П. Ставицька // Історія України: маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К., 1996. – Т. I. – С. 241–251.

740. Титов В. Н. Этнокультурная характеристика московских ассирийцев / В. Н. Титов // Этнографическое обозрение. – 1992. – № 5. – С. 47–54.

741. Токоев С. Итоги третьего Всероссийского совещания работников среди национальных меньшинств / С. Токоев // Власть Советов. – 1934. – № 8. – С. 23.

742. Ушанова Л. Музыкальные стили чинопоследования литургии Аддая и Мари в Ассирийской церкви Востока / Л. Ушанова // Вестник РАМ им. Гнесиных. – 2009. – № 2. – С. 9–27.

743. Хабре д-Атураи. Ассирийские новости / Хабре д-Атураи. – октябрь 2004. – № 1. – 4 с.

744. Хабре д-Атураи. Ассирийские новости / Хабре д-Атураи. – июнь 2009. – С.4.

745. Хвиля А. Інтернаціональним фронтом / А. Хвиля // Більшовик України. – 1931. – № 15. – С. 20-27.

746. Хвиля А. КП(б)У в боротьбі за ленінську національну політику / А. Хвиля // Більшовик України. – 1932. – № 17-18. – С. 64–116.

747. Хвиля А. Ларінська русотяпська «практика»: Уривок із статті «Проти українського й російського націоналізму» / А. Хвиля // Більшовик України. – 1927. – № 11. – С.69-75.

748. Хоменко А. До національно-культурної характеристики людності Радянської України / А. Хоменко // Червоний шлях. – 1928. – № 7. – С. 179–196.

749. Хоменко А. Національний склад населення України по новіших даних / А. Хоменко // Червоний шлях. – 1923. – № 6-7. – С. 80–92.

750. Черлюнчакевич Н. К изучению национального состава УССР / Н. Черлюнчакевич // Коммунист. – 1926. – 2 апреля.

751. Черлюнчакевич Н. Національні меншості на Україні / Н. Черлюнчакевич // Більшовик України. – 1926. – № 4-5. – С. 106–112.

752. Чирко Б. В. З історії боротьби Комуністичної партії України за здійснення рішень XII з'їзду РКП(б) у галузі національно-державного будівництва / Б. В. Чирко // УІЖ. – 1983. – № 3. – С. 68–75.

753. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні в 20–30-х рр. / Б. В. Чирко // УІЖ. – 1990. – № 1. – С. 51–64.

754. Чирко Б. В. Національні меншості на Україні у 20-х – на початку 30-х рр.: (Огляд документів ЦДАЖР УРСР) / Б. В. Чирко // Архіви України. – 1990. – № 1. – С. 28–33.

755. Чирко Б. В. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923 – 1930 рр.) / Б. В. Чирко // УІЖ. – 1988. – № 6. – С. 68-77.

756. Чирко Б. В. Національно-культурне будівництво на Україні у 20 - 30-ті роки: історія, досвід, проблеми / Б. В. Чирко, І. П. Іванеско // Радянська школа. – 1990. – № 2. – С. 52–57.

757. Чирко Богдан. Нацмен? Значить ворог. Проблеми національних меншин в документах партійних і радянських органів України в 20-30-х рр. / Богдан Чирко // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КНБ. – 1995. – № 1/2. – С. 95.

758. Чирко В. А. Створення і діяльність українського відділу Наркомнацу (1918 – 1919 рр.) / В. А. Чирко // УІЖ. – 1963. – № 5. – С. 62–68.

759. Шарібжанов Р. В. Населення міста Харкова в 20-30-ті роки ХХ ст. / Р. В. Шарібжанов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 822. – С. 96–106.

760. Шелковников Б. Происхождение и современный быт сирохалдейской народности / Б. Шелковников // Известия штаба Кавказского военного округа. – 1904. – № 3-4. – С. 26–72.

761. Шліхтер О. За більшовицьку непримиренність в теорії / О. Шліхтер // Більшовик України. – 1933. – № 5-6. – С. 69–85.

762. Шліхтер О. Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні / О. Шліхтер // Більшовик України. – 1933. – № 9-10. – С. 58–79.

763. Штида В. К антропологии айсоров / В. Штида // Известия Кавказского отдела императорского Русского географического общества. – 1915. – Т. 23. – № 8 (2). – С. 188–207.

764. Эйвазов П. Некоторые сведения о селе Койласар и об ассирийцах / П. Эйвазов // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – 1884. – Вып. № 4. – С. 284–326.

765. Элия Бар-Озар. Ассириада / Элия Бар Озар // Дружба народов. – 2001. – № 7. – С. 156-184.

766. Юрченко А. В. Фонд Народного комісаріату освіти УСРР і склад його документів на 1918 – 1925 рр. / А. В. Юрченко // УІЖ. – 1978. – № 2. – С. 62–68.

767. Юшманов Н. В. Ассирийский язык и его письмо / Н. В. Юшманов // Письменность и Революция. – 1932. – № 1. – С. 112–128.

768. Якубова Л. Діяльність відділу національних меншин НКВС УСРС (1921–1924 рр.) / Л. Якубова // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 173–186.

769. Якубова Л. Мовна проблема та її місце серед етнокультурних проблем етнічних меншин УСРР (друга половина 20-х – 30-і рр. ХХ ст.) /

Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – № 16. – С. 185–202.

770. Якубова Л. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УРСР (20-ті – перша половина 30-х рр. Хх ст.) / Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – № 12. – С. 176–224.

771. Якубова Л. Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924 – 1934 рр. / Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. – № 14. – С. 329–365.

772. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті роки): коренізація і денаціоналізація (1) / Л. Д. Якубова // Український історичний журнал. – К.: Наукова думка, 1998. – № 6. – С. 22–36.

773. Якубова Л. Д. Тенденції етнокультурного життя УСРР у контексті коренізації (1924-1935 рр.) / Л. Д. Якубова // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С.74–88.

774. Яли С. Об условиях возрождения греческой народности / С. Яли // Наша Правда. – 1925. – 17 сентября.

775. Ялі С. Краєзнавство та національні меншості на Україні / С. Ялі // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 19 червня.

Наукова і суспільно-політична література

776. «Українізація» 1920 – 30-х років: Передумови, здобутки, уроки / В. М. Даниленко, Я. В. Верменич, П. М.Бондарчук та ін.; В. А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – 392 с.

777. Аверьянов П. И. Этнографический и военно-политический обзор азиатских владений Оттоманской империи / П. И. Аверьянов. – СПб.: Изд. Генерального штаба, 1912. – 312 с.

778. Алавердов К. А. Русский язык. Букварь. Развитие речи. Литература. Учебник для 2–3-го классов начальной ассирийской школы / К. А. Алавердов. – М.: Государственное учреждение педагогическое издательство, 1934. – 143 с.

779. Алавердов К. А. Русский язык. Грамматика. Развитие речи. Литература. Учебник для 4-го класса начальной ассирийской школы / К. А. Алавердов. – М.: Государственное учреждение педагогическое издательство, 1937. – 186 с.

780. Алавердов К. А. Русский язык. Учебник для ассирийской начальной школы. Учебник. – Ч. 1. / К. А. Алавердов. – М.: Учпедгиз, 1937. – 142 с.

781. Арсанис Г. В. Учебник ассирийского языка / Г. В. Арсанис. – М.: Госком СССР по нар. образованию, 1988. – 117 с.

782. Арсанис Г. В. Вводный курс современного ассирийского языка / Г. В. Арсанис. – М.: Министерство Просвещения СССР, 1973. – 75 с.

783. Арсанис М. Афоризмы и мысли / М. Арсанис. – М.: Мосгопечать, 1991. – 104 с.

784. Арсанис М. Бенъямин Арсанис и его семья / М. Арсанис. – М., 2000. – 69 с.

785. Архангелов С. А. Наши заграничные миссии. Очерк о русских духовных миссиях / С. А. Архангелов. – СПб., 1899. – 208 с.

786. Бенцольд К. Ассирия и Вавилония / К. Бенцольд / Пер. с нем. – СПб., 1904. – 143 с.

787. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. / І. Білас – К., 1994.

788. Болотов В. В. Из истории церкви Сиро-Персидской / В. В. Болотов. – СПб.: Типография А. П. Лопухина, 1901. – 965 с.
789. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. Тома 1-2 / В. В. Болотов. – Издательство Белорусского Экзархата, 2011. – 575 с.
790. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. Тома 3-4 / В. В. Болотов. – Издательство Белорусского Экзархата, 2008. – 767 с.
791. Борев Б. Національне питання в II Інтернаціоналі: Курс національного питання / Б. Борев / Інститут марксизму-ленінізму. Кафедра нац. питання. – Х.: Пролетар, 1930. – 144 с.
792. Боффа Джузеппе. История Советского Союза: В двух томах / Боффа Джузеппе. – Т.1. От революции до второй мировой войны. 1917 – 1941. – М.: Международные отношения, 1990. – 628 с.
793. Бочковський О. Народження нації: Наука по націю та її життя / О. Бочковський. – Львів: Самоосвіта, 1939. – 32 с.
794. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю. В. Бромлей. – М.: Наука, 1981. – 334с. – Бібліогр.: с. 328 – 333 (212 назви).
795. Буценко А. К вопросу районирования Украины: Краткий обзор работ по районированию УССР за 1922 – 23 – 24 – 25 годы, в связи с переходом на трехстепенную систему управления / А. Буценко. – Х., 1925. – 61 с.
796. Буценко А. І. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР / А. І. Буценко. – Харків: Видання оргінстру ВУЦВК, 1928. – 25 с.
797. Ваганян Н. О национальной культуре / Н. Ваганян. – М.: Госиздат, 1927. – 192 с.
798. Ванский вилайте. «Русское экспортное товарищество» / Ванский вилайте. – М. 1910. – 13 с.

799. Вас. Громцев (священник). Урмийская (в Персии) православно-духовная русская миссия / Вас. Громцев. – М.: Русская печатня, 1914. – 21с.

800. Василенко М. Очередные задачи перевыборов советов среди нацменьшинств / М. Василенко. – Х.: Центриздат, 1930. – 32 с.

801. Вегин С. В. В верховьях Тигра (у айсоров и курдов) / С. В. Вегин. – М.-Л. – 1929. – 188 с.

802. Верменич Я. Исторична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. Монографія / Я. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 231 с.

803. Винклер Г. Вавилон, его история и культура / Г. Винклер / Пер. с нем. – СПб., 1913. – 171 с.

804. Винниченко В. Відродження нації. Частина I / В. Винниченко. – К.: Політвидав України. – Відень, 1920. – 348 с.

805. Виноградов В. Б. Очерки армавирских ассирийцев / В. Б. Виноградов., С. Н. Ктиторов. – Армавир, 1996. – 26 с.

806. Войналович О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні / О. Войналович. – К.-Полтава, 1992. – 149 с.

807. Волков А. Г. Перепись населения СССР 1937 года. История и материалы / А. Г. Волков // Экспресс-информация. Серия «История статистики». Выпуск 3-5 (часть II). – М., 1990. – С. 6-63.

808. Волковинський В. М. Християн Раковський. Політичний портрет / В. М. Волковинський, С. В. Кульчицький. – К., 1990. – 293 с.

809. Галій Н. Геть маску! Національна політика на Радянській Україні в світлі документів / Н. Галій, Б. Новицький. – Львів-Прага, 1934. – 127 с.

810. Глинский А. Национальные меньшинства на Украине / А. Глинський. — Харьков — К.: Центриздат, 1931. – 78 с.

811. Глинський А. Досягнення й хиби в роботі серед національних меншостей / А. Глинський. – Харків: Пролетар, 1931. – 79 с.
812. Гоммель Ф. История Древнего Востока. / Ф. Гоммель. – СПб.: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1905. – 148 с.
813. Гуржій О. І. Етнологічні осередки України в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.: Нарис діяльності / О. І. Гуржій, М. Б. Парахіна. – К., 2004. – 284 с.
814. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні 20-30 роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К., 1991. – 344 с.
815. Даниленко В. М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомосу. Біографічні нариси / В. М. Даниленко, М. М. Кузьменко. – Севастополь: Вебер, 2003. – 56 с.
816. Демченко М. Національне питання та пролетаріат / М. Демченко. – Х.-К., ДВУ, 1930. – 109 с.
817. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація / І. Дзюба. – Мюнхен: Сучасність, 1968. – 262 с.
818. Диаконовский Д. В. Заря православия в глубине Азии. К положению русской духовной миссии в Урмии среди сиро-халдейцев / Д. В. Диаконовский. – СПб.: Типография Лопухина А.П., 1902. – 13 с.
819. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Львів: Нове життя, 1926. – 215 с.
820. Дьяконов И. М. Развитие земельных отношений в Ассирии / И. М. Дьяконов. – Л., 1949. – 152 с.
821. Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність / Ентоні Д. – К., 1994. – 223 с.
822. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничі та культурологічні аспекти / В. Б. Євтух. – К., 1997. – 216 с.

823. Євтух В. Б. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій / В. Б. Євтух. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 242 с.

824. Євтух В. Б. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / В.Б. Євтух, Б. В. Чирко. – К.: ІНТЕЛ, 1994. – 182 с.

825. Животко А. Історія української преси / А. Животко / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 326с.

826. Житие Блаженного Мар Зайя. [Перевод Биджамова Р. М.]. – М., 2005. – 33 с.

827. Затонский В. П. Национальная проблема на Украине / В. П. Затонський. – Х.: Украинский рабочий, 1926. – 104 с.

828. Затонський В. П. К вопросам национальной политики на Украине / В. П. Затонський. – Харьков, 1933. – 53 с.

829. Затонський В. П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму. Доповідь та кінцеве слово на січневій сесії ВУАН / В. П. Затонський. – Харків: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. – 64 с.

830. Зая И. Ю. История ассирийцев с древнейших времен до падения Византии / И. Ю. Зая. – М.: ООО «ИПЦ «Маска»», 2009. – 412 с.

831. Игумен Пимен. Православная Урмия в годы Персидских смут / Игумен Пимен. – К.: Типография Киево-Печерской Успенской Лавры, 1925. – 25 с.

832. Исторический очерк Восточной Сирийской Церкви и учреждение миссии. – СПб.: син. тип., 1897. – 62 с.

833. История православной церкви в XIX веке. Славянские церкви. Издание А. П. Лопухина. – Т. 2., Репринт издания 1901., М.1998. – 760 с.

834. История религии. Т.2. Учебник / Под общей ред. Яблокова И. Н. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – 639 с.

835. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам Центральной Комиссии национальных меньшинств при ВУЦВК. – Харьков, 1927. – 109 с.

836. Історія України: Навчальний посібника / За ред. В.А. Смолія. – 3 вид. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2002. – 301 с.

837. Клима И. Общество и культура древнего Двуречья / И. Клима / Пер. с чешск. – Прага, 1967. – 274 с.

838. Козловський І. А. Ассирійська Церква Сходу / І. А. Козловський. – Донецьк: Норд-Прес, 2009. – 124 с. – Бібліогр.: с. 119.

839. Кондратьев А. В., Древняя Ассирия и Древняя Русь. Дешифровка праязыка / А. В. Кондратьев, П. А. Лукашевич / Репринтное издание книги «Объяснение ассирийских имён» (Киев, 1868 г.). Предисловие А. В. Кондратьева. – М.: Белые альвы, 2009. – 280 с.: ил.

840. Косиор С. В. За ленинскую национальную политику: (Из политического отчета ЦК КП(б)У на XI Всеукраинском парт. съезде) / С. В. Косиор. – Х., 1930. – 36 с.

841. Косиор С. В. Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине: Докл. на объедин. Пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У 20 ноября 1933 г. / С. В. Косиор. – Х.: Партиздат, 1933.–64 с.

842. Костюк Григорій. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки) / Григорій Костюк. – К., 1995. – 508 с.

843. Кравченко В. І. Україна у 20-30-х роках ХХ ст.: Мовою документів та очевидців / Навчальний посібник / В. І. Кравченко, Ю. М. Красноносів, П. П. Панченко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. – 266 с.

844. Кропачев С. А. «Польская» и другие «национальные» операции НКВД СССР /С. А. Кропачев [Электронный ресурс] – Название с экрана. – <http://www.kubanmemo.ru/librari/Kropachev01/poland.php>

845. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К., 1996. – 396 с.
846. Кульчицький С. Сталінський «сокрушительный удар» 1932–1933 / С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. – 316 с.
847. Кульчицький С. Ціна «великого перелому» / С. Кульчицький. – К., 1991. – 431 с.
848. Курас І. Ф. Великий Жовтень і крах націоналістичного реформізму на Україні / І. Ф. Курас. – К.: Знання, 1985. – 48 с.
849. Курт Закс. Музыкальная культура Вавилона и Ассирии / Курт Закс // Музыкальная культура Древнего мира. – Музгис: Ленинградский отдел. – 1937 – 259 с.
850. Курцев А. Н. Беженцы первой мировой войны в России / А. Н. Курцев <http://historystudies.org/2012/07/kurcev-a-n-bezhency-pervoj-mirovoj-vojny-v-rossii/>
851. Лаво Р. С. Ассирийцы России: этноэкология, этнополитика и этноидентичность / Р. С. Лавро. – Краснодар: Изд-во КГАУ, 2007. – 211 с.
852. Лаво Р. С. Культура ассирийцев России: прошлое – настоящее – будущее / Р. С. Лавро. – Краснодар: Изд-во КГУКИ, 2000. – 147 с.
853. Лазарев М. С. Курдский вопрос (1891-1917) / М. С. Лазарев. – М., 1972. – 360 с.
854. Лебедь Д. З. Советская Украина и национальный вопрос за пять лет / Д. З. Лебедь. – Харьков: Изд-во Пролетарий, 1924. – 32 с.
855. Лизанчук В. В. Навічно кували кайдани: факти, документи, коментарі. Про русифікацію в Україні / В. В. Лизанчук. – Львів, 1995. – 415 с.
856. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки / В. В. Липинський. – Донецьк, 2000. – 250 с.

857. Лопухина А. П. История православной церкви в XIX веке. Православный восток. / А. П. Лопухина. – Т. 2. – М., 1998. (Репринт издания 1901). – 335 с.

858. Лукашевич П. Объяснение ассирийские имена / П. Лукашевич. – Киев: Университетская типография, 1896. – С. 252. – Имен. показ.: с. 200-252.

859. Масперо Г. Ассирия / Пер. с франц. — М., 1913. — 295 с.

860. Матвеев А. К. История и этнография ассирийцев (Материалы к серии «Народы Советского Союза». Выпуск 1. Ассирийцы) / А. К. Матвеев, К. П. Матвеев. – М., 1990. – 257 с.

861. Матвеев К. (Бар-Матай). Истребитель колючек. Сказки, легенды и притчи современных ассирийцев / К. Матвеев. – М.: Наука, 1974. – С. 380.

862. Матвеев К. Земля Древнего Двуречья / К. Матвеев, А. Сазонов. – М.: Молодая гвардия, 1986. – 160 с.

863. Матвеев К. Л. Когда заговорила клинопись / К. Л. Матвеев, А. А. Сазонов. – М., 1979. – 125 с.

864. Матвеев К. П. Ассирийский вопрос во время и после первой мировой войны / К. П. Матвеев, И. И. Мар-Юханна. – М.: Наука, 1968. – 143с.

865. Матвеев К. П. Ассирийцы в городах Европейской части СССР / К. П. Матвеев // Малые и дисперсные этнические группы в Европейской части СССР. – М., 1985. – С. 46–55.

866. Матвеев К. П. Ассирийцы и ассирийская проблема в новое и новейшее время / К. П. Матвеев.— М., 1979. — 189 с. – Библиогр.: с. 178-189.

867. Материалы к Библиографическому словарю ассирийцев в России (XIX – сер. XX века) / Сост. И. Стефан Садо. – СПб.: Издательство

Олега Абдышко, 2006. – 176 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 158–164. – Имен. показ.: с. 23–157. – Геогр. показ.: с. 165–174.

868. Материалы к Библиографическому словарю ассирийцев в России (XIX – сер. XX века) / Сост. И. Стефан Садо. – СПб.: Издательство Прас-Атра, 1994. – 74 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 72–73.

869. Михайловский В. Несториане / В. Михайловський. – СПб, 1865. – 108 с.

870. Мінаєв С. В. Наслідки вселюдного перепису 1926 р. на Україні / С. В. Мінаєв. – Харків: Держвидав України, 1928. – 92 с.

871. Мовчан О. Проблема працевлаштування в Україні (1920-ті роки) / О. Мовчан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. – Вип. 15 / АН України. Ін-т історії України, 2009. – С. 121-131.

872. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ, 2002. – 272 с.

873. Нагорная Л. А. Ленинская национальная политика и банкротство её «критиков» / Л. А. Нагорная. – К.: Вища школа, 1984. – 206 с.

874. Нариси історії українського шкільництва 1905-1933: Навч. посібн. / Сухамлинська О. В. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

875. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.

876. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 382 с.

877. Народна освіта України. Установи соціального виховання на 1 листопада 1929р. – Харків: Господарство України, 1930. – 61 с.

878. Население России за 100 лет (1897-1997). Сборник статей / Госкомстат России. – М., 1998. – 222 с.
879. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР / В. І. Наулко. – К., 1965. – 136 с.
880. Наулко В. І. Развитие межэтнических связей на Украине / В. І. Наулко. – К., 1975. – 276 с.
881. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К., 1968. – 80 с.
882. Наулко В. Н. Развитие межэтнических связей на Украине / В. Н. Наулко. – К., 1975. – 274 с.
883. Национальная политика ВКП(б) в цифрах / Отв. ред. С. М. Диманштейн. – М.: Изд-во Комкадемии, 1930. – 328 с.
884. Национальный вопрос на перекрестке мнений: 20-е годы: документы и материалы. – М.: Наука, 1992. – 269 с.
885. Национальный состав советской Украины: объяснительная записка к этнографической карте УССР / Авт.-уклад. Н. А. Черлюнчакевич. – Х.: ВУСПС им. П. Иванова, 1925. – 130 с.
886. Національні меншини в Україні, 1920-1930-ті роки: Іст.-картогр. атлас / Упоряд.: М. І. Панчук та ін. – К., 1996. – 104 с.: іл. (карти).
887. Національні меншини України: політико-правовий аспект / М. Панчук (керівник), В. Войналович, та ін. – К., ІП іЕНД, 2000. – 356 с.
888. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література / Ю. І. Римаренко та ін. – К.: Довіра, 1999. – 559 с.
889. Никольский М. В. Саргон, царь ассирийский / В. М. Нікольський. – М., 1881. – 73 с.
890. Никольский Н. М. Древний Вавилон / В. М. Нікольський. – М., 1913. – 434+6 с.

891. Никольский Н. М. Культура древней Вавилонии / В. М. Нікольський. – Минск, 1959. – 183 с.

892. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк: Вид-во Донец. нац. ун-ту, 2003. – 623 с.

893. Новохатько Л. М. М. Волобуєв і «волобуєвщина» (загадкова історія походження українського «сепаратизму») / Л. М. Новохатько. – К.: Інститут історії України НАН України, 1997. – 82 с.

894. Новохатько Л. М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20-30-ті рр. ХХ ст.) / Л. М. Новохатько. – К.: Стилос, 1998. – 320 с.

895. Новохатько Л. М. Національний аспект доктрини – «соціалістичної реконструкції» (спроба історико-теоретичного переосмислення) / Л. М. Новохатько. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1997. – 110с.

896. Новохатько Л. М. Освіта, наука, культура / Л. М. Новохатько // Все про Україну: В 2 т. – К.: Альтернативи, 1998 (укр. і англ. мовами). – Т. 2. – С. 243-396

897. Новохатько Л. М. Українська культура в контексті радянської національної політики 20–30-х років / Л. М. Новохатько // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – Вип. І. – С. 186-190.

898. Однодневная перепись беженцев из Турции, Персии и из мест пограничных с Турцией (армян, айсоров, греков и пр.) 1914-1915 гг. Перепись приведена 30 января 1915 г. – Эривань: Типография «Луйе», 1915г. – 83 с.

899. Оппетхейм А. Л. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации / А. Л. Оппетхейм. Изд. 2-е, испр. и доп. Пер. с англ.

М. Н. Ботвинника. Послесл. М. А. Дандамаева. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1990. – 319 с.

900. Осокина Е. А. За фасадом «сталинского изобилия»: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927-1941 / Е. А. Осокина. 2-е изд. доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд первого президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 351 с.

901. Отчет о полевой поездке 1907 года в Ванском, Битлисском и Диарбекирском вилайетах / Р. И. Термен. – Тифлис: тип. Штаба Кавк. воен. окр., 1909. – 203 с.

902. П. Г. Присоединение к церкви православной из несторианского вероисповедания епископа Супурганского Ионы, архимандрита Илии, пресвитеров Сергия и Георгия и дьякона Иакова / П. Г. // Церковные Ведомости. – 1892. – № 13. – С. 520-524.

903. Паклен Р. «Біла книга»: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму: (На основі автентичних урядових советських даних) / Р. Паклен. – Б.м.: Український політик, б.р. – 220 с.

904. Памятная книжка и адрес календарь Карской области 1914. Издание карского областного статистического комитета, 1914. – 129 с.

905. Памятная книжка Эриванской губернии на 1902 год. Эривань: типография Р. К. Эдельсона. – 442 с.

906. Петросов Д. Сборник школьных массовых песен / Д. Петросов. – М.: Огиз, 1934. – 22 с.

907. Платонов А. Обзор деятельности общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1860–1910 гг. / А. Платонов. – Тифлис, 1910. – 230 с.

908. Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920 – 1930-х годов: источниковедческий анализ

/Р. Подкур, В. Ченцов // НАН України. Інститут історії України; Отдел по разработке архивов ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – Тернополь, 2010. – 372 с.

909. Поляков. Всесоюзная перепись населения Украины 1939 г. Основные итоги / Поляков – М. 1992. – 259 с.

910. Попов М. М. Національна політика Радянської влади / М. М. Попов. – Харків, 1925. – 123 с.

911. Постишев П. П. В боротьбі за ленінсько-сталінську національну політику партії: Збірник / П. П. Постишев. – К.: Партвидав, 1935. – 220 с.

912. Постишев П. П. Національне питання в реконструктивний період / П. П. Постишев. – Х.: Пролетар, 1930. – 48 с.

913. Постишев П. П. У боротьбі за ленінську національну політику / П. П. Постишев. – Х.: Партвидав, 1934. – 80 с.

914. Православ'я і національні відносини (проблеми взаємодії етносів і релігії) / О. В. Шуба. – К., 1992. – 132 с.

915. Проблема районирования на Украине / Под ред. А. И. Буценко. – Х.: ЦАТК при ВУЦИКе, 1926. – 127 с.

916. Рагозина З. А. История Ассирии / З. А. Рагозина. – СПб.: Издание А. Ф. Маркса, 1902. – 501с.

917. Радянське будівництво серед національних меншин. – Х., 1928. – 109 с.

918. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К.: Поліс, 2000. – 446 с.

919. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах: Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси. – Донецьк: видавництво КП «Регіон», 2004. – 680 с.

920. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. / Упорядники: Є. І. Бородін,

В. В. Іващенко та ін. – Кн. 2. – Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Вид-во «Моноліт», 2008. – 1118 с.

921. Римаренко Ю. Національний розвій України / Ю. Римаренко. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.

922. Ритих П. А. политико-статистический очерк Персии / П. А. Ритих. – СПб., 1896. – 289 с.

923. Ряппо Я. Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків: Книгоспілка, 1928. – 113 с.

924. Савва М. В. Ассирийцы Краснодарского края. Сборник информационно-методических материалов / М. В. Савва, В. В. Бойцов, И. В. Кузнецов, Р. Ш. Кузнецов. – Краснодар: Южный региональный ресурсный центр, 2007. – 32 с.

925. Садаев Д. Ч. История древней Ассирии / Д. Ч. Садаев. – М.: Наука, 1979. – 247 с.

926. Садо М. Ю. Мартиролог ленинградских ассирийцев (1931-1938) / М. Ю. Садо – СПб.: НП-Принт, 2012. -135 с.

927. Саргизов Л. М. Ассирийцы стран Ближнего и Среднего Востока. Первая четверть XX в. / Л. М. Саргизов. – Ереван: Айстан, 1979. – 150 с.

928. Селезнев Н. Н. Несторий и Церковь Востока / Н. Н. Селезнев. – М.: Путь, 2005. – 111 с.

929. Селезнев Н. Н. Христология Ассирийской Церкви Востока. Анализ основных материалов в контексте истории формирования вероучения / Н. Н. Селезнев. – М., 2002. – 198 с.

930. Селезнев. Н. Н. Ассирийская Церковь Востока. Исторический очерк / Н. Н. Селезнев. – М., 2001. – 104 с.

931. Скрипник М. Нариси підсумків українізації та обслуговування культурних потреб нацменшостей УСРР, зокрема російської. Промова на

засіданні колегії НКО УСРР з 14-ІІ 1933 р. / М. Скрипник – Харків: Радянська школа, 1933. – 36 с.

932. Смирнов К. Персы: этнографический очерк Персии / К. Смирнов. – Тифлис: Штаб Кавказского военного округа, 1917. – 229 с.

933. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Концепція та історіографія / В. Ф. Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агенство «Книга Пам'яті України», 1997. – 416 с.

934. Софоний (Сокольский) еп., Современный быт и литургия христиан инославных иаковитов и несториан с кратким очерком их иерархического состава, церковности, богослужения и всего, что принадлежит к отправлению их церковных служб, особенно же их литургии / Софоний Сокольский. – СПб, 1876. – 504 с.

935. Софоний Сокольский. Исторический очерк несторианизма от его появления в V в. до настоящего времени / Софоний Сокольский. – Одесса, 1868. – 122 с.

936. Софоний Сокольский. Современный быт яковитов / Софоний Сокольский. – Одесса, 1886. – 320 с.

937. Спасский А. Сиро-халдейцы несториане и присоединение их к православной церкви / А. Спасский. – Сергиев Посад, 1898. – 42 с.

938. Сталін Й. В. Твори / Й. В. Сталін. – К. – 1949. – Т. 11. – С. 352.

939. Старовойтова Г. В. Этническая группа в современном советском городе. Социологический очерк / Г. В. Старовойтова. – Л.: Наука, 1987. – 175 с.

940. Флиттнер Н. Искусство и культура древнего Двуречья / Н. Флиттнер. – М., 1964. – 297 с.

941. Хвиля А. До розв'язання національного питання на Україні / А. Хвиля – Х., 1930. – 169 с.

942. Хвиля А. А. КП(б)У в боротьбі за ленінську національну політику / А. Хвиля – Х., 1933. – 106 с.

943. Хвыля А. Национальный вопрос на Украине / А. Хвыля – Харьков, 1926. – 23 с.

944. Хоменко А. Населення України. 1827 – 1927 рр. Популярна розвідка за попередніми підсумками перепису населення 17-ХІІ 1926 р. / А. Хоменко – Х., 1927. – 79 с.

945. Хоменко А. Національний склад людности УСРР. Центральна статистична управа УСРР. ЦСУ УСРР / А. Хоменко. – 1931. – 144 с.

946. Хоменко А. Національний склад людності УСРР / А. Хоменко. – Харків: Державне видавництво України, 1929. – 71 с.

947. Хосроева А. Р. Геноцид ассирийцев в Османской Турции и прилегающих тюрконаселенных местностях (конец XIX – первая четверть XXвв.) / А. Р. Хосроева. – Ереван, 2005. – 154 с.

948. Церетели К. Г. Современный ассирийский язык / К. Г. Церетели. – Москва.: Наука, 1964. – 103с.

949. Церетели К. Г. Хрестоматия современного ассирийского языка со словарем / К. Г. Церетели. – Тбилиси.: Издательство Тбилисского университета, 1980. – 386 с.

950. Церетелли К. Г. Хрестоматия современного ассирийского языка со словарем / К. Г. Церетелли. – Тбилиси. 1960. – 102 с.

951. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 480 с.

952. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХст.) / Б. В. Чирко – К.: Асоціація «Україна». – 1995. – 215 с.

953. Шаповал М. Більшовизм і Україна / М. Шаповал. – Прага: Вільна спілка, 1926. – 60 с.

954. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага: Вільна спілка, 1928. – 324 с.

955. Шаповал М. Засади української національної програми / М. Шаповал. – Прага, 1927. – 204 с.

956. Шелковников Б. И. Войска и район VI-го турецкого корпусного округа (Багдад, Мосул и Бассорский вилайет: отчет о командировке в Месопотамию в 1902-1903гг.) / Б. И. Шелковников. – Т. 1., части 1 и 2. – Тифлис: Штаб кавказского военного округа, 1904. – 236 с.

957. Шкловский В. Б. Сентиментальное путешествие. Воспоминания 1918–1923 / В. Б. Шкловский. – Л.: Атеней, 1924. – 193 с.

958. Шуманов В. В. Краткий русско-ассирийский словарь / В. В. Шуманов. – СПб.: Прас-Атра, 1993. – 235 с.

959. Эриванской губернии на 1914. Эривань: типография губернського правления. Эривань 1914. – 39 с.

960. Этносы и этнические процессы. Памяти Р. Ф. Итса. Сборник статей. – М.: Наука, 1993. – 344 с.

961. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР / Л. Д. Якубова. – К., 2006. – 507 с.

962. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-ті – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження / Л. Якубова. – К., 2006. – 170 с.

963. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / Л. Якубова. – К., 2004. – 456 с.

964. Якубова Л. Д. Етнічні меншості УСРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст.: Інститут історії України НАН України / Л. Д. Якубова. – 2002. – 188 с.

Іншомовні видання

965. A. H. Sayce, M. A. An Assyrian grammar, for comparative purposes / A. H. Sayce, M. A. – London, 1872. – 202 p.

966. Delitzsch F. The Hebrew language viewed in the light of Assyrian research / Delitzsch F. – London., 1883. – 84 p.

967. Discoveries Among the Ruins of Nineveh & Babylon, N. Y. : Putnam, 1853: and G. P. Fletcher's Travels In Assyria; A guide to the Babylonian and Assyrian antiquities. With thirty-four plates. – London, 1900. – 255 p.

968. Dr. W. A. Wigram. The Cradle of Mankind / Wigram b.d. – London: A. & C. Black, 1922. – 384 p.

969. Edward A. I. Kliszus. The assyrians diaspora a research project / Edward A. I. Kliszus. – Assyrian International News Agency, 1999. – 101 p.

970. G. Smith. Assyrian discoveries. With illustrations / G. Smith. – London, 1875. – 516p.

971. Gabriele Yonan. Journalismus Bei Den Assyrern / Gabriele Yonan. – Berlin, 1985. – 122 p.

972. H. Layard. Nineveh & Its Remains, London: Murray / H. Layard. – 1854, vol. 1. – 492 p.

973. H. Layard. Nineveh & Its Remains / H. Layard. – London: Murray, 1849, vol. 2. – 531 p.

974. H. Layard. Nineveh and Babylon. A narrative of a second expedition to Assyria / H. Layard. – London, 1897. – 473 p.

975. Hirmis Aboona. Assyrians, kurds, and Ottomans / Hirmis Aboona. – New York, 2008. – 173 p. – ISBN 978-1-60497-583-3.

976. J. P. Fletcher. Notes From Nineveh And Travels In Mesopotamia, Assyria, And Syria / J. P. Fletcher. – 1850. – 164 p.

977. King L. W., M. A., F. S. A. The seven tablets of Creation. Or the Babylonian and Assyrian legends concerning the creation of the world and of mankind / King L. W., M. A., F. S. A. – London: Luzac and Co., 1902. – 99 p.

978. Lectures upon the Assyrian language, and syllabary delivered to the students of the archaic classes by A. H. Sayce / A. H. Sayce. – London.: Samuel Bagster and sons. – 1877. – 184 p.

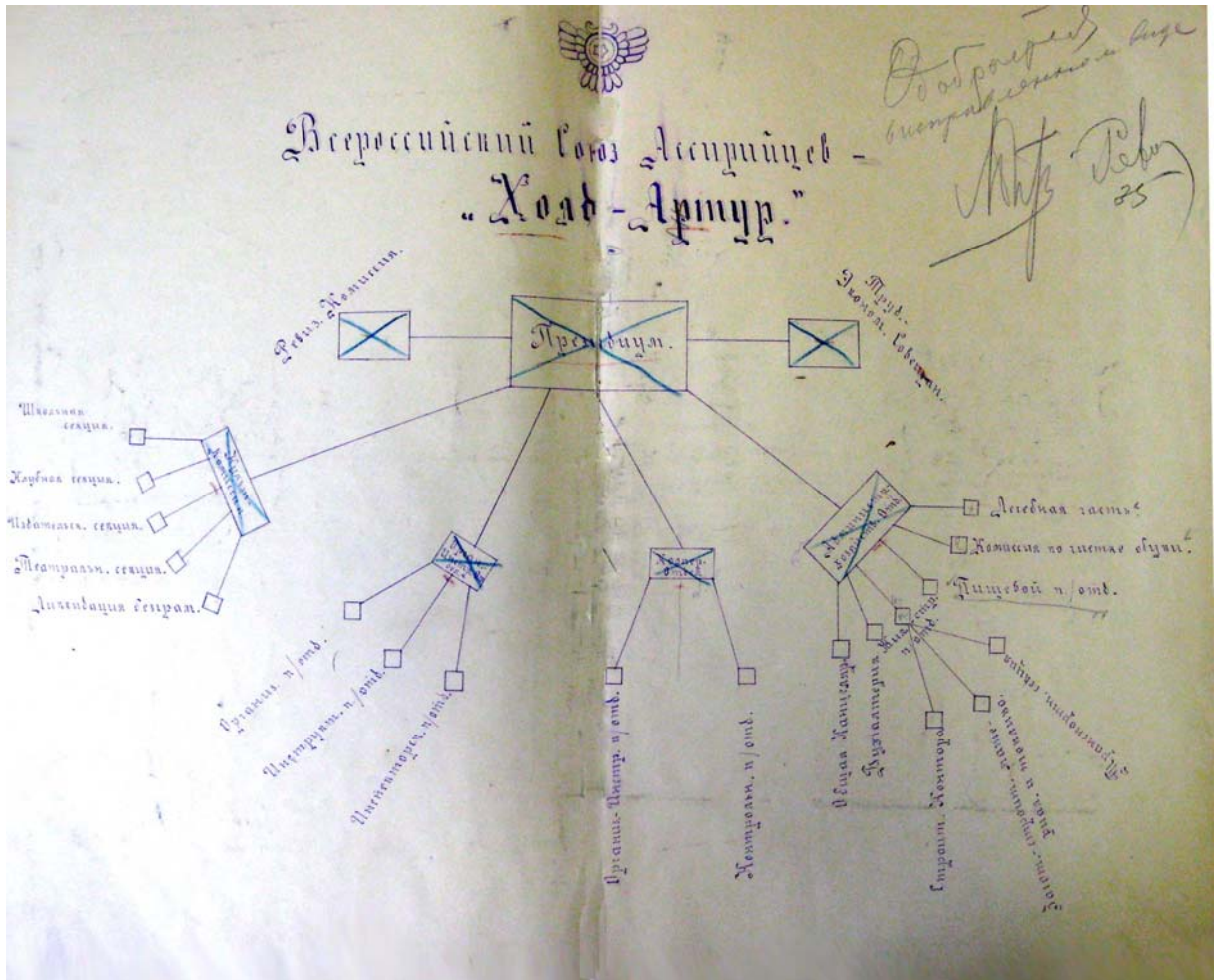
979. Lest we perish. A forgotten holocaust. The Extermination of the Christian Assyrians in Turkey and Persia. – 1996. – 358 p.

980. Menant M. Y. Ninive et Dadylone / M. Y. Menant. – Paris, 1888. – 336 p.
981. Naayem Joseph., O. I. Shall this nation die? / Naayem Joseph O. I. – New York., 1921. – 114 p.
982. Nikitine, basile: Les Assyro-Chaldéens, une petite nation victime de la guerre; in: Revue des Sciences politiques. – Paris, oct.-dec. – 192 p.
983. Philip Schaff. About History of the Christian Church, Volume III: Nicene and Post-Nicene Christianity. A.D 311-600 / Philip Schaff. – 1882. – 655 p.
984. Rev. W. A., Wigram b.d. Lambeth d.d.the assyrians and their neighbours. / Rev. W. A., Wigram b.d. – London, 1929. – 97 p.
985. S. Donabed and N. Donabed. Assyrians of Eastern Massachusetts / S. Donabed and N. Donabed. – San Francisco, 2006. – 129 p.
986. Stafford R. S. The Tragedy of the Assyrians 1935 A.D./ R. S. Stafford. Assyrian International News Agency. Books Online. – 190 p. [Электронный ресурс] – режим доступа: www.aina.org.
987. Stoddard D. T. Grammar of the Modern Syriac Language, as spoken in Oroomian, Persia, and Koordistan / D. T. Stoddard // Yournal of the American Oriental Society. – 1855-1856. – Vol.5 – 35 p.
988. W. A. Wigram, M. A., D. D. An introduction to the history of the assyrian church or the church of the sassanid ersian empire 100-640 a.d. / W. A. Wigram, M. A., D. D. – 1909. – 121p aina. org.
989. Yusuf Malek. The British Betrayal Of The Assyrians / Yusuf Malek – USA: The Kimball press, 1935. – 144 p.
990. M. Bet-Givargis-Mc Daniel. Assyrians of New Britain / M. Bet-Givargis-Mc Daniel. – San Francisco, 2007. – 129 p. – ISBN 978-0-7385-5012-1.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура Всесоюзної Спілки Ассирійців з підписами засновників

Додаток Б

Розписка про отримання запрошення на вибори делегатів на
I Всесоюзний з'їзд асирійців м. Сталіне

Розписка

З-н в Вуферши или адресованый Вуферши
до 5/11 за № 2324, о явке их 10% в Вуферши

Рассишка	Рассишка с датой.
1. Шамураев Алексей	
2. Юханов Ираим	Богданов 14-91
3. Фигас сын Сидора	Шамур 14-91
4. Шамураевых сыновей	Шамур 16-82
5. Шамур Хамис	Шамур Хамис 16-81
6. Юхан Исаак Хану	Батмансаро 16-81
7. Шамур сын Хамис	Зинер. Исаво 16-80
8. Саргисов Сеимон	получил. + + + 16-80
9. Петрус сын Гавило	16-69
10. Саргис Хамисов	16-69
11. Шамур Таша	16-84
12. Шамур. Осипов	16-72
13. Исаак Юханов	16-72
14. Юсиф сын Шамур	получил. Зинер. Давидов
15. Гавриил Ледер	сын Шамура 16-7
16. Едасов Михаил	получил. Зинер. 15-68
17. Иса сын Шамур	1
18. Великий сын Шамура	2
19. Махбубов Юман	Махбубов 15-68
20. Махбубов Керимов	2
21. Юсиф Юсифов	Юсифов 10-61
22. Александр Кедо-Иса	получил. Зинер. Давидов
23. Ихан Шамур	получил. Зинер. РР Зет 15-68

Вуферши м-р

Додаток В

Члени київського драматичного гуртка

1927	1928	1929	1930	1931	1932
1933	1934	1935	1936	1937	1938
1939	1940	1941	1942	1943	1944
1945	1946	1947	1948	1949	1950

1951	1952	1953	1954	1955	1956
1957	1958	1959	1960	1961	1962
1963	1964	1965	1966	1967	1968
1969	1970	1971	1972	1973	1974

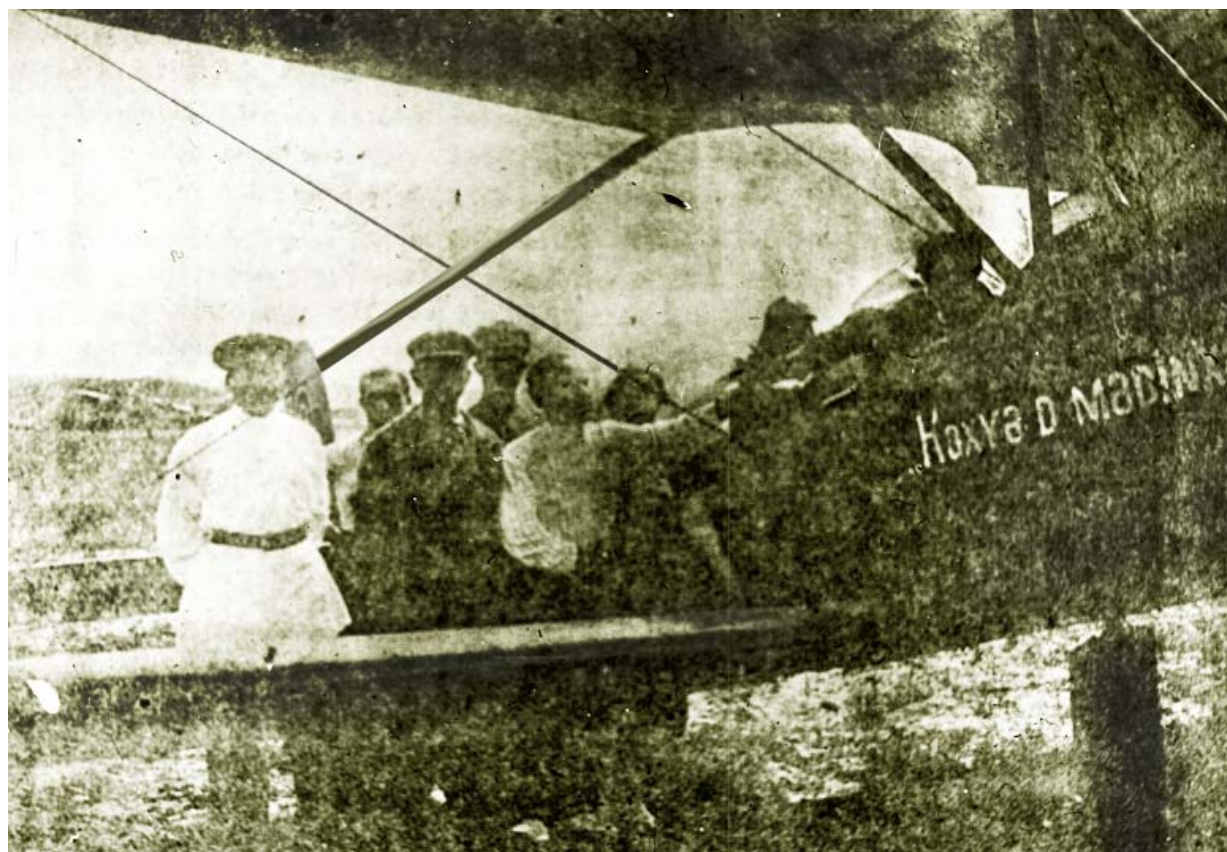
Додаток Г

Фото з родинних альбомів

Додаток Д

Літак Кохва д'Мадина (Зірка Сходу)

Київська школа 1930-х років

● - Місця компактного проживання асирійців у 1920-1930-х рр.